IV. M. 208 [3]

38745/B/2

C. XIV. 27

Spine labels wanting

[illegible] B

GENEESKUNDIGE PLAATSBESCHRIJVING.

42600

PROEVE
EENER
GENEESKUNDIGE PLAATSBESCHRIJVING
(*TOPOGRAPHIE*)
DER STAD
AMSTERDAM,
DOOR
C^s^. J^s^. NIEUWENHUIJS.
Med. & Chir. Doctor.

EERSTE DEEL.

J. Smies, inv. et del. *J.E. Marcus, sculp.*

Te AMSTERDAM, bij
JOHANNES VAN DER HEY.
MDCCCXVI.

Verwijderd
K. B.
Koninklijke
Bibliotheek
te 's Hage.

WELLCOME
HISTORICAL
MEDICAL
LIBRARY

VOORREDE.

Wie uwer, waardige Stadgenooten! — *om met onzen geleerden* M. VAN GEUNS (*a*) *te ſpreken.* — Wie uwer zal de inwendige veiligheid van eenen ſtaat wel gevestigd en voltooid achten, in welken wel door een uitnemend beſtuur voorzien is in het gerust, en tegen alle openbaar geweld beſchermd, bezit en genot van leven en goederen, van regten en eere, die boven het leven zelf gewaardeerd worden; — doch waarin den burger geene

(*a*) *De ſtaatkundige handhaving van der ingezetenen gezondheid en leven, aangeprezen en in eenige proeven voorgedragen door* MATTHIAS VAN GEUNS, Med. Doctor, Profesſor, Archiater *enz. te* Utrecht. *Uit het Latijn vertaald, door* H. A. BAKE, *Med. Doct. prælect. etc. te* Leyden. Amſterdam, *bij* J. ALLART, 1801. bladz. 20.

geene ware gerustheid en zekerheid bezorgd wordt, van zijne levens-vermogens en ligchaamskrachten te kunnen ontwikkelen en te vermeerderen, zijne gezondheid tegen alle heimelijke aanvallen te bewaren, en zijne ongefteldheden deugdelijk behandeld te zien? — Niemand, voorwaar! ja Gijlieden zult allen wel met mij inftemmen, dat onze aardfche voordeelen, waarmede een ftaat gezegend kan zijn, de eerfte en de beste plaats, met het volfte regt, gegeven moet worden aan de openbare handhaving van het welzijn des ligchaams, aan het met alle zorg wel bewaren, uitbreiden en herftellen van der burgeren gezondheid.

Wat toch baten koophandel, voorfpoed, rijkdom? waartoe dienen de wetten, die den burger voor zijne veiligheid en vrijheid waarborgen, indien niet eene voorfpoedige gezondheid hem in ftaat ftelt, daarvan het genot te kunnen hebben?

Zoo zeker nu ook lucht, zamenleving, maatfchappelijke inrigtingen, woning, voedfel, koophandel, ja zelfs voorfpoed, rijkdom en befchaving hoogstnoodzakelijke vereischten voor de welvaart *en* het geluk *van onze burgerij zijn, niet minder waar is het echter ook, dat al deze noodwendigheden tevens de bronnen*

van

van vele ongesteldheden, en van eene reeks van ziekten voor onze ingezetenen kunnen worden.

Trouwens, de weldadige lucht wordt door uitwaseming der levenden en dooden verpest; de zoo aangename zamenleving door onreinigheid, talrijke zamenwoning en andere ongeregeldheden gevaarlijk; de levensmiddelen door overdaad nadeelig; door bedriegerijen en vervalschingen vergiftigd; de koophandel door onvoorzigtigheid en gewinzucht schadelijk; voorspoed en rijkdom door misbruik verderfelijk, en zelfs de zoo edele beschaving door vertroeteling onheilzaam. Daarenboven, van welk eenen invloed is niet de zoo wel psysische *als* physische *opvoeding onzer jeugd, de behandeling onzer kraamvrouwen en zieken in het algemeen: welke voor- of nadeelen kunnen daaruit niet voor onze medeburgers ontstaan, naarmate dit alles wel of kwalijk bestuurd wordt? Niemand immers kan de gevaren, welke den burger van zijne wording, ja reeds sinds de eerste oogenblikken zijner ontvanging, bedreigen, gering achten; en wij vertrouwen, dat hij deze slechts behoeve te kennen, om ze, zoo veel mogelijk, te vermijden en af te weren.*

Zulks echter ſtaat niet altoos in de magt van elk bijzonder burger; ook de geneeskundigen vermogen niet al de hem dreigende gevaren te verhoeden: doorgaans wordt daartoe de vermogende invloed der Overheid vereischt; gepaard met de welwillende medewerking van den burger, en, onderſteund door de kunde der geneesheeren, kan dit drietal volvoeren, wat den enkelen ſlechts te wenſchen overig bleef.

Wanneer nu ook eenige voortreffelijke, de ligchamelijke welvaart onzer inwoners betreffende, vastgeſtelde ſtedelijke keuren en wetten, en de uitmuntendſte Rapporten *van een* Geneeskundig Committé *(a) de duidelijkſte bewijzen opleveren, dat men het belangrijkſte voor Amſtels inwoners, hunne gezondheid namelijk, niet verwaarloosd heeft, zoo is het toch ook waar, dat er in dit opzigt nog veel, zeer veel te verbeteren is. Immers,* vooreerst, *ſtrekken deze* Rapporten *zich ſlechts over eenige weinige belangrijke voorzorgen van gezondheid uit, zullende blootelijk als leid-*

(*a*) *Rapporten, ſtrekkende als bijlagen tot de verzameling van ſtukken, betrekkelijk de aanſtelling eener* Commisſie van Geneeskundig Toevoorzigt *te* Amſterdam, *twee deelen, in 8vo. te* Amſterdam, *bij* P. DEN HENGST *en* J. A. CRAJENSCHOT, 1798.

leiddraad voor een toen ter tijd op te rigten geneeskundig bestuur dienen, en konden derhalve geene gezondheidsregelen voor den leek in het bijzonder bevatten. Ten tweede *zijn de daarin voorgeslagene verbeteringen meestal — om welke redenen lust ons hier niet op te sporen — niet opgevolgd, maar het is in vele opzigten, zoo als hier en daar in ons Werk zal blijken, bij het oude gebleven.*

Wij waagden ons dan aan eene geneeskundige plaatsbeschrijving (topographie) *van onze Wereldstad, in hoop, dat het onzen stadgenooten niet onaangenaam zijn konde, wanneer wij hun de gevaarlijke, en veelal verborgene klippen, waarop hunne gezondheid zoo menigmaal schipbreuk geleden heeft, en dagelijks nog lijdt, ontdekken, en daarbij eenige baken oprigten, om dezelve te kunnen vermijden. Ook geloofden wij onzen, inzonderheid jongeren, kunstgenooten geenen ondienst te doen, door hun de bronnen, waaruit zoo veel onheil voor hunne ongelukkige lijders voortspruit, die hunne beste pogingen zoo dikwerf verijdelen, of ten minste tegenwerken, aan te wijzen: terwijl wij van onze burgerlievende Overheid vertrouwen, dat zij slechts het verkeerde be-*

hoeve te kennen, om het te verbeteren; en het ons uit dien hoofde niet ten kwade zal duiden, wanneer wij, ten nutte van onzen natuur- ja van onzen ſtadgenoot, eenige misbruiken met eene onbeſchroomde openhartigheid in derzelver naaktheid aantoonen, niet met oogmerk om deze te gispen, maar blootelijk om daardoor voor onzen evenmensch nuttig te zijn.

Behalve het opgegeven doel, hadden wij ons nog een ander oogmerk, bij het vervaardigen dezer Geneeskundige Plaatsbeſchrijving, voorgeſteld, namelijk: om zoo wel onzen ſtad- en landgenoot, als ook den ons bezoekenden buitenlander te toonen, dat deze Hoofdſtad, *de verzamelplaats van geheel* Europa, *ja, van alle min of meer beſchaafde werelddeelen, niet zoo ongezond is, als zij bij* in- *en* uitheemſchen *doorgaans uitgekreten wordt; maar zelfs meenen wij proefondervindelijk bewezen te hebben, dat hier niet alleen minder menſchen ſterven, dan in de meeste andere groote ſteden, maar ook dat de ziekten hier, over het algemeen, niet zoo menigvuldig, noch hevig, en van eenen meer ſlependen aard zijn; zijnde ons vele* epidemiën, *waardoor andere ſteden ontvolkt worden, ſlechts bij naam bekend.*

Om

Om ons voorgesteld plan het best uit te voeren, zal ons Werk in drie deelen ten voorschijn treden. Het eerste, voor ons liggende deel is in vijf afdeelingen gesplitst, waarvan de eerste *over de* ligging, inrigting, reiniging *zoo der stad, als derzelver grachten en woningen, over* spijs *en* drank, *in het bijzonder over de hoedanigheid van ons* drinkwater, *handelt. In de* tweede *afdeeling wordt over het* luchtgestel, *de* warmte *en* koude, *de* vochtigheid *en* droogte, *benevens de* winden *met derzelver veranderingen, en invloed op het gestel van den inwoner, opgespoord; terwijl de* derde *afdeeling, de* leefwijze, *de* zeden *en* gewoonten *van de Amsterdammers, en de* opvoeding *van derzelver jeugd vermeldt;* de vierde *de* bevolking, *de* huwelijken, *de* geboorte *en* sterfte *onzer stadgenooten berekent, en eindelijk de* vijfde, *met eene bijdrage over onze* geneeskundige inrigting, *het eerste deel zal besluiten. Onder de noodige, tot dit deel behoorende, tafels is er eene zeer naauwkeurig berekende* probabiliteits-tafel, *over den tijd van leven onzer burgeren, bijgevoegd.*

Het tweede dit eerste onmiddellijk volgende deel zal in deszelfs eerste *afdeeling de al*hier heerschende ziekten, *met betrekking tot de jaargetijden in het algemeen, onderzoeken;*

en de tweede elke ziekte *in het bijzonder*, *zoo bij Christenen als Joden*, *nagaan*; *uit veertig-jarige ſterflijsten derzelver toe- of afneming berekenen*, *en de daartegen gewone geneeskundige behandelingen aanſtippen*: *in de* derde *de* behandeling, *zoo als zij hier bij gevaarlijke zieken of ſtervenden plaats heeft*, *opgeven*, *en ten laatſte in de* vierde, *den aard en de wijze hoe de dooden alhier onder de aarde worden gebragt*, *getrouwelijk vermelden*, *en de daaruit voortkomende nadeelen aantoonen*. *In het derde en laatſte deel zal beſchreven worden*: 1. *De tegenwoordige toeſtand onzer behoeftigen*, *inzonderheid met betrekking tot hunne ongeſteldheid*, *benevens een nieuw plan tot verbetering van onze arme inrigting zonder bedeeling*, *en wering van alle bedelarij*: 2. *Eene beſchrijving over den aard en de inrigtingen onzer arme geſtichten*, *Gods-*, *zieken- en gevangenhuizen*, *enz.*

Ziedaar, *geachte Lezer! eene taak*, *waarvoor wij — waarom zouden wij het niet openhartig bekennen? — eigenlijk niet berekend waren*: eensdeels, *omdat het ons aan de daartoe noodige inzigten en tevens aan den tijd ontbreekt*; anderdeels, *omdat wij geene genoegzame*, *maar integendeel zeer onvoldoende bouwſtoffen daartoe voorhanden*, *en zoo verſpreid vonden*, *dat*

wij

wij dezelve met vele moeite en tijdsopoffering hebben kunnen bijeenbrengen, om een geheel te vormen. Van daar, dat onze weêrkundige waarnemingen onvolledig, de aanteekeningen der geborenen onnaauwkeurig en gebrekkig, de volkstellingen twijfelachtig, de sterflijsten onvolkomen zijn. Om deze en andere redenen konden wij derhalve ook niets meer dan eene proeve eener geneeskundige plaatsbeschrijving (topographie) *beloven: en voorwaar, het kind zoude reeds in de geboorte gesmoord geworden zijn, waren wij niet door hartelijke aanmoediging en milde bijdragen van een lid der* stedelijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt, *den Heer* J. N. ENGELTRUM, Chirurgijn *alhier, ondersteund; door de raadgevingen en mededeelingen der noodige stoffen, met betrekking tot de weêrkundige beschrijving, door den Hoogl.* J. H. VAN SWINDEN *geschraagd; in het karakterkundige door den Heer* W. A. OCKERSE *voorgelicht; en in de berekening der sterfte, inzonderheid met het vervaardigen der* probabiliteits-tafel, *van den Heer* H. BOEL *te gemoet gekomen; terwijl bij de beschrijving der geneeskundige inrigtingen ons de Hoogl.* G. VROLIK *de behulpzame hand bood.*

Dat deze Heeren dan, en allen, die ons door eeni-

eenige bijdragen onderſteunden, hier openlijk onze hulde en onzen dank voor hunne trouwe hulp en medewerking ontvangen, en dat onze Lezer aan hen het goede en nuttige, dat dit eerſte deel bevat, gelieven toe te ſchrijven, is onze hartelijkſte wensch!

Onze Beoordeelaren, Recenſenten, *en allen, die ons met hunne aanmerkingen en tegenbedenkingen, onder welken naam ook, zouden willen vereeren, gelieven altoos voor oogen te houden: dat wij niets volledigs konden leveren, omdat wij zulks niet vermogten; dat wij zelve het best beſeffen, voor hoe vele verbeteringen en uitwerkingen deze onze proef vatbaar blijft, en dat wij den eenigen dank voor onze veeljarige moeite daarin zullen vinden, dat wij het* eerst *dit veld niet alleen voor onze ſtad, maar voor alle Nederlandſche ſteden omploegd hebben, wenſchende dat hetzelve door meer kundige en ervarene mannen bezaaid, en van onkruid gezuiverd wordende, voor onze Stad- en Landgenooten in het vervolg eenen ruimen oogst zal opleveren.*

* * *

I N-

I N H O U D.

Voorrede . . . . . . Bladz. I.

EERSTE AFDEELING.

Eerste Hoofdstuk, over de ligging en bouw-orde van Amsterdam . . Bl. 1 §. 1.

Tweede Hoofdstuk, het water in en om de stad . . . . . 13 §. 9.

Derde Hoofdstuk, grachten der stad . 17 §. 11.

Vierde Hoofdstuk, reiniging der grachten en straten . . . . . 30 §. 16.

——————— reiniging der geheime gemakken . . . . . 35 § 21.

Vijfde Hoofdstuk, vleeschhallen . . 38 §. 23.

——————— vischmarkten . . 43 §. 28.

Zes-

Zesde Hoofdstuk, bepalingen omtrent dranken: bier, wijn en azijn . Bl. 48 §. 38.

—— —— —— drinkwater . . 49 §. 39.

—— —— —— vergiftiging van het regenwater door looddeelen . . 50 §. 41.

—— —— —— over het schuitwater en deszelfs brakheid . . . 60 §. 48.

—— —— —— de voorraad van het schuitwater berekend . . . 78 §. 57.

Zevende Hoofdstuk, bepalingen omtrent fruiten en groenten, brood, meel en andere eetwaren . . . . 88 §. 60.

Achtste Hoofdstuk, over het gebruik van koperen, tinnen en aarden vaatwerk. 90 §. 64.

Negende Hoofdstuk, nuttige inrigtingen in en om de stad, en verlichting der stad. 98 §. 69.

—— —— —— Wandelingen . 100 §. 72.

—— —— —— Badhuizen . . 101 §. 73.

—— —— —— Stookplaatsen . 108 §. 77.

—— —— —— Slaapsteden . . 109 §. 79.

Tiende Hoofdstuk, ongelukken, welke uit de gesteldheid der stad kunnen voortkomen . . . . 111 §. 81.

—— —— —— ongelukken, die uit de manier van het bouwen der huizen kunnen voortkomen . . 115 §. 85.

Tien-

Tiende Hoofdſtuk, over het bluſſchen van brand. . . . Bl. 120 §. 88.

TWEEDE AFDEELING.

Klimaat en luchtgeſteldheid van Amſterdam . . . . . Bl. 126.

Eerſte Hoofdſtuk, over de luchtgeſteldheid in het algemeen . . . 126 §. 89.

Tweede Hoofdſtuk, *Barometerſtand* . 131 §. 92.

Derde Hoofdſtuk, *Thermometer* . . 138 §. 96.

Vierde Hoofdſtuk, Winden . . 142 §. 98.

Vijfde Hoofdſtuk, Weêrkundige waarnemingen over regen, ſneeuw, hagel, mist, enz. . . . 154 §. 105.

—————— de Weêrgeſteldheid op de maanden toegepast . . . 158 §. 107.

—————— iets over de verdeeling van het weêr in de almanakken. 164 §. 108.

Zesde Hoofdſtuk, ongelukken, welke hier uit de ongeſteldheid des weders kunnen voortkomen . . . 165 §. 109.

—————— ongelukken door den bliksem . . . . . 165 §. 109.

—————— ongelukken door wind en ſtorm . . . 167 §. 110.

—————— ongelukken door mist . . . . . 168 §. 111.

DER-

DERDE AFDEELING.

Het karakter, de ligchaamsgesteldheid, leefwijze en gewoonten der Amsterdammers . . . Bl. 170 §. 112.

Eerste Hoofdstuk, iets over het karakter der Amsterdammers . . 176 §. 116.

Tweede Hoofdstuk, leefwijze en kleeding van den Amsterdammer . . 180 §. 118.

Derde Hoofdstuk, spijs en drank der Amsterdammers . . . 185 §. 120.

——————— groenten . . 186 §. 121.

——————— het drinken . . 187 §. 123.

——————— tabaksrooken en snuiven . . . . . 191 §. 127.

Derde Hoofdstuk, lijsten der consumtiën . . . . 194 §. 128.

Vierde Hoofdstuk, over de nijverheid en zedelijkheid der Amsterdammers. 201 §. 129.

Vijfde Hoofdstuk, vermaken en uitspanningen der Amsterdammers . 212 §. 136.

Zesde Hoofdstuk, opvoeding der jeugd. 222 §. 144.

VIER-

VIERDE AFDEELING.

Bevolking, geboorte en ſterfte te Amſterdam . . . Bl. 234.

Eerſte Hoofdſtuk, over de bevolking. 234 §. 152.

——————— eerſte telling . . 235 §. 153.

——————— tweede telling . 240 §. 155.

——————— derde telling . . 240 §. 156.

——————— vierde telling . . 242 §. 157.

——————— vijfde telling . . 242 §. 159.

Tweede Hoofdſtuk, ongelukken, die uit de volkrijkheid dezer ſtad kunnen ontſtaan . . . . 250 §. 165.

——————— belemmering der bruggen en ſtraten . . . 251 §. 166.

——————— het drijven van vee door de ſtad, en het ontſnappen van het vee bij het ſlagten . . 256 §. 169.

Derde Hoofdſtuk, huwelijken binnen Amſterdam . . . . 257 §. 171.

Vierde Hoofdſtuk, geborenen binnen Amſterdam . . . . 266 §. 175.

Vijfde Hoofdſtuk, ſterfte te Amſterdam. 275 §. 180.

——————— onderzoek hoe vele menſchen jaarlijks te Amſterdam ſterven . . . . 282 §. 184.

Vijf-

Vijfde Hoofdstuk, onderzoek der evenredigheid tusschen het getal dergenen, die jaarlijks sterven, en het getal der levenden . . Bl. 286 §. 187.

——— ——— ——— over de gezondheid of ongezondheid van Amsterdam . 303 §. 198.

VIJFDE AFDEELING.

Over het geneeskundig onderwijs, de geneeskundige staatsregeling en de beoefenaren der genees- en heelkunde. Bl. 308.

Eerste Hoofdstuk, geneeskundig onderwijs . . . . . 308 §. 202.

——— ——— ——— plan voor geneeskundig onderwijs, zoo als het bij de Commissie van geneeskundig toevoorzigt te Amsterdam is *gearresteerd*, enz. . 311 §. 202.

——— ——— ——— hoe dit onderwijs thans is . . . . . 318 §. 205.

Tweede Hoofdstuk, geneeskundige staatsregeling . . . . 327 §. 210.

Derde Hoofdstuk, over de beoefenaren der geneeskundige vakken in het bijzonder . . . . 341 §. 217.

——— ——— ——— de Arts . . 342 §. 218.

——— ——— ——— reglement voor *med.-doctoren* . . . 343 §. ——

Der-

Derde Hoofdstuk, Heelmeesters. Bl. 357 §. 227.

——— ——— ——— Reglement voor chirurgijns, derzelver winkelhoudende weduwen, meesterknechts, leerlingen, enz. . . . . . 360 §. 229.

——— ——— ——— Steensnijders, breuk- en oogmeesters . . . 371 §. 235.

——— ——— ——— Tandmeesters . — §. 236.

——— ——— ——— Hoofdmeesters . 372 §. 237.

——— ——— ——— het legaat van MONNIKHOF . . . . 373 §. 238.

——— ——— ——— het genootschap: Ter bevordering der heelkunde te *Amsterdam* . . . . . — §. —

——— ——— ——— het genootschap: Tot nut der heelkunde . . . — §. —

——— ——— ——— het genootschap: *Arti Salutiferæ* . . . 376 §. —

——— ——— ——— Chirurgijns - weduwenkas . . . . 378 §. 239.

——— ——— ——— Vroedkundigen. Vroedmeesters . . . . 380 §. 240.

——— ——— ——— Reglement voor vroedmeesters . . . 383 §. 242.

——— ——— ——— Vroedvrouwen . 388 §. 246.

——— ——— ——— Reglement voor vroedvrouwen en derzelver leerlingen . . . . 389 §. —

Der-

Derde Hoofdstuk, Apothekers . Bl. 399 §. 250.

——— Reglement voor apothekers en derzelver winkeldoende weduwen, enz. . . . — §. —

——— Stads-apotheek . 416 §. 259.

——— *Hortus medicus* . 417 §. 260.

——— Weduwen-*Societeit* voor apothekers . . . 422 §. 262.

——— *Societeit* ten dienste der weduwen van *professoren*, artsen, heelmeesters en apothekers. 425 §. 263.

——— Bedenkingen over deze weduwen-*Societeit* . . 429 §. —

EERSTE AFDEELING.

LIGGING, BOUWORDE, GRACHTEN, REINIGING DER STAD, EN INRIGTINGEN BINNEN DEZELVE.

EERSTE HOOFDSTUK.

Ligging en bouworde van Amsterdam.

§. 1. *Amsterdam*, van ouds *Amstelredamme*, daarvan thans ook *Amsteldam* genaamd, ontleent deszelfs naam van de rivier den *Amstel*, oudtijds *Amstelle*, welke de stad doorsnijdt; en werd in het laatst van de twaalfde, of in den aanvang der dertiende eeuw gebouwd, tot in 1482 allengskens vergroot, toen met muren en torens omgeven. In de jaren 1585 voor de eerste, 1593 tot 1601 voor de tweede, 1611 voor de derde, en 1657 voor de vierde en laatste maal uitgebreid en vergroot. Bij elke vergrooting was het met muren, torens en bolwerken omgeven; thans echter zijn deze grootendeels geslecht, en de muren

nog onlangs meestal afgebroken; wordende de wallen tot wandelwegen geëffend, en met boomen beplant. De stad schijnt uit eenen inham van de Zuider-Zee, wegens zijne gedaante het IJ genaamd, opgerezen; heeft de gedaante van eene halve maan, en omvat, even gelijk eene kom, het IJ, waarvan de twee hoornen of einden uit twee, zich in hetzelve naar het Oosten en Noorden uitstrekkende, eilanden bestaan, welke door ophaalbruggen aan de stad verbonden zijn. De holle (*Concave*) door het IJ bespoelde zijde is tegen het N. O. ten O., en de bolle (*Convexe*) tegen het Z. W. ten W. gelegen. Gene kant is door het IJ van het naburige Noord-Holland afgescheiden, terwijl deze met schoone weilanden, lust- en moestuinen, en zeer weinig geboomte omzoomd is. Zij beslaat eene oppervlakte van 893 morgen en 22 roeden lands, of liever moeras.

§. 2. De gronden van *Amstelland* zijn vlak en effen. Het land is laag, moerassig en vermoedelijk weleer door de zee bedekt geweest; het bestaat uit veen- en weilanden. Het veenland levert turf, den algemeenen brand der Hollanders; uitgeveend, wordt dit land een waterplas van mindere of meerdere uitgebreidheid. Het weiland is in polders, die met kadijken omringd zijn, afgedeeld. Om

ze

ze droog te houden, wordt het water met molens uitgemalen, en door togtfloten in den Amftel of het IJ, en het Haarlemmer-Meer geloosd. De ftad zelve ligt op dezen weeken, moerasfigen veengrond, die echter in buiten- en binnendijks nog onderfcheiden is. Buitendijks vindt men eerst omtrent drie voeten harde klei: daarna tien tot elf voeten veengrond, aan welken eene korst zit van *derrie*, zijnde eene losfe, ligte, op het water zwemmende ftoffe: deze korst is drie voeten dik; daaronder liggen wederom negentien tot drie en twintig voeten klei, die dikker is naarmate men naar den IJkant graaft; en onder deze klei vindt men eindelijk den harden zandgrond, die het welwater bevat. Tot in dezen zandgrond moeten de palen geheid worden, die de muren van alle gebouwen dragen moeten, waarop *Amftels-Stad* rust. — Binnendijks beftaat de grond uit een' voet, of weinig meer losfe aarde; daaronder omtrent twaalf voeten veengrond; waarna derrie, klei en zand, gelijk op den buitendijkfchen grond, volgen. Voorts zijn de ftraten en erven in de ftad met zand en andere ftoffen aangehoogd, welke eerst moeten weggedolven worden, voordat men aan den eigenlijken grond van *Amftelland* kan komen. Buitendien loopt door een gedeelte der ftad,

zoo wat in derzelver midden, eene ſtrook van het zoogenaamde Muider-zand. De putten, die daarin gegraven worden, leveren veel beter put- of pompwater op, dan die, welke men elders in de ſtad vindt; en hierin treft men, hier en daar in de ſtad, nog drinkbaar put- of welwater aan, zijnde het overige altemaal brak.

§. 3. Het is te bewonderen, hoe deze moddérpoel, die dagelijks door de zeeën bedreigd wordt ingezwolgen te zullen worden, en alleen door de zwaarſte, met de grootſte kunst en kosten aangelegde dijken, daarvoor behoed wordt, heeft kunnen bewoonbaar gemaakt worden. Rijkdom en vernuft moesten vergoeden, wat de Natuur ſtiefmoederlijk weigerde. Trouwens, nadat men zich door dijken en dammen voor de overſtroomingen en verwoestingen der zeeën beveiligd had, moesten duizende huizen op eene ontelbare menigte zware, diep tot in den zandgrond geheide, palen gebouwd worden, omdat dezelve anders in ſlijk en moeras zouden begraven zijn.

§. 4. In het jaar 1709 waren hier reeds 23064 huizen, en in 1732 tot 26035 aangegroeid, die, in 1740 met 282 vermeerderd, toen reeds een aantal van 26317 woningen uitmaakten. Eindelijk in 1795 beſtond onze

ſtad,

ſtad ; volgens eene naauwkeurige telling ; uit : —— 27586 huizen.
1030 pakhuizen.
680 ſtallen.
130 loodſen, alzoo
in het geheel uit een ——
getal van 29426 woningen (*a*).
Hierbij zijn 1290 buiten de poorten, nogtans onder het gebied der ſtad behoorende huizen, niet geteld. (*b*). Deze huizen nu zijn doorſneden door 372 ſtraten en ſtegen, en 79 zoo groote als kleine grachten ; terwijl 30 markten en pleinen van verſchillende grootte onze ſtad verſieren. —— De Joden bewonen een van de Christenen afgeſcheiden gedeelte der ſtad, hetwelk als het ware eene eigene ſtad uitmaakt. Wij beſchouwen dat gedeelte als het aangenaamſte en gezondſte, zijnde het oostelijke gedeelte, hetwelk den onbelemmerdſten ſtroom van versch water, als ook van lucht heeft. Aan den eenen kant

(*a*) *Welke de Hoogl.* VAN SWINDEN, *benevens eene ſchoone verdeeling, uitvoerig geboekt en aan ons ter hand geſteld heeft.*

(*b*) Weinige dezer huizen loopen van de eene tot aan de daaraan grenzende andere gracht of ſtraat, hebben alzoo achterhuizen, die op zich zelve genommerd, en voor dubbelde huizen, zoo als zij ook eigenlijk zijn, medegeteld zijn.

kant van hunne buurt ſtroomt het verſche IJwater, door de Joden-Heerengracht, verdeelt zich in verſcheidene kanalen, vereenigt zich met het Amſtelwater, dat den anderen kant dezer buurt omvliet, om zich wederom door den Zwanenburgwal in de *St: Anthonie*-ſluis met het IJwater te vereenigen, en zoo de geheele Jodenbuurt in te ſluiten; zijnde het zuidoostelijke gedeelte dezer buurt door de *Plantagie*, die eene met boomen beplante, en met tuinen der ingezetenen doorwevene ruimte uitmaakt, beperkt. Daarentegen bewoont het grootſte gedeelte van het Christen-gemeen meer het westelijke, en het overige zuidelijke, van deze twee voordeelen van vrijen ſtroom van lucht en water beroofde, gedeelte der ſtad, namelijk de *Jordaan* en het *Noordſche-Bosch*, hebbende wederom hunne betere leefwijze, en den Hollander aangeborene zindelijkheid in hun voordeel; terwijl de geringe klasſe der Joden, uit hunnen aard morſig, het armoedigſte gedeelte der inwoners uitmaakt, en opeengepakter woont. — Om onzen uitheemſchen lezer een denkbeeld van de ligging en geſteldheid dezer uitgebreide ſtad te geven, voegen wij tafel I, zijnde eene naauwkeurige kaart derzelve, hierbij.

Geſteldheid en Bouworde der Huizen.

§ 5. De huizen zijn van tigchelſteenen zeer

ligt,

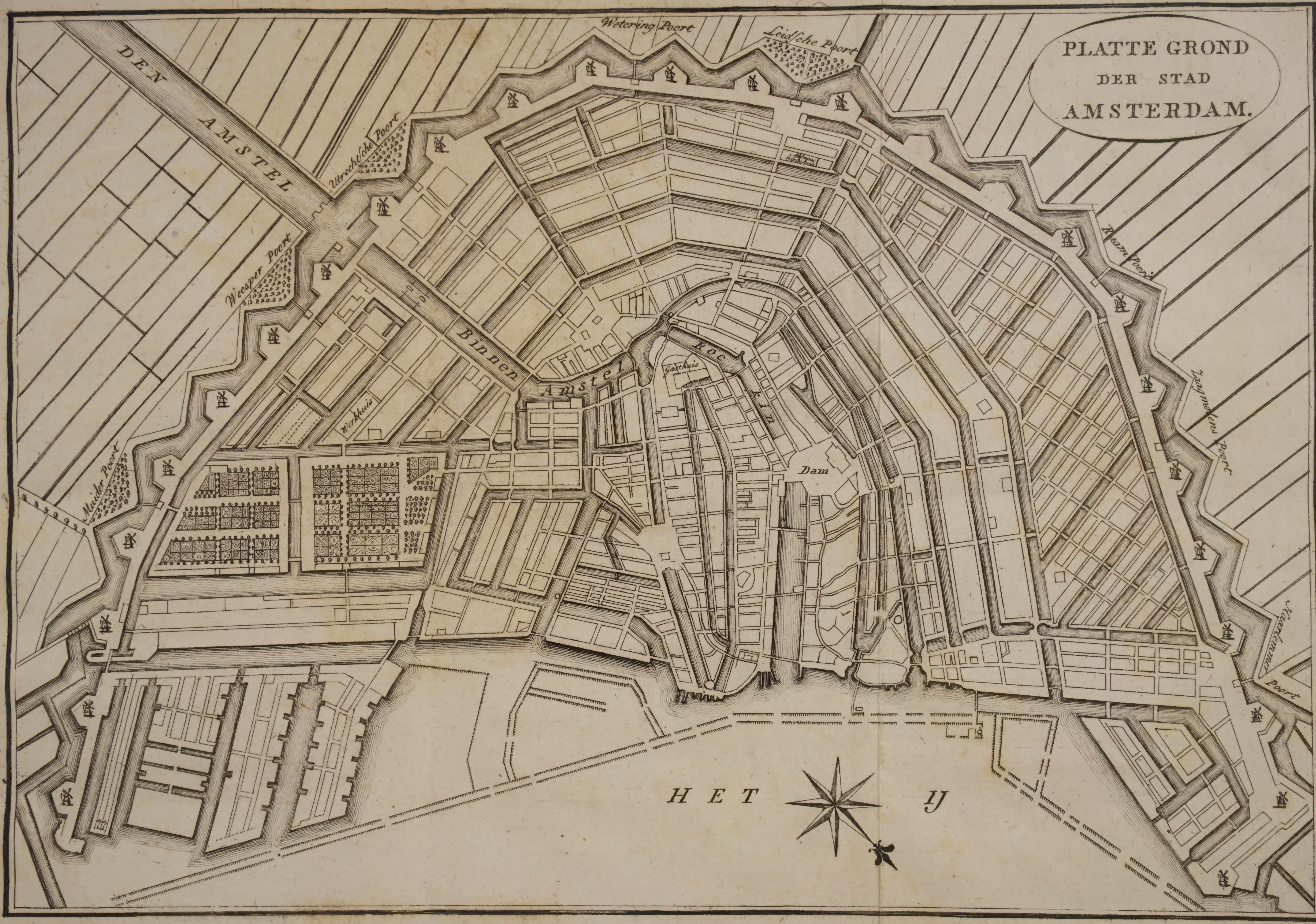
PLATTE GROND
DER STAD
AMSTERDAM.
Wetering Poort
Leidsche Poort
Utrechtsche Poort
Weesper Poort
Muider Poort
Raam Poort
Zaagmolens Poort
Haarlemmer Poort
DEN AMSTEL
Binnen Amstel
Rockin
Gasthuis
Werkhuis
Dam
HET IJ

ligt; met dunne muren, ſoms ſlechts van eenen ſteen dikte gebouwd. De voor- en achtergevels beſtaan grootendeels uit vensters; zoodat de woningen aan de geringſte warmteverandering van de buitenlucht zijn blootgeſteld. De beknoptheid en losheid van den grond gedoogden hier geenszins, om zware en groote huizen, gelijk aan de paleizen van *Parijs*, *London*, *Weenen* en andere groote ſteden, te bouwen. Daarentegen zijn zij echter zoo buitengewoon netjes, beknopt en gemakkelijk ingerigt, dat er de kunst en vlijt van den *Amſterdammer* ten duidelijkſte uit blijkt. Hij leerde op eenen zoo kostbaren grond, in het kleinst mogelijk beſtek, de gemakkelijkheden en genoegens in de bouworde der huizen door kunstige uitvindingen vereenigen. Daarenboven hebben onze Inwoners daardoor ook dat voordeel van andere groote buitenlandſche ſteden, dat niet alleen de voornaamſte klasſe, maar elk min of meer welgezeten burger, doorgaans een geheel huis voor zich zelven bewoont. Offchoon ook vele, en bijzonder in de geringere buurten der ſtad gelegene, huizen verdeeld, en door verſchillende huishoudingen van de bovenſte verdiepingen tot in de kelders, die doorgaans zeer vochtig, veelal met ſteenen gevloerd zijn, en meer naar holen, waarin men zon- noch maanlicht

 ziet,

ziet, dan naar woningen van menſchen gelijken, door de laagſte klasſe van inwoners bewoond worden. Bijna alle huizen, zoo groote als kleine, hebben eenige weinige optrappen tot ingang, om daardoor de benedenste verdiepingen, onder de aanzienlijke huizen voor pakkelders en keukens, en onder eene geringere ſoort voor woningen, ruimer te maken. De vertrekken zijn, naar den aard der huizen, groot of klein, hebbende doorgaans genoegzaam verſche lucht; want achter de meeste huizen zijn opene plaatſen, hoe klein ſoms ook; velen zelfs hebben tuintjes. Derzelver inwendige inrigting is deze: meestal zijn zij enkel, d. i. aan de eene zijde van den ingang uitgebouwd, en beſtaan uit eenen gang, die achter in het huis doorloopt; aan deszelfs zijde is eene zij- of voorkamer, die aan de ſtraat licht, en door eene of twee hooge ramen lucht ontvangt; daar achter is eene binnenkamer, welke doorgaans bedompen is, en ſlechts weinig licht van eene meestal kleine binnenplaats heeft; aan de andere zijde van deze binnenplaats, tegenover deze binnenkamer, loopt de gang in eene achterkamer, de zaal genaamd, welke weinig luchtiger en lichter dan de binnenkamer is, ten zij, hetwelk in vele huizen het geval is, daar achter een tuin of nog eene opene plaats gevonden wordt.

On-

Onder de beſchrevene verdieping (*belle-etage*) liggen nu keuken en kelders, of nog bewoonbare vertrekken, die nogtans zeer laag van verdieping en bedompen zijn; zijnde boven dezelve wederom kamers en zolders opgebouwd. De dubbele huizen zijn aan beide kanten van den gang uitgebouwd, en hebben doorgaans dubbel, wat wij thans enkel beſchreven hebben.

§ 6. Men kan vastſtellen, dat over het algemeen in de ruimste gebouwen minder menſchen wonen, dan in de kleinste, bedomptſte, in de ſtegen en gangen gelegene woningen; trouwens, deze zijn doorgaans van de bovenſte verdieping tot in de kelders opgepropt met menſchen, in welker hokjes alsdan nog gekookt, gewasſchen en gedroogd wordt; oefenende de vader veeltijds daarenboven nog zijne ſoms ſtinkende handtering en moeijelijk beroep in dezelve uit. Wie zoude hier twijfelen, of deze onderaardſche rooknesten, waarin alleen door den ſchoorſteen, de deur, en een of twee in den grond verborgene venſters, gemeenſchap met de buitenlucht wordt gehouden, (die dan nog veeltijds in enge ſtraten of ſtegen, door het, onder de venſters aanwezige goten, heenzijperend gootwater, of den daarin verzamelden modder verpest is,) moesten van een groot nadeel voor de ge-

zondheid der bewoners zijn? — Alhoewel wij niet zeggen kunnen, dat deze woningen tot *epidemifche* ziekten aanleiding fchijnen te geven, zoo leert toch de ondervinding, dat deze menfchen een ongezond uiterlijk hebben, verradende derzelver kleur kwaadfappigheid. Om deze reden is het voor een groot gedeelte van het gemeen weldadig, dat het den ganfchen dag buiten deze holen zijn brood moet zoeken, en alzoo blootelijk des nachts deze verpeste lucht inademt.

§. 7. Hoezeer ook de huizen op- en ineengebouwd, en vele ftraten fmal en met ftegen doorfneden zijn, zoo belet zulks toch minder, dan op andere plaatfen, de doorftrooming van verfche lucht. Want *voureerst* zijn de huizen niet zeer hoog, terwijl zij, de onderfte verdieping boven de kelders medegerekend, doorgaans drie, vier tot vijf, enkele zes verdiepingen hebben; *ten andere* zijn de meeste ftraten met breede grachten doorfneden, welke tusfchen de huizen eene buitengewone ruimte laten. — Vermits de ftad nu niet wel anders gebouwd kan worden, dan zij is, zoo is het ook onmogelijk, de ftegen en gangen, welke naauwelijks licht en ververfching van lucht toelaten, en desniettegenftaande met woningen opgepropt, en voor de bewoners zeer nadeelig zijn, te floopen,

pen, noch de Inwoners in het bewonen der kelders te verhinderen; maar men is genoodzaakt, de zaken te laten zoo als zij zijn. Dit alleen zoude men kunnen beletten, dat er geene nieuwe gangen, ftegen of floppen gemaakt werden; en dat reeds hiertegen gewaakt is, blijkt uit de keur van 6 Julij 1647, waarin bevolen wordt: *Dat niemand voortaan mogt vervorderen, op zijne eigene hand, zonder daartoe van Heeren Burgemeesteren geautorifeerd te zijn, eenige erven te fmaldeelen, tot floppen, ftegen of ftraten, of daartoe eenige rooijingen te doen, op pœene dat de getimmertens, die contrarie dezes zullen worden gemaakt, tot kosten van de eigenaars derzelve zullen worden gedemoleerd en afgebroken.*

§ 8. Wat aangaat de ftoffen (*materialen*), welke men tot het bouwen der huizen moet bezigen, om dezelve zooveel mogelijk voor vochtigheid te bewaren, daarvoor zijn *Ordonnantiën*, gelijk ook voor de dikheid der muren. Zij verfchenen reeds in het jaar 1585, en zijn vernieuwd in de jaren 1650, 1663 en 1669. — Doch tegen de vochtigheid, die uit den grond voorkomt, en dus zoo den muren medegedeeld wordt, wanneer zij niet tot eene zekere hoogte met *cement* opgemetfeld zijn, kennen wij geene keuren. Alleen is in het

Art. 2. van de keur van den 28 *Septemb*[r] van het jaar 1669 bevolen: *Dat men op* [d] *fondamentplanken niet meer dan vier, of t*[en] *hoogste vijf lagen droogen ſteen mag legge*[n] *en dat de muur met goeden kalk zal moet*[en] *opgemetſeld worden*, hetwelk ook doorgaa[ns] gevolgd wordt; terwijl de huizen, behoorli[jk] in *cement* gelegd, en in evenredigheid van de[n] vochtigen bodem, doorgaans droog zijn, zel[fs] drooger dan de huizen van andere, op eene[n] hoogeren en droogeren grond gebouwde, ſte[den.] Maar het ſchijnt ons tot nadeel van d[e] ingezetenen te zijn, dat zij een nieuw getim[merd] huis naar willekeur kunnen bewonen[;] vermits zij zich daardoor aan alle nadeele[n] van deze verſche kalklucht blootſtellen. I[n] vele andere buitenlandſche ſteden moeten d[e] huizen eene behoorlijke droogte hebben, voor[…] dat zij mogen bewoond worden; hier echte[r] is, zooveel wij weten, geene bepaling des-wege gemaakt.

*

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

Het Water in en om de Stad.

§ 9. De grachten, die bij de bouwing en uitlegging der ſtad *Amſterdam* gedolven zijn, ſtaan aan het N. oostelijk gedeelte in verband met het IJ, waarin zij zich op verſchillende plaatſen uitſtorten. Aan den zuidelijken kant verbinden zij zich met den Amstel, welke ruim drie uren ten Z. van de ſtad zijnen aanvang neemt, en zich aldaar met eenige waters vereenigt. Van oudsher is men bedacht geweest, en heeft men vele middelen in het werk geſteld, om de ſtad gedurig van versch water te voorzien, en het onzuivere grachtwater te ontlasten. Door een groot aantal ſluizen is men grootendeels, nogtans ontoereikende, daarin geſlaagd. Door de gemeenſchap, welke deze grachten met het IJ en daardoor met de *Zuider-Zee*, die tusſchen de Hollandſche en Frieſche eilanden door, in verbinding met de *Noord-Zee* ſtaat, wordt voor, en in de ſtadsgrachten, die buitendijks liggen, *eb* en *vloed* veroorzaakt, zoodat er twee malen in de vier en twintig uren *vloed* en *ebbe* is. Bij gewone tijden heeft men, als de maan vol is, het

het hoogste water voor *Amſterdam*, des morgens en des namiddags te drie uren; en als de maan in de kwartieren is, heeft men op dezelfde uren het laagste water. — De afſtand tusſchen deze ſtad en de reede van *Texel*, die op omtrent zestien mijlen gerekend wordt, is oorzaak, dat men hier het hoogste water heeft, wanneer het voor *Texel* reeds wederom het laagste is. Doorgaans kan het water hier geen' voet *eb* of *vloed* houden, wegens den te geringen ſtroom. De hoogſte ſtand des waters, dien men zich hier herinnert, was *in November* van het jaar 1775, 96 duimen boven peil; hebbende de laagste, die ooit bekend was, in het jaar 1813, 60 duimen onder nul of peil, plaats. Wij oordeelden hier eene opgave van de jaarlijkſche peilen van het water overbodig, weshalve wij ook de ſchoone tafel, die op last van wijlen den Heer *Hoofdofficier* CALKOEN, uit de aanteekeningen, welke hiervan, dikwijls des daags aan de nieuwe markt, gehouden worden, zamengeſteld, en in plaat gebragt zijn, niet afgeſchreven, maar blootelijk de middelgetallen daaruit getrokken en in tafel II voorgeſteld hebben, waaruit blijkt, dat de middelſtand van het water 3. 9 duimen boven peil houdt.

§ 10. Eenige ſtreken der ſtad, namelijk: *de twee Eilanden*, een gedeelte van *den Buiten-*

ten-

Tafel D.

Windstreken te *Amsterdam*, gedurende 45 jaren waargenomen.

	Jan.	Febr.	Maart.	April.	Mei.	Junij.	Julij.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Som.
N.	93	129	175	267	314	280	244	230	137	168	124	106	2267
N. N. O.	31	15	43	71	83	63	56	49	41	33	31	26	542
N. O.	178	165	330	382	414	319	246	237	157	152	121	125	2826
O. N. O.	47	31	79	75	92	46	49	36	30	32	24	39	580
O.	571	318	463	323	383	298	195	219	353	430	328	355	4236
O. Z. O.	62	46	36	35	27	34	30	37	53	50	64	49	523
Z. O.	231	168	134	112	139	100	82	120	143	198	232	213	1872
Z. Z. O.	71	34	42	45	37	22	32	14	30	66	53	68	514
Z.	211	171	152	116	121	122	108	156	195	242	253	252	2099
Z. Z. W.	84	69	50	41	23	33	46	40	62	77	83	80	688
Z. W.	533	621	428	396	383	369	503	544	585	589	610	702	6263
W. Z. W.	90	108	80	86	68	98	104	134	97	78	97	89	1129
W.	299	381	404	360	302	441	518	533	407	353	337	402	4737
W. N. W.	71	97	97	92	78	116	133	116	91	63	104	72	1130
N. W.	187	157	230	250	276	317	374	285	284	220	221	194	2995
N. N. W.	31	32	47	49	50	42	70	40	35	39	18	18	471
Som. . .	2790	2542	2790	2700	2790	2700	2790	2790	2700	2790	2700	2790	32872

Tegenover §. 100. in te binden.

tenkant, beſtaande in de *Teertuinen*, *het Droogbak*, *de Haringpakkerij* en derzelver dwarsgrachten zijn niet ingedijkt; liggen derhalve onder peil, en zijn bij de, in het voor- en najaar dikwijls plaats hebbende, hooge vloeden aan overſtroomingen onderworpen. Het water dringt daarbij ſoms tot de hoogte van eenige voeten in huizen en kelders, blijft veelal twee, drie, zelden meerdere dagen daarin ſtaan; de kelders worden daarna ledig gepompt, en dadelijk daarna wederom bewoond. Welk een nadeel deze vochtige dampkring, althans in de bewoonde kelders, moet veroorzaken, is gemakkelijk te beſeffen. *Rheumatismen*, *zinkingen*, *buikloop*, *maagkrampen* en meer andere kwalen zijn daarvan de eerſte gevolgen, die dan wederom tot eene reeks van ongeſteldheden gelegenheid geven. Gelukkig voor de bewoners van dat gedeelte der ſtad, dat zij het minst, of liever in het geheel niet, aan de ſtinkende uitwaſeming der grachten, gelijk de meeste andere wijken der ſtad, zijn blootgeſteld, en dus aan den eenen kant gewinnen, wat zij aan den anderen verliezen. Eene in het jaar 1810, onder de regering van Koning *Lodewijk Napoleon*, op til geweest zijnde omdijking des geheelen waterkants der ſtad, (waartoe eene prijsvraag van de Haarlemſche Maatſchappij

der

der Wetenschappen aanleiding gaf,) zoude, onzes inziens, zoowel in deze als in andere opzigten, van het grootste nut geweest zijn. Men leze hierover de Verhandeling van den Heer J. BLANKEN, (a) waarin bewezen wordt, dat

(a) Verhandeling over de oorzaken van de toenemende opslibbing van het IJ, en de middelen tegen dezelve door J. BLANKEN, *Colonel en Inspecteur over den waterstaat des rijks*; te vinden in de *Natuurkundige Verhandeling van de Koninklijke Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem*, 4den *D.* 1 *St Amst.* 1808. Waarin de prijsvraag aldus luidt: „ Naardien de tegenwoor-„ dige gesteldheid van het IJ, langs de geheele uitge-„ strektheid van de stad *Amsterdam*, dat is: achter de „ *Laag*, langs de *Groote Waal*, *Hannekes Breeuw-„ Waal* en *Lands- O. I. Comp. Dokken*, mitsgaders „ het *geheele Bassin* ten Zuiden, de buitenpalen niet „ alleen eene opslibbing, maar ook eene toekomende „ verzandig schijnt ten gevolge te zullen hebben, zoo-„ dat men, ter instandhouding der scheepvaart van en „ naar gemelde stad, genoegzaam onafgebroken genood-„ zaakt is, deze stoffen door werktuigelijke middelen, „ van *moddermolens* en *baggerbeugels* met groote kos-„ ten weder weg te nemen, en deze opslibbing sedert „ de, in den jare 1778, aangelegde hoofden, beoosten „ en bewesten *Nieuwendam*, en het weder opmaken „ der *Oude Kade*, langs het *Ziekenwater* eerder ver-„ meerderd dan verminderd schijnt te zijn, zoo wordt „ gevraagd: Aan welke oorzaken deze toenemende op-„ slibbing van het IJ is toe te schrijven? en door welke „ middelen deze schadelijke, en voor de scheepvaart „ zoo hinderlijke opslibbing tegen te gaan, ten minste, „ eens weggenomen zijnde, belet zoude kunnen wor-„ den, zich aldaar op nieuws weder te zetten?"

dat eene omdijking der ſtad het eenigſte en zekerſte middel zijn zoude, om eene opſlibbering van ſlijk in het IJ tegen te gaan; en met betrekking tot het zuiver houden der ſtadsgrachten, en alzoo voor de gezondheid der inwoners in vele opzigten, gelijk nog naderhand bij het drinkwater zal blijken, van het grootſte aanbelang zijn zoude.

DERDE HOOFDSTUK.

Grachten der Stad.

§. 11. Het water, zoowel uit het IJ, uit het, in de nabijheid van deze ſtad gelegen, gedeelte van den Amſtel, en uit de grachten der ſtad, als eenige uren in den omtrek van dezelve, is niet drinkbaar; maar, door de vermenging met het zeewater, en welligt ook uit den aard des bodems, brak en, althans binnen de ſtad, ſtinkend. Hoezeer van den eenen kant de breede grachten vol water, (welke op verre na de meeste ſtraten met eene breedte van 50, 100 tot 300 voeten en daarenboven doorſnijden,) tot eenen vrijen doortogt voor verſche lucht, en zoowel tot zuivering van deze, als door de ontlasting van de zich, door de rioelen daarin uitſtor-

 tende

tende, vuiligheden uit de huizen veel bijdragen, en daardoor ontegenzeggelijk de gezondheid der Inwoners bevorderen; ſchijnen zij daarentegen door hare ſtinkende uitwaſemingen, welke bijzonder bij warme dagen, en in den voor- en nazomer zich ontwikkelen, en den vreemdeling niet alleen, maar ook den inboorling zelven ſoms ondragelijk zijn, dezelve te benadeelen. De beroemdſte geneesheeren hebben immers, van alle tijden af, de zuiverheid van lucht en van water als twee voorname bronnen van gezondheid, en derzelver onzuiverheid als aanleidende oorzaken tot ongeſteldheden, aangemerkt. Reeds ſedert eene eeuw heeft te dien einde de Regering wijsſelijk voor de belemmering en den omloop van ſtadswateren, welke dezen ſtank aanmerkelijk moest vermeerderen, trachten te zorgen. Maar bijzonderlijk heeft over de zuiverheid der ſtad en derzelver grachten de COMMISSIE VAN GENEESKUNDIG TOEVOORZIGT *voor deze ſtad* hare gevoelens geuit (*a*).

§. 12.

(*a*) *Rapporten, ſtrekkende als bijlagen tot de verzameling van ſtukken, betrekkelijk de aanſtelling eener Commisſie van Geneeskundig toevoorzigt te Amſterdam; Eerſte Deel, behelzende de 5 eerſte ſtukken. Rapport 5, bl.* 29. 1798.

§. 12. Deze COMMISSIE meent, onzes erachtens op goede gronden, uit de handvesten der ſtad en WAGENAAR, (*a*) waaruit blijkt, dat het water tot 1530 nog zeer goed en drinkbaar was, en zulks tot 1591 waarſchijnlijk gebleven is, te kunnen afleiden, dat de wateren van Amſtelland, naarmate zich het brakke water, door het meer en meer verwijderen der zeegaten, vermeerderde, allengskens bedorven zijn geworden, en dat ook de ſtank derzelve in gelijke mate is vermeerderd. Hierdoor gerugſteund betoogt zij met veel waarſchijnlijkheid: 1. Dat dit vermengen van zout en zoet water als de eerſte en voornaamſte oorzaak van den ſtank der ſtadsburgwallen moet beſchouwd worden; zulks ſtaaft zij daardoor, dat op andere plaatſen in Vriesland, bij voorbeeld *Harlingen*, het water in de grachten alleenlijk dan ſtinkt, wanneer het met zout water vermengd wordt, en grondt haar gevoelen op de proeven van PRINGLE: dat eene genoegzame hoeveelheid van zout de rotting wederſtaat; doch eene geringe dezelve integendeel ver-

(*a*) *Amſterdam in zijne opkomst, aanwas, geſchiedeniſſen, voorregten, enz. enz. beſchreven door* JAN WAGENAAR, *historieſchrijver der Stad, 3 band. fol. Amſterdam*, 1760.

verhaast: ,, Zoo ook," dit zijn de eigene woorden der COMMISSIE, ,, het brakke water ,, met het zoete gemengd, juist omdat het ,, te weinig zout behelst, om de rotting te ,, wederſtaan (a), dezelve verhaast, daardoor ,, te ſpoediger en te veelvuldiger die uit- ,, vloeiſels aanneemt, welke door het ont- ,, binden der rottende zelfſtandigheden ont- ,, ſtaan: te ſterker met die ſtinkende ſoor- ,, ten van luchten bezwangerd wordt, wel- ,, ke deze zelfſtandigheden opgeven, en daar- ,, door dien onaangenamen, en naar gelang ,, der omſtandigheden, ſomtijds dien on- ,, dragelijken ſtank oplevert, welken wij ge- ,, waar worden. Aanmerkelijk is het ech- ,, ter, dat, wanneer het water afgeſcheiden ,, is van die ſtoffen, welke den ſtank aan ,, hetzelve mededeelen, het denzelven ras ,, verliest; hoewel hetzelve het grondbegin- ,, ſel daarvan tot nieuwe ontwikkeling blijft

,, be-

(a) *Hoe waarſchijnlijk dit gevoelen ook moge voorkomen, zoo moest, volgens ons inzien, vermits deze vermenging van het zoute zeewater reeds eeuwen heeft voortgeduurd, Amſtelland, en voornamelijk Amſterdam, reeds zoodanig met het zeewater doordrongen zijn, dat het geheel zout water was, en niet de tot rotting vereischte geringe hoeveelheid van zout met zoet water meer plaats vond; de ſtank moest derhalve zoo niet geheel verdwijnen, toch reeds verminderen, en na verloop van tijd ophouden.*

„ behouden. Het is genoeg: ons ſtinkend
„ burgwalwater, in een open vat gedurende
„ een etmaal aan de opene lucht bloot te
„ ſtellen, opdat het zijnen ſtank verlieze:
„ doch indien men hetzelve weder in eene
„ flesch, bij voorbeeld, giet, en deze geſloten
„ wordt, zal men naderhand in dat water
„ weder ſtank gewaar worden."

Hierbij neemt de COMMISSIE echter ook het ophoopen van eene aanzienlijke menigte van rottende zelfſtandigheden, uit het dieren- en plantenrijk, welke gedurig en in groote menigte door de ingezetenen in de grachten geworpen, of door middel van rioelen in dezelve geloosd worden, zoowel als den moerasſigen grond van Amſtelland in aanmerking, omdat uit dezen, door het roeren, hetzelfde gezwavelde waterſtof-gas (*gas hydrogène ſulphureux*) ontwikkeld wordt, als de ſtadsgrachten opgeven. Deze oorzaken, den aard namelijk des bodems, en de ingeworpene rottende zelfſtandigheden, beſchouwt de COMMISSIE, hoewel tot het doen geboren worden en het vermeerderen des ſtanks medewerkende, niet als de oorſpronkelijke oorzaken daarvan, en ſtaaft zulks daarmede: dat op andere plaatſen, bij voorbeeld te *Haarlem*, waar de vermenging van zout en zoet water geene plaats heeft, maar op even

denzelfden grond eene ophooping van deze rottende zelfstandigheden voorhanden is, deze wateren geenen zoodanigen stank als de onzen afgeven. Het waarschijnlijkst maakt zij dit voor ons door de volgende gebeurtenis: Toen LODEWIJK DE XIV, reeds meester van *Gelderland*, van het *Sticht*, en van een gedeelte van *Holland*, voornemens was Holland te onder te brengen, met hetzelve te overstroomen, en te dien einde den *Lekdijk* liet doorsteken, waardoor ook een gedeelte van Holland onderliep, werd men verpligt, maanden achter een, bij ebbe en laag getijde, het overtollige Amstelwater door stadssluizen in het IJ te lozen. Hierdoor werd nu de stad van zoet water voorzien, zoodat de brouwers het grachtwater tot bierbrouwen gebruikten, en dat zelfs de Noordhollanders hunne waterschepen voor de *St. Anthoniesluis*, binnen deze stad, met zoet water vulden. Dit zoet water liep toch over even denzelfden brakken en moerassigen grond, zonder stank af te geven, als ons gewoon burgwalwater voorhenen en thans doet (*a*).

§. 13.

(*a*) Toen in het jaar 1795, het water ook door *inundatiën* tegengehouden werd, is in *Januarij* ook binnen deze stad, tusschen de Amstelschut- en Hoogesluis,

§ 13. De COMMISSIE befchouwt derhalve de vermenging van zekere hoeveelheid zout waters met zoet water als de hoofdoorzaak, welke te weeg brengt, dat de andere oorzaken, de moerasfige grond en de veelvuldige rottende zelfftandigheden, waarmede dezelve wordt opgehoopt, en die, in het water geworpen zijnde, rotten, met meerdere kracht werken, dan zij in zuiver zoet water zouden doen; dat alzoo uit deze zamenftelling van oorzaken, gelijk mede uit den geringeren omloop, dien het water hier heeft, eene grootere fcheikundige uitwerking dan elders geboren wordt. Zij maakt te dien einde de Regering op vier zaken opmerkzaam, waardoor de ftank kan weggenomen worden:

1. „ Dat men niet alleen den loop, dien „ het water hebben mag, niet belette; „ maar ook, zooveel mogelijk, eenen „ *goeden* omloop aan het water geve, „ en hetzelve daardoor ververfche."

Zij

fluis, veel water gefchept, hetwelk zeer goed om te drinken en te wasfchen was. Wij kennen zelfs eenen man, die daaruit gefchept en gedronken, en getuigd heeft, dat het zeer goed en zuiver van fmaak was; het ijs, hetwelk daarop bevroos, was zoo doorfchijnend als glas; dan dit heeft flechts drie à vier dagen geduurd, wegens de vermenging van bijkomend ander water, en den brakken grond, waarover het liep.

Zij bedoelt daardoor niet alleen, dat een genoegzame omloop door de grachten bevorderd worde, waarvoor de Regering, — gelijk uit de keur van den 12 *Januarij* 1701, waarin verboden wordt: *om door geene hindernisfen in het water, bij voorbeeld balken, fchuiten, ftroo, enz., den ftroom van het water te beletten*, blijkt — fteeds gezorgd heeft; maar zoodanig eenen omloop, dat alleen het zoete en geenszins het brakke water in de ftad konde komen, en dit zooveel mogelijk daaruit geweerd worde; terwijl zij daarvoor middelen aan de hand geeft, welke ons zeer waarfchijnlijk voorkomen, en op ervaring, die wij reeds vermeld hebben, gegrond zijn; het is te verwonderen, dat zulks nog niet beproefd is.

2. „ Dat het werpen van alle vuilighe-
„ den, en aan rotting onderhevige
„ ftoffen tegengegaan worde.”

Niettegenftaande hiertegen reeds den 5 *December* van het jaar 1620 eene keur bepaald, en in de jaren 1635, 1673, 1683, 1684 en later, zelfs nog in 1812, vernieuwd is, zoo worden al deze keuren thans openlijk, op alle plaatfen der ftad, ongeftraft overtreden; zoodat bijna al de huisvuilnis, de afval van groenten, een groot gedeelte van de vuiligheden uit flagters-ftallen, in de grachten ge-

geworpen wordt. Alhoewel men op de uitvoering dezer keuren, bij de Fransche overheersching, strenger waakte, werd deze overtreding, hoezeer verminderd, geenszins echter geheel belet. Daarenboven ontlasten zich de meeste geheime gemakken der niet alleen op grachten staande huizen, maar ook zeer vele in straten, welke op de rioelen gelegd zijn, in de stadsgrachten, en moeten het water buitengemeen vervuilen, waaruit alzoo blijkt, dat de keuren van 14 *Junij* 1663, en 12 *Jan.* 1701, waarbij bevolen wordt: „*dat* „*er geene rioelen, uit privaten of secreten* „*komende, of daarmede gemeenschap heb*„*bende, in de stadsburgwallen zullen* „*mogen worden gemaakt,*" slecht opgevolgd zijn, doordien zulks nu niet meer te veranderen is, de mondingen van deze rioelen echter bij laag water bloot liggen, en alsdan eenen merkelijken stank opgeven; zoo wenschten wij met de COMMISSIE, dat het 9de *Art. van de keur van* 12 *Januarij* 1701 wederom vernieuwd en ten uitvoer wierde gebragt: het luidt aldus: *dat, om den stank uit de rioelen, zoowel binnen- als buitenshuis, uit de burgwallen opkomende, zoo veel doenlijk, te weren en te voorkomen, voortaan alle rioelen en waterlozingen, in de burgwallen uitwaterende, zullen moeten*

worden overdekt met schuins afhangende planken wederzijds, en boven digt tegen de wallen aangesloten, en ten minste twee voeten onder de stadspeil nederhangende: doch verwers zullen mogen volstaan, met gemelde planken te laten nederhangen één voet. Met regt beweert de COMMISSIE, dat de rioelen, welke uit de fabrijken van branders, en vooral uit azijnmakerijen komen, nog veel meer stank, dan die der geheime gemakken afgeven, omdat daardoor het water met rottende zelfstandigheden wordt bezwangerd; weshalve het te wenschen ware, dat de keur voor *Weesp*, van den 12 *Januarij* 1701, *Art.* 10, hetwelk beveelt: *dat, in conformiteit van de keur van den* 27 *April* 1672, *de brandewijn-branders en dergelijke stokers, hunne rioelen, die nog niet gestopt mogten zijn, aanstonds zullen moeten stoppen en digt maken, zonder dat hunne spoeling, verkensdraf, of andere vuiligheid eenigzins in de stadsburgwallen of wateren zullen mogen lozen of daarin werpen, op pœne van* 100 *gulden, en de onkosten van het weder uitdiepen moeten dragen.* Te wenschen ware het, zeggen wij met de COMMISSIE, dat deze keur ook op de azijnmakerijen dezer stad toepasselijk gemaakt en ter uitvoering gebragt wierde.

3.

3. „ Dat de grond zoo weinig mogelijk „ worde geroerd."

Dit geschiedt nu voornamelijk, wanneer er, door ophooping van stoffen op den grond, zoo weinig water boven denzelven staat, dat de schepen den grond raken, en door den modder voortgeschoven worden, en ook door het uitbaggeren van grachten, hetwelk door dezen hinderpaal noodzakelijk wordt. Beiden kunnen nu door de navolging van de keur, waarbij verboden wordt om vuilnis, van welken aard ook, in het water te werpen, grootendeels worden voorgekomen. Ook het *twaalfde Artikel* van de keur van den 12 *Januarij* 1701 verbiedt reeds het roeren der grachten; want daarbij wordt bepaald: *dat niemand zal mogen den modder in de burgwallen, bij secreten of andere plaatsen, waar het ook zoude mogen zijn, op te baggeren, en weder in het water uit te spoelen, om daarin te zoeken* (*a*). Deze keur werd den 18 *Mei* 1752 wederom vernieuwd, omdat, gelijk de aanvang dezer vernieuwde keur luidt: *vele menschen zich niet ontzagen met hunne schuitjes dagelijks in de burgwallen te gaan baggeren, en daardoor de gronden te roeren; hetgeen eenen*

(*a*) Handvesten II. bladz. 726.

eenen aanmerkelijken ſtank kwam te veroorzaken. Hierbij zijn wij van de meening der COMMISSIE, dat, — bij de vernieuwing dezer keuren, — de billijkheid zoude eiſchen, dat er, ten opzigte van dezulken, die waarlijk iets, hetzij van hunne vaartuigen, hetzij uit hunne huizen, in het water hebbende laten vallen, wezenlijk daarnaar zoeken, eene uitzondering behoore gemaakt te worden. Vermits nu het baggeren wel behoort te geſchieden, om ondiepten in grachten te voorkomen, door de daarin geworpene zelfſtandigheden daaruit te halen, nogtans daardoor de wateren niet gezuiverd worden, terwijl de grond altoos moerasſig blijft; zoo moet het met mate, en niet meer dan er voor de ſcheepvaart noodig is, geſchieden; en vooral met omzigtigheid aan de wallen, opdat deze daardoor niets lijden.

4. „ Dat men alle onnutte grachten, ſlooten, en zoogenaamde ſtinkſlooten, dempe. Dat deze eenen ſterken ſtank afgeven, is buiten twijfel, en doordien zij, noch tot den omloop des waters, noch voor koophandel en ſcheepvaart dienstig zijn, is het te verwonderen, dat er maar zoo weinig gedempt zijn, en de overigen niet allen gedempt worden.”

§. 14.

§ 14. Hetzij nu dat deze voorslagen niet opgevolgd, of de daarop gestelde keuren en wetten niet gehandhaafd zijn, hetzij dat desniettegenstaande de stank der burgwallen niet kan weggenomen worden; de grachten blijven bij aanhoudenheid, bijzonder in eenige streken der stad, waar zij smal zijn, de ververſching van water meer belemmerd is, en derzelver verontreiniging het meest plaats heeft, eenen stank uitwasemen, welke niet alleen de huizen potloodkleurig, maar zelfs zwart aanslaat, hetwelk het vermoeden, dat deze uitwaseming uit gezwaveld waterstof-gas zoude bestaan, bevestigt.

§ 15. Voor zoo verre nu deze stank in eene ontleding van het water zelf en alzoo in eene daardoor veroorzaakte ontwikkeling van waterstof bestaat, gelooven wij met den Heer P. MICHEL, (*a*) dat dezelve niet nadeelig voor de gezondheid van Amstels Inwoners zijn. Wij laten nogtans, van den anderen kant, den Heer A. YPEY (*b*) regt wedervaren, wanneer wij met hem gelooven, dat de stank, door in het

(*a*) Algemeene Vaderl. Letteroefeningen, van het jaar 1782 en 1783, vierde Deel, tweede Stuk., en 5de Deel, 2de Stuk.

(*b*) *Onderzoek over de schadelijkheid der dampen van rottend water.*

het water geworpene rottende zelfſtandigheid, bijzonder afval van groenten, te weeg gebragt, zeer nadeelig voor de gezondheid is, en zeer veel tot de ſoms hier heerſchende najaars-koortſen kan bijdragen, dringen te dien einde ten ſterkſte op de handhaving der te dezen opzigte vastgeſtelde keuren aan.

VIERDE HOOFDSTUK.

Reiniging der grachten en ſtraten.

§ 16. De voornoemde grachten zijn met ijpenboomen omzoomd; dit heeft, behalve de voordeelen welke plantgewasſen in het algemeen op den mensch hebben, nog dit voordeel, dat zij de brandende zonneſtralen van de ſtraten en uit de huizen houden, en den voetganger, binnen de ſtad, aangename beſchaduwde wandelwegen verſchaffen. Als nadeelig beſchouwen wij het echter wederom, dat hier en daar boomen in de ſtraten en voor de huizen gevonden worden; dat dezen, niet behoorlijk geſnoeid, hunne takken over de ſtraten uitbreiden, en gevolgelijk de doorſtrooming van verſche lucht beletten. Niet minder onaangenaam moet het voor den burger zijn, wanneer grachten of pleinen op eens van hun-

hunne zware boomen beroofd, en door jonge ftammen, die hem nog hoegenaamd geene verkwikkende fchaduwe kunnen aanbieden, vervangen worden: veel beter zoude het zijn, wanneer deze verwisfeling van oude met jonge boomen allengskens gefchiedde. Zoo aangenaam en nuttig deze beplantingen binnen de ftad nogtans ook zijn, zoo lastig worden zij in den herft, door het afgevallene loof, hetwelk de grachten en ftraten, zoowel als de daken der huizen en goten, bezoedelt.

§. 17. Niettegenftaande van de vroegfte tijden, van 1481 af, reeds keuren gemaakt zijn, om het werpen van vuilnis op de ftraten, in grachten, en op de ftadswallen te verbieden; niettegenftaande deze keuren dikwijls vernieuwd, de boeten daarentegen vermeerderd, door de Regering vele middelen in het werk gefteld zijn, en de *Commisfie van Geneeskundig toevoorzigt* de beste middelen daarvoor uitgedacht en den Raad opgegeven heeft, (*a*) zoo heerscht in Amfterdam, hoewel meer zindelijkheid dan op andere buitenlandfche groote plaatfen, toch de gewoonlijke Hollandfche zindelijkheid op de ftraten niet. Wel is waar, elk Inwoner veegt of fchrobt de ftraat voor zij-

(*a*) *t. a. p.* N°. 3. *eerfte Rapport over de vuilnis; bladz.* 37.

zijne woning ten minste eens in de week; er gaan van stadswege door alle straten en langs alle grachten dagelijks vuilnis- en asch-karren, welke hunne komst door *ratels* aankondigen, en, voor eene geringe belooning op Kermis en Nieuwjaar, zelfs aan de huizen schellen, om de Inwoners van hunne vuilnis en asch te ontdoen: voor vele dwars-straten, en aan de vleugels van vele bruggen, zijn vuilnisbakken gemaakt, om de overige vuilnis te ontvangen, welke door schuiten wederom vervoerd wordt. — Buitendien zijn er een bepaald getal menschen aangesteld, die de pleinen en straten moeten reinigen. — Niettegenstaande deze maatregelen, keert men de vuilnis van de straten, en werpt de huisvuilnis en soms ook de asch zelve in de grachten; desniettemin zijn goten, welke voor huizen heenloopen, veelal nog opgehoopt met modder, en geven eenen ondragelijken stank van zich; en de vleugels der bruggen, zoowel als de omliggende streken der vuilnisbakken, zijn bedekt met stinkende vuilnis; ja zelfs vindt men de stoepen der afgelegene pakhuizen en andere min of meer stille en afgelegene hoeken bezaaid met menschendrek, offschoon onder zeer vele bruggen geheime gemakken aanwezig zijn. Vermits wij, bij de gemakken, welke de Rege-

ring

ring aan de Ingezetenen ter ontlasting van de vuilnis verschaft heeft, zoodanig eene verregaande onachtzaamheid aan eene overdrevene gemakkelijkheid of onwilligheid van velen der Ingezetenen moeten toeschrijven, zoo diende de *Politie* hiertegen met de strengste middelen te waken, en den burger tot zijn eigen welzijn te dwingen.

§. 18. Wij moeten hier echter herinneren, dat de vuilnisbakken, en de bewaarplaatsen voor de vuilnis en asch, onder den naam van vuilnis- en aschbelten bekend, zelve de bronnen van zeer vele ongemakken en welligt van ziekten voor de Ingezetenen zijn: want in genen blijft de vuilnis langen tijd opgehoopt, en is reeds aan het rotten, voordat ze weggehaald wordt; waardoor in de omstreken van dezelve, en bijzonder bij het ontledigen van deze vuilnisbakken, een ondragelijke stank bespeurd wordt; terwijl de vuilnis- en aschbelten, die de stad verpacht heeft, offchoon aan afgelegene hoeken, toch altoos in de Stad blijven liggen, en wel zoo lang, tot dat eene goede gelegenheid ter verkoop en verzending aanwezig is, waardoor geheele buurten niet alleen door eenen ondragelijken stank, maar ook, bij den geringsten wind, door een verschrikkelijk stof

geplaagd worden. Omdat zulks niet alleen, voor geheele buurten en de voorbijgangers, een groote last is, maar zeer veel tot koortsen en borstkwalen kan bijdragen, verwonderen wij ons zeer, dat zulk een onheil voor den burger niet wordt afgeweerd; maar zelfs zulke ophoopingen tegenover het *Werkhuis*, waarin honderden menschen, niet alleen wegens misdaad, maar ook vrijwillig, om daarin hun brood te zoeken, opgesloten worden, geplaatst zijn. — Hoogst noodzakelijk komt het ons derhalve voor: 1. dat deze vuilnisbakken door leggers, of groote schuiten, welke dagelijks met reine afgewisseld werden, vervangen; en 2. dat deze vuilnis- en aschbelten, buiten de poorten der stad, op eene afgelegene en omschutte plaats overgebragt wierden.

§. 19. Wanneer na eene langdurige vorst, waarbij de straten met sneeuw opgehoopt zijn, door eenen aanhoudenden dooi wordt afgewisseld, alsdan wordt aan de huizen der Ingezetenen, op eenen en denzelfden tijd, aangezegd, om binnen eenen bepaalden tijd de straten en stoepen voor hunne huizen schoon te hebben; terwijl de *Regering* de bruggen en openbare pleinen daarvan laat reinigen; zoodat, binnen eenen korten tijd, de

sneeuw

fneeuw en daarmede vermengde vuilnis als van de ftraten getooverd is, wordende de grachten daarmede opgevuld.

§. 20. Thans doorfnuffelen wij de woningen onzer ftadgenooten, en vinden, dat de Amfterdammer zijn huis inwendig zeer rein houdt; het fchoonmaken en fchuren zijn dagelijkfche bezigheden van vele vrouwen en dienstmaagden, en veelal wordt zulks ook hier, gelijk op andere Hollandfche plaatfen, overdreven. — De Joden verfchillen hierin zeer van de Christenen; want, offchoon zij het beste gedeelte der ftad bewonen, zoo kan men reeds aan de ftraten en grachten de Jodenbuurt herkennen. Ook zijn dezelve in hunne huizen op verre na niet zoo zindelijk als de Christenen; zelfs bij den aanzienlijken Jood is hierin een onderfcheid.

Reiniging der geheime gemakken.

§ 21. Voor het opruimen der kuilen van de geheime gemakken is hier een eigen kantoor, onder den naam van *Nachtwerkers-Kantoor* bekend. Dit beftaat uit vier toezieners, die hunne aanftelling van fchatmeesters (*Thefaurieren*) ontvangen, wier pligt het is te zorgen, dat de kuilen wel geledigd, de onreinigheden niet tusfchen den wal en de fchuit,

 in

in het water geworpen worden, des nachts ronde te doen, en acht te geven, dat het ledigen van geheime gemakken door geene onbevoegde perſonen of op ongelegene tijden geſchiedt, namelijk: alleen maar — van den eerſten April tot den eerſten October — des avonds van 9½ uur tot 's nachts te twee uren, welke tijd, bij de keuren, voor eenen nacht gerekend wordt. — Behalve deze vier toezieners zijn er nog vier oppertoezigters over al deze zaken, met den naam nachtwerk beſtempeld, ook door ſchatmeesters aangeſteld, die op hunne beurt eene ſchuit en een' ſchuitenknecht, indien zulks vereischt wordt, kunnen aanſtellen. — Deze drek wordt door ſchatmeesters, onder den naam van *poortaarde*, verpacht, en gewoonlijk in eenen kuil buiten de ſtad (te Diemerdijk) of in eene tjalk of ander groot vaartuig bewaard en tot mesting verkocht.

§ 22. De COMMISSIE heeft ook hierin (*a*) de volgende verbeteringen aan den Raad voorgedragen:

1. Keurt zij af, dat het ledigen der geheime gemakken in de heete zomermaanden is vrijgelaten, en wil alsdan, wegens de ſterkere uitdamping van de ſtinkende ſtoffen,

(*a*) Eersten Deels, eerste Stuk van de Rapporten, bl. 16.

fen, zulks niet toeſtaan in de maanden *Julij*, *Augustus* en *September*.

2. Is er geen tijd bepaald wanneer de ſchuiten, waarin de onreine ſtoffen geladen zijn, de ſtad moeten verlaten; ſtelt derhalve voor: dat de ſchuiten 's morgens te 6 uren, of in den winter bij het openen van den boom, de ſtad zullen moeten verlaten hebben.

3. Terwijl door de arbeiders omtrent den tijd, die, volgens keure van 9 tot 1½ of van 9½ tot 2 uren, op eenen nacht bepaald is, misbruik gemaakt wordt, en, geheel tegen het oogmerk dezer bepaling, twee en meerdere nachten over eenen eigenlijken nacht werken; zoo ſlaat zij voor: dat de arbeiders niet vroeger daarmede zullen mogen beginnen, dan des avonds te tien uren, en niet later daarmede zullen mogen bezig zijn, dan des ochtends te vier uren.

4. Dat de poortaarde, die naar buiten gevoerd geweest is, niet weder binnen de ſtad zal mogen gevoerd, en aldaar ter vervoering in ſchepen geladen worden.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Vleeschhallen en Vischmarkten.

§ 23. Blijkens eene keur van den 12 October 1595, is de Regering dezer ſtad reeds daarop bedacht geweest, dat de gezondheid der ingezetenen door het gebruik van ſlecht vleesch niet zoude ondermijnd worden, vermits daarin bevolen wordt: 1. *dat geene geſmoorde of geſtorvene osſen, koeijen, kalveren, ſchapen, varkens of andere beesten, zelfs niet voor eigen gebruik dergenen, die zulks begeeren mogen, onthuid en opgemaakt worden. 2. Dat geen vleesch van verſmoorde of geſtorvene beesten, hetzij alleen, hetzij tevens met gezond vleesch in tonnen gepakt, hier ter ſtede zal mogen ingebragt en verkocht worden.*

Het ſteeds vernieuwen, verbeteren en vermeerderen dezer keuren toont ten duidelijkste, dat de Regering in het vervolg ſteeds daarop bedacht gebleven is. Zoo gebood zij nog den 1 *Februarij* 1781, en naderhand bij herhalingen: *dat de ſleutelbewaarders der hallen op het reinigen derzelve goede toezigt houden, en onder anderen zorgen moeten,*

ten, dat zij door een iegelijk voor zijne bank dikwijls gereinigd worden.

Met het opheffen der vleeschhallen door het voormalig Fransch Bestuur, hield ook het toevoorzigt over de deugdzaamheid van het rundvleesch op. Bij eene kennisgeving van den 22 November 1814 zijn deze vleeschhallen wederom, gelijk alhier voor eeuwen plaats had, hersteld, en daardoor de vorige keuren op het vleesch ook vernieuwd. Op de bevolging dezer keuren is in de maand April van het jaar 1815 nader aangedrongen, en in December van het jaar 1815 (*a*) met bepaling van zware boeten vastgesteld, dat geen vleeschhouwer, uitgenomen op enkele bepaalde tijden, vleesch uit zijn huis mag verkoopen; maar zich aan de keuren, op de hallen vastgesteld, stipt zal hebben te gedragen. Ook zijn, met den aanvang van het jaar 1816, de vier aanwezige vleeschhallen, nog met eene vleeschhal voor de Joden, *op de Deventer houtmarkt*, vermeerderd, waarin, bij uitsluiting van alle andere vleeschhallen of lokalen hoegenaamd, zoodanig vleesch zal mogen worden verkocht, als aan de *Israëliten*, die prijs op hunnen Godsdienst stel-

(*a*) Amsterdamsche Courant van den 21 December 1815.

ſtellen, geoorloofd is te mogen gebruiken; met dien verſtande echter, dat zoowel aan den eenen kant het vleesch, dat aldaar zal verkocht worden, voor een ieder zal moeten verkrijgbaar zijn, als aan den anderen kant, dat niemand zal kunnen worden genoodzaakt hetzelve te koopen.

§. 24. Offchoon er ontegenzeggelijk zeer veel goeds in deze en andere keuren, die wij, om de wijdloopigheid te vermijden, niet hebben opgeteekend, gelegen is; alhoewel er thans vijf vleeschhallen, namelijk: *de groote Hal*, in de Nes, die zeer bedompen tusſchen de huizen ligt ingeſloten, 2. *de Hal* op de Botermarkt; 3. *de Wester-Hal*; 4. de Heerenmarkts-*Hal*; 5. eene voor de Joden op de Houtmarkt, in 1815 gebouwd, waarvan vier op pleinen, alzoo ruimer liggende, aanwezig zijn, waarin de ſlagers het vleesch moeten te markt brengen; en niettegenſtaande er keurmeesters zijn aangeſteld, welke het vee, dat geſlagt zal worden, na een naauwkeurig onderzoek, moeten goed- of afkeuren, zoo voldoet dit alles geenszins aan het oogmerk. En wanneer men in aanmerking neemt, dat doorgaans in deze ſtad 120 runder- of osſenſlagers buiten de varkenſlagers aanwezig zijn, die, door elkanderen gerekend, elk voor zich 4 runderen, 4 kalveren, 5 of 6 ſcha-

ſchapen, alzoo gezamenlijk 480 ſtuks rundvee, even zooveel kalveren en omſtreeks 6 à 700 ſchapen in de week ſlagten (*a*): wanneer men overweegt, dat dit jaarlijks 24960 ſtuks runderen, een gelijk aantal kalveren en 31200 ſchapen bedraagt, dat hierbij nog een groot aantal varkens komen; zoo is het niet moeijelijk te beſeffen, dat, zoo lang elke ſlager zijn woonhuis tevens tot een ſlagthuis bezigt, gelijk hier ter ſtede het geval is, de *Regering* bij alle goede maatregelen hare keuren en wetten met geene mogelijkheid ten uitvoer kan brengen.

§. 25. Wij beſchouwen het voor alle groote ſteden, en althans voor Amsterdam, voor hoogst noodzakelijk, dat er *Slagthuizen* zoo voor vleeschhouwers als varkenſlagers moeten opgerigt worden, en wij moeten ons verwonderen, dat, terwijl de meergemelde alles doordenkende COMMISSIE (*b*) in de jaren 1796 en 1797 de noodzakelijkheid daarvan reeds breedvoerig aangetoond en door eene Bijlage van den Heer A. VAN DER HART (*c*) bewezen heeft, dat de kosten van het bou-

(*a*) Rapporten N°. XII tweeden Deels, Bijlage tot het tweede Stuk, bladz. 18. *Het zal naderhand* [§ 180] *blijken dat deze opgave voor onze tegenswoordige conſumtie te groot is.*

(*b*) t. a. pl. eersten Deels, derde Stuk, Rapporten 11 en 12 bladz. 9.

(*c*) Aldaar, bladz. 17 en 18.

bouwen en onderhouden dezer slagthuizen ruim uit eene geringe belasting konden gevonden worden, deze niet reeds lang opgerigt zijn. Daardoor immers zoude de Regering niet alleen in staat gesteld worden te zorgen, dat de Inwoners van gezond en onbedorven vleesch voorzien werden; maar ook, dat eene bron van vuilnis, welke zoo vele slagershuizen onvermijdelijk moeten veroorzaken, gestopt werd. Wij wenschen alzoo, dat, tot welzijn onzer medeburgeren, in navolging van *Hamburg*, *Franckfort* en andere steden, er zoowel voor runder- als varkenslagers, op de luchtigste plaatsen der stad, een genoegzaam aantal luchtige en ruime slagthuizen opgerigt worden, waarin alle slagers dezer stad moesten gehouden zijn, hun vee te slagten. Woonde nu nog bij elk slagthuis een *geëxamineerd* keurmeester, die verpligt was het vee vóór en ná het slagten te onderzoeken, en volgens *instructie* der Regering te handelen, alsdan, voorwaar, zoude de Regering hare zoo loffelijke bedoeling gemakkelijk kunnen bereiken.

§. 26. Bij zoodanig eene inrigting moest het gezouten en gerookt vleesch, spek, ham, worst, voordat het mogt verkocht worden, door keurmeesteren onderzocht en goedgekeurd zijn. Ook moest ten strengste gewaakt wor-

worden; dat er noch vee, noch vleesch uit plaatſen, waar de veeziekte heerscht, ingevoerd werd. Verder moest het den ſlagters niet geoorloofd zijn, om bij de ſlagting de kalveren op te blazen, hetwelk hier een algemeen gebruik is, en tot niets dient, dan om het vleesch eenen ſchijn van deugdelijkheid te geven, en te ſpoediger aan verderf bloot te ſtellen.

§ 27. De vogel- en wildverkoopers zijn ook onder den naam van *Poelieren* door de geheele ſtad verſpreid, en geven, door den afval van hunne koopwaren, niet alleen tot groote onreinigheid gelegenheid, maar kunnen door ſlechte en bedorvene dieren de inwoners naar willekeur bedriegen. Voor de gezondheid der burgeren ware het dierhalve allernoodzakelijkst, ook gene aan keuren en wetten te onderwerpen.

Vischmarkten.

§ 28. De inrigtingen voor den visch, eene zoo geliefkoosde als kostbare ſpijs der Amsterdammers, zijn, hoewel verre af van volmaakt, toch beter dan voor het vleesch. Want er zijn vier vischmarkten, waarvan 1. *de groote* zeer goed aan den Dam gelegen is; 2. *de kleine* bij de Haarlemmer-ſluis, welke ook eene vrije doorſtrooming van lucht heeft. 3. *de*

Ri-

Rivier - Vischmarkt is klein, ligt in de Nes; naast aan de groote vleeschhal, tusſchen huizen ingeſloten, geeft alzoo niet alleen gelegenheid tot onreinheid; maar kan ook door hare lucht tot verderf van het vleesch in de groote Hal veel bijdragen. 4. *De Joden-Vischmarkt* wordt gehouden op eene der grachten, eene ongeſchikte plaats, in de Jodenbuurt, is zeer morſig, voor den voorbijganger zeer lastig, en in het algemeen ongezond.

§ 29. Op de groote en kleine vischmarkten wordt de visch alleen aan de vischvrouwen afgeſlagen, en door dezen aan de Ingezetenen verkocht. Op de andere vischmarkten wordt dezelve door de vischboeren en Joden zonder afſlag ter koop aangeboden.

§ 30. Er zijn twee keurmeesters van zeevisch, die de zeevisch aan de groote en kleine markt, of aan den zoogenaamden *Ring*, wanneer hij met ſchepen, en bij de wagens zelve, zoodra hij met wagens wordt aangevoerd, moeten onderzoeken en goed- of afkeuren. Het onderzoek van eenigen visch, b. v. kabeljaauwen, ſchelvisch, geſchiedt door het openſnijden en het nazien der wammen; bij anderen, b. v. tong, tarbot, op het gezigt en den reuk. De afgekeurde visch moet, volgens eene keure, in het IJ geworpen worden; maar

maar zulks geschiedt niet, omdat hij in eene zoogenaamde gromschuit, waarin men al den afval van de vischmarkt werpt, gedaan, en op deze wijze alle middagen naar het IJ gebragt wordt; en zulks geeft gelegenheid, dat veelal de afgekeurde visch door Joden en anderen wel eens oogluikend weggemaakt, en aldus aan den gemeenen man verkocht wordt.

§ 31. De riviervisch wordt niet door keurmeesteren, maar door den zoogenaamden botweger, of deszelfs knecht, aan het zoogenaamde bothuis onderzocht. Aldaar moest, volgens keure van den 28 Januarij 1737, de doode visch terstond in het water geworpen, en die nog eenigzins leeft, doch onbekwaam is, om ter markt te worden gebragt, aan de Godshuizen gezonden worden; dit laatste wordt echter niet meer opgevolgd, maar deze wordt door de vischwijven stil opgekocht, en langs de straten rondgedragen, hetwelk nog beter is, dan als door de keur bepaald was. Hier immers staat het nog aan den gemeenen man vrij, om denzelven te koopen of niet, terwijl in de Godshuizen de arme menschen en kinderen daardoor genoegzaam genoodzaakt werden, slechten, zieken en alzoo ongezonden visch te eten.

§. 32. Nog grootere gebreken zijn: 1. dat de visch, eenmaal goedgekeurd zijnde, de

vol-

volgende dagen nog mag verkocht worden; zonder aan eene tweede keur onderworpen te zijn. 2. Dat de visch alleen op de [§. 30 — 31] bepaalde plaatſen gekeurd wordt, terwijl er zeer veel visch op andere plaatſen van de ſtad aangebragt wordt, omdat men aldaar vrij van de onkosten is, welke aan de markten moeten gemaakt worden. Er zijn reeds in de jaren 1725 en 1738 keuren tegen dit misbruik vastgeſteld; nooit heeft men dezelve echter ter uitvoering kunnen brengen, en, volgens ons inzien, zal men nooit daarin ſlagen, zoo lang de belastingen van de vischverkoopers aan de markten grooter zijn, dan op andere plaatſen, waar de visch zonder deze oogluikend wordt binnengevoerd.

§ 33. Doordien nu de visch hier gewoonlijk zeer duur is, zoo is het gemakkelijk te begrijpen, dat de gemeene man dezen veelal ſlechten, goedkoopen, on- of afgekeurden visch gereedelijk koopt, en tot zijn voedſel nuttigt, en zich daardoor eene reeks van ziekten en onheilen, waarvan dikwijls de oorzaken voor den arts verholen blijven, op den hals haalt.

§. 34. Ook voor den haring en zouten visch zijn er twee keurmeesters aangeſteld. In hunne tegenwoordigheid worden alle tonnen geopend en ontpakt, de doodgezoutene, of dus-

ge-

genaamde *nachtſchame* of *wanzoute* haring wordt afgekeurd en weggeworpen; die, welke droog in de tonnen ligt, en *wrakke* haring genaamd wordt, ook afgekeurd, doch niet weggeworpen, maar door gemeene lieden opgekocht, en langs de ſtraten onder den goeden haring ter koop rondgedragen. In het jaar 1815 zijn er ook de keuren op de ansjovis vernieuwd, waardoor de ſlechte buiten gebruik wordt geſteld.

§. 35. De zoute visch wordt op dezelfde wijze onderzocht, en de ſlechte afgekeurd; maar — hetgeen de afkeuring van geene waarde maakt — niet weggeworpen. Daarenboven wordt de zoute visch niet meer gekeurd; maar, eens goedgekeurd zijnde, altoos voor goed gehouden, ten zij keurmeesters hem op de ſtraten nazien en ſlecht mogten bevinden.

§. 36. Op den gedroogden en gerookten visch zijn geene keuren, dan alleen op den bokking, die van buiten ingevoerd wordt, terwijl de hier in de ſtad gerookte zonder keur blijft, en zeer dikwijls uit bedorven visch gemaakt wordt. Mosſelen en oesters worden blootelijk op den reuk en de kleur gekeurd.

§. 37. Uit het aangevoerde blijkt thans, dat ook hierin voor het welzijn van Amstels inwoners zeer veel te verbeteren valt; en dat,

met

met de ſchijnbaar goede inrigtingen, in dezen opzigte, de gezondheid der burgeren, althans der geringere klasſe, aan veel gevaar blijft blootgeſteld.

ZESDE HOOFDSTUK.

Bepaling omtrent dranken.

Bier, Azijn en Wijnen.

§ 38. Wij verwonderen ons ten hoogſte, dat, niettegenſtaande de boven onzen lof verhevene COMMISSIE zulk een voortreffelijk rapport (*a*) over de vervalſching van *Bieren*, *Azijnen* en voornamelijk der *Wijnen* uitgebragt, en de middelen ter ontdekking van ſchadelijke vervalſching bekend gemaakt heeft, hier ter ſtede geene keuren noch keurmeesters te dezen opzigte zijn aangeſteld; te meer dewijl, voornamelijk in deze ſtad, zoo zeer met de bijzondere roode Franſche wijnen geknoeid wordt, en deze volgens de — gegronde of ongegronde, dit willen wij niet onderzoeken — meening des wijnkoopers moeten *verſneden* worden, en zij, om het ſchielijk ſtrijken

(*a*) t. a. pl. eersten Deels, 2de Stuk, bladz. 99. Rapport X

ken van den wijn te bewerken, daartoe het zoogenaamd *ſcherp*, hetwelk hoogstwaarſchijnlijk (*a*) (*arſenicum*) rottenkruid bevat, bezigen. Om dat wij in deze rapporten over deze dranken alles breedvoerig vermeld vinden, zoo zullen wij hier daarover niet uitweiden.

Drinkwater der ſtad Amsterdam.

§ 39. Wanneer wij den grooten invloed van het drinkwater op de geſteldheid van de Ingezetenen overwegen, zoo is het zeer noodzakelijk, dat wij hierover uitweiden; want niettegenſtaande de overgroote hoeveelheid waters, waarmede deze ſtad omgeven en doorſneden is, heerscht toch in dezelve groot gebrek aan goed drinkbaar water, vermits hier geen eigenlijk bron- of welwater voorhanden is; eenige weinige huizen, waarin tamelijk goed welwater gevonden wordt, hiervan uitgenomen. Het zoete, en voor de menſchen drinkbare water, moet derhalve, om aan deze noodzakelijke behoefte te voldoen, in daartoe vervaardigde (regen-) bakken, door middel van pijpen, van de daken opgezameld, of in daartoe vervaardigde ſchuiten uit de rivier gehaald worden. Hieruit vloeijen zeer vele ongemakken voor de Ingezetenen voort.

Om

(*a*) Ook aldaar, bladz. 114.

Om deze op te ſporen, voor te komen en te verbeteren, heeft ook wederom de, in ons voorberigt vermelde, COMMISSIE, die ons reeds meermalen ten leiddraad geſtrekt heeft, en in het vervolg hier en daar dienen zal, de voortreffelijkſte berigten (*a*) gegeven. Uit deze bron zullen wij ook thans ſcheppen, in het zekere vertrouwen, dat wij alsdan het best zullen in ſtaat geſteld worden, om onze medeburgers met de gebreken van deze hoogstnoodzakelijke behoefte bekend, en onze tegenwoordige Regering, die het gebrekkige ſlechts behoeft te kennen om het te verbeteren, daarop op nieuws aandachtig te maken.

§ 40. Er zijn twee hoofdgebreken bekend, waardoor het drinkwater voor de Ingezetenen dezer ſtad van nadeelige gevolgen kan worden:

I. Vergiftiging van het regenwater door looddeelen en brakworden van hetzelve.

II. Brakheid van het ſchuitwater.

§ 41. Wat het *eerſte gebrek* aangaat, zoo moeten wij herinneren: dat de meeste bakken der huizen, vele platten, en genoegzaam alle goten met lood bedekt zijn; en ook de buizen of waterleiders daaruit beſtaan. Dit lood is beſtendig aan regen en zonneſchijn, al-

(*a*) Rapporten N°. 7, 8 en 9, eersten Deels, tweede Stuk, bl. 5 - 95.

alzoo aan vochtigheid en warmte, twee vermogende middelen om het lood te verkalken, blootgesteld. Deze op zichzelve reeds zoo nadeelige omstandigheid wordt nog aanmerkelijk vermeerderd, wanneer deze goten vlak liggen, of het water van deze platten in de regenbakken loopt. Zijn deze goten en platten daarenboven ongedekt, en wordt het water door de zon uitgedampt, zoo zijn deze hitte en uitwaseming genoegzame redenen om het lood te verkalken; en eens verkalkt zijnde, kan het, gelijk bekend is, in het water opgelost worden. Dit toch is niet de eenigste wijze, waardoor het regenwater met lood kan bezwangerd worden. De bekende aandoenlijkheid van het lood voor plantenzuur is eene tweede oorzaak, waarom het lood aan regenwater, waaraan het eenigen tijd, in aanraking met lucht, is blootgesteld geweest, zijne nadeelige eigenschappen mededeelt, en wel op de volgende wijze: Het water, dat bij deszelfs nedervalling volmaakt helder is, wordt, nadat het eenigen tijd in aanraking met de lucht geweest is, met groene slib bezet, dat uit rottende en zich gedurig weder voortbrengende plantjes bestaat. Het is hier onze zaak niet te onderzoeken, hoe zulks geschiedt; maar genoeg, wanneer wij herinneren, dat deze plantjes bij hare rotting of gisting in dit

water, een zeker plantenzuur vormt; en bij zijn ontſtaan reeds den loodkalk voortbrengt, daarvan een loodachtig middenzout te weeg brengt, en zich verder met het water vermengt. Zijn nu ook de platten en goten met planken gedekt, en hebben zij geenen genoegzamen afloop van water, zoo zal, wel is waar, de zoo evengemelde uitdrooging, en dus de zoodanige vorming van loodkalk door middel der lucht belet worden; doch alsdan zal men weder gevaar loopen, dat, door het ſtilſtaan van het water, de voortbrenging van het ſtraks gemelde groene ſlijm of ſlib geſchieden zal, hetwelk, wegens het daardoor ontſtaande plantenzuur, niet minder het lood zal aandoen. Zijn nu de regenbakken met lood bekleed, zoo is het klaar, dat ook aldaar eene zoodanige ſlib, eveneens als in de daarin geplaatste leiders of zuigers, die het water in de pomp opvoeren, geboren wordt, hetwelk ook veeltijds, gelijk den werklieden bekend is, gebeurt; zelfs zijn hiervan de buis, waarin de zuiger bewogen wordt, de pompbak, en leiders of watergoten niet vrij te ſpreken, offchoon zulks aldaar in eenen geringeren graad moet plaats vinden.

Dit plantenzuur zoude ook in de goten en platten der daken door daarin gewaaide bladeren en bloeſems kunnen ontſtaan, en eene

groo-

groote menigte loods oplosſen, waaraan de huizen met tuinen, b. v. op de *Keizers-*, *Heeren-* en *Prinſengrachten* meer zijn blootgeſteld, dan in andere wijken der ſtad (*a*).

§. 42. Of nu eindelijk de buis, waarin de zuiger bewogen wordt, bijzonder door oude zuigers, door eene geringe ontwikkeling van een zoogenaamd houtzuur, of door de wrijving kan aangedaan worden, willen wij niet betwisten; offchoon de COMMISSIE ook daarop opmerkzaam maakt, omdat zulks eenen hunner voorgekomen zijn zoude, zoo moeten wij zulks toch als een hoogst zelden voorkomend geval en geenszins als een algemeen gebrek aanmerken. Veeleer moeten wij onze medeburgeren voor de verglaasde pannen, waarmede de daken van ſommige huizen bedekt zijn, waarſchuwen; deze kunnen, daar zij met eene onvolmaakte verglazing overtrokken zijn, die zich langzamerhand door lucht en vochtigheid verliest, gemakkelijk den loodkalk, waaruit de verglazing grootendeels beſtaat, aan het afvloeijend water ongevoelig mededeelen.

§ 43.

(*a*) Men leze hierover de ſchoone ſcheikund. verhandel. door W. VAN BARNEVELD, omtrent gemeen regenwater met loodſtof bezwangerd, te vinden in de algem. Vaderl. Letteroef. van 1782, 4den Deels, 2de Stuk.

§. 43. De loodvergiftigingen en derzelver gevolgen zijn, helaas! aan de bewoners dezer ſtad genoegzaam bekend, zoodat het overbodig zijn zoude de nadeelige gevolgen daarvan te willen betoogen. Dagelijks komen den min of meer ervaren arts hier zoodanige loodkolijken voor, welke zich bijzonder door geweldige brakingen van groene gal, door eene zamengetrokkenheid van den onderbuik, en ingetrokkenheid van den navel met terughouding of vertraging van de darmontlasting kenmerken; die, indien geene ſpoedige hulp wordt aangebragt, op eene algemeene of gedeeltelijke verlamming der ledematen uitloopen, of eindelijk het leven van den lijder vernietigen. Het ſpreekt van zelf, dat de hevigheid van deze uitwerkingen zich naar de hoeveelheid van het gif, en de aandoenlijkheid van den lijder rigt. Vermits hetzelve gewoonlijk ſlechts bij eene kleine hoeveelheid in het regenwater gevonden wordt, zoo worden deze gevolgen niet altoos zoo dadelijk, en in eenen hoogen graad waargenomen. Niet minder kan het daarom op den duur even dezelfde doodelijke uitwerkingen in de ingewanden te weeg brengen, welke meestal door kleine, maar geſtadige onpasſelijkheden worden voorafgegaan; en, indien dezelve niet erkend en tegengegaan worden, naderhand de hevigſte kramp-

krampkolijken, lamheid, ja eindelijk den dood ten gevolge hebben. Niettegenſtaande deze loodvergiftiging zoo algemeen is, dat bij voorkomende kolijkpijnen elk min of meer ervaren arts daarop bedacht moest zijn, zoo ontdekt men zulks veeltijds niet eerder, alvorens reeds groote onheilen daardoor in het ligchaam veroorzaakt zijn.

§. 44. Allernoodzakelijk moet bij deze omſtandigheden een zeker proefmiddel, waardoor men de aanwezigheid van loodſtoffen in het water ontdekken kan, zijn. Men vindt te dien einde ook in alle goede apotheken dezer ſtad het proefvocht door HAHNEMAN uitgedacht, dat uit verkalkte oesterſchelpen en zwavel is zamengeſteld, waarbij — om eene nederploffing van het ijzer te vermijden, hetwelk eene teleurſtelling konde te weeg brengen — eenig water met een weinig wijnſteenzuur gevoegd is, voorhanden. Omdat dit middel geenszins op de eenvoudigſte wijze is zamengeſteld, zoo vindt men het in vele apotheken of ſlecht vervaardigd, of zoo oud, dat de zoogenaamde *gezwavelde ontvlambare lucht*, welke juist de afſcheiding der loodſtoffen veroorzaakt, vervlogen, en het proefvocht onwerkzaam is. Onze volgende teleurſtelling zal, hopen wij, onzen medebroeders ten ſpoorſlag ſtrekken, om de beproe-

 ving

ving van het water niet blootelijk op den apotheker te laten berusten, maar dezelve, in twijfelachtige gevallen, zelf in het werk te ſtellen. In het huis van eenen koekebakker *van R.* geroepen zijnde, vonden wij de vrouw aan hevige kolijkpijnen, met eene verzwakking en verſtijving der ledematen, reeds eenen geruimen tijd worstelende, waartegen zij vele middelen van eenen heelmeester en apotheker te vergeefs gebezigd had; de kwaal had zoodanig toegenomen, dat de vrouw reeds tot op de beenderen uitgemergeld, en aan alle ledematen verlamd was. Bij nader onderzoek vonden wij den zich gezond noemenden man ook aan kolijkpijnen, hoewel in eenen geringen graad, onderhevig. Eene loodkolijk (*colica ſaturnina*) was hier niet te miskennen. Wij lieten, om ons in onze meening te verzekeren, dadelijk het water onderzoeken; de apotheker vond hetzelve zeer goed: onze verwondering was hierbij niet gering, maar ſteeg ten hoogſten top, toen een tweede apotheker de uitſpraak van den eersten niet alleen bevestigde, maar er bijvoegde: *dat er in de ſtad geen beter water was;* ander water was er niet gebruikt, en toch waren alle teekenen van eene loodkolijk voorhanden! — Tot ons geluk en dat der lijderesſe lieten wij het niet bij de uitſpraak

van

van deze apothekers, hoezeer de eerste het water bij herhaling had goedgevonden, berusten; maar onderzochten hetzelve met het versch bereide proefvocht; en — vonden het slechter dan ooit. Door weinige met het water vermengde droppels werd het inkt-zwart. De eerste onnaauwkeurige apotheker had tot zijne proef oud, bedorven, of slecht bereid proefvocht genomen; bij den tweeden had de loopjongen de flesch met het slechte water gebroken, om zich thans de moeite en berispingen te sparen, eene andere flesch met goed water gevuld, en in de plaats van het slechte laten onderzoeken.

Hoe noodzakelijk het derhalve zij, dat zij, wien de onderzoeking der apothekerswinkels is toebetrouwd, de deugdzaamheid van het proefvocht moeten gadeslaan, blijkt ten duidelijkste. Want om het zoo schadelijk gebruik van het, door lood vergiftigd, water zoo veel mogelijk voor te komen, moeten niet alleen de nadeelige eigenschappen, die het lood aan het water kan mededeelen, algemeen bekend gemaakt worden; maar ook moeten er goede proefmiddelen voor eenen geringen prijs in alle apotheken te bekomen zijn, waarmede een elk, zonder dat daartoe eenige bijzondere kennis of handgreep noodig is, de

deugd of ondeugd van het regenwater kan beoordeelen.

§ 45. Het brakworden van het regenwater kan ook eenige ongefteldheden van maag en ingewanden te weeg brengen, en hangt van een lek of eene doorzijpering van den regenbak af, hetwelk door goed cement moet verbeterd worden. — Hetgeen hierbij verder aan te merken valt, zullen wij, wanneer wij over het fchuitwater handelen, aanftippen.

§ 46. Een oneindig beter middel, dan om het lood in het regenwater te ontdekken, zoude zulk een zijn, waardoor de fchadelijke vermenging der loodftoffen met dit water zoude kunnen worden voorgekomen: daardoor zoude eene niet geringe *endemifche* ziekte uit deze ftad verwijderd worden. — „ Bijal-
„ dien," zegt meergemelde COMMISSIE, (*a*)
„ men een vernis kon uitdenken, dat voor
„ de lucht, en bijzonder voor de hitte der
„ zonneftralen, beftand was, zou zeker niets
„ beter zijn, dan de oppervlakte van het
„ lood, overal daar het met het regenwater
„ in aanraking komt, met zoodanig vernis
„ te bedekken; dan, hoewel dit geen plaats
„ heeft, kan men echter van vernis gebruik
„ maken, voor die gedeelten van het lood,

„ wel-

(*a*) t. a. p. bladz. 11.

„ welke onder het water zelf geplaatst zijn, „ of van de warmte der zonneſtralen niets te „ vreezen hebben. Zoodanig een vernis is het „ *Barnſteenlak*, dat, zoo als wij meenen wel „ te weten, zich jaren lang op deze wijze „ bewaren laat, en voor eenen zeer matigen „ prijs verkrijgbaar is.”

Met dit lak raadt zij nu aan den binnenkant van de looden bakken boven in de huizen, waardoor het water in en uit de bakken moet loopen, als ook den pompbak te vernisſen, terwijl men de goten, die aan de zonneſtralen zijn blootgeſteld, met houten kokers of iets anders om de warmte af te keeren, konde bekleeden.

§ 47. Het lood, dat men voor den nok van het dak gebruikt, konde even zoo goed door eene bedekking van pannen, gelijk reeds bij vele huizen in gebruik is, vervangen worden. Van de platten laat men het water wegloopen. — Omdat men zich niet wel algemeen, gelijk aan het werkhuis, van ſteenen goten zoude kunnen bedienen, zoo kunnen deze met planken, die met eene verf, uit geen loodſtof bereid, geſchilderd worden. Vooral moet men zorg dragen, dat zij eene hellende ligging hebben, en dat de daarin voorkomende naden met hunnen opſtaanden rand naar beneden afloopen, om daardoor te vermijden, dat geen water in de goten kan ſtaan blijven.

De

De pompbuis, waarin de zuiger bewogen wordt, moet, wanneer zij niet van zuiver tin kan gemaakt worden, dikwijls met eene nieuwe verwisfeld worden, omdat het lood daarin vaak wordt aangevreten. Overigens moeten goten, buizen en pompbakken fchoongehouden worden, en het water in deze niet lang blijven ftaan.

Het beste, tegen wind en weder beftand zijnde, beveiligingsmiddel tegen het lood, meenen wij te vinden in de verf, welke uit de algemeen bekende *doodenkop* (*colcothar v. caput mortuum*, het aldus genaamde overblijffel van de bereiding van vitriool of zwavelzuur uit het vitriool) met lijnolie bereid wordt. — Ook wordt deze verf hiertegen met veel nut reeds aangewend, en ons is eene huishouding bekend, welke met alle moeite en kosten het lood niet uit het water kunnende houden, door het beftrijken der goten enz. met deze verf daarvan geheel bevrijd bleef, zoodat zij thans volkomen goed regenwater heeft.

Over het fchuitwater.

§ 48. Wij komen thans *ten tweede* tot het fchuitwater, hetwelk tot het bierbrouwen, en, bij gebrek van regenwater, ook tot een al-

algemeen gebruik gebezigd wordt. Dit water wordt in daartoe vervaardigde vaartuigen, waterſchuiten, uit de rivier *de Vecht*, welke haar water uit de *Lek* en den *Rijn* ontvangt, gehaald. Het is dus *rivierwater*; het behoort derhalve dezelfde eigenſchappen als zuiver rivierwater te hebben, en wordt, hoewel hetzelve altoos eenige zouten, in zeer kleine hoeveelheid, bevat, die het ſmakelijk maken, door deskundigen overal voor gezond water gehouden, dat volkomen tot eenen nuttigen, en voor menſchen verkwikkenden, drank geſchikt is. Indien nu altoos zoodanig zuiver rivierwater in de ſtad gevoerd werd, en zoo als het oorſpronkelijk was, bleef, alsdan zoude het zonder twijfel door de Ingezetenen als een zeer gezond water kunnen gebruikt worden. Want, offchoon het in Amſtelland niet, gelijk in andere rivieren, over eenen zand- noch keiachtigen, maar veengrond, en niet zeer ſnel loopt, zoo kunnen wij de hoedanigheden, welke het daardoor verkrijgt, niet voor ongezond verklaren. Zelfs heeft de ervaring geleerd, dat het door eenigen tijd aan de lucht blootgeſteld geweest te zijn, alzoo in de ſchuiten en bakken, zijnen daardoor bekomen wanſmaak verliest, en veel ſmakelijker wordt. Maar er beſtaan andere oorzaken, waardoor het, in deze ſtad gebruikte,

ſchuit-

ſchuit- of rivierwater onzuiver gemaakt wordt, en hetzelve bederft. Deze zijn: (1.) dat het op geene goede plaats, waar het zuiver is, maar in de nabijheid van de ſtad, waar het reeds door eene vermenging van het IJ- of ſtads grachtwater brak en onzuiver geworden is, gehaald wordt. (2.) Dat het in de ſchuiten, onder den naam van leggers bekend, waarin het bewaard wordt, en die veeltijds zeer oud zijn, door doorzijpering van het burgwal-water, of andere onreinigheden, brak en bedorven wordt.

§. 49. De COMMISSIE heeft zich zeer veel moeite met het onderzoek van het ſchuit-water gegeven en bevonden: dat het tusſchen *Zuilen* en *Maarsſen*; vervolgens tusſchen *Nieuweroode* en *Breukelen*; tusſchen *Breukelen* en *Nieuwerſluis*, te *Loenerſloot* in 1806 zuiver was, en met de zeepproef geene de minste ſchifting verwekte. Nader bij de ſtad, b. v. te *Baambrug*, geeft het met ſalpeter-zuurzilver (*nitrate d'argent*) een matig bezinkſel. *Loenerſloot* ligt niet verder van *Amsterdam*, dan de plaats, waar het water gewoonlijk boven *Weesp* gehaald wordt. Deskundigen hebben ons verzekerd, dat men; om de brakheid te vermijden, het water van tijd tot tijd hooger moet ophalen; en zulks komt ons niet onwaarſchijnlijk voor, ver-

mits

mits wij in WAGENAARS befchrijving van *Amsterdam* (I D. bladz. 222.) aangeteekend vinden: dat het in den jare 1530 in de ftadsgrachten nog zoet en drinkbaar (*zeer costelijck*) was, en na dien tijd allengskens meer en meer brak is geworden; zoo werd het in het jaar 1685, bij de *Geinbrug*, bijna twee uren van de ftad, nog zoet en bruikbaar gevonden (*a*), moetende het tegenwoordig in den zomer, wanneer er geene genoegzame afftrooming van Vechtwater is, wel drie uren verre gehaald worden; terwijl het in den winter, of bij fterke afftrooming door de fchutfluis op de *Vecht* binnen *Weesp*, zijnde twee goede uren van onze ftad, zuiver kan verkregen worden. Zelfs verfchilt deze zuiverheid van water bij het jaargetij, of bij den hoogen ftand van het rivierwater. Een man van groote kunde in den waterftaat, die zulks verfcheidene jaren in de rivier de *Vecht* heeft waargenomen, heeft dit verfchil veelal aan de van tijd tot tijd fterkere doorlekking van het zeewater, door de ongeftelde zeefluis te *Muiden*, toegefchreven; om deze redenen was het water in de rivier altoos brak, zoo er geen aandrift van Rijnwater van boven kwam, en, wegens de tegenperfing van het-

zel-

(*a*) Zie Wagenaar I D. bladz. 479. *Amsterd.* 1760.

zelve, zoet in den winter; en men heeft alsdan gedurende den winter te *Weesp* zoet water: thans moet dus, wegens de vernieuwing van deze ſluis, dit gebrek in de rivier geheel ophouden.

De redenen, waarom de waterſchippers het water boven *Weesp*, en niet van *Loenerſloot* halen, moeten wij hierin zoeken, dat *Loenerſloot*, om te bevaren, verder afgelegen is; daarenboven is ons verzekerd, dat dit water op verre na niet zoo goed als boven *Weesp* is. Doch hieraan ligt voor de ingezetenen weinig gelegen, bijaldien zij maar zuiver en deugdelijk rivierwater in de ſtad voerden. Zulks konde bewerkt worden, wanneer de Regering ſlechts daarvoor zorgde, dat hetzelve, voordat het in de ſtad binnen gelaten werd, beproefd werd. Te dien einde behoefde er ſlechts aan den boom in den Amstel een gezworen proever aangeſteld te worden, die voor de zuiverheid van het ingevoerde ſchuitwater moest inſtaan, en daarvoor aan zeker Regentſchap verantwoordelijk zijn.

§ 50. Deze proefmeester konde er nogtans niet voor inſtaan, dat het ingevoerde zuivere water, gedurende dat het aldaar bewaard wordt, ook zuiver blijft; want uit deze waterſchuiten wordt het overgepompt of in de ſtadsbakken, of in bewaarſchuiten, onder den

naam

naam van leggers bekend. Wanneer het in bakken bewaard wordt, en deze goed zijn, zoo blijft het geheel zuiver. Men heeft zelfs opgemerkt, dat ſchuitwater er beter en helderder in wordt, gelijk wij reeds te voren aangemerkt hebben. — Het tegendeel is waar, wanneer het in de zoogenaamde *leggers* bewaard wordt. De eigenaars van deze *leggers*, alhier onder de benaming van *ſlijters* of *parlevinkers* bekend, koopen het water van de waterſchippers. Als bezitters van deze leggers, ſtaan de ſlijters onder geene wet noch gild; veelal zijn zij minder welgezetene lieden, die eenen ouden legger koopen, en niet behoorlijk kunnen onderhouden, waardoor het zeer waarſchijnlijk is, dat deze leggers doorgaans lek zijn, gevolgelijk, voornamelijk wanneer zij half ledig zijn, onzuiver water zullen binnen laten, vooral, daar het belang van den ſlijter medebrengt, dat zijn verkoopbaar water weinig of niet vermindert. Dat hieruit een aanmerkelijk nadeel voor den burger geboren wordt, is klaarblijkelijk. Meermalen hebben wij ook in huishoudingen, die, wegens gebrek aan regenwater, ſchuitwater moesten gebruiken, buikloop, maagkramp, buikſnijdingen, enz. zien ontſtaan.

Daarenboven heerscht hier de kwade gewoonte, dat deze *leggers*, die boven genoeg-

zaam plat zijn, meestal gebruikt worden, om goederen te wasſchen, te ſpoelen, te ſchuren, enz., en daardoor, zoowel als door het werpen van vuilnis, niet behoorlijk rein gehouden worden, zoodat er veel vuil water of vuiligheid door de ſpleten van het dek dezer ſchuiten in dezelve kan dringen.

§ 51. Wanneer men nu, door de boven aangeſtipte verordening, verzekerd ware, dat deze leggers hun water zuiver uit de waterſchuiten ontvingen, zoo moest een Regentſchap (*Commisſie*) van gezondheid de magt hebben, om naar goedvinden, en op het onverwachtst, het water uit de *leggers* te laten proeven, na hetzelve vooraf wel geroerd te hebben, omdat het op den bodem van deze *leggers* altijd veel brakker bevonden wordt; en, indien het water onzuiver of brak bevonden werd, zoodanigen *legger* te ſluiten, vervolgens den eigenaar zoodanig te ſtraffen, als volgens de daartoe te makene wetten bepaald wordt; ook zoude men die *leggers*, welke men te oud bevond, als onbekwaam moeten afkeuren.

§ 52. Om hierin te voorzien, hebben Burgemeesteren dezer ſtad: — overwegende dat, daar het water in de ſtadsgrachten niet drinkbaar is, de toevoer van zoet water een der belangrijkſte onderwerpen uitmaakt voor het

wel-

welzijn en de gezondheid der Ingezetenen van deze groote ſtad. Overwegende, dat het raadzaam is, om de meest gepaste maatregelen te nemen, dat het ingevoerd wordende water ſteeds zuiver zij, en geſchikt om gedronken te worden. Overwegende, dat het ſomtijds gebeurt, dat de ſchippers van de zoogenaamde *versch waterhalers*, het water niet ter behoorlijke plaatſe inladen, en niet hoog genoeg de Vecht opvaren; hetgeen veroorzaakt, dat het ingeladene water, hoezeer zuiver en proefhoudende op het oogenblik, dat het in de ſtad komt, weldra bedorven en ongezond wordt, als niet ingetapt zijnde ter plaatſe, alwaar het eenen voldoenden graad van zuiverheid heeft, (welk bederf te eerder plaats heeft, als de waterlegger, waarin het water binnen deze ſtad aan de gemeente wordt verkocht, niet digt is; zoodat er water uit de gracht in denzelven kan doordringen). Overwegende, dat de maatregelen van *Politie*, welke door de ſtedelijke Regering in der tijd genomen zijn, en onder anderen bij de *notificatie* van den *Raad* der gemeente in *dato* 28 *November* 1806, ten aanzien van den invoer, de *inſpectie*, de proeving en den verkoop van versch water, bevonden zijn ongenoegzaam te wezen, tot voorkoming van de ongelegenheden, welke zou-

den kunnen voortſpruiten uit den verkoop van niet proefhoudend en ongezond water; na voorafgaande *approbatie* van den heer *Commisſaris-Generaal* in het *Departement* van de Zuiderzee, — goedgevonden te beſluiten, gelijk zij beſluiten bij dezen:

Art. 1. Niemand zal zich van eenige ſchuit of ſchip mogen bedienen, tot het halen van zoet water uit de Vecht, en het vervoeren van hetzelve binnen de ſtad, of eenige waterleggers ter uitventing van water gebruiken, dan nadat het ſchip, de ſchuit of legger vooraf *geëxamineerd* is door eenen deskundigen, door de ſtedelijke Regering te benoemen, perſoon, en dat dezelve goedgekeurd is, om water in de ſtad te brengen, of te dienen als *legger* tot bewaring van drinkwater.

Art. 2, 3, 4 en 5. belasten den eigenaar van een waterſchip of eenen legger, het in hun ſchip aanwezige water herhaalde keeren te proeven, en, bevonden hebbende, dat het brak zij, hetzelve niet te verkoopen, maar uit te pompen, en de ſpleten van het vaartuig goed digt te maken voor hij het weder gebruike.

Art. 6. Al de vaartuigen, die van hier vertrekken, om zoet water in te tappen, zullen *geinſpecteerd* worden aan de Amstel-ſchutſluis.

Art. 7.

Art. 7. De ſchippers zullen geen water mogen intappen, dan in de rivier de Vecht, voorbij de ſtad *Weesp*, ter plaatſe, die hen door den *Inſpecteur* van verſch water, door middel van eenen vlaggeſtok, zal worden aangewezen; wordende de gemelde *Inſpecteur*, die door de Regering der ſtad Amsterdam benoemd en aangeſteld wordt, maar deszelfs verblijf zal moeten houden te *Weesp*, verpligt te zorgen, dat niet binnen de aangewezene plaats water ingeladen worde. Het water, dat tegenſtrijdig met de door hen gegevene orders ingeladen mogt zijn, zal dadelijk weder uitgetapt moeten worden; in geen geval, hoegenaamd, zal de *Inſpecteur* eene plaats ter inlading mogen aanwijzen, dan op eenen behoorlijken afſtand van de ſtad *Weesp*.

Art. 8. De ſchipper zal zorg hebben te dragen, dat de waterſchuit behoorlijk ſchoon gemaakt en van alle onreinheid gezuiverd zij, voordat hij water intapt.

Art. 9. Geene waterſchuit, beladen met zoet water, zal de ſtad *Amsterdam* mogen invaren, tenzij de ſchipper, of deszelfs knecht, voorzien zij van een *certificaat*, afgegeven door den *Inſpecteur* van het verſche water, te *Weesp geſtationeerd*, en houdende, dat het water ter behoorlijke, en door hem *Inſpecteur* aangewezene, plaats ingetapt is.

Art. 10. De ſchipper of deszelfs knecht zullen, voordat zijlieden de ſtad invaren, het *certificaat*, waarvan in het voorgemelde artikel geſproken is, aan den *Inſpecteur* van versch water aan deszelfs kantoor bij de Amstel-ſchutſluis, moeten afgeven.

Art. 11. Niettemin zal de ſchipper niet mogen doorvaren, voordat gemelde *Inſpecteur* het water, dat zich in de ſchuit bevindt, geproefd en goedgekeurd heeft, en aan hem ſchipper een *certificaat* daarvan gegeven heeft; welk *certificaat* de ſchipper of deszelfs knecht zullen moeten bewaren en bij zich houden, ten minste gedurende de eerste 6 uren na het oogenblik, dat hetzelve aan hem afgegeven is, opdat, ingeval van nood, hetzelve ter plaatſe, daar het behoort, vertoond en *geverifieerd* kunne worden.

Art. 12. De prijs, waarnaar het verſche water kan worden verkocht, is in het hier navolgende *tarief* bepaald, te weten: de honderd emmers tegen 15 ſtuivers en 12 penningen; ieder emmer zal moeten inhouden 12 mengelen. De waterſlijters zullen hetzelve aan de Ingezetenen tot geen' hooger of lager' prijs mogen verkoopen, dan tot vijf duiten de twee emmers, zoo nogtans, dat ſlechts een emmer te gelijk genomen wordende, daarvoor drie duiten aan de uitventers zullen moeten worden

be-

betaald; (doch zal het loon van te huis brengen voor diegenen, die niet verkiezen het water te doen halen, hieronder niet begrepen zijn) welke bepaling der prijzen het geheele jaar door zal ſtand houden, behalve alleen gedurende den tijd, dat de Weesper ſchuiten, door ingevallene vorst, niet kunnen varen, als wanneer de bij de vorige keuren 18 ſtuivers voor honderd emmers en vier duiten voor den emmer zal moeten betaald worden; alles ten aanzien der waterhalers op de verbeurte van *f* 25:- voor de eerste, en *f* 50:- voor de tweede en volgende reizen; en ten opzigte der ſlijters op de boete van *f* 6:- voor de eerste, *f* 12:- voor de tweede, en *f* 25:- voor de derde en volgende reizen.

Art. 13. De *Inſpecteur* zal gehouden zijn, ieder der waterleggers, ten minste eenmaal des jaars, geheel ledig te doen pompen, en te zorgen, dat dezelve alsdan behoorlijk ſchoongemaakt worden.

Art. 14. Niemand zal vermogen op waterleggers eenige goederen te wasſchen, te ſpoelen of te ſchuren, noch daarop eenige vuilnis te werpen, op de boete van drie guldens, telken reize te verbeuren; zullende te dezen opzigte de vaders voor hunne kinderen, en een ieder voor zijne dienstboden aanſprakelijk zijn; wordende zoowel den *Inſpecteur*

van het verſche water binnen deze ſtad, als den bedienden der *Politie* ten ſtrengſte aanbevolen, om te zorgen, dat tegen het bij dezen *geſtatueerde* niet worde gehandeld.

Art. 15. Ingevalle bevonden werd, dat de eigenaren der versch waterſchuiten of der waterleggers tegen den inhoud van hetgeen tegen dit *reglement* bepaald is gehandeld hadden, zullen de vaartuigen aan den ketting gelegd worden, en de overtreders zullen geſtraft worden, volgens de wetten van *Politie*, en in dit geval dadelijk kennis gegeven worden aan den Heer *Commisſaris* van *Politie* van het *Arrondisſement*, in hetwelk de overtreding zal plaats gehad hebben, ten einde de wet te handhaven.

Art. 16. De vaartuigen zullen, in het, bij vorige *artikel* gemelde, geval, ledig gepompt worden, ten koste van den eigenaar, of van diegenen, die zich als zoodanig mogt gedragen.

Art. 17. In alle gevallen zullen de eigenaren van de waterſchuiten en van de waterleggers verantwoordelijk zijn voor alle overtredingen, welke gepleegd zouden zijn door hunne knechts of anderen, die met het toezigt en de *direktie* over hunne vaartuigen zullen belast zijn.

Art. 18. Ingeval er eenig verſchil ontſtaat

tus-

tusſchen den *Inſpecteur* van het verſche water alhier en den ſchipper of eigenaar, hetzij van de waterhalers of van de leggers, ten aanzien van de proeving van het water, en dat de ſchipper verkoos de uitſpraak van een' derden te hebben, vermeenende dat het water in zijn vaartuig goed en van voldoende *kwaliteit* is, zal er dadelijk kennis van worden gegeven aan den Heer *Commisſaris* van *Politie* van het *Arrondisſement*, waarin het vaartuig ligt; er zal eene flesch of kruik met dit water gevuld worden, welke verzegeld zal worden door den *Inſpecteur* en ſchipper, in *preſentie* van den gemelden *Commisſaris van Politie*, of deszelfs gemagtigden, hetwelk, ten koste van den ſchipper, ter beoordeeling zal worden ingezonden aan de *Commisſie van Geneeskundig toevoorzigt*, of zoodanig ander *Collegie*, als daartoe zal worden verzocht, en aan welker uitſpraak men zich zal moeten onderwerpen; maar intusſchen zal de ſchipper niet vermogen te verkoopen, of deszelfs ſchuit te ledigen, totdat dezelve bekend zal zijn.

Heeren *Commisſarisſen* van *Politie* zullen waken, dat hieraan ſtiptelijk worde voldaan.

Art. 19. Ingevalle er eenig verſchil mogt ontſtaan tusſchen den *Inſpecteur* te *Weesp* en den ſchipper, zoo worden dezelfde *for-*

maliteiten in acht genomen, als bij *Art.* 8 vermeld zijn.

De overige *Art.* bevatten bepalingen omtrent de knechts, de wijze van aanbrenging en bestemming der ingekomene boeten.

In weerwil deze maatregelen van Burgemeesteren, blijft het water in de *leggers* veelal brak, en wij gelooven dat het noodzakelijk ware, om den *Inspecteur*, of deszelfs gemagtigden te gelasten, om het in de *leggers* aanwezige water van tijd tot tijd onverwachts naauwkeuriger en meermaals te *examineren*, brak bevonden zijnde, dadelijk te laten uitpompen, en de *leggers*, ten koste van den eigenaar, van stadswege te laten nazien en herstellen; daardoor zoude men zoowel bedrog als onnaauwkeurigheid in het *repareren* der *leggers* kunnen voorkomen.

§ 53. Het is overbekend, dat er verscheidene middelen zijn, om de zoutdeelen of brakheid in het water te onderscheiden, b. v. salpeterzuur-kwik (*Nitras hijdrargyri*) salpeterzuur-zilver (*Nitr. argenti*) enz. Van alle deze is echter, voor het algemeen, het gemakkelijkst eene oplossing van zeep in wijngeest, of gezuiverd (*gedistilleerd*) water. Deze zeepproef is zeer dienstig, om den graad van zuiverheid van het schuitwater te kennen, dewijl het zuiverste niet alleen de zeep op-

lost,

lost, maar ook helder blijft, en het minder zuivere, dat nogtans niet brak is, de zeep wel oplost, doch eene parelkleur aanneemt, welke, naarmate der onzuiverheid, donkerder is, zelfs blaauwachtig wordt, en bij brakheid de zeep doet ſchiften. Hoe ongevoeliger nu het water voor deze zeepproef blijft, hoe beter het is.

§ 54. Behalve deze gebreken, drukt onze Ingezetenen het gebrek of de ſchaarschheid aan drinkbaar water. Deze heeft altoos, bij aanhoudende droogte, en bijzonder bij aanhoudende ſterke vorst, plaats; want alsdan worden de ſchuiten in de onmogelijkheid geſteld, om water te halen, en men was genoodzaakt eenen zeer kostbaren ijsbreker te laten voorafgaan, om de rivier vaarbaar te maken, hetwelk, wegens de groote kosten, niet eerder geſchiedde, dan wanneer het gebrek zich al eenigzins laat gevoelen. Wij twijfelen of dit werktuig nog in aanwezen is, vermits wij het in vele jaren niet hebben zien gebruiken. Daarenboven moest dezelve zeer lang onder weg blijven, en inmiddels het gebrek grooter worden, zoodat de zoogenaamde ſmalle gemeente zeer veel lijden, en, uit gebrek aan drinkwater, tot geſmolten ſneeuw en ijs hare toevlugt nemen moest. Ook voor den meer gegoeden burger wierden alsdan de uitgaven

voor

voor het water drukkend; terwijl zij voor eenen zoogenaamden gang water, welke uit twee kleine emmers beſtaat, bij groote ſchaarschheid, 4—6 ſtuivers moesten betalen, wat in gewone tijden *een'* ſtuiver kost.

Door Art. 12 van bovengemeld *reglement*, omtrent het versch water halen, heeft de Regering onzer ſtad, met het vastſtellen van eenen zekeren prijs, ook daarin voorzien, zoo niet de ſchaarschheid van het water bij ſtrenge vorst daardoor vermeerd wordt.

§ 55. Om deze ſchaarschheid te voorkomen, heeft de Regering ſtadsbakken laten aanleggen, welke met cement gemetſeld zijn, waarin het ſchuitwater gepompt en bij ſchaarschheid aan de Ingezetenen, voor eenen matigen prijs, verkocht wordt; nogtans wordt, bij beſloten water, dit drinkwater ook reeds tamelijk duur, met 4 duiten voor den emmer, betaald; hetwelk het dubbel der ſomme is, die bij de keure van 24 October 1786 bepaald was, en thans in Art. 12 vernieuwd is. Deze veroorloofde den prijs van vier duiten eerst van dien dag af, dat de ijsbreker wierd uitgehaald, tot dat de eerſte Weesperſchuit weder voer, en anders niet.

§ 56. Om nu in dit algemeen gebrek en in deze duurte te voorzien, en betere inrigtingen desaangaande te kunnen voordragen, heeft de

com-

COMMISSIE, welker rapporten in het algemeen over het regen- en ſchuitwater verdienen nagelezen te worden, eene zoo veel mogelijke berekening gemaakt: (a) hoeveel water in deze ſtad jaarlijks gebruikt wordt, en wat er aan de algemeene behoefte, bij aanhoudende droogte en vorst, ontbreekt. Hiervan zullen wij onze ſtadgenooten een, zoo beknopt mogelijk, uittrekſel mededeelen:

Het water, hetwelk de Ingezetenen gebruiken, is of uit de regenbakken van de burgers, of uit de waterſchuiten, of uit de ſtadsbakken, welke voor een gedeelte met ſchuitwater gevuld, gedeeltelijk regenbakken zijn. De berekening van het eerſte is te onzeker en willekeurig, daarom zullen wij hier daarvan niet ſpreken; ook is het voldoende van de twee laatsten te handelen, dienende deze wateren ter aanvulling van het ontbrekende regenwater.

Volgens eene opgave van de *Theſaurie* bedroeg het, door de waterſchippers, die 16 in getal een gild uitmaken, en 44 waterſchuiten daartoe bezigen, ingevoerde ſchuitwater, behalve wat voor de brouwers, die hunne eigene waterſchuiten hebben, beſtemd is, 19129 ſchuiten in acht jaren, hetwelk ten naasten bij

2400

(a) *Tweeden Deels tweede Stuk Rapporten*, 8 *en* 9.

2400 in het jaar en 46 in de week uitmaakt.

Volgens eene andere opgave van eenen der bestuurderen van de *water-Societeit*, waren in hetzelfde tijdstip, als het vorige, in tien jaren 22150, dat is in het jaar 2215, en in de week 42½ waterschuiten ingevoerd. Uit dit verschil heeft nu de *Commissie* het middengetal genomen, en voorondersteld, dat er wekelijks 44 schuiten met water worden ingevoerd; dit water dient gedeeltelijk voor fabrijken, gedeeltelijk tot gebruik der Inwoners. Volgens eene zoo veel mogelijk naauwkeurige berekening van eenen *Directeur der Water-Societeit*, zoude het getal der aan de fabrijken geleverde schuiten, 600 bedragen, hetwelk de *Commissie*, om niet te veel te nemen, op 11 schuiten in de week stelt: zoodat er, van de 44 ingevoerde schuiten, 33 's weeks door de Ingezetenen gebruikt worden; daar nu iedere schuit 500 tonnen bevat, zoo worden er wekelijks door de Ingezetenen 16,500 tonnen schuit- of rivierwater verbruikt.

§ 57. Thans zullen wij den voorraad onderzoeken, die in de stad kan geborgen worden, zoowel in de stadsbakken, en in die bakken, welke aan kerken of openbare gebouwen, waaruit het water alleen in den winter, wanneer de waterschuiten niet meer

va-

varen kunnen, verkocht wordt, en die den eerſten *November* behoorlijk moeten gevuld zijn; als ook in de gezamenlijke door de geheele ſtad verſpreide leggers, die ook doorgaans met den aanvang van beſloten water gevuld zijn.

De 24 ſtadsbakken, waarvan er tien met regenwater, en 14 met ſchuitwater gevuld zijn, houdende ieder 1000 tonnen, leveren eene hoeveelheid van	24000 ton
Eilands Kerk. Een bak voor de gemeente, waaruit het water verkocht wordt	300 —
Nieuwezijdsch Huiszittenhuis. Een bak van 1270 tonnen, waaruit het water verkocht wordt à 2, 4 of 6 duiten den emmer, totdat men noodig vindt daarmede op te houden, wegens het vervaardigen van 6000 brooden 's weeks; gerekend dat er tot 5 voeten verkocht wordt, bedraagt het verkochte ongeveer .	500 —
Oudezijdsch Huiszittenhuis. Na aftrek van eigene vertering, ongeveer	2000 —

Portugeeſche Joden-Kerk. De bak vangt ſlechts een gedeelte van het water, hetwelk tot kerkgebruik, en het maken van paaschbrood gebezigd wordt; des winters alleen

wordt

wordt het water aan elk der gemeente, die het haalt, om niet uitgedeeld. 250 ton

Nieuwezijdſche Kapel. Waaruit het water, zoo des zomers als des winters, voor twee duiten den emmer, verkocht wordt . . . . 450 —

Oudezijdſche Kapel. Een bak van 80 tot 90 ton, waaruit de koster het water voor 2 duiten den emmer verkoopt. De andere bak van 10 tot 12 ton is niet bruikbaar. . . 80 —

Herſtelde Lutherſche Kerk. Een bak van 8 tot 900 tonnen, die aan den deurwaarder voor 100 guld. in het jaar verhuurd wordt, en waaruit hij het water voor twee duiten den emmer, en bij beſloten water, voor 4 duiten verkoopt . . 800 —

Behalve deze zijn er nog twee bakken, die niet gebruikt worden, met de vorige zamen bedragende 1050 tonnen.

Noorder-Kerk. Behalve *een* bak voor het huis van den koster, *een* voor den deurwaarder, *een* voor den gravenmaker, en *een* voor *reſerve*, is hier een bak van . . 1200 —

Oosterſche Kerk. Hier zijn vier bakken, ieder à 400 tonnen, waaruit

uit de koster verkoopt, het wordt bij hoog water wel eens brak . 1500 ton

Wester-Kerk. Drie bakken, bevattende te zamen . . 800 —

Zuider-Kerk. De koster heeft de twee bakken zamen voor 100 gulden in huur, en verkoopt voor twee duiten, en als het ſchraal is, voor drie duiten den emmer . . 700 —

De andere twee aanwezige bakken zijn voor het gebruik van kerkmeesters en koster.

Behalve deze zijn er nog bakken in de *Amſtel-Kerk*, *Hoogduitſche Joden-Kerk*, *Oude-Kerk* en andere; die of ſtadsbakken zijn, welke wij reeds opgeteld hebben, of waaruit niet verkocht wordt, maar die men tot andere oogmerken bezigt, zoodat wij thans te zamen hebben . 32580 —

Daarenboven zijn er nog groote bakken bij de *Manege*, en bij de ſtads pakhuizen op de brouwersgracht, ter grootte van 1300 ton; en misſchien nog eenige bakken bij de pakhuizen van bijzondere burgers, waaruit het water verkocht of uitgedeeld wordt; deze rekent de COMMISSIE waarſchijnlijk te hoog op . . 10000 —

Dan rekenen wij niet de bakken bij de militaire kafernen voor de folda-ten, en een' nieuw aangelegden in de plantagie.

Hierbij komen nog de 246 leggers, die, volgens eene moeijelijke berekening, te zamen 375,000 emmers bevatten, of, $7\frac{1}{2}$ emmer op eene ton gerekend, uitmaken . . 50000 ton

Terwijl vooronderfteld wordt, dat deze leggers met den aanvang van den winter vol zijn, zoo kunnen alsdan de waterfchuiten, waaruit dezelve gevuld worden, niet meer vol zijn, en weinig water meer overig houden, hetwelk de COMMISSIE nogtans, omdat zij 44 in getal zijn, rekent op . . . . . 7820 —

De geheele voorraad waters, die alzoo (buiten dat der huizen van de Ingezetenen, der fabrijken en brouwerijen) bij den aanvang der vorst in voorraad is, en aan de Inwoners verkocht en uitgedeeld wordt, beftaat in 100400 —

Vooronderftellen wij nu: dat er wekelijks flechts 33 fchuiten vol water door de Ingezetenen, behalve door de fabrijken en brouwerijen, verteerd worden, zoo moeten wij, indien de fchuit 500 tonnen bevat, de weke-

lijk-

lijkſche vertering op 16,500 tonnen vastſtellen, zoodat deze 100400 tonnen voor niet meer dan ruim zes, en wanneer men ook des winters, uit vrees van gebrek, eene grootere bezuiniging van het water wil aannemen, zeven of acht weken ſtrekken. Gevolgelijk moet er, wanneer het water zoo lang beſloten blijft, ſchaarschheid of gebrek aan water ontſtaan, het water over het ijs met ſleden ingevoerd worden, en eindelijk de zoo kostbare *ijsbreker* varen.

§ 58. Al zoude men ook willen beweren, merkt de COMMISSIE aan, dat de wekelijkſche vertering te hoog geſteld ware, omdat een middengetal uit de getallen van ſchuiten, maand bij maand, *het geheele jaar door* ingevoerd, genomen is, en er 's zomers merkelijk meer ſchuiten worden ingevoerd, dan in den herfst of in den winter; dat er ſlechts 40 en niet 44 ſchuiten in de week ingevoerd worden; men trekke er zelfs elf voor de fabrijken af, zoodat er maar 29 in de week voor de vertering der Ingezetenen overblijven, dat is 14,000 tonnen; zoo kan de voorraad van 100,400 tonnen toch maar voor 7 weken ſtrekken, en men zal het, bij alle bezuiniging, niet wel langer dan 8 of 9 weken kunnen uitrekken; zoodat de algemeene gevolgtrekking altoos deze blijft: *dat er in* Amſterdam

geen genoegzame voorraad van water is, om eenen winter van 8 tot 9 weken, zonder gebrek, met volle gerustheid, uit te houden.

§ 59. Het blijkt, dat de Regering van zoodanig een gebrek volkomen moet overtuigd zijn, want de toenmalige *Fransche Keizer* heeft in het jaar 1811 bij zijn hierzijn, volgens een besluit van den 24 October 1811 (*a*), bevolen: dat

(*a*) *Ministère de l'intérieur du 24 Decembre 1811.*

Le Ministre de l'intérieur comte de l'empire, vu l'art. 9 du décret impérial du 21 Octobre dernier, qui en ordonnant la construction d'un aqueduc, pour procurer deux cents pouces d'eau douce dans la ville d'Amsterdam, porte qu'elle sera prise au point du Vecht, le plus reproche de la ville ou dans tout autre lieu, où une COMMISSION, *composée de deux chimistes, trois médecins, et deux ingénieurs aura reconnu la parfaite limpidité et la parfaite salubrité de l'eau.*

Vu également l'art. 10 du même décret impérial, portant que cette COMMISSION *sera nommée par le Ministère de l'intérieur, arrête ce qui suit.*

Art. sont nommés membres de la COMMISSION, *chargée de reconnaître la parfaite limpidité et la salubrité de l'eau, qui devra être conduite dans la ville d'Amsterdam.*

Messieurs TAETS VAN TROOSTWIJK, V. BARNEVELD PÈRE, *Chimistes*, VROLICK, FREMERIJ, RAUWENHOFF, *Docteurs en Médecine*, VAN DER PLAAT, BLANKEN, *Ingénieurs en Chef des ponts et chaussées, des départements du Zuiderzee et des bouches de la Meuse.*

dat er, door middel van waterleidingen, 200 duimen versch water uit de rivieren naar deze ſtad zouden gevoerd worden; maar, helaas! het is bij een *decreet* gebleven, offchoon reeds eene COMMISSIE van twee ſcheikundigen, drie artſen en twee ingenieurs benoemd was, om de plaats, waar het zuiverſte en voor de gezondheid dienlijkſte water, als de oorſprong dezer waterleidingen, aanwezig was, te onderzoeken, en ook reeds desaangaande hare rapporten uitgebragt had, dat het te *Vreeland* het best en altijd goed was, wordende het op de volgende plaatſen in eene afdalende reeks minder goed bevonden, namelijk: *Nichtevecht*, *Hinderdam*, *Uitermeerſche Schans*, *Damrak*. Of de uitvoerbaarheid daarvan onmogelijk zij, of de daartoe noodige penningen ontbreken, dan of andere hindernisſen zulks belet hebben, kunnen wij niet beſlisſen. Hoe het ook zij, bij aanhoudende winters blijft een volſlagen gebrek aan water, en doorgaans een gebrek aan *goed* ſchuitwater, aanhouden, en zulks is hier de bron niet alleen van grooten last, maar van vele onpasſelijkheden en zelfs zware ziekten. Het welzijn der Ingezetenen vordert alzoo, dat er middelen bij de hand genomen worden, om daarin te voorzien, zoodat wij, na de middelen tot verbetering van het water aan-

geftipt te hebben, zoo lang er geene waterleidingen aangelegd, of andere voorzieningen gemaakt zijn, thans aan de voorflagen, door de COMMISSIE reeds in 1796 gedaan, nog eens zullen herinneren:

§ 60. Om zoo wel den voorraad, die thans geborgen kan worden, te vermeerderen, of langer te doen ftrekken, als om eenen grooten voorraad te bekomen, moet er zorg gedragen worden:

1. Dat alle ftadsbakken, waaruit water verkocht wordt, altoos met den eerften *November* geheel vol zijn; zullende deze regenbakken, zoo zij alsdan niet vol bevonden worden, met goed fchuitwater worden aangevuld.
2. Dat er alsdan uit die bakken, onder geene voorwendfels hoe ook genaamd, water verkocht worde, alvorens het geheel befloten water zij: en dat men alsdan den prijs niet hooger, dan twee duiten den emmer, volgens de keure van den 24 October 1786, ftelle.
3. Dat er, bij befloten water, geen water uit de bakken aan *fabrijken* zal mogen verkocht worden; noch bij geheele vaten en okshoofden vol, maar enkel bij emmers, of zoogenaamden gang.
4. Dat men de onbruikbare bakken, zoo fpoe-

ſpoedig mogelijk, herſtelle, en de nog aanwezige, die niet in gebruik geſteld zijn, ten algemeene nutte aanwende.

5. Dat men in de maand *November*, en vervolgens totdat het vriest, de *leggers* onder verband ſtelle, van altoos (zoo lang de waterſchuiten varen,) eens of twee malen in de week vol te zijn, en bij aanhoudendheid het verbruikte water wederom aan te vullen, zonder daarmede te wachten tot zij half, of omtrent ledig zijn; omdat de waterſchepen (44 in getal, bevattende 22000 tonnen) met het invallen van de vorst binnenkomende, alsdan des te minder water aan de *leggers* behoeven te ſlijten, alzoo des te meerder water voor zich kunnen behouden.

6. Dat men de eigenaars van huizen en pakhuizen, op alle mogelijke wijzen, trachte te overreden, om, bij vernieuwing hunner woningen, zoodanige regenbakken onder dezelve te plaatſen, dat er zoo weinig water als mogelijk is verloren ga.

7. Dat men eveneens de eigenaars van fabrijken en brouwerijen poge te overreden, om zoo veel mogelijk ruime bakken tot berging van water te doen vervaardigen.

8. Dat eindelijk de Regering der ſtad nog

 een

een aantal nieuwe bakken late aanleggen; en, vermits het vereischte aantal (100 ieder à 1000 tonnen) op eens te groot zoude zijn, zoo ſtelt de COMMISSIE voor, om jaarlijks vier te laten gereed maken; omdat door eene jaarlijkſche uitgave van 15200 guldens, (waarop deze bakken, ieder op 3800 guldens gerekend, zouden komen te ſtaan) de *finantiën* der ſtad, in eene zaak van zoo veel aanbelang, niet zoo zeer zouden bezwaard worden. Ook zouden deze uitgaven uit de verhuring dezer bakken ruim kunnen gevonden worden. — Het best zoude zijn, wanneer men deze bakken zoodanig konde vermenigvuldigen en in de wijken der ſtad verdeelen, dat het water onmiddellijk uit de ſchuiten daarin konde overgepompt, en alsdan door de uitventers, in plaats van uit de *leggers*, verkocht worden. —

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Bepalingen omtrent Fruiten en Groenten, Brood, Meel en andere Eetwaren.

§ 60. Alle keuren, welke er ten aanzien van fruiten en groenten aanwezig zijn, hebben niet de minste betrekking op de gezondheid,

heid, of de hoedanigheid van deze voedfels; *aangaande derzelver deugdzaamheid*; terwijl het buiten kijf is, dat onrijpe en bedorvene fruiten en groenten van een groot nadeel voor de gezondheid van den mensch zijn kunnen.

§ 62. Onder de menigte broodkeuren, welke wij aangaande het meel en brood gevonden hebben, zijn er flechts twee, die eenige betrekking op de hoedanigheid van het brood zelf hebben, en deze zijn: eene van den 25 *Augustus* 1668, waarbij verboden wordt, geen wittebrood op koperen platen te bakken, welk verbod in hetzelfde jaar wederom ingetrokken, en alleenlijk voor diegenen bepaald is, welke het wittebrood op die platen niet gaar bakken. De andere keur is van meer belang, en gebiedt den broodwegers, niet alleen 's wekelijks in de huizen der bakkers het brood te wegen, maar tevens toe te zien, dat het brood niet ongaar of wanbakken zij, vermits dit zeer nadeelig voor de gezondheid is. Het roggebrood wordt hier doorgaans flecht en ongezond gebakken. Hiertoe geeft, onzes inziens, de *keur*, dat het niet te ligt mag zijn, zonder dat daarbij de zwaarte bepaald wordt, veel aanleiding. Om daaraan te voldoen, wordt het niet doorbakken, maar met veel water aangemengd; van daar,

dat (§ 128) uit 4100 ℔ meel 5370 ℔ brood gebakken wordt. Daarenboven wordt dit meel met zemelen en afval van het tarwemeel vermengd, zoodat eene doorbakken korst, die uitwendig goede vertooning maakt, eene natte ongebakken en zeer ongezonden meelklomp omgeeft.

§ 63. Over het koorn en meel, dat aan zoo veel bederf en vervalſching onderhevig is, zijn, onzes wetens, geene keuren noch keurmeesters geſteld. Evenmin over de melk, karnemelk, kaas en boter, die aan onderſcheidene, en tevens voor de gezondheid nadeelige, vervalſchingen onderhevig zijn. Offchoon het ontbreken van zoodanige keuren wel de zeldzaamheid van de voor de gezondheid aanmerkelijk nadeelige vervalſchingen ſchijnt te bewijzen, zoo zijn dezelve toch niet alleen denkbaar, maar in eene ſtad, gelijk deze, waar de drukke koophandel den mensch zeer ligt tot eene ongeoorloofde winzucht kan vervoeren, mogelijk, en helaas! onder zeer vele omſtandigheden, zelfs waarſchijnlijk.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Over het gebruik van koperen, tinnen en aarden vaatwerk.

§ 64. De algemeene gewoonte, om het kope-

peren vaatwerk, waarin ſpijzen bereid of bewaard worden, te laten vertinnen, is reeds een bewijs, dat de nadeelige eigenſchappen van het koper algemeen bekend zijn, en derhalve kan men vooronderſtellen, dat niemand eenige ſpijzen in zoodanig onvertind koperen vaatwerk zal bereiden, veel minder koud laten worden, waardoor eigenlijk grootendeels deze giftige hoedanigheid aan de meeste ſpijzen, zelfs aan zuiver water, wordt medegedeeld. Van een grooter gevaar beſchouwen wij derhalve het tinnen en aarden vaatwerk. Offchoon het eerſte minder algemeen, dan voorheen, en dan het laatſte gebezigd wordt, zoo is zulks toch nog, bijzonder onder den gemeenen man, zeer ſterk in zwang; terwijl het aarden vaatwerk, van een elk zonder onderſcheid, algemeen tot bereiding en bewaring van alle ſpijzen wordt gebezigd.

§ 65. Het zuivere *malacca*- of *banca*- tin is geheel onſchadelijk, omdat het met geene andere metalen vermengd of vervalscht is; maar wordt, om zijnen hoogen prijs en onverkrijgbaarheid, zelden, en in den tegenwoordigen tijd bijna nooit gebruikt. — Het beste zuiverſte tin, wat hier, tot het vervaardigen van tinnen vaatwerk, gebruikt wordt, is het *Engelſche*; dit zelfs geſchiedt niet geheel zonder gevaar, omdat het met *arſenicum*, ko-

per

per en lood vermengd is, zoude echter van weinig of geen nadeel voor de gezondheid der Inwoners zijn, wanneer dit als zoodanig tot het vervaardigen van vaatwerk gebezigd werd. Van een grooter, en zelfs zeer groot nadeel, kan nogtans zoodanig tin worden, wanneer het door tinnegieters met andere voor de gezondheid ſchadelijke metalen, bijzonder lood, wordt vermengd, of in zijnen aard, gelijk het *Sakſiſche tin*, met *arſenicum* is vereenigd.

Het is onbegrijpelijk, dat, zelfs volgens eene keure van deze ſtad, dit *Engelſche tin*, onder den naam van *blok-tin* bekend, met verſchillende hoeveelheden loods mag vermengd worden; dus mag het, met eene roos gemerkte en daarnaar genaamde *roos-tin*, op de 94 pond *blok-tin*, 6 pond lood bevatten, terwijl bij het met het ſtadswapen gemerkte tin, op dezelfde hoeveelheid *blok-tin*, 13½ pond lood mag gevoegd worden. Ofſchoon nu, volgens dezelfde keur, verboden wordt, van zoodanig met lood vervalscht tin iets anders te maken, dan *distilleerhelmen* en *ſlangen*, koffijpotten, bier en wijnkannen, zonder pijpen, trechters, lepels, enz. zoo kan reeds dit vaatwerk, wanneer de dranken daarin eenigen tijd ſtaan blijven, van zeer

veel

veel nadeel voor de gezondheid van den Inwoner zijn. —

§ 66. Van een nog veel grooter nadeel kan het vertinde koperen vaatwerk zijn, vermits de gebruiker, vertrouwende op het vertinfel, geenszins die voorzorge neemt, welke hij bij het onvertinde koper, als een algemeen erkend nadeelig vaatwerk, doen zoude; want, vooreerst is het tin veel fmeltbaarder dan koper, en houdt alleen zoo lang, als men vocht daarin laat koken, omdat het tin geene grootere warmte, dan die van het kokend vocht, aanneemt: bedient men zich derhalve van dit vertind vaatwerk voor fpijzen, tot welker bereiding weinig vocht gevorderd wordt, zoo deelt zich grootere warmte, dan die van kokend vocht, aan het vertinfel mede, en kan op deze wijze fmelten en van het koper loslaten. — Ten tweede wordt het tin veelal te dun op het koper gelegd, zoodat het fpoedig, bijzonder door reiniging van het vaatwerk, van het koper moet afflijten. Ten derde eindelijk neemt men veelal voor het vertinnen geen zuiver, maar met lood vermengd tin; daar zulks toch zuiver *malacca*-tin behoorde te zijn, ten einde alle gevolgen van loodvergiftiging voor te komen.

§ 66. De COMMISSIE heeft desaangaande ook wederom de heerlijkfte *rapporten* uitgebragt,

bragt, en aan den raad de volgende maatregelen voorgesteld, om tegen deze onheilen te waken:

1. Dat voortaan geen tinwerk met het merk van *blok-tin* zoude mogen gekeurd worden, dan hetgeen uit zuiver Engelsch tin bestond, en met geen meer zink vermengd was, dan hetgeen vereischt werd, om aan het tin de noodige hardheid te geven.
2. Dat de tinnegieters geene dier zaken, die bij de bereiding of het gebruik der spijzen en drank gebezigd worden, zouden mogen maken en verkoopen, dan van *blok-tin*; en, voegen wij er bij, dat deze vaatwerken met het merk van zoodanig tin, en een kenteeken van den maker, moest geteekend zijn.
3. Dat, dewijl men niet kan weten, aan welke keuren de tinnegieters in andere steden onderworpen zijn, en het eene onbillijkheid zoude behelzen, dat der tinnegieters waren, die hier gemaakt worden, aan strengere bepalingen zouden onderworpen zijn, dan die van buiten in deze stad worden gebragt, dat om deze reden, op kermis (en andere) tijden, geene van die tinnegieterszaken, die tot bereiding of gebruik van spijzen en dranken gebezigd worden,

van

van buiten deze ſtad zullen mogen worden aangebragt of verkocht.

4. Daar alle ſchikkingen, die men wegens het vertinnen van koperen vaatwerk maakt, niets kunnen uitwerken, zoo lang het van de koperſlagers zal afhangen, zich al of niet van een zuiver en onſchadelijk vertinſel, als ook van de wijze van het vertinnen zelf, te bedienen; ten andere, daar er door ſommige koperſlagers zoude kunnen worden voorgewend, dat zij van een goed vertinſel hadden gebruik gemaakt, niettegenſtaande zij gemaks- en voordeelshalve zich van het gewone bleven bedienen, en men zich op eene zaak, welke op de gezondheid van zoo vele Ingezetenen invloed heeft, geheel moest kunnen verlaten; zoo wordt door de COMMISSIE voorgedragen, om eenen in dezen genoegzaam kundigen perſoon aan te ſtellen, dien het uitſluitend voorregt gegeven wordt, om een goed vertinſel, dat naar het voorſchrift van een gezondheids COMMITTÉ moest bereid zijn, aan de koperſlagers, tot zekeren matigen prijs, te leveren; die tevens gelast waren, zoo veel mogelijk acht te geven, dat door de koperſlagers van geen ander vertinſel werd gebruik gemaakt,

maakt, en het vertinſel behoorlijk dik opgelegd wierde.

5. Daarbij moest vastgeſteld worden, dat geen koperſlager binnen deze ſtad zich van ander vertinſel, tot het vertinnen van het koperwerk, zal mogen bedienen, dan van datgene, wat bij den bepaalden perſoon te bekomen is; als ook, dat hij zorg moet dragen, om dit vertinſel behoorlijk dik op te leggen.

6. Aangemerkt de wijze van vertinnen eene bijzondere behandeling vereischt, en het noodig is, dat de koperſlagers binnen deze ſtad zich dezelve volkomen eigen maken, ten einde de vertinning behoorlijk te kunnen verrigten, dat voortaan geen knecht tot meester koperſlager zal mogen worden aangeſteld, tenzij hij, bij het doen zijner proef, ook toone in deze wijze van vertinnen ervaren te zijn. —

§ 67. In *Duitschland* bijzonder is veel voor en tegen het *glazuur*, waarmede het aarden vaatwerk belegd is, geſchreven; hoe dit ook zij, zoo veel is zeker, dat het *glazuur*, of door eene groote hitte alleen, of door het beſtrijken met een vernis, uit *loodkalken* beſtaande, bij eene matige hitte, op dit vaatwerk gelegd wordt. Omdat nu eensdeels de *émaille*, alleen door de groote hitte te weeg ge-

gebragt, zeer kostbaar is, en anderdeels zoodanige glazuurde potten ook naderhand niet tegen het vuur beſtand zijn, zoo is al het aardewerk, het Keulſche uitgenomen; wat tot bereiding en bewaring van ſpijzen wordt gebezigd, met een glazuur uit loodkalk bedekt. De COMMISSIE heeft ook hiermede proeven in het werk geſteld, en niet alleen bevonden, dat dit glazuur door zuren wordt opgelost, en zich daarin als lood te kennen geeft, maar ook, dat het eene aardewerk zeer veel van het andere verſchilt, naarmate deze glazuring bewerkt is. — De COMMISSIE heeft verder ontdekt, dat van de drie hier algemeen in gebruik zijnde aarden vaatwerken, namelijk: het zoogenaamde *Bergsch* of *Berger*, dat doorgaans met een licht geel of groen verglaasſel bedekt is; het *roode Frieſche*, waaruit gemeenlijk onze ſtoofpotten beſtaan, en die met een donker rood glazuur omkleed zijn; en eindelijk het zoogenaamde *Frankforter*, dat gemeenlijk van buiten verglaasd, doch van binnen met een licht of geelachtig rood glazuur bedekt is; dat van deze drie ſoorten, het *Bergsch-* of *Berger- goed* het meeste, en het *Frankforter* het minste lood, door koking met azijn, die daarin tevens koud werd, losliet. — Ook andere zwakkere zuren, zuurachtige en andere ſcherpe ſpij-

zen hebben zij in deze drie aarden vaatwerken laten koken en koud worden, zonder dat zij eenige looddeelen daarin hebben kunnen ontdekken.

Derhalve zal het voldoende zijn, wanneer de *Regering* de Inwoners hierop opmerkzaam maakte, zonder hiertegen eenige wetten en bepalingen te kunnen vastftellen.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Nuttige inrigtingen in en om de ftad, en verlichting der ftad.

§ 69. Is er eene ftad, die, wegens het menigvuldige water, eene goede verlichting noodig heeft, zoo is het waarlijk *Amfterdam*, dat uit zoo vele grachten als ftraten beftaat; en nogtans was dezelve zeer flecht: want op eenen zeer grooten afftand vond men hier en daar lamp lantarens op palen ftaan, die zeer weinig licht gaven. De meeste verlichting bragten toen, op de grachten, de huizen der aanzienlijken, en bijzonder in de ftraten de winkelhuizen, te weeg; doch tegen den nacht hield deze verlichting op, en de burger moest zich met het fchemeren van de ftads-lantarens behelpen. — Onder de kortftondige re-

regering van Koning LODEWIJK NAPOLÉON I is echter de ſtads - verlichting, in het jaar 1810, aanmerkelijk verbeterd; er werden groote lantarens, welker licht, door tusſchen de glazen gevuld water, zeer vermeerderd werd, (eene ſoort van *Réverbères*), op eenen matigen afſtand, over de ſtraten gehangen, en op deze wijze werd de verlichting merkelijk bevorderd. Alleen is deze wijze van verlichting voor de koetſiers zeer ongemakkelijk, omdat het ſterke licht van deze lantarens hun zoodanig in de oogen ſchijnt, dat hun, in de nabijheid van dezelve, het zien voor een oogenblik belet wordt.

§ 70. Bij ſterken mist wordt des avonds den burger aangezegd, voor de venſters een licht te plaatſen, en voorheen plagt men alsdan, op de bruggen en ſluizen, pekkranſen te branden, om daardoor de ongelukken, die, wegens de grachten, kunnen plaats hebben, te voorkomen.

§ 71. Ook heerscht hier een zeer goed gebruik, om, wanneer in ſtraten of op grachten riolen opgenomen worden, des avonds bij dezelve eene lantaren te plaatſen. Deze voorzorg wordt echter niet altijd gebruikt wanneer de ſtraat opgenomen is, of er eenige puinhoopen in de ſtraten of op de grachten gelegd worden, waardoor toch vele ongeluk-

ken kunnen ontſtaan; weshalve hier tegen ook eene keure diende gemaakt te worden; hetwelk des te gemakkelijker is, vermits reeds, *volgens eene Keure van 21 September* 1656, bepaald is: dat geene ſtraten opgenomen mogen worden, zonder last van Rooimeesters, geene weder gemaakt, zonder bevel van Theſaurieren; en ook geene puinhoopen zonder toeſtemming van ſtadswege in de ſtraten, of op de grachten mogen gelegd worden.

2. *Wandelwegen.*

§ 72. *Wandelwegen* zijn er om deze ſtad zeer weinige, een geluk voor den Inwoner, dat hij binnen dezelve, door den Buitenkant aan het IJ, de Keizers- en Heerengrachten, als ook door de zoogenaamde *Plantaadje*, welke een gedeelte der ſtad uitmaakt, blootelijk uit tuinen en huizen beſtaat, die met lanen voor voetgangers en rijtuigen doorſneden zijn, en onlangs met een klein park verſierd is, daarvoor eenigzins ſchadeloos geſteld wordt. Binnen om de ſtad worden, en zijn reeds voor het grootſte gedeelte, de ſtadswallen ook daarvoor ingerigt. Buiten, om de halve bolle zijde derzelve, vindt men de dusgenaamde *Buitenſingels*, eene laan voor voetgangers en rijtuig aangelegd,

legd. Overigens levert de Diemer- of Watergraafs-Meer, eene tusſchen buitenplaatſen en weilanden liggende beſtrate laan, eene heerlijke wandeling op. De weg langs den buiten-Amſtel zoude alleraangenaamst wezen, wanneer hij behoorlijk beſchaduwd was; dan, helaas! dit gebrek van onze meeste wandelwegen, die wij in een gering aantal overigens nog bezitten, is algemeen. Dat al deze wandelwegen met kroegen, wijnhuizen, en openlijke lusttuinen bezaaid zijn, is wel te denken. Deze tuinen zijn binnen zeer korten tijd zeer vermeerderd en verbeterd, en men vindt er, die tamelijk groot en zeer aangenaam voor den Inwoner zijn aangelegd; jammer, dat deze genoegens alhier zeer duur moeten betaald worden.

3. *Badhuizen.*

§ 73. In het algemeen kan men vastſtellen, dat geen middel zoo nuttig en aanhoudend op het geheele ligchaam werkt, als het bad. Van de oudſte tijden heeft men dit erkend; bij de wilden zoo wel, als bij de beſchaafden, zelfs bij de oudſte volken zijn de baden altoos in zwang geweest. De *Grieken* en *Romeinen* namen dagelijks het bad; en wijdden zelfs hunne baden aan HERCULES toe, die, om zijne bijzondere ligchaams-

krachten; door hen als een halve God vereerd werd: men kan toch hieruit reeds besluiten, dat het baden altoos van groot nut moet geweest zijn. Ook nog op den huidigen dag moet men daarvan overtuigd worden; want niet alleen leeren ons zulks vele Schrijvers, maar een elk kan het reeds op de dadelijk na het bad gevolgde verkwikking ontwaren: daarenboven wordt door het bad de oppervlakte van het geheele ligchaam gezuiverd, de onmerkbare uitwaseming en andere aldaar noodzakelijke verrigtingen bevorderd; der zenuwen en spieren nieuwe krachten medegedeeld, en andere nuttige uitwerkingen op het ligchaam bewerkt. Om nu in deze behoefte te voorzien, heeft men hier ter stede, in het jaar 1795, een voortreffelijk badhuis gebouwd. Dit, tot zijn oogmerk schoone, gebouw is in de Plantaadje gelegen, en niet alleen van de beste inrigtingen voor warme en koude baden, die men door pijpen, welke zich met kranen in de badkuipen ontlasten, naar begeerte kan matigen, maar ook voor kruide, damp-, schrik- (*touche*) baden, op eene voortreffelijke wijze, voorzien; daaraan is eene schoone zaal, tot vermaak voor de badgasten, verbonden; zoodat men zich van dit badhuis zelfs met geneeskundige oogmerken bedienen kan. Jammer dat niet de gemeene

man,

man, maar alleen de rijke daarvan kan gebruik maken, vermits de prijzen zoo hoog zijn; kostende het gewoonlijke bad 1 guld. 10 ſtuiv. en, met andere onkosten, nog meer; terwijl kruide-, damp- en andere baden, op 5 gulden, en daarenboven te ſtaan komen. — Ook wordt dit huis thans meer als een koffijdan wel als een badhuis bezocht.

§ 74. In het verleden jaar, 1815, is er alhier, in de Doelenſtraat, een tweede badhuis aangelegd. In de van ouds beroemde *Schiet-Doelen*, langs een' aldaar gelegenen 36 ſchreden langen, en 7½ ſchreden breeden tuin, worden 25 badkamers voor mannen gereed gemaakt; het einde derzelve ſtoot aan een ſtuk land, dat uitgegraven en voor een zwembad zal worden ingerigt, zullende uitmaken eene kolk van 56 voeten lang en 45 voeten breed, welke met ſchuitwater aangevuld, en in eene aldaar zich bevindende ſloot of gracht kan ontlast worden, ſtrekkende tot oefening in de zwemkunst. Tegen over dezen tuin, bij den aanvang der badkamers, wordt eene zaal vervaardigd, waarin de badgasten de noodige ververſchingen zullen kunnen bekomen, wordende in de eerſte verdieping van het badhuis daarenboven nog 6 badkamers voor vrouwen gereed gemaakt. De badkamers zijn 7½ voeten lang, 5 breed, en ruim 6 voeten hoog, ſtaan

 in

in geene verbinding met de buitenlucht, ten zij men eene daartoe ingerigte ruit opene, en zijn gevolgelijk of benaauwd of togtig. Op ons voorſtel zal nogtans de *Ondernemer* dezer nuttige inrigting daarin trechters met geleiders naar buiten vervaardigen, om zoo wel water- als, door de veeltijds daarin voorhande vuurmanden ontſtaan, kolendampen af te leiden. In het koude jaargetijde zullen eenige dezer badkamers behoorlijk kunnen geſtookt worden. Het water wordt door buizen in de uit zink beſtaande badwannen geleid, en kan naar verkiezing warm of koud getapt worden. Behalve de gewone reinigingsbaden, kan men ook kunſtige metaal zwavel en andere voor ongeſteldheden noodige baden bekomen, terwijl ook ſchrik- (*touche*) en dampbaden zullen worden aangelegd. De gelegenheid van dit badhuis, genoegzaam in het midden der ſtad, maakt hetzelve, althans in den winter, voor het in de Plantaadje afgelegenere, verkieslijk; maar de duurte het evenmin gelijk het andere voor den gemeenen man verkrijgbaar, terwijl voor elk bad een' daalder, bij *abonnement* voor de vijf, 5 guldens; en voor de elf 10 guldens betaald wordt; zijnde er echter een bad afgezonderd voor den behoeftigen zieken, om op vertooning van een

brief-

briefje van een' Stads *Doctor* om niets daarvan gebruik te maken.

§ 75. Is nu het baden in het algemeen reeds zoo nuttig voor den mensch, bedienen zich vele artſen daarvan met het grootſte nut bij hunne zieken, nog oneindig grooter en uitgebreider is het nut der *zee-baden*. De beſtanddeelen van het zeewater hebben eenen zoo grooten invloed op het menſchelijk ligchaam, dat men, volgens aanteekeningen van den verdienſtelijken VOGEL (*a*), (wien een groot gedeelte van *Duitschland* nog dagelijks, voor zijne oprigting van het zoo vermaarde zee-bad te *Dobberan*, zegent) en den beroemden HUFELAND (*b*), de ongeneesslijkſte ziekten daardoor genezen heeft; bevorderende het zee-bad niet alleen, gelijk de andere baden, de zuiverheid van het ligchaam en de onmerkbare uitwaſeming, maar het werkt tevens opwekkend op de huid en de zenuwen, het verſterkt de ſpieren, en brengt het watervaat- en klierſtelſel in werkdadigheid; weshalve het in de meeste huid-, zenuw- en klierziekten, welke hier de *flagella plebis* kunnen genaamd worden, zeer dienſtig bevonden is. Bij uitſlagen, verouderde zwe-

(*a*) Neue Annalen des Seebades, zu *Dobberan*.
(*b*) In ſeyn Journal der practiſche Heilkunde.

zweren, bij krampen, *migraine*, *rhumatismen*, en bij velerhande kwalen der vrouwen, heeft het wonderen verrigt: zijnde het nu bijna aan iedereen, ten minste aan elken geneesheer, bekend, dat het zeebad reeds lang in *Engeland* eene gezondheidsbron was, en zulks onlangs voor een gedeelte van *Duitschland* en *Oostvriesland* geworden is, zoo is het te verwonderen, dat men op onze kusten ook niet reeds eene zoo weldadige inrigting gemaakt heeft. Trouwens, vond men, bij voorbeeld, hier in *Holland* eens eene bron of *minerale* wel, hoe gretig zoude men zich dezelve ten nutte maken, en daarop badinrigtingen, tot welzijn der menschheid, vervaardigen; en toch vergeet men het, in velen opzigte nog nuttiger, zee-bad!

§ 76. Alhoewel men in onze stad nu geene eigenlijke zee-baden oprigten kan, zoo konde men echter aan deze wezenlijke behoefte van onze Medeburgers ten deele voldoen; zullende uit de aangevoerde redenen het thans voor een iegelijk klaar zijn, dat bij alle verbeteringen geene wenschenswaardiger ware, dan openlijke IJ-baden, alwaar men voor eenen matigen prijs in staat gesteld werd, daarvan gebruik te maken. Hierdoor zouden vele *constitutioneele* ziekten, die hier nog al menigvuldig zijn, en bijzonder het zoo-

ge-

genaamde kwaadzeer (*Tinea capitis*), gelijk ook de nadeelige inwerkingen van ons veranderlijk luchtgeſtel, in eenen aanmerkelijken graad, verminderd worden. De altoos meer en meer overhand nemende klierziekten, en ontelbare huid-uitſlagen zijn immers veelal gevolgen van verzuimde huid-zuivering en belette uitwaſeming, en kunnen door eene vrije en onverhinderde werkdadigheid der huidsoppervlakte, zoo niet geheel genezen, toch grootendeels verminderd worden. En voorwaar, bij het bewezene nut der baden, zoude de ſtad, door het oprigten van openlijke, en voor den gemeenen man kostelooze, zee-baden, aan de gezondheid van hare zenuw zwakke, aan kwaadzeer en andere uitſlagen lijdende Inwoners, voorzeker zoo veel winnen, dat de, buitendien niet zware, onkosten veelvuldig beloond werden; daarenboven zoude dezelve alsdan ten ſtrengſte tegen de ſchandelijke gewoonte, van onbeſchaamd geheel naakt in de ſtadsgrachten te zwemmen, kunnen waken; alzoo eene bron van vele ongelukken en groote onzedelijkheid ſtoppen, en tevens de openlijke wegen voor onze weldenkende *Schoonen* weder openen, welke zij thans, bij warme zomerdagen, niet zonder te blozen bewandelen kunnen.

Hoe gemakkelijk ware het niet, aan zoodanige badinrigtingen, de althans voor den *Hollander* niet minder nuttige zwemscholen te verbinden.

4. *De Stookplaatsen.*

§. 77. De stookplaats der Amsterdammers is gewoonlijk de haard, waarbij zij zich, bij een vuur uit turf en hout, eene slechts matige warmte verschaffen. Den geringen man dient zulks tevens tot koking zijner spijzen. Alhoewel door zulk een haardvuur maar weinig warmte in de kamer wordt te weeg gebragt, en de warmte slechts plaatselijk is, zoo is toch deze manier van stoken in velen opzigte voor de gezondheid dienstiger, dan de thans meer en meer in zwang komende verwarming door kagchels, met steenkolen bewerkt; omdat hierbij de schoorsteen zorgvuldig toegelegd, en slechts daarin eene opening voor de kagchel-pijp blijft, en alzoo de afwisseling der versche, en het opstijgen der bedorvene lucht, als ook der dampen, belemmerd wordt. Ook worden door de veelal overdrevene warmte van de kagchel de huid en de longen verzwakt, en voor de buitenlucht gevoelig gemaakt; terwijl het stoken aan den haard ook wederom deze nadeelen heeft, dat, door het gedurig staren

in het vuur; en het rooken, dat veelal bij de geringere burgerklasse plaats heeft, de oogen verzwakt, en velerhande oogkwalen kunnen geboren worden. De beste manier van stoken bestaat, onzes inziens, in de, thans bij de voornamere klasse der Inwoners in mode komende, kagchel-haardjes, welke de voordeelen van eenen haard tevens met die der kagchels vereenigen, zonder in beider nadeelen te deelen.

§ 78. De Amsterdamsche vrouwen vergenoegen zich meestal, met de verwarming van een vuurstoofje, en laten, bij afwezenheid der mannen, zelfs bij de strengste koude, geen vuur aanleggen. Dit wordt door de, aan de openlijke straten zittende, koopvrouwen zoodanig overdreven, dat zij met vlammende en rookende vuurpotten onder de rokken zitten om haar lijf te verwarmen. Van welk een nadeel nu deze vuurstoofjes en althans vuurpotten zijn, en tot welke kwalen zij aanleiding geven, is overbekend; wij willen hier slechts aan den alhier algemeen heerschenden *witten vloed* herinneren.

5. *Slaapsteden.*

§ 79. Ook *de Slaapplaatsen* onzer stadgenooten zijn voor de gezondheid zeer onvoordeelig: niet alleen dat deze gewoonlijk

zoo-

zoogenaamde *bedſteden*, zijnde in de muren gemaakte, of verlorene hokken, die onder de trappen, of achter kasten daarvoor, veelal in het dagelijkſche woonvertrek, ingerigt worden; en zelden, hoewel thans meer dan ooit, in *ledekanten* beſtaan; zoo worden deze, zoo bij de rijken als armen, zoodanig met dikke gordijnen omhangen, en des nachts zorgvuldig toegemaakt, dat geen luchtje noch togtje de ſlapenden ſtore. De uitwaſeming en de bedorvene uitgeademde lucht van meestal twee menſchen, en ſoms nog daarenboven van een of meerdere kinderen, welke in dus genaamde kribben ook in zoodanig een hok ſlapen, hoopt zich daarin den ganſchen nacht op, en kan met moeite door de verſche lucht verwisſeld worden, waardoor aanleiding tot verſcheidene ziekten, en bijzonder borstkwalen, moet gegeven worden.

§ 80. Niet alleen de volwasſenen trachten op deze wijze de verſche lucht des nachts van zich te weren; maar ook de wiegen der kinderen zijn met zoogenaamde wieg-kleederen bedekt, opdat deze wichtjes vooral geen' togt zouden vatten. Van daar de menigvuldige verkoudheden, hoesten, en vele andere ongeſteldheden onder de kinderen, welke op rekening der tanden worden geſchreven.

TIENDE HOOFDSTUK.

Ongelukken, welke uit de gesteldheid dezer stad kunnen voortkomen.

§ 81. De veelvuldige grachten, waarmede deze stad doorsneden is, komen hier het eerst in aanmerking, en vele menschen vinden daarin jaarlijks hun graf. Om zulks grootendeels te voorkomen zoude het noodzakelijk wezen, dat deze, eveneens als zulks op de bruggen, aan derzelver vleugelen, en tegenover de uiteinden der straten plaats heeft, met leuningen omzoomd waren. Deze zware onkosten konde echter de stad, althans tegenwoordig, onmogelijk bestrijden, en zouden, indien zulks op kosten van eigenaren der huizen moest geschieden, de reeds drukkende belastingen bijna ondragelijk maken; weshalve hiertegen blootelijk bij avonden en ontijden de noodige voorzorgen kunnen genomen worden: te dien einde is ook de, voorheen zeer gebrekkige, verlichting (zie § 69.) aanmerkelijk verbeterd; daarenboven zijn, bij opkomenden zwaren mist, na de alhier, op den 31 December 1790, plaats gehad hebbende ongelukken, zeer goede voorzorgen genomen; want, bij het opkomen van zwaren mist, des avonds of des nachts, zijn de nacht-

wachts, en, onder het voormalig Franſche beheer, bij afſchaffing van deze, de zoogenaamde *Commisſarisſen van Politie*, verpligt, in iedere wijk de Ingezetenen te gelasten: 1. Om voor de venſters beneden in huis licht te plaatſen. Omdat er echter aan verſcheidene huizen geene bewoonde onderhuizen zijn, het licht boven den grond niets baat, was het beter hetzelve zoo digt mogelijk bij den grond en wel huis aan huis te zetten; daarbij zoude het branden van licht ook voor ſtallen moeten geſchieden, en den opzigter over pakhuizen hetzelve moeten aanbevolen worden. 2. Om op plaatſen, daar geene hekken voor de wallen zijn, touwen van boom tot boom te ſpannen, en op die grachten, waar geene boomen zijn, of waar deze te verre van elkanderen ſtaan, op behoorlijke afſtanden palen te zetten, om daaraan de touwen vast te maken; latende de Regering op het ſtelen dezer touwen naauwkeurig waken. De touwen moesten vooral aan de leuningen der vleugelen van bruggen vastgehecht en voor alle, op grachten uitkomende, gangen, ſtegen of ſloppen, geſpannen worden, om daardoor voor de Inwoners geene gevaarlijke openingen te laten.

Ook werden er bij zwaren mist van ſtads wege op de bruggen toortſen en pekkranſen ge-

gebrand, welke echter gewoonlijk te hoog geplaatst waren, en daarom den grond niet behoorlijk konden verlichten, maar den voorbijganger in de oogen ſchemerden.

§ 82. Om de ongelukken, die in den winter door het ijzelen, voornamelijk door de gladheid der bruggen, kunnen veroorzaakt worden, voor te komen, zijnde asch-karrelieden gelast, om elk in zijne wijk, op alle bruggen en derzelver vleugels, asch te ſtrooijen; daarbij is het aan alle vrachtſlepers geboden, om, gedurende de vorst, het gewoon watervaatje op hunne ſleden, waarmede zij de ſtraten bevochtigen, niet te gebruiken; maar, om het ſnelle afloopen van de bruggen te beletten, een' bos ſtroo onder de ſlede te leggen, en, om bovendien de vaart van de ſlede te kunnen ſtuiten, aan dezelve een touw vast te maken (*a*). — Daarenboven heeft, bij het glad-

(*a*) Zulks is des te noodzakelijker, vermits men, tot vervoering der koopmansgoederen, zoogenaamde ſleden bezigt, welke blootelijk uit twee door dwarshouten aan elkanderen gevestigde balkjes beſtaan, tusſchen welke de vaten en goederen gelegd, en ſoms opgehoopt worden, zoodat ten allen tijde, ook zonder gladheid der ſtraten, dezelve bij het op- en bijzonder bij het afſlepen van de ſluizen en bruggen, of zelfs bij elken ſchok op den oneffenen grond, er gemakkelijk afvallen, en de grootſte on-

glad zijn der ſtraten, ieder inwoner, voor zijne eigene veiligheid, de voorzorg, om zijne ſtoep met zand te beſtrooijen.

§ 83. Bij het toevriezen der grachten zijn de bewoners van alle hoekhuizen verpligt, om eene toereikend groote bijt in het ijs te maken, en dezelve altoos open te houden, ten einde, bij voorkomenden brand, dadelijk water te kunnen bekomen: hoe noodzakelijk zulks nu ook van den eenen kant is, zoo kan zulks wederom voor ſchaatſenrijders en ijsgangers, bijzonderlijk bij ſchemeravonden, duister en mistig weder, zeer gevaarlijk worden; weshalve het noodzakelijk zijn zoude, wanneer er tevens gelast werd, om de ijsſchotſen rondom de bijten te plaatſen, opdat zich een elk voor ſoortgelijke openingen zoude kunnen in acht nemen. Ook ware het noodig, dat de windgaten, die zich veeltijds in het ijs vormen, door eenige teekenen werden gekenmerkt.

§ 84. Dat al deze voorzorgen hier hoogstnoodig zijn, bewijst het aantal menſchen, die hier jaarlijks in het water omkomen, en,

vol-

gelukken kunnente weeg brengen; zoodat het ons toeſchijnt, hoe gemakkelijk deze ſleden voor kooplieden en voor de ſlepers ook zijn mogen, dat hierin door de *Politie* eene verandering moest gemaakt worden.

volgens eene veertigjarige berekening, jaarlijks 59 à 60 bedraagt. Wij moeten ons echter ten hoogste verwonderen, dat, in weerwil van deze verbeterde voorzorgen, in weerwil van den kwijnenden handel en daardoor verminderde scheepvaart, en ondanks het voortreffelijke *Drenkelings-Genootschap*, dat van tijd tot tijd in volmaking toeneemt, de drenkelingen van jaar tot jaar schijnen te vermeerderen. Om zulks na te kunnen gaan, hebben wij de binnen veertig jaren omgekomene drenkelingen in vier tijdperken, ieder van tien jaren, verdeeld, en daaruit gezien, dat in het *eerste tijdvak* 407, in *het tweede* 615, in *het derde* 648, en in *het vierde* 707 menschen door het water zijn omgekomen; zoodat het eerste en laatste tijdvak een verschil van 300 menschen, die in de laatste tien jaren, waarin juist de handel het meest kwijnde, en alzoo het minst daartoe gelegenheid konde geven, meer omgekomen zijn, waarvan wij hoegenaamd geene redenen weten te geven, tenzij men zulks aan den toenemenden lust tot schaatsenrijden wilde toeschrijven.

Ongelukken, die uit de manier van het bouwen der huizen kunnen voortkomen.

§ 86 De ingang tot de meeste woon- onder- en pakhuizen bestaat, gelijk tot de kel-

 ders,

ders, uit trappen, waarvan fommige zoodanig eene fchuinfche rigting hebben, dat zij reeds in de ftraten, en wel in den weg der voetgangers, eenen aanvang nemen; waaruit volgt, dat men, langs de ftraat aan de zijde der huizen zijnen weg veilig meenende te kunnen vervolgen, onverhoeds in een trapgat valt, of tegen eenen vooruitftaande trap ftoot, hetgeen tot ongelukken aanleiding geven kan. Reeds federt den 17 Maart 1717 is tegen deze wijze van timmeren een verbod verfchenen; desniettegenftaande is dit misbruik, voornamelijk in de geringe buurten, zoo algemeen, dat men zulks niet zonder het onbruikbaar maken van vele onderhuizen en zelfs geheele huizen zoude kunnen veranderen; weshalve hiertegen niets te doen valt, dan de trapgaten te laten dekken, en, bij vernieuwing der woningen, zoodanige bouwwijze te verbieden.

§ 86. Vermits in eene koopftad, gelijk deze, alles tot gemak van den handel moet ingerigt zijn, zoo als zulks ook wezenlijk is, zoo zijn ook niet alleen aan de pakhuizen, maar genoegzaam aan alle huizen, zoogenaamde windasfen gemaakt, om de goederen op eene gemakkelijke wijze naar de zolders te kunnen hijfchen, en van dezelve neder te laten; want, reeds door eene keure van den

7 Au-

7 Augustus 1642, welke in de jaren 1690 en 1772 vernieuwd is, wordt wijsfelijk verboden, dat niemand eenige koopmanfchappen of andere goederen van zijne zolders zal mogen werpen; maar gehouden zal zijn, dezelve met het windas of anderzins neêr te laten. — Hierbij is echter wederom noodzakelijk, dat het windas en de touwen in behoorlijke orde zijn, om, door het breken daarvan, alle ongelukken te voorkomen; zoodat het ons noodzakelijk toefchijnt, dat hierin eenige voorziening moest plaats hebben, en hierover keurlieden moesten aangefteld worden, om dezelve van tijd tot tijd te onderzoeken. Daarenboven konde men aan alle werklieden gelasten, geene goederen te hijfchen of af te laten met een windas of met touwen, die zij niet behoorlijk in orde, of voor de goederen niet fterk genoeg, zouden bevinden; dat zij, vóór zij hun werk beginnen, alles onderzoeken, en daarvan aan den bewoner van het huis kennis moesten geven; blijvende zij, in gebreken van dien, voor de ongelukkige gevolgen aanfprakelijk; terwijl daarentegen de bewoner voor alles aanfprakelijk blijft, indien hij volhardt, om zoodanige windasfen en touwen te gebruiken, die afgekeurd zijn.

Buitendien moesten, bij het hijfchen en af-

laten, de voorbijgangers altoos gewaarſchuwd worden, hetgeen veeltijds verzuimd wordt, of niet duidelijk genoeg geſchiedt.

Eindelijk moesten alle deuren en vensters van de pakzolders, waardoor de goederen worden ingehaald, met klampen voorzien zijn, opdat dezelve, met het ophalen der goederen, niet uit hunne duimen konden geligt worden, om door het vallen van dezelve vele ongelukken te verhoeden.

§ 87. Hoewel de ſtraten, bijzonderlijk in deftiger ſtreken der ſtad, goed onderhouden worden, zoo gebeurt het toch zeer dikwijls, dat er kuilen of zelfs, door het inſtorten van daaronder loopende rioelen, gaten in komen, welke langer ongemaakt blijven, dan men bij eene Hollandſche naauwkeurigheid zoude verwachten. Ook verſtouten zich ſoms moedwillige ſtraatjongens, de ſtraatſteenen en klinkers door zuigleder uit te halen of op te breken; hetwelk veeltijds, bijzonder bij donker worden, tot ongelukkige vallen en bezeeringen gelegenheid geeft. In voorouderlijke tijden heeft men hiertegen reeds gewaakt (*a*); gelijk uit eene keur van den

(*a*) Rapport N°. 19, wegens de aanſtelling eener COMMISSIE, &c. &c. t. a. pl. 2den deels 5de ſtuk bladz. 22.

den 25 *Januarij* 1508, en van den 21 *December* 1685 blijkt, waarbij bepaald wordt „ *dat die genen, 't zij jongens of bejaarde perſonen, die klinkers of ſtraatſteenen uitgraven, en in de burgwallen ſmijten, zullen verbeuren eene boete van twee zilveren dukatons, telkens als ze daarover worden bekeurd; zullende de Ouders en Voogden gehouden zijn te betalen voor hunne kinderen en pupillen.*" Tegen welk uitligten van ſteenen uit de ſtraten — „ *cauſerende, dat de pasſerende lieden, inzonderheid bij avond ende ontijd komen te vallen en te bezeeren.*" — bij keure van den 31 *Mei* 1647 was gezorgd; welke keure den 23 *December* 1651 en 5 *October* 1700 is *gerenoveerd*, en nog nader *gerenoveerd* en *geamplieerd*, en op het breken van ſtraten, onder voorwendſel van timmeren, repareren enz., zonder voorkennisſe en *conſent* van *Theſaurieren*, toepasſelijk gemaakt is den 27 *Januarij* 1751. — Deze keuren moesten thans niet alleen vernieuwd, en ook op de gangen, als eigendommen van bijzondere perſonen, welker ſtraten veelal zeer ſlecht onderhouden worden, toepasſelijk gemaakt, maar ook met meerdere zorgvuldigheid gehandhaafd worden, om daardoor het vallen

en bezeeren, ja zelfs zwaardere ongelukken te voorkomen.

§ 88. Gelijk in alle groote ſteden, ontſtaat ook hier veeltijds brand, waartoe, behalve de behandeling der koopwaren, de *fabrijken* en *trafijken*, onze enge en met vele houten kappen voorziene ſchoorſteenen, vooral echter de onvoorzigtige behandeling der, voor de vuurſtoofjes dienende, doove kolen, dikwerf gelegenheid geven. — Dank zij onzer voortreffelijke brandinrigtingen, dat de brand alhier zelden één, en bijna nooit twee of meerdere huizen verteert, en weinigen of geenen nadeeligen indruk op de gemoederen der daarin niet betrokkene inwoners maakt, noch door ſchrik of angst ongeſteldheden veroorzaakt. Trouwens de meesten, de plaats en omſtandigheden van den brand ondervraagd hebbende, leggen zich des nachts wederom ter ruste, of zetten bij dag hunne bezigheden voort, in het zekere vertrouwen, dat zulks zonder hen wel zal gered worden; weinigen lokt de nieuwsgierigheid naar de brandplaats. Er zijn zeer vele wetten of keuren op den brand aanwezig. In het jaar 1786 zijn die in eenen bundel vereenigd, met eenige uitbreidingen (*ampliatie*) vermeerderd, en in drie afdeelingen verdeeld.

De eerſte afdeeling ſtelt de orders tot voor-

ko-

koming van brand; onder anderen wordt daarin het bouwen van houten gevels verboden, van schoorsteenen bepaald, en order gesteld op de stookplaatsen, zoo van *particulieren* en bijzonderlijk van *fabrikanten*, *bakkers*, en die meer dan gewoon haardvuur noodig hebben; verbiedende tevens het plaatsen van brandbare stoffen in de nabijheid der stookplaatsen. Verder vindt men daarin *reglementen*, omtrent het bewaren van buskruid, en houden en stoken van teer, terpentijn, enz.; wordende het *rafineren* van zwavel, het maken van kamfer, vernis en terpentijn binnen de stad geheel, en der pottebakkersgelei, enz., zonder gevraagde toestemming, verboden.

Brandmeesters worden *geautoriseerd* hiervoor te zorgen, en zoo dikwerf zij noodig oordeelen, ten minste eens in het jaar, hierover eene schouw aan te stellen.

Door de tweede afdeeling worden de torenwachters verpligt, des nachts, bij opkomenden brand, lantarens naar den kant, waar dezelve is, uit te hangen, en den naast aan den brand wakende nachtwachts gelast, brand te roepen, met opgave der plaats waar dezelve is; hetwelk de andere aangrenzende wachts alle moeten vervolgen, kloppende tevens aan de huizen der *brandmeesters* en derzelver *adsistenten*, waarvan eene lijst op de *ratel-*

 wachts

wachts corps- de garde moet aanwezig zijn.

Art. 6 van deze *afdeeling* beveelt, dat de *ſchutters* der naast gelegene wijken den brand en bijzonderlijk den waterkant zullen moeten bezetten, om den toeloop van nieuwsgierigen af te weren, en niemand, dan met een teeken van brandblusſcher voorzien, toe te laten, tenzij vrienden of goede bekenden van hen, die naast den brand gezeten zijn.

Volgens een op den 28 *Junij* 1815, *gearresteerd reglement*, is (Art. 2.) van elk der bataljons *ſchutters*, eene kompagnie voor brandpiket opgerigt. Ingeval van brand zullen de gewapende *ſchutters*, inwoners der wijk, waarin de brand is ontſtaan, — hetzij dezelve tot de kompagnie behooren, welke alsdan het brandpiket heeft of niet — zich onmiddellijk daarheen behoorlijk gewapend begeven; doch des noods, om geenen tijd te verliezen, niet gehouden zijn, aldaar in *uniform* te verſchijnen, en zich ſtellen onder de orders van de hoogſte officieren of onderofficieren in rang; zullende echter die manſchappen, als niet tot het *brandpiket* behoorende, bij het *arrivement* van hetzelve, op daartoe bekomene order, dadelijk aftrekken.

De *brandmeesters*, voorzien met eenen rooden ſtaf, waarop het ſtadswapen en het nommer der ſpuit geſchilderd ſtaat, begeven

zich

zich bij brand tot de brandſpuiten; en van daar naar de plaats van den brand, indien dezelve binnen hun *distrikt* is; anders brengen zij de ſpuit naar het huisje terug, en een van hen begeeft zich met zijn volk derwaarts, om bijzonderlijk aan den waterkant te helpen.

Volgens Art. 16 dezer *afdeeling* worden er *premiën* vastgeſteld, voor de *eerſte*, *tweede* en *derde ſpuit*, die bij den brand zullen worden aan den gang gemaakt; deze prijzen worden bij zwaren brand verdubbeld; wordende ook de voorſchrevene *premiën*, aan de bij den brand gereed en tegenwoordig zijnde ſpuit betaald; ook dan wanneer men had goedgevonden, dezelve geen water te laten geven. Deze *premiën* worden genoten, in *het eerſte geval*, door die bevelhebbers en *geaffecteerden*, die den brand zullen helpen bluſchen, zonder dat de anderen, die komen als de brand gebluscht is, iets daarvan zullen genieten. In *het tweede geval* door die genen, welke de ſpuit bij den brand hebben gebragt; de *premiën*, door *Theſaurieren* der ſtad uitbetaald, komen ten laste van den bewoner van het huis, waarin de brand was.

De verdere artikelen loopen over het bewaren der emmers, de manier om die te kennen, en het beboeten dergenen, die van het volk

te

te laat komen of wegblijven, als ook hoe de orde moet gehandhaafd worden.

De *derde afdeeling* gebiedt de *exercitiën* met de ſpuit, op zekere tijden van het jaar; bepaalt, dat er altoos twee *brandmeesters* voor elke wijk en ſpuit moeten gereed zijn; dat die uit een drietal, door de *kapiteins* voorgedragen, door de *kolonels* moeten gekozen worden; wordende de *geaffecteerden* of het volk bij de ſpuit genomen, uit alle bekwame gildebroeders, van het *waagdragers-, bierdragers-, turfdragers-* en *korenmeters-gild*, in de wijk wonende, en verder die zoo weinig uit wakende zijn, als mogelijk is. Bij verhuizing of afwezigheid worden er anderen in plaats genomen; moetende tot de groote ſpuiten 36, en tot de kleine 28 mannen voltallig gehouden worden; daaronder bij elke ſpuit twee *adſistenten* der *brandmeesters*. Ieder *geaffecteerde* ontvangt eenen koperen penning met het ſtadswapen en nommer der wijk aan den eenen, en eene brandſpuit aan den anderen kant. Bij gebrek aan volk ſtaat het *brandmeesteren* vrij, een elk der aanſchouwers, die ledig zijn, te nemen, en onwilligen den hoed of het overkleed af te nemen. Gedurende de Franſche overheerſching konde een elk, het mogt gelegen komen of niet, tot de brand-

ſpuit

ſpuit getrokken worden; indien men zelf niet konde verſchijnen, moest men eenen anderen in plaats ſtellen, of wat doorgaans aangenamer was, zich bij de *brandmeesteren* uitkoopen: of zulks thans nog plaats heeft, kunnen wij niet beſlisſen.

TWEEDE AFDEELING.

KLIMAAT OF LUCHTGESTELDHEID VAN AMSTERDAM.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over de Luchtgesteldheid in het algemeen.

§ 89. Onder de luchtgesteldheid of het klimaat verstaan wij die veranderingen en inwerkingen, niet alleen van de lucht op de voorwerpen der natuur, maar tevens van nog zoo vele andere bekende en onbekende stoffen, die ons omgeven en ons leven onderhouden; b. v. warmte, vochtigheid, *elektrieke*, *galvanieke*, *magnetieke* stoffen; zoodat het onderwerp der *météorologie* zeer uitgestrekt, en met meest alle andere deelen der natuurkunde verbonden is. Om derhalve het klimaat op eene bepaalde plaats van den aardbol te kunnen beoordeelen, moet men bekend zijn niet alleen met de *geographische* ligging der plaats, dat is met haren afstand van de evennachtslijn, welke voor *Amsterdam* is, van 52 graden en 22 minuten naar het noorden,

den, als van welken afſtand de hoegrootheid afhangt der ongelijkheid, die, in de verſchillende ſaizoenen, tusſchen nacht en dag plaats heeft, en de kracht waarmede, en den tijd gedurende welken de zon, in ieder ſaizoen, op zoodanige plaats, haren gezegenden invloed van licht en warmte uitoefent; maar ook met de meerdere of mindere drukking der lucht, de graad van vochtigheid, de windſtreken, welke in zekere tijdvakken plaats hebben, de *elektrieke* en andere vloeiſtoffen, waarmede de lucht aldaar verbonden is. Verre de meeste hoedanigheden of ſtoffen van den dampkring zijn ons nog te onbekend; wij bezitten geenen maatſtaf, om derzelver hoedanigheid en hoeveelheid zoodanig te kunnen bepalen, als vereischt wordt, om eene naauwkeurige werking op de voorwerpen der natuur daaruit te bepalen; zelfs die veranderingen van den dampkring, welke wij meenen te kennen en te kunnen afmeten, zijn voor ons nog al te zeer verborgen, dan dat wij in ſtaat zouden zijn, om daaruit juiste en zekere wetten, voor den dampkring van bepaalde ſtreken van den aardbol, te kunnen afleiden. Er blijft derhalve tot nog toe voor ons niets overig, dan dat weinige, wat anderen voor ons opgeteekend hebben, tot een geheel te verbinden, en daaruit voor

onze luchtstreek de juist mogelijkste bepalingen en gevolgtrekkingen te maken.

§ 90. Hoezeer immers de mensch onder alle luchtstreken leven, zelfs gedijen kan; hoewel hij door zijn verstand dezelve voor zijne behoefte kan gepast maken, zoo werkt desniettemin de dampkring of het klimaat zeer sterk op hem, en verandert zoowel zijne *physische*, als *psychische* hoedanigheid in eenen aanmerkelijken graad. Niet alleen de kleur der huid, de gestalte van den mensch, maar ook de hartstogten, zeden en gewoonten schijnen veelal van het klimaat af te hangen; en het is buiten twijfel, dat de afwijkingen van den gezonden staat, d. i. ziekten, grootendeels daaraan onderworpen, of ten minste daardoor gewijzigd worden. Dit alles was reeds veel beter aan den vader der geneeskunde bekend, en daarom vangen wij ook, in onze tijden, wederom aan, den toestand van den dampkring met den ziektestaat van den mensch te vergelijken. Het is uit dien hoofde ook zeer te betreuren, dat men in ons land het loffelijk begin van dusdanige aanteekeningen en vergelijkingen, bij voorbeeld in de *Verhandelingen van de Natuur- en Geneeskundige Correspondentie-Societeit, in de Vereenigde Nederlanden*, te *'s Hage* opgerigt, geheel gestaakt heeft.

§ 91.

§ 91. Om de algemeene luchtgefteldheid van een land te bepalen, is het noodig eene reeks van waarnemingen gade te flaan, deze op alle wijzen te vergelijken, en daaruit, door vaste berekeningen, algemeene wetten voor eene landftreek af te leiden. Hiertoe worden aaneengefchakelde waarnemingen vereischt, welke zelden in den leeftijd van één mensch kunnen bereikt worden, maar te dien einde door meerdere Natuurkundigen moeten bijeengezameld zijn. Vermits wij alzoo noch in de gelegenheid geweest zijn, om eene toereikende reeks van weêrkundige aanteekeningen te kunnen maken, noch ook daartoe de noodige vereischten en bekwaamheden bezitten, zoo zullen wij die van anderen te baat nemen, en daaruit de noodige gevolgen voor ons klimaat afleiden. — Willen wij ons nu niet in eene bodemlooze zee van *hypothefen*, over de grondoorzaken van lucht- en weêrsveranderingen wagen, en de eerfte grondoorzaak aller *météorologifche* verfchijnfelen, deels in eene vermeerdering, deels in vermindering der *licht-quantiteit*, anderdeels ook in eene geftadige afwisfeling van *licht-qualiteiten* zoeken, noch de algemeen bekende en hoogstgewigtige Natuurwet van *Polaar-verdeelingen*, met HA-

BERLÉ (a), op het *lichtontwikkelings-proces* toepasſen, en op de verklaring van *météorologiſche* verſchijnſelen aanwenden; alsdan kunnen wij ons bij ons onderwerp ſlechts bij *de inwerking van de lucht* op onze landſtreek bepalen, en bijzonder nagaan:

1. Hare drukking of zwaarte, die zich door den hoogen of lagen *barometer*-ſtand uitdrukt.
2. Hare *temperatuur*, of warmte-graad, die ons de warmte-maat of *thermometer* aanduidt.
3. Hare droogte of vochtigheid, welke ons de vochtmaat of *hygrometer* te kennen geeft, welke echter veel van de *temperatuur* afhangt.
4. Hare bewegingen, welke den verſchillenden ſtaat der winden aantoont.
5. De beſtanddeelen van de zuurſtoffe, welke wij door den *eudiometer* of luchtmaat kunnen leeren kennen.

Voor de *inwerkingen* van het licht, hetwelk hoogst waarſchijnlijk, door deszelfs bijzondere wijziging, de bron van *warmte*, *Elek-*

(a) 1. *Météorologiſches Jahrbuch*, *herausgeg. von Dr.* C. C. HABERLÈ, 1. *u.* 2 *Jahrg.* 1810 *u.* 1811.
2. *Météorologiſche Hefte, van denzelfden*, 1 *b.*, 2 *ſt.* 4te *B.*

Elektriciteit, *Galvanismus* en *Magnetismus* is, hebben wij, evenmin als voor andere *météorologische inwerkingen*, geenen maatſtaf, en kunnen daarnaar ons *klimaat* niet bepalen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Barometerſtand of drukking der lucht.

§. 92. Wat aangaat de afwisſelingen, die bij de drukking der lucht plaats hebben, derzelver oorzaken hangen af van den zamenloop eener menigte omſtandigheden, die ons niet genoegzaam bekend zijn; nogtans zijn dezelve, hoe ongeregeld deze veranderingen op den *barometer* ons ook mogen toeſchijnen, toch zeer geregeld, en hangen van bepaalde wetten af. Om ons hiervan te overtuigen, behoeven wij ſlechts na te lezen, hetgeen onze groote Natuurvorſcher, J. H. VAN SWINDEN, hierover, nog onlangs, heeft te boek geſteld (*a*). Niet alleen heeft hij bevestigd gevonden:

1. Dat

(*a*) *Verhandelingen* der eerſte Klasſe van het Hollandſch Inſtituut van Wetenſchappen, Letterkunde en ſchoone Kunſten, te *Amſterdam*. 1812, Eerſte deel bladz. 71.

1. Dat de veranderingen, welke in de hoogte des *barometers*, en derhalve in de drukking voorvallen, zeer gering zijn in de gezengde luchtſtreek, vooral onder de evennachtslijn dat deze grooter worden, naarmate men zich van de evennachtslijn naar de aspunten begeeft. Want onder de evennachtslijn bedragen zij naauwelijks meer dan $2\frac{1}{2}$ lijn, te *Mexico* vier, en hier te lande reeds drie en dertig lijnen; terwijl zij in *Petersburg* en andere, meer naar de aspunten gelegene, plaatſen, dezelve nog overtreffen.

2. Maar ook naarmate men zich op dezelfde plaats meer boven de oppervlakte van de zee verheft, de veranderingen, welke de kwikzuil in den *barometer* aldaar ondergaat, hoe langer hoe geringer worden.

§. 93. Deze verdienſtelijke Man heeft daarenboven eene reeks van waarnemingen, namelijk van het jaar 1735 tot 1779, alzoo van vijf en veertig achtereenvolgende jaren, in ons land gedaan, berekend, maand voor maand, de grootſte en kleinſte *barometer*-ſtand en deszelfs verſchil aangeteekend, daaruit de ware gemiddelde hoogten opgemaakt, door de ſom der waarnemingen met derzelver getal te verdeelen, en aldus algemeene wetten, ten

min-

minſte voor ons land, vastgeſteld. Dit alles heeft hij in eene zeer ſchoone tafel gebragt; waarin men, met eenen opſlag van het oog, allen ſtand van den *barometer* en deszelfs berekeningen nagaan, en zich tevens van de volgende vijf wetten, die hij daaruit voor de drukking der lucht heeft vastgeſteld, overtuigen kan.

I. *De barometer ſtaat des zomers beſtendig hooger dan des winters;* dat is in andere woorden: *de drukking der lucht is des zomers grooter, dan des winters.*

II. *De hoogſte en laagſte ſtanden van den barometer,* of in andere woorden: *deszelfs aanmerkelijke rijzingen en dalingen vallen nimmer in den zomer voor, verre den meesten tijd in den winter, enkel in de lente, nog minder in den herfst.*

III. *De hoogte der kwik in den barometer,* of anders uitgedrukt: *de drukking der lucht is aan grootere veranderingen in den winter, dan in den zomer, onderhevig, en ondergaat ook gemeenlijk en beſtendig grootere veranderingen in den winter, dan in den zomer.*

IV. *De oorzaken, welke* vermindering *der gewone gemiddelde en beſtendige druk-*

king des dampkrings te weeg brengen, gaan tot grootere uiterften in hare werkingen, dan die, welke vermeerdering *in dezelve doen geboren worden.*

V. *Hoewel de oorzaken, die de drukking der lucht verminderen, volgens de vierde wet, tot grootere uiterften gaan; dan die, welke dezelve vermeerderen; brengen echter de laatstgemelde, op den duur, eene grootere uitwerking te weeg.*

Deze wetten berusten op berekeningen, welke door een elk kunnen en verdienen nagegaan te worden *(a)*.

De Hoogleeraar VAN SWINDEN heeft ons niet alleen zijne groote tafel, waarin alle veranderingen, welke gedurende eene reeks van vijf en veertig achtereenvolgende jaren, maand voor maand, met het taaist geduld en de grootfte naauwkeurigheid zijn opgeteekend, tot een nuttig gebruik ter hand gefteld, maar ons ook met de noodige inlichting en hulp in de bearbeiding van deze afdeeling op de vriendfchappelijkfte wijze on-

(a) In de Verhandelingen van de eerfte Klasfe van het Holl. Inftit. enz., of ook het bijzonder afgedrukte ftuk, onder den titel: *Verhandeling over de wetten, welke de drukking des dampkrings volgt,* door JAN HENDRIK VAN SWINDEN.

onderſteund, waarvoor wij hem hier nogmaals openlijk onzen dank betuigen.

§. 94. Om de drukking of zwaarte en ligtheid van onzen dampkring na te kunnen gaan, hebben wij op nevensgaande Tafel N°. III. niet alleen de hoogſte en laagſte ſtanden, welke gedurende vijf en veertig jaren in de nabijheid van onze ſtad, *halfweg Haarlem*, op het huis *Zwanenburg*, gedaan zijn, uit deze groote tafel getrokken, maar ook de verſchillen en gemiddelde ſtanden, jaar voor jaar, opgeteekend, en de plotſelijke veranderingen, welke in eenige jaren zijn voorgevallen, opgegeven.

Gedurende dien tijd van vijf en veertig jaren bedraagt de

Hoogſte barom. ſtand 30d. 9l.
De gemiddelde hoogte 29d. 10l. 34.

Verſchil . . 0d. 10l. 66.

Terwijl de *gem. hoogte* 28d. 0l. uitmaakt.

Wanneer wij verder de hoogſte, laagſte en gemiddelde ſtanden van de kwik in den *barometer*, gedurende deze vijf en veertig jaren, berekenen, en maand voor maand gadeſlaan, zoo vinden wij, dat van *Maart* af de ſtanden van den *barometer* altoos verminderen tot in *Julij* of *Augustus* ingeſloten; van *Augustus* af toenemen tot in *December*; hebbende in *Januarij*

 eene

eene vermeerdering, en in *Februarij* eene vermindering plaats.

§. 95 Gaan wij de hoogſte en laagſte ſtanden van den *barometer*, of de drukking der lucht in de vier jaargetijden, zoo als gedurende deze vijf en veertig jaren plaats vond, na, zoo vinden wij, dat de hoogſte ſtand derzelve heeft plaats gehad:

13 malen in *December*		
10 —— — *Januarij*		33 malen in de wintermaanden.
4 —— — *Februarij*		
6 —— — *November*		
5 —— — *Maart*		
4 —— — *April*		11 malen in de lente.
2 —— — *Mei*		
3 —— — *September*		7 malen in den herfst.
4 —— — *October*		
In het geheel		51 malen.

Terwijl de laagſte ſtanden of de minſte drukking waren:

13 malen in *December*		
6 —— — *Januarij*		32 malen in den winter.
7 —— — *Februarij*		
6 —— — *November*		
8 —— — *Maart* . .		8 malen in het begin van de lente.
5 —— — *October* . .		5 malen in het laatst van den herfst.

De geringste drukking was 45 over het geheel.

Bij-

Bij de veelvuldige en groote afwisfelingen, die de *barometer* in onze ftreken gedurig ondergaat, worden de regelmatige bewegingen zoodanig geftoord, dat men dezelve niet wel beftendig kan gadeflaan; zij moeten derhalve uit de gemiddelde waargenomene hoogten blijken. Hiertoe moeten echter de waarnemingen niet blootelijk, op *Zwanenburg*, drie malen des daags, maar menigvuldige keeren, aangefteld worden; gevolgelijk zijn tot eene dergelijke berekening de waarnemingen op *Zwanenburg* ontoereikend.

De Hoogleeraar VAN SWINDEN heeft te dien einde te *Franeker*, gedurende eene reeks van jaren, eerst alle uren des daags en naderhand 6 of 8 malen op den dag, van zes uren des morgens tot tien uren des avonds, waarnemingen gedaan, waaruit het hem gebleken is, dat zoo al niet volmaakt zeker, het ten minfte hoogst waarfchijnlijk is, dat diezelfde dagelijkfche geregelde beweging ook hier plaats heeft, vermits men van dezelve zeer duidelijke fporen ontdekt in de gemiddelde hoogten voor iedere maand; te weten: dat de kwik, in het algemeen, van 6 uren des morgens rijst tot een *maximum*, het welk te 12 uren, te 1, of ook wel te 2 uren plaats

 heeft,

heeft; vervolgens wederom geregeld daalt tot 6 uren des avonds, wanneer er een *minimum* plaats heeft.

DERDE HOOFDSTUK.

Thermometer.

§ 96. Vermits de drukking der lucht, in de omstreken der ſtad, genoegzaam met die in dezelve gelijk ſtaat, zoo konden wij ons veilig van de vijfenveertigjarige tafel, te dezen opzigte, bedienen. — Geenszins echter is dit het geval met de warmte en koude van den dampkring; deze hangt ſoms van de geringſte omſtandigheid af, zoodat waarnemingen en berekeningen, zullen zij naauwkeurig zijn, in dezelfde ſtad, en zelfs op verſchillende plaatſen van dezelve, moeten gemaakt worden. — Met de grootſte moeite hebben wij echter voor onze ſtad geene naauwkeurig aaneengeſchakelde waarnemingen kunnen opſporen, dan van tien jaren (*a*), voorzeker te wei-

(*a*) *Deze zijn genomen uit de* Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen *van de jaren* 1779, 1780, *en, verdere deelen.*

Tafel B.

Hoogſte, laagſte en gemiddelde warmtegraden; getrokken uit de groote 45 jarige tafel N°. IV.

Maanden.	Hoogſte.	Laagſte.	Gemiddelde. H.	L.	Verſchil.
Januarij.	51 gr.	2 ond. 0 gr.	$43\frac{15}{90}$ gr.	$23\frac{21}{90}$ gr.	53 gr.
Februarij	54	5	$44\frac{60}{90}$	$28\frac{0}{90}$	49
Maart.	64	11	$47\frac{4}{90}$	$31\frac{21}{90}$	53
April.	75	$24\frac{1}{2}$	$52\frac{69}{90}$	$41\frac{35}{90}$	$50\frac{1}{2}$
Mei.	80	33	$59\frac{29}{90}$	$46\frac{45}{90}$	47
Junij.	84	40	$65\frac{6}{90}$	$54\frac{87}{90}$	44
Julij.	89	50	$69\frac{2}{90}$	$60\frac{0}{90}$	39
August.	86	65	$66\frac{30}{90}$	$59\frac{30}{90}$	21
Septemb.	78	41	$63\frac{62}{90}$	$55\frac{0}{90}$	37
October.	72	29	$57\frac{8}{90}$	$44\frac{45}{90}$	43
Novemb.	60	17	$48\frac{27}{90}$	$34\frac{60}{90}$	43
Decemb.	56	11	$45\frac{50}{90}$	$28\frac{0}{90}$	45
Alle jaren	89	2 ond 0	$52\frac{300}{1095}$	$44\frac{593}{1095}$	91

Tafel C.

Hoogſte, laagſte en gemiddelde warmtegraden; getrokken uit de 10 jarige tafel N°. IV.

Januarij.	$50\frac{1}{2}$	3 ond. 0	$39\frac{20}{90}$	$21\frac{69}{90}$	$53\frac{1}{2}$
Februarij	61	4	$45\frac{30}{90}$	$30\frac{32}{90}$	57
Maart.	74	$17\frac{1}{2}$	$46\frac{85}{90}$	$36\frac{56}{90}$	$56\frac{1}{2}$
April.	78	26	$53\frac{5}{90}$	$43\frac{8}{90}$	52
Mei.	$86\frac{1}{2}$	39	$59\frac{15}{90}$	$53\frac{4}{90}$	$47\frac{1}{2}$
Junij.	88	43	$67\frac{6}{90}$	$59\frac{74}{90}$	45
Julij.	92	$49\frac{1}{2}$	$71\frac{85}{90}$	$63\frac{13}{90}$	$42\frac{1}{2}$
August.	$92\frac{1}{2}$	47	$70\frac{8}{90}$	$61\frac{81}{90}$	$45\frac{1}{2}$
Septemb.	83	39	$63\frac{68}{90}$	$57\frac{35}{90}$	44
October.	71	27	$56\frac{23}{90}$	$45\frac{33}{90}$	44
Novemb.	$60\frac{1}{2}$	20	$47\frac{0}{90}$	$36\frac{1}{90}$	$40\frac{1}{2}$
Decemb.	57	1 ond. 0	$45\frac{51}{90}$	$30\frac{14}{90}$	58
Alle jaren	$92\frac{1}{2}$	3 ond. 0	$71\frac{85}{90}$	$21\frac{69}{90}$	95

Tegenover §. 96. in te binden.

weinig, om daaruit algemeene berekeningen te kunnen afleiden; en dit was voor den gezondheids-toeſtand van onze ſtad toch zeer noodig. Om derhalve dit gebrek, zoo veel in ons vermogen ſtaat, te vergoeden, hebben wij een vergelijk gemaakt met de waarnemingen, zoo wel hier, als op het huis *Zwanenburg*, in dezelfde jaren, namelijk van de jaren 1775 tot 1784 ingeſloten, gedaan; en in Tafel IV, met elkander vergeleken; waaruit blijkt, dat dezelve overal evenredig zijn, uitgenomen, dat de hoogſte warmte-graad te *Amſterdam*, altoos eenige graden hooger, dan op het huis *Zwanenburg*, en de koudſte altoos 2 of 3 graden lager ſtaat; zoodat de middelſte warmte graad te *Amſterdam*, één, twee of drie graden hooger, van dien op *Zwanenburg* verſchilt. Om hierin nog zekerder te gaan hebben wij, uit de groote tafel van 45 jaren, (*a*) en uit de kleine van tien jaren, de hoogſte, laag-

(*a*) Deze Tafel is in haar geheel te vinden, in de *Natuurkundige Verhandeling*, of *verzameling van ſtukken, de Natuurkunde, Geneeskunde, enz. betreffende*; ten dienste van onze Vaderlanders, uit de nieuwſte en beste in- en uitlandſche werken en ſchriften met veel naauwkeurigheid zamengeſteld. Vijfde en laatſte Deel, te *Amſterdam*, bij A. VAN DER KROE, 1777.

laagſte en gemiddelde ſtanden in Tafel B en C voorgeſteld, en uit een vergelijk van deze beiden kan men zien, dat beiden genoegzaam overeenſtemmen, wederom met dat onderſcheid, dat die in onze ſtad doorgaans weinige graden hooger ſtaat, hetwelk op de gezondheid onzer ſtadgenooten geenen invloed kan hebben, zoodat wij veilig deze groote Tafel voor een rigtſnoer der warmte voor onze ſtad, met eenige verhooging der graden, kunnen aannemen.

Wij zien hieruit, dat *Januarij* en *Februarij* de koudſte, en *Julij* en *Augustus* de warmſte maanden, in en om onze ſtad, zijn; verder, dat van *Januarij* de hoogſte, laagſte en middelſte graden toenemen tot in *Julij* en *Augustus*, en van deze maand wederom afnemen tot in *Januarij*, welke in alles doorgaans de koudſte blijſt. Niettegenſtaande dat de koudſte dagen, volgens Tafel IV, ſoms in *December* en *Februarij*, en ſoms zelfs ook in *November* en *Maart* voorvallen.

§. 97. Thans zullen wij de middelſte warmte-graden van elke maand, gedurende deze veertig jaren, eens nagaan, en daaruit de gevolgtrekkingen voor de *temperatuur* van onzen dampkring maken.

De middelſte warmte-graad, gedurende 40 ja-

jaren, was (*a*) in *Januarij* $34\frac{66}{90}$, *Febr.* $37\frac{31}{90}$; *Maart* $40\frac{53}{90}$, *April* 47°, *Mei* $54\frac{45}{90}$; *Junij* $60\frac{}{90}$, *Julij* $63\frac{42}{90}$, *August.* $63\frac{27}{90}$, *Sept.* $59\frac{50}{90}$, *Octob.* $51\frac{2}{90}$, *Nov.* $42\frac{83}{90}$, *Decemb.* $38\frac{32}{90}$.

Hieruit blijkt dat men, volgens de almanakken, doorgaans alle jaargetijden te vroeg rekent. In *Maart* verwachten de meeste menſchen reeds het aangename der lente, met den aanvang van *Junij* het warmſte van den zomer; in het laatst van *Augustus* waant men zich in den herfst; en, wanneer in *December* het water nog niet geſloten is, verbeeldt men zich geenen winter te zullen krijgen. Dit is alles eene maand te vroeg, want door elkander gerekend is *Februarij* kouder dan *December*; *Maart* kouder dan *November*; *April* kouder dan *October*; *Mei* dan *September*, en *Junij* dan *Augustus*, die met *Julij* overeenſtemt. Zulks komt wel niet overeen, wanneer men de uitkomst der warmte van iedere maand nagaat; want men moet de redenen niet in de mindere warme, maar in de meerdere koude dagen der voorjaar-maanden zoeken,

(*a*) Deze middelwarmte is niet gerekend, door de gemiddelde uitkomſten der twaalf maanden op te tellen, en door twaalf te deelen, zoo als gewoonlijk geſchiedt; maar de eerst opgetelde getallen van elke maand zijn zamengeteld, en door 1095 gedeeld, nadat er in *Februarij* $\frac{1}{29}$ voor de ſchrikkeljaren zijn afgetrokken.

ken, in welke de warmte en koude aan veel grootere en schielijkere afwisselingen onderworpen zijn, dan doorgaans in het najaar. Daarom blijkt zulks, wanneer men (§ 96.) de Tafel B en C nagaat, ook meer uit den laagsten stand van den *thermometer*, dan wel uit deszelfs middelstand; dit schijnt met onze gewaarwording niet overeen te stemmen, en heeft ook zijne goede redenen; want dezelfde graad van warmte zal aan ons gevoel warmer voorkomen in het voorjaar, die op de grootere koude volgt, dan in het najaar, omdat dit op grootere warmte komt; daarenboven komt in de eerstgemelde maanden de zon hooger boven den gezigteinder, terwijl zij in de laatste maanden lager staat.

VIERDE HOOFDSTUK.

Winden.

§. 98. Door de nasporingen van wijlen den Heer Mr. A. CALCOEN, (in leven *Hoofd-Officier* der stad *Amsterdam*,) zijn wij in staat gesteld, iets meer over de winden, dan over andere weêrkundige waarnemingen, onzen lezeren aan te bieden. Deze verdienstelijke man, helaas! te vroeg der wetenschappen

en aan het belang onzer ſtad ontrukt, heeft eene tafel laten vervaardigen uit de waarnemingen, welke, ſedert het begin der voorgaande eeuw, alhier bij het ſtads-waterkantoor, door verſcheidene, daartoe aangeſtelde, bedienden, bij de waarnemingen van de hoogte van het water in het IJ, (Tafel II,) ook tevens van de windſtreken des nachts, zoo wel als bij den dag, van uur tot uur, beſtendiglijk gedaan zijn, zamengeſteld; waarop men vindt, de vergelijkingen van de, in ieder half etmaal te *Amſterdam*, het meest gewaaid hebbende winden. Hiertoe zijn uit de voorgaande eeuw drie tijdperken, elk van vijftien jaren, gekozen, namelijk: van de jaren 1701 tot 1715, van 1734 tot 1748, en van 1766 tot 1780. Ook zijn daarop het gemiddelde getal in dagen, uren en minuten gebragt. Deze tafel, welke maar in handen van weinige liefhebbers, en ons door den Hoogleeraar VAN SWINDEN ter hand geſteld is, is, *in de Natuurkundige Verhandelingen der Koninklijke Maatſchappij der Weten-ſchappen te Haarlem* (*a*), zoodanig verkort overgenomen, dat de gemiddelde getallen van da-

(*a*) *Vierden Deels tweede Stuk, bladz.* 246, 1809; *bij de bekroonde Verhandeling van* JAN CANTZLAAR, *over de natuurkennis der Winden, enz.*

dagen, uren en minuten weggelaten, en bloo-telijk die der etmalen, in welke de winden maandelijks het meest gewaaid hebben, opgeteekend zijn, en deze tafel hebben wij ook hier, in Tafel V, doen vervaardigen, om daaruit de noodige gevolgtrekking voor onze ſtad te maken.

§ 99. Het is bekend, dat men 32 windſtreken onderſcheidt, namelijk:

uit het N. NtO. NNO. NOtN. NO. NOtO. ONO. OtN.
——— O. OtZ. OZO. ZOtO. ZO. ZOtZ. ZZO. ZtO.
——— Z. ZtW. ZZW. ZWtZ. ZW. ZWtW. WZW. WtZ.
——— W. WtN. WNW. NWtW. NW. NWtN. NNW. NtW.

Voor ons oogmerk zoude het voldoende zijn alleen de hoofdwinden N. NO. — O. ZO. — Z. ZW. — N. NW. — na te gaan; vermits echter op onze tafel nog de acht tusſchenvallende winden NNO. ONO. OZO. ZZO. ZZW. WZW. WNW. NNW. opgeteekend zijn, zoo zullen wij ons ook daarvan, zoo veel noodig is, bedienen; latende wij de overige 16 voor de liefhebbers der natuurkunde ter navorſchinge over.

§ 100. Uit deze groote tafel hebben wij eene Tafel D vervaardigd, waarop de drie jaargangen vereenigd, en alle, gedurende de 45 jaren, waargenomene winden, in eens bevat zijn. Hieruit kan men dezelve, zoo als zij in de 45 jaren maand voor maand gewaaid heb-

Tafel D.

Windstreken te *Amsterdam*, gedurende 45 jaren waargenomen.

	Jan.	Febr.	Maart.	April.	Mei.	Junij.	Julij.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Som.
N.	93	129	175	267	314	280	244	230	137	168	124	106	2267
N. N. O.	31	15	43	71	83	63	56	49	41	33	31	26	542
N. O.	178	165	330	382	414	319	246	237	157	152	121	125	2826
O. N. O.	47	31	79	75	92	46	49	36	30	32	24	39	580
O.	571	318	463	323	383	298	195	219	353	430	328	355	4236
O. Z. O.	62	46	36	35	27	34	30	37	53	50	64	49	523
Z. O.	231	168	134	112	139	100	82	120	143	198	232	213	1872
Z. Z. O.	71	34	42	45	37	22	32	14	30	66	53	68	514
Z.	211	171	152	116	121	122	108	156	195	242	253	252	2099
Z. Z. W.	84	69	50	41	23	33	46	40	62	77	83	80	688
Z. W.	533	621	428	396	383	369	503	544	585	589	610	702	6263
W. Z. W.	90	108	80	86	68	98	104	134	97	78	97	89	1129
W.	299	381	404	360	302	441	518	533	407	353	337	402	4737
W. N. W.	71	97	97	92	78	116	133	116	91	63	104	72	1130
N. W.	187	157	230	250	276	317	374	285	284	220	221	194	2995
N. N. W.	31	32	47	49	50	42	70	40	35	39	18	18	471
Som. . .	2790	2542	2790	2700	2790	2700	2790	2790	2700	2790	2700	2790	32872

Tegenover §. 100. in te binden.

hebben nagaan; ook daaruit zal het blijken, dat alhier de W. en ZW. winden het meest waaijen; en dat zulks het geval is bij alle winden, die iets uit het zuidelijke en westelijke hebben, blijkt, wanneer men uit de 32872 waarnemingen, die in de 45 jaren gedaan zijn, de winden, welke eene ſtreek uit het N. O. Z. en W. hebben, bij elkander optelt en vergelijkt, alsdan bekomt men:

10801 winden, die iets uit het Noorden hebben.
11093 ——— ———— Oosten ———
13133 ——— ———— Zuiden ———
17403 ——— ———— Westen ———

§ 101. Om ons nog des te beter van de alhier heerſchende winden te overtuigen, hebben wij uit eene andere tafel door D. V. A. uit dezelfde bronnen, als de onze, van het jaar 1701 tot 1749 en vervolgens van 1766 tot 1770 ingeſloten, aldus in eene reeks van 54 jaren verzameld, eene berekening der etmalen gemaakt, waarin de N. O. Z. W. en ZW. jaarlijks waaijen, en deze met eene berekening uit onze 45 jarige tafel vergeleken, en bevonden, dat, volgens de 54 jarige tafel,

de N. wind $48\frac{51}{54}$, O. $97\frac{8}{27}$, Z $48\frac{1}{27}$, W. $108\frac{7}{54}$, ZW. $133\frac{7}{9}$, halv. etmalen.
— N. — $50\frac{17}{45}$, O. $94\frac{1}{9}$, Z. $46\frac{29}{45}$, W. $105\frac{4}{15}$, ZW. $116\frac{43}{45}$, dito.

volgens de 45 jarige tafel waaijen, het-

geen wederom de overhand der W. en ZW. winden aantoont, en te gelijk bewijst, dat de winden hun bepaald aantal ſtreken houden.

§ 102. Om verder op te ſporen in welke betrekking de winden tot de jaargetijden ſtaan, hebben wij, (in Tafel VI.) de maanden drie bij drie, zoo als zij de jaargetijden het naast bij komen, opgeteld, en ook volgens onze afdeeling der jaargetijden, (§ 108.) vereenigd (Tafel VI. in F.) Daaruit kan men zien, dat de winden, die uit het N., en vooral die uit het NO blazen, de overhand hebben in de lente en den zomer; de W. en NW. winden in den zomer en winter; de ZO en ZW in den herfst en winter; terwijl de oostewind in de lente, in den herfst en winter regeert. Om zulks des te beter te kunnen nagaan, hebben wij wederom al de windſtreken vereenigd, en (in G) op Tafel VI, naar de drie maanden, die het meest aan de ſaizoenen gelijk komen, te zamen gevoegd. Daaruit blijkt andermaal, dat de winden, die iets van het oosten hebben, het meest in de lente; die iets van het noorden hebben, het meest in de lente en den zomer; die iets van het zuiden hebben, het meest in den herfst en winter;

en

en de winden, die iets van het westen hebben, het meest in den zomer, herfst en winter waaijen.

De koudste wind waait aldus het meest in het warmste jaargetijde; terwijl de zuidewind, die voor den warmsten gehouden wordt, in het koudste jaargetijde de overhand heeft.

§ 103. Vergelijkt men het getal der halve etmalen, waarin elke windstreek, in de driemaal 15 jaren, het meest gewaaid heeft; en onder elk drietal der kolommen in de 45 jarige tafel (Taf. V.) uitgedrukt staat, zoo vindt men de volgende orde, waarin de winden hier, in *Amsterdam*, de heerschende zijn: De zuidwestewind is verre weg de meeste; daarop de westewind; dan de oostewind; daarna de noordweste-, vervolgens de noordooste-, de noorde-, de zuide- en eindelijk de zuidoostewind, die het minst van allen waait.

§ 104. Hebben wij de heerschappij der winden, zoo als dezelve in *Amsterdam* jaarlijks, maandelijks en volgens de jaargetijden voorkomen, onderzocht, thans zullen wij de hoedanigheid der verschillende windstreken onderzoeken, en hiertoe komt ons de schoone Verhandeling van den Heer J. CANTZ-

LAAR, over de natuurkennis der winden, (a) zeer te ſtade.

De *Oostewind* gaat hier doorgaans met eene heldere en onbewolkte lucht gepaard, in den zomer zoo wel als in den winter. In den winter is hij fel en fijn koud; in den zomer zeer warm, omdat hij ons onophoudelijken zonneſchijn verſchaft; daarenboven, voor ons een landwind zijnde, ons alle warmte der van ons oostelijk afgelegene landen toevoert. Ook is hij droog van aard, en zelden ſtormend; maar indien hij ſtormend met regen vergezeld is, is hij de onaangenaamſte; gemeenlijk nemen zijne krachten met het rijzen der zon allengskens toe, en ook met het dalen derzelve wederom af. Met eenen beſtendigen oostewind ſtaat de *barometer* hoog; niet omdat hij, gelijk de Heer CANTZLAAR meent, zwaarder is, maar omdat alsdan de dampkring meer

(a) Verhandeling ter beoordeeling der Vraag: In hoe ver kan men thans, uit de weêrkundige waarnemingen in Nederland gedaan, opmaken, de Natuurkunde der winden voor deze gewesten? enz. Deze Verhandeling is te vinden in de Natuurkundige Verhandelingen van de Koninklijke Maatſchappij der Wetenſchappen te *Haarlem*, IV. Deels 2de Stuk, bl. 245; en is bekroond met den zilveren Eereprijs, op den 21 Mei 1808.

meer uitzettende kracht bezit ; dit immers kan eveneens, en eerder, een rijzen van den *barometer*, dan de zwaarte der lucht bewerken.

De *Zuidoostewind* is zelden lang van duur, en waait gewoonlijk geene drie dagen achtereen. Hij brengt zoo wel slecht als mooi weder aan, naarmate hij van het W. of NW. inkrimpt, of uit het Oosten of NO. doorwaait. Terwijl hij des winters, bij helder weder, soms de koudste is, is hij des zomers de heetste, en kan den *thermometer* van FAHRENHEIT tot 90 graden doen rijzen. Offchoon des zomers vochtiger, dan de oostewind, zoo is hij door zijne hitte over dag de droogste, terwijl hij des nachts vochtig blijft. In het najaar, wanneer de maanden *September* en *October* schoon, zomerachtig weder opleveren, brengt hij de schoonste dagen aan, en dan wordt hij oostelijker.

De *Zuidewind* deelt aan onzen dampkring warmte en vocht mede; met hem dauwt het des zomers het meest, en gemeenlijk brengt hij, binnen weinige uren, wind en regen aan. De *barometer* daalt het spoedigst, wanneer hij waait of waaijen zal, terwijl de *thermometer* rijst. Heeft het omgekeerde bij dezen wind plaats, en is het daarbij schoon weder, zoo is zulks meer aan eenen kort daarop vol-

genden oosten — dan aan dezen wind toe te ſchrijven. Hij loopt gemeenlijk wederom ZW, WZW, of West. Ook merke men aan, dat hij, met eene graauwe betrokkene lucht, eene ondragelijke koude in den winter kan geven. Zoude dit ook moeten toegeſchreven worden aan zijnen overgang over de ſneeuw der Alpen? Trouwens, om deze zelfde redenen is in het zuidelijke halfrond, op hooge breedten, de zuidelijke wind het koudſte, en de noordelijke de warmſte; vermits gene over de IJszee en deze over het heete gedeelte van *Afrika* aangevoerd wordt.

De *Zuidwestewind* waait hier het meest, vooral, nadat de zon de linie in *September* gepasſeerd is; hij is doorgaans de bode van ſlecht weder, en brengt gemeenlijk regen, ſtorm en onweder aan; vooral in de drie laatſte maanden van het jaar, wanneer hij gewoonlijk door eenen NW. wind wordt opgevolgd. Zelden ſneeuwt het, zelfs in den winter niet, bij dezen wind; en indien zulks gebeurt, zoo moet het op rekening van eenen aanhoudend gewaaid hebbende oostewind worden geſchreven, dien de koude en ſneeuwwolken verre westwaarts gevoerd hebben. — Wanneer het des winters met denzelven ſneeuwt, volgt veelal een N. oostewind en vorst. Des zomers, bij groote warmte, komen de

don-

donderbuijen gewoonlijk uit dezen hoek; daarna verandert hij veeltijds in ſtorm met ſtortregen en hagel. Komen de onweders uit deze windſtreek in een koud ſaizoen, in *December*, *Januarij* of *Februarij*, alsdan leert de ondervinding, dat zij hier gevaarlijk voor hooge gebouwen zijn. Is het met dezen wind mooi weder, en ſtaat of rijst de kwik in den *barometer*, zoo moet zulks aan eene ſpoedig volgende betere windſtreek worden toegeſchreven. Ook wordt door dezen wind het meeste water uit den Amſtel door onze Stad in het IJ gelost.

De *Westewind* is in zijnen aard opdroogend, en brengt, wanneer hij aanhoudt, goed weder aan. Alsdan rijst de *barometer*, terwijl de *thermometer* daalt. Des zomers is hij meestal koel, des winters gematigd. Komt hij van het Noordwesten af, zoo is hij ſlechts kort van duur, omdat hij dan meestal tot het Zuidwesten inkrimpt, en dan brengt hij ook ſlecht weder; maar uit het Z. en Z. W. doorſchietende, brengt hij goed weder mede, omdat hij dan van langeren duur is. Meestal echter krimpt hij in naar het ZW., dikwijls tot het ZZO. toe.

De *Noordwestewind* brengt, van *Februarij* tot *Junij*, koude aan, en wordt van het begin van *Julij*, tot het einde van *December*,

 min-

minder verkoelend, zijnde hij in *Januarij* gematigd van warmte. In het voorjaar is hij wel 14 graden kouder dan de zuidweste-wind, terwijl zulks in het najaar flechts 4 of 5 graden verfchilt. Over het algemeen brengt hij hier buijig weder aan, waait het fterkst in de maanden *November*, *December* en *Januarij*, en is alsdan, na eenen zuidwestewind, gevaarlijk voor ons land wegens overftroomingen, waarmede hij ook dat gedeelte onzer ftad, hetwelk buitendijks gelegen is, bedreigt. Indien hij lang waait, is hij opdroogend, en brengt goed weder aan, en dan rijst de *barometer*, terwijl de *thermometer* daalt, en de *hygrometer* droogte aanwijst.

De *Noordewind* is hier koud en droog, en waait in de lente het meest; hij doet het kwik in den *barometer* rijzen, en bereidt den dampkring tot mooi weder, wanneer er geen inkrimpende wind op volgt. Bij eene betrokkene lucht heeft men, met dezen wind, wel eens eenen fijnen ftofregen, waarop goed weder volgt. In de maand *Maart* heeft men bij dezen wind eene betrokkene lucht met buijig weder; hagel en fneeuwvlagen zijn dan niet ongewoon, vooral na eenen voorafgeganen ZW. wind. Ook in de andere maanden heeft men met hem eene betrokkene lucht, indien hij niet hard waait. Wanneer bij hem het

kwik

kwik in den *barometer* rijst, zoo is zulks niet altijd een teeken van mooi weder; maar hangt veeltijds af van de zwaarte en drukking, die hij, door het aanvoeren van zware dampen uit het Noorden, te weeg brengt; deze rijzing verſchilt alsdan zeer van die, welke de oostewind te weeg brengt, en met eene ligtere lucht gepaard gaat.

De *Noordoostewind* is hier droog en koel. In het voorjaar brengt hij des nachts heldere lucht, maar over dag meestal wolken aan, ſoms met regenbuijen. Met dezen wind ſtaat de *barometer* gewoonlijk het hoogst; en ſpoedig dalende kan men zeker eenen anderen wind wachten; overigens heeft hij die eigenſchap, dat hij de lucht zuivert. In het algemeen hebben de zuidelijke en noordelijke winden, wanneer zij zuiver zijn, die hoedanigheden, dat het kwik met alle zuidelijke winden, van OZO. af, tot WZW. toe, in den *barometer* daalt, en met alle noordelijke winden, van WNW. af, tot ONO. toe, rijst; houdende dezelve met vlak ooste- en westewinden ſtand, zoodra hij op, of beneden *mooi weêr* ſtaat. —

VIJFDE HOOFDSTUK.

Weêrkundige waarnemingen, over Regen, Sneeuw, Hagel, Mist, enz.

§ 105. Zoo rijk vele van onze kleinere en grootere ſteden van ons land aan weêrkundige waarnemingen zijn, zoo arm is daaraan deze groote ſtad, de hoofdſtad der Nederlanden. Ondanks alle genomene moeite konden wij nu ook geene dagelijkſche waarnemingen van den in deze ſtad gevallenen regen opſporen; ſlechts konden wij de waarnemingen van 1759 tot 1764, en van 1773 tot 1784, ingeſloten, aldus van zes en van zeven achtereenvolgende, gezamenlijk van 13 jaren, van regen-, ſneeuw-, hagel-, mist-, nevel-, donder- en heldere dagen bekomen, (*a*) en daaruit de Tafel N°. VII te zamenſtellen. Offchoon nu het

(*a*) *De eerſte* 6 *jaren zijn getrokken uit de* Uitgezochte Verhandelingen uit de nieuwſte werken, van de Societeiten der Wetenſchappen, in *Europa*, en van andere geleerde mannen, 4 tot 10 Deel, *en zijn waarſchijnlijk van* HOUTUIN. — *De* 7 *volgende jaren zijn genomen uit de* Hedendaagſche Vaderlandſche Letteroefeningen, *van de jaren* 1779 *en volgende, en zijn van den maker der groote* 40 *jarige tafel, waaruit onze Tafel,* N°. VII. *getrokken is.*

Tafel J.

Vergelijkende Tafel van dertien jaren van regen-, sneeuw-, hagel-, mist-, nevel-, donder- en heldere dagen, in de vier jaargetijden, volgens de drie maanden afgedeeld, benevens den gevallen' regen op het huis *Zwanenburg*, naar deze afdeeling berekend.

		Regendagen.	Sneeuwdag.	Hageldagen.	Mistdagen.	Neveldagen.	Donder.	Heldere dag.	Gevallen regen te *Zwanenburg*.
Lente	Maart	114 dagen.	55 dagen.	23 dagen.	33 dagen.	10 dagen.		63	$220\frac{1}{2}$ lijnen.
	April	138	14	31	3	2	12 dag.	74	189
	Mei	152	1	14	4	4	16	70	$302\frac{1}{2}$
		404 dag.	70 dag.	68 dag.	40 dag.	16 dag.	28 dag.	207 dag.	712 lijn. in 13 jar. of 1790 — in 37 jaren.
Zomer	Junij	134		7	1	4	21	67	$429\frac{1}{4}$ lijnen.
	Julij	142		3		4	20	44	$401\frac{3}{4}$
	August.	151		7	1	4	30	52	$545\frac{1}{2}$
		427 dag.		17 dag.	2 dag.	12 dag.	71 dag.	163 dag.	$1376\frac{1}{2}$ lijn. in 13 j. of 2641 — in 37 jaren.
Herfst	Septemb.	131	1	16	4	5	24	73	$473\frac{1}{4}$ lijnen.
	October	181	2	18	28	15	5	48	$626\frac{1}{2}$
	Novemb.	170	16	34	55	23	3	32	$454\frac{1}{4}$
		482 dag.	19 dag.	68 dag.	87 dag.	43 dag.	32 dag.	153 dag.	1554 lijn. in 13 j. of 2981 — in 37 jaren
Winter	Decemb.	96	38	15	90	35	2	36	$258\frac{1}{4}$ lijnen.
	Januarij	118	70	17	82	27	1	43	$272\frac{3}{4}$
	Februarij	119	76	18	68	17		28	302
		333 dag.	184 dag.	50 dag.	240 dag.	79 dag.	3 dag.	107 dag	833 lijn. in 13 j. of 2817 — in 37 jaren
		1646 dag.	273 dag.	203 dag.	369 dag.	150 dag.	134 dag.	630 dag.	$4475\frac{1}{2}$ lijn. in 13 jar.

Tegenover §. 105, in te binden.

het tijdvak van deze weinige jaren te kort is, om daaruit zekere gevolgtrekkingen te maken, zoo hebben wij toch onze beste pogingen aangewend, om uit dezelve de waarschijnlijkste berekeningen af te leiden. Alhoewel wij, wegens het gering aantal boomen, die het huis *Zwanenburg*, (hetwelk tusschen twee groote waterplassen, het Haarlemmer-Meer en het IJ, gelegen, en overigens van beide zijden met landerijen beperkt is,) omgeven, vastſtellen kunnen, dat het aldaar minder regent, dan hier en elders, zoo hebben wij toch eene tafel (*a*) van den gevallenen regen aldaar op Tafel VII. bijgevoegd. Hieruit blijkt, dat aldaar het middel van den gevallenen regen bedraagt 26 duimen en $1\frac{5}{6}$ lijn; dat in deze 37 jaren het natſte jaar 37 duimen $1\frac{1}{2}$ lijn, en het droogſte 16 duimen 3 lijnen geweest is. Volgens onze kleine verzameling van waarnemingen is de volgende reeks van maanden, die de meeste regendagen hebben, deze: *October*, *November*, *Mei*, *Augustus*, *Julij*, *April*, *Junij*, *September*, *Februarij*, *Januarij*, *Maart*, *December*. De kleinſte regen-

(*a*) *Deze hebben wij getrokken uit de groote 40 jarige tafel, waaruit wij de hooge en laagſte thermometerſtanden ook genomen hebben, welke men in zijn geheel vinden kan, in de Natuurkundige Verhandeling t. a. pl.*

genmaanden zijn, *Januarij*, *Maart* en *December*, terwijl de grootste, *October* en *November* zijn. Tellen wij thans in *Tafel* J, de regendagen volgens de jaargetijden op, zoo vinden wij, dat het in den winter en zomer het meest, in de lente en den herfst het minst regent. Dit echter stemt geenszins met den gevallenen regen op *Zwanenburg* overeen. Wij hebben hiervan 13 jaren, van 1759 tot 1771 ingesloten, met de regendagen van onze stad in vergelijking gebragt, en gezien, dat het zoo wel uit deze dertien, als uit de geheele 37 jaren blijkt, dat de meeste regen aldaar in de volgende reeks; winter, herfst, zomer en lente valt: of zulks nu van de ligging van dit huis, of wel van het verschil der dagen, waarop het regent, en van den gevallen regen zelven afhangt, kunnen wij niet beslissen. Uit deze tafel blijkt verder, dat het in den zomer nooit, weinig gedurende den herfst, meer in het voorjaar, en het meest in den winter sneeuwt. Ook mist het in den winter het meest, weiniger in den herfst, zeer weinig in het voorjaar, en genoegzaam nooit in den zomer.

§ 106. Uit de Tafel K kan men de heldere dagen nagaan, waarvan, volgens Tafel J, de meeste in de lente en den zomer, minder in den herft, en de weinigste in den winter

Tafel K.

TAFEL van genoegzaam geheel heldere, en van volstrekt heldere dagen.

Maanden.	1759	1760	1761	1762	1763	1764	1778	7 maanden.	1779	1780	1781	1782	1783	1784	6 maanden.	Totaal van 13 maanden.
Januarij.	6 d.	5 d.	3 d	3 d.	14 d.	1 d.	2 d.	34 d.	2 d.	2 d.	1 d.			3 d.	8 d.	42 dagen.
Februarij.	5	3	2	4	4	3	1	22	3			1 d.		1	5	27 ——
Maart.	1	9	11	3	4	8	7	43	8	1	2	1	2	1	15	58 ——
April.	7	9	4	10	10	2	10	52	4		1		10	1	16	68 ——
Mei.	3	6	5	14	8	8	4	48	1	1	1		2	5	10	58 ——
Junij.	5	8	8	8	5	6	5	45		2	2	6	1	1	12	57 ——
Julij.	9	4	5	9	1	7	1	36	1			1	1	1	4	40 ——
Augustus.	6		4	3	5	2	14	34	3	10			2		15	49 ——
September.	4	9	12	5	5	1	8	44	3	2	1	6	5	4	21	65 ——
October.	7	5	6	3	3	5	6	35	1				5	5	11	46 ——
November.	6	3	2	6	2	3	4	26	1				3		4	30 ——
December.	2	3	6	5		7	2	25	2	1	1		3	1	8	33 ——
Het geheele jaar . . .	61 dagen.	64 dagen.	68 dagen.	73 dagen.	61 dagen.	53 dagen.	64 dagen.	444 dagen.	29 dagen.	19 dagen.	9 dagen.	15 dagen.	34 dagen.	23 dagen.	129 dagen.	573 dagen.

Tegenover §. 106, in te binden.

ter voorkomen. In het algemeen hebben wij hier, volgens eene dertienjarige berekening, in het jaar:

Regen-dagen	$83\frac{4}{13}$,	in *Weenen* (a)	$88\frac{13}{15}$ dag.
Sneeuw	— 21	— —	$26\frac{3}{15}$ —
Hagel	— 15	— —	onbekend.
IJzel	— $1\frac{1}{13}$	— —	— —
Mist	— $28\frac{2}{3}$	— —	— —
Nevel	— $11\frac{7}{13}$	— —	$31\frac{14}{15}$ (*b*)
Donder	— $10\frac{9}{13}$	— —	$13\frac{10}{15}$
Storm	—	— —	$4\frac{5}{15}$
Held. dag	genoegz. held. $63\frac{3}{7}$ geheel — $21\frac{1}{3}$	— —	onbekend.

Wij hebben alzoo mindere onaangename dagen hier dan te *Weenen*; zelfs onze heldere dagen maken bijna een $\frac{1}{4}$ gedeelte van het jaar uit, terwijl de meest heldere in *Berlijn* (c) slechts 65 tot 70 dagen uitmaken, en de volstrekt heldere twee of drie in het jaar voorkomen, waar de regendagen 94 zijn, en het 37 dagen sneeuwt.

§ 107.

(*a*) *Versuch einer medicinische* TOPOGRAPHIE *von Wien. Von* D. Z. WERTHEIM. *Wien* 1810. *Beij* KUPFER *und* WIMMER.

(*b*) Welligt is de mist daaronder gerekend.

(c) *Versuch einer medicinische* TOPOGRAPHIE *von Berlin*, *von* LUDWIG FORMEIJ. *Berlin* 1796. *bladz.* 59.

§ 107. Wij zullen, na dit algemeen overzigt van de weêrsgefteldheid, dezelve nog eens nagaan, en op elke maand toepassen; hierbij, de maanden naar den rang der jaargetijden volgende, eenen aanvang maken met *Maart*. Deze maand heeft, bijzonder in de eerfte helft, nog gure zelfs koude dagen, en is doorgaans kouder dan de maand *November*. De middelfte warmte-graad is, volgens eene tienjarige berekening alhier (Tafel IV.) 42, 4 gr. terwijl die op het huis *Zwanenburg*, volgens eene 40 jarige berekening (Tafel IV.) ruim 41, 5 gr. FARENHEIT uitmaakt; hij heeft weinig regendagen, maar fneeuw- en hagelbuijen wisfelen zich beftendig af; de mist en de nevel zijn veel minder, en de heldere dagen veel meer, dan in de herfst- en wintermaanden. De wind is veelal oost, maar toch dikwijls ook west en zuidwest. De middelfte *barometer*-ftand is, volgens eene 45 jarige berekening, 29 *d.* 9. *l.*

April heeft in den aanvang veel overeenftemming met het laatfte van *Maart*, blijft nog al buijig en, hoewel de *thermometer* alhier doorgaans op 48. 6 gr. en op *Zwanenburg* op 47. 5 gr. FAHRENHEIT ftaat, zoo heeft hij toch nog vele gure dagen, en is veranderlijk; hij is vochtiger dan de voorgaande maand, heeft doorgaans $10\frac{2}{3}$ regendagen, offchoon er minder

der water valt. De meeste hagelbuijen komen in *April;* ſneeuw en mist worden minder; en de helderheid der lucht neemt toe. Hij heeft, volgens eene 13 jarige berekening, de meeste heldere dagen van het geheele jaar. De noordoostewind is in deze maand, behalve de algemeen heerſchende Z. W., de meest waaijende, welke eene drooge en zuivere, maar koude lucht aanbrengt. De gemiddelde *barometer* is 29 *d*, 9, 98 *l.*

Mei, offchoon dezelve over het algemeen voor de aangenaamſte maand van het jaar wordt gehouden, heeft toch nog gure dagen; bijzonder is hij hier des morgens en des avonds koel; en doorgaans kouder dan *September*. De middelſte *thermometer*-graad is alhier 56. 5 gr.; en op *Zwanenburg* 54. 7 gr. Het regent meer dan in de voorgaande maand; zelden heeft men mist, nu en dan nog wel eens nevel; ook heeft hij vele heldere dagen, doch minder dan in de voorgaande. De NO. wind is ook thans de heerſchende, maar brengt nu en dan wel eens eene regenbui en ſcherpe koeltemede; de donder laat zich zelden hooren. De gemiddelde *barometer*-ſtand is, 29 *d*. 10, 74 *l.* zoodat de gemiddelde *thermometer*-ſtand, in de lente alhier 48, 7 gr., en volgens de 40 jarige berekening, ruim 47 graden bedraagt;

ma-

makende die van den *barometer* 29 *d.* 9, 88 *l*, uit.

Junij is alhier de aangenaamste maand van het jaar; de voorheen koele morgens en avonden worden thans warmer, de geheele maand is warm, zonder heet te zijn; de *thermometer* wijst hier doorgaans 63. 2 gr., en op *Zwanenburg* ruim 61 gr. aan; men heeft geenen mist, zelden nevel. In de helderheid der dagen verschilt hij weinig met die der lente; de wind is meestal West, NW. of NO. met goed weder; de zoo onaangename ZW. waait in deze maand minder dan in eenige andere; ook regent het minder dan in *Mei.* De gemiddelde *barometer*-stand is 29 *d.* 1104 *l.*

Julij is hier zeer heet; de gemiddelde *thermometer*-graad, is 66, 2 gr. en op *Zwanenburg* 64 graden. De lucht wordt veeltijds door regenbuijen, die nog al met wind vergezeld gaan, gezuiverd. Offchoon men geenen mist in deze maand ziet, zoo is de lucht toch zelden geheel helder, meestal bewolkt. Ook de meest heldere dagen zijn zeldzamer dan in de vier voorgaande maanden; de wind is doorgaans westelijk, veelal uit het noorden, het minst van alle maanden zuid. De middelste *barometer*-stand is 29 *d.* 11, 15 *l.*

Augustus heeft de warmste dagen van het jaar; deszelfs gemiddelde warmte-graad komt met die

die der vorige maand overeen. In de regen-dagen ſtaat hij met de maand Mei gelijk, maar er valt in deze meer water dan in gene maand. Het dondert meer dan in eenige andere maanden. In volſtrekt heldere dagen overtreft hij verre de voorgaande maand, en komt hierin met *Maart* en *April* overeen; maar genoegzaam heldere dagen zijn er minder dan in *Julij*; de weste-, noordelijke en oostelijke winden zijn de heerſchende; wanneer zij uit het Zuiden doorſchieten, brengen de eerſte mooi weder. De gemiddelde *barometer*-ſtand is 29d. 11, 14 l.

September is minder warm, dan de drie zomermaanden. Alhier ſtaat de gemiddelde graad op 61, 2, en op den huize *Zwanenburg*, 60, 3 gr. De hagelbuijen vertoonen zich meer dan in de voorgaande maanden, terwijl zich de donder zeer dikwijls laat hooren; de mist en nevels beginnen zich wederom op te doen, terwijl het minder dan in de twee voorgaande maanden regent. Hij heeft naast *April* de meest heldere dagen. De winden uit het Noorden verminderen, en worden meer zuidelijker, blijvende de oostelijke nog voortwaaijen. De gemiddelde *barometer*-ſtand is 29d. 11, 6 l.

October draagt alle kenmerken van den herfst; de warmte neemt meer en meer af.

De *thermometer* alhier teekent 51, 7gr.; en op *Zwanenburg* 51, 4 graden. Het regent meer, dan in eene der andere maanden. Nevel en mist nemen toe. De donder laat zich zeldzamer hooren, maar wordt voor hooge gebouwen gevaarlijker. Ook hagelt het niet minder, dan in *September*. Er zijn minder heldere dagen; de winden komen meermalen uit het Z. W., doch de oostewind houdt ook nog aan, en dan is het, offchoon kouder, toch drooger weder. De *barometer* ftaat doorgaans op 29d. 10, 68*l*.

November neigt zeer tot den winter, en is de onaangenaamfte maand van het jaar. De gemiddelde *thermometer*-ftand is hier 42, 9 gr., en op *Zwanenburg* 42, 5 gr.; naast *October* heeft hij de meeste regendagen, en deze worden door fneeuw en hagelvlagen afgewisfeld. De nevel, en bijzonder de mist nemen toe, terwijl de heldere dagen verminderen, en het minst van het geheele jaar zijn. De zuidelijke winden vermeerderen, en komen meestal uit het Z. W. De *barometer* ftaat op 29d. 9, 79*l*.

December wordt bijzonder in de laatfte helft reeds zeer koud. De gemiddelde *thermometer* graad, is alhier 37, 3 gr., en op *Zwanenburg* 36, 7 gr. Wij hebben in deze maand den minften regen, maar den meeften mist en ne-

nevel, zijnde de heldere dagen weinig meer, dan in de voorgaande maand. De Z. en Z. W. winden hebben de overhand. De *barometer* ſtaat doorgaans op 29d. 9, 75l.

Januarij is de koudſte maand van het jaar. Volgens onze tienjarige berekening, ſtaat alhier de middelſte *thermometer*-graad op 33 gr., en op *Zwanenburg* op 32gr. De koudſte dagen komen in de eerſte helft. Sneeuw, regen en vorst wisſelen zich in deze dagen af. Deze maand komt, in mist en nevel, de vorige maand zeer nabij, leverende evenmin veel heldere dagen op. De gemiddelde *barometer*-ſtand is 29d. 10, 23l.

Februarij wijkt in koude alleen de eerste helft van *Januarij*. Doorgaans ſtaat hier de *thermometer* op 36, 9. en op *Zwanenburg* op 38 *graden*. Het regent in het laatst dezer maand meer dan in *Januarij*; er valt meer ſneeuw, maar het mist minder, komende de heldere dagen minder dan in eenige maand te voorſchijn. In ZW. winden overtreft hij alle maanden, uitgenomen wanneer hij koud is, dan hebben de oostelijke de overhand. — De *barometer* teekent gewoonlijk 29d. 9, 9½l.

§ 108 Wanneer wij nu volgens dit onderzoek der weêrsgeſteldheid te werk zullen gaan, zoo kunnen wij geenszins met de

weêrsgeſteldheid der Almanakken; niettegenſtaande zij, volgens de intrede der zon in de vier kardinale teekenen des *dierenriems* verdeeld, en de ſterrekundige verdeeling door de teekens ♈ (*Ram*), ♋ (*Kreeft*), ♎ (*Balans*) en ♑ (*Steenbok*) hebben overeenſtemmen, en daarnaar de afdeeling van de jaargetijden regelen. Beter komt het ons voor, wanneer wij dezelve volgens de drie maanden ſchikken; zoodat wel het meest nabij het ware dezer afdeeling de volgende verdeeling is:

		dag.
LENTE	*Ons voorjaar* begint met half *Maart*, loopt tot 1 *Junij*, en heeft .	77
	Volgens den Almanak begint het 21 *Maart*, loopt tot 21 *Junij*, en telt	92
ZOMER	*Onze zomer* begint 1ſten *Junij*, loopt tot 1ſten *September*, heeft . .	92
	Volgens den Almanak duurt hij van den 21 *Junij* tot 23 *September*, en telt	94
HERFST	*Onze herfst* begint den 1ſten *September*, eindigt half *November*, en heeft	75
	Volgens den Almanak begint hij den 23 *Sept.*, loopt tot den 22 *Dec.*, en telt	90
WINTER	*Onze winter* begint half *Novemb.*, eindigt half *Maart*, en heeft .	120
	Volgens den Almanak begint hij 22 *Decemb.* eindigt den 20 *Maart*, en telt	89
	In het geheel	365—365

Wij hebben geene proeven met den lucht-

me-

meter (*Eudiometer*) genomen, *eensdeels*, omdat wij den *Voltaſchen* luchtmeter niet hadden, noch bekomen konden; *anderdeels*, omdat deze proeven toch altoos onvolledig blijven, kunnende men blootelijk het aandeel zuurſtof, maar geene andere vreemde ſtoffen van den dampkring, daardoor ontdekken; ook zouden zoodanige proeven, op verſchillende jaargetijden, herhaalde malen moeten genomen worden, om eenigzins aan het oogmerk te kunnen voldoen.

ZESDE HOOFDSTUK.

Ongelukken, welke hier, uit de ongeſteldheid des weders, kunnen voortkomen.

§. 109. Van de mogelijke ongelukken, die oor het weder kunnen voortkomen, zullen ij ons ſlechts bij die, welke door den *likſem* en *ſtorm* kunnen veroorzaakt worden, bepalen, dewijl wij de gevolgen van het *s*, de *ſneeuw* en den *mist* reeds hier voen (§. 81 - 84) vermeld hebben.

1. De ongelukken door den *blikſem* zijn, n evenredigheid van de hier zelden voorkomende onweders, vrij menigvuldig.

 Be-

Behalve dat de *bliksem* in vroegere jaren in verſcheidene torens en molens ſloeg; zoo is toch voorzeker het verbranden van eenige molens op den Overtoom, op de Schans, enz. nog in ieders geheugen. Men moet niet alleen de nadeelen van den brand, welke daardoor veroorzaakt, en door *asſurantiën* wederom herſteld kunnen worden, in aanmerking nemen; maar tevens beſeffen, dat er door den invallenden blikſem menſchen gedood, gekwetst, en door andere onherſtelbare ziekten ongelukkig kunnen worden. Offchoon wij nu ook de onweders niet kunnen beletten, zoo ſtaat het toch gedeeltelijk in onze magt, derzelver onheilen af te weren en te verhinderen, door het plaatſen van afleiders op alle hooge en gevaarlijke gebouwen, als torens, molens en kruidhuizen, waarvan men op vele plaatſen in *Duitſchland*, en zelfs op de Engelſche oorlogsſchepen, met zoo veel nut, gebruik maakt: daardoor konde men immers, met geringe moeite en weinig kosten, rampen verhoeden, die vele menſchen van hunne goederen, hunne gezondheid, hun geluk en leven berooven.

Bij het aanleggen dezer afleiders moet men echter zorg dragen, dat het hout onder dezelve niet verrot zij, vermits men alsdan

voor-

voorbeelden vindt opgeteekend, dat, ondanks dezelve, er toch brand ontſtaan is, en wel nog in het verledene jaar 1815 te *Dusſeldorp*, in den Lambertus-toren, en in den Reinholdus-toren te *Dordmund* (*a*).

§. 110 Ongelukken, door wind en ſtorm te weeg gebragt, zijn alhier menigvuldiger, en komen voort: ten eerſte, door overſtroomingen van het buitendijks gelegen gedeelte der ſtad, (§. 10) met eenen noordwesten harden wind of ſtorm. Eene omdijking der ſtad zoude dezelve alleen grootendeels kunnen voorkomen; ten tweede worden zij veroorzaakt, door het omverwerpen van ſchoorſteenen, gevels, en het uitligten der pannen. Deze ongelukken zouden aanmerkelijk verminderd kunnen worden, indien dezelve wel voorzien, en de ſchoorſteenen en de gevels anders gebouwd werden. Eene jaarlijkſche ſchouwing derzelve, tegen den wil der eigenaren of bewoners der huizen, zoude niet wel met de burgerlijke vrijheid ſtrooken, en ook aan vele zwarigheden onderworpen zijn. Zoodra echter op eene of andere wijze ontdek-

(*a*) *Nachrichten über das Gewitter vom* 11 *Januar* 1815, *von* DR. BERENBERG, *te vinden in de Annalen der Phyſick neue folge Jahrg.* 1815, *Stük* 8 *herausgegeb. von* L. W. GILBERT, Leipz. 1815.

dekte wrakheid van gevels, ſchoorſteenen, of daken, gevaar van inſtorting bedreigde, alsdan moest het aan rooimeesteren vrijſtaan die te onderzoeken; en indien gebleken ware, dat de ankers van gevels en ſchoorſteenen niet wel geſteld of wrak waren, daarvan aan de Regering kennis geven, welke alsdan den eigenaar der woning kon doen aanzeggen, om, binnen eenen bepaalden tijd, in dezelve te voorzien, en, in gebreke van dien, op hunne kosten doen herſtellen. Wij willen niet beſlisſen, of men bij het op- of herbouwen van huizen geene keuren of bepalingen op het bouwen van ſchoorſteenen en gevels konde maken, ten einde daardoor de houten en in allen opzigte gevaarlijke kappen van de ſchoorſteenen te weren, en het plaatſen van ſteenen of beelden op de muurswijze gebouwde gevels te beletten.

§. 111. In het voorjaar, en voornamelijk in den herfst, worden wij niet zelden door zwaren nevel en mist overvallen; ſomtijds kan deze mist zoo ongemeen zwaar zijn, dat men, zelfs bij dag, zijnen weg op ſtraat niet, of met groote moeite, kan vervolgen. Daardoor kunnen, bijzonder des avonds, vele ongelukken plaats hebben, waarvan de laatſte *Decemer* van het jaar

Tafel III.

Hoogfte en laagfte ftanden van den BAROMETER, welke gedurende vijf en veertig jaren in de nabijheid van *Amfterdam*, halfwege *Haarlem*, op het huis *Zwanenburg* gedaan zijn, benevens de verfchillen, gemiddelde ftanden, en de plotfelijke veranderingen; getrokken uit de vijfenveertig-jarige Tafel der waarnemingen op den Barometer, volgens de Engelfche voetmaat, van 1735 tot 1779; uit de waarnemingen op het huis *Zwanenburg*, halfwege *Haarlem* en *Amfterdam*, opgemaakt door J. H. VAN SWINDEN.

Jaren.	Grootfte. duim. lijnen.	Kleinfte. duim. lijn.	Verfchil. lijnen.	Gemiddeld. duim. lijn.
1735.	November. 30. 4. 5	Januarij. 28. 2.	26. 5.	29. 9. 64.
1736.	April. 30. 5. 25.	October. 28. 8.	21. 25.	29. 9. 50.
1737.	December. 30. 7. 75.	December. 29. 0. 75.	19.	29. 10. 67.
1738.	December. 30. 8. 5.	October. 28. 9. 5.	23.	29. 10. 83.
1739.	April. 30. 6. 5.	December. 28. 5. 5.	25.	29. 9. 52.
1740.	Maart. 30. 7.	November. 28. 5. 5.	25. 5.	29. 9. 87.
1741.	Maart. 30. 7.	Januarij. 28. 11. 5.	19. 5.	29. 11. 68.
1742.	April. 30. 7.	October. 28. 8. 5.	22. 5	29. 10. 62.
1743.	December. 30. 8. 5.	December. 28. 9.	23. 5.	29. 11. 20.
1744.	Januarij. 30. 7.	October. 28. 6.	25.	29. 10.
1745.	Februarij. 30. 7. 75.	December. 28. 7. 5	24. 25.	29. 9. 81.
1746.	Februarij. 30. 7. 5.	Maart. 28. 8.	23. 5.	29. 9. 88.
1747.	November. 30. 6. 5.	December. 28. 0.	30. 5.	29. 10. 07.
1748.	November. 30. 7.	December. 28. 5.	26.	29. 10. 57.
1749.	December. 30. 7. 5.	Januarij. 28. 5. 25.	26. 25.	29. 10. 24.

Jaren.	Grootfte. duim. lijn.	Kleinfte. duim. lijn.	Verfchil. lijnen.	Gemiddeld. duim. lijn.
1750.	Januarij. 30. 7. 5.	December. 28. 9. 5.	22.	29. 10. 52.
1751.	October. November. 30. 5.	Maart. 28. 10. 5.	18. 5.	29. 9. 19.
1752.	Maart. 30. 8.	Maart. 28. 10. 5.	21. 5.	29. 10. 98.
1753.	Maart. 30. 6. 5.	Februarij. 28. 11. 75.	18. 75.	29. 10. 91.
1754.	September. 30. 6. 5.	November. 28. 10. 5.	20.	29. 10. 92.
1755.	Januarij. 30. 6. 5.	November. 28. 9.	21. 5.	29. 9. 72.
1756.	Januarij. 30. 7.	Maart. 28. 10. 5.	20. 5.	29. 10. 62.
1757.	October. 30. 5. 25.	Januarij. 28. 6. 5.	22. 75.	29. 10. 28.
1758.	Januarij. 30. 8.	Februarij. 28. 8. 75.	23. 25.	29. 9. 35.
1759.	Mei. 30. 7. 75.	Maart. 28. 8.	23. 75.	29. 11. 26.
1760.	Jan. Maart. September. 30. 5.	Januarij. 28. 9.	20.	29. 10. 44.
1761.	Januarij. 30. 9.	November. 28. 9. 5.	23. 5.	29. 11. 20.
1762.	November. 30. 7.	Maart. 28. 2.	29.	29. 11. 05.
1763.	November. 30. 6. 5.	December. 28. 9.	21. 5.	29. 10. 18.
1764.	Februarij. September. 30. 5. 5.	Februarij. 28. 8. 5.	21.	29. 10. 33.

Jaren.	Grootfte. duim. lijn.	Kleinfte. duim. lijn.	Verfchil. lijnen.	Gemiddeld. duim. lijn.
1765.	April. December. 30. 5.	Februarij. 28. 9.	20.	29. 10. 89.
1766.	Januarij. 30. 8. 5.	Maart. 28. 7. 5.	25.	30. 0. 30.
1767.	December. 30. 6. 75.	October. 28. 8. 75.	22.	29. 10. 58.
1768.	December. 30. 6.	November. 28. 4. 25.	25. 75.	29. 10. 32.
1769.	October. 30. 6. 75.	December. 28. 7. 75.	23.	29. 10. 26.
1770.	Januarij. 30. 7.	Februarij. 28. 8. 75.	22. 25.	29. 9. 26.
1771.	October. 30. 6. 5.	December. 28. 10.	20. 5.	29. 10. 26
1772.	December. 30. 5. 75.	Januarij. 28. 7. 5.	22. 25.	29. 9. 73
1773.	Februarij. 30. 7. 75.	November. 28. 8. 5.	23. 25.	29. 10. 16
1774.	December. 30. 7.	Februarij. 28. 9. 5.	21. 5.	29. 10. 23
1775.	December. 30. 7.	December. 28. 7. 5.	23. 5.	29. 10. 54
1776.	Mei. December. 30. 5. 25.	Februarij. 28. 11.	18. 25.	29. 10. 24
1777.	December. 30. 6.	Maart. 28. 5. 5.	24. 5.	29. 10. 60.
1778.	December. 30. 8. 5.	December. 28. 8. 5.	24.	29. 10. 22.
1779.	Januarij. 30. 8.	December. 28. 6. 25.	25. 75.	29. 11. 62.

GEDURENDE DE VIJF EN VEERTIG JAREN.

	Hoogte. duim. lijn.	Laagte. duim. lijn.	Verfchil. lijnen.	Gemiddeld. duim. lijn.
Grootfte.	Januarij. 30. 9.	November. 29. 7.	30. 5.	30. 0 30.
Kleinfte.	November. 30. 4. 5.	December. 28. 0.	18. 25.	29. 9. 19.
Verfchil.	0. 4. 5.	0. 12. 75.	12. 25.	0. 3. 14.
Gemiddeld.	30. 6. 85.	28. 7. 95.	22. 85.	29. 0. 34.
Uiterften.	30. 9.	28. 0.	33.	

ZEER SPOEDIGE EN GROOTE VERANDERINGEN.

1763.	Van 1— 3 December.	13 lijn. in 24 uur. 16 — — 34 — 17½ — — 48 —
1768.	Van 20—21 November.	14 — — 24 —
1778. 1779.	Van 31 December tot 2 Januarij.	14 — — 24 — 17 — — 34 — 21 — — 48 —

ZEER AANMERKELIJKE EN BESTENDIGE STANDEN.

		duim. lijn
1761.	6 Januarij tot 5 Februarij.	Gemidd. 30. 4. 71.
1779.	14 Februarij tot 13 Maart.	——— 30. 4. 4.
1779.	2 Januarij tot 1 Februarij.	——— 30. 4.
1765. 1766.	9 December. 31 Januarij.	——— 30. 3. 92.
1749	16 Januarij tot 16 Februarij.	——— 29. 3.

Tafel IV.

Resultaat uit tien jaren *THERMOMETRISCHE* Waarnemingen te Amsterdam, door den maker der vijfenveertigjarige Tafel, getrokken uit de Vaderlandsche Letteroefeningen, 1778. enz.

		Januarij.	Febr.	Maart.	April.	Mei.	Junij.	Julij.	Aug.	Sept.	Octob.	Nov.	Dec.	Het geheele jaar.
1775	H.	48	57	56	78	74	84.5	84	82	80	67	53	51	84.5
	L.	10	32	29	48	50	54	58	57	52	51	28.5	26.5	10
	M.	36.3	43.8	44.1	50	55.8	66.7	66.9	66.3	63.7	53.5	38.8	40.5	52.3
	V.	38	25	27	30	24	30.5	26	25	28	16	24.5	24.5	74.5
1776	H.	41	50	65.5	72	76	82.5	83	79	72	66	56	50	83
	L.	3ond.0	4	33.5	38	42	52	57	53.5	46	38	32	24	3ond.0
	M.	21.8	30.8	44.2	50.9	53.3	63.3	67.9	64.5	58.7	53.9	43.3	37.3	49.2
	V.	44	46	32	37	34	30.5	26	25.5	26	28	24	26	86
1777	H.	49	57	74	67	67.5	77.5	79	85	76	71	60	49	85
	L.	14.5	14	30	30	46.5	49	56	56	47	27	37	27	14
	M.	33.3	32.4	42.7	45.10	55	59.8	63.1	65.8	60.6	52.8	47	36.6	49.7
	V.	34.5	43	44	34	21	28.5	23	29	29	44	23	22	71
1778	H.	46	46	54	70	77	82	88	81	70	66	58	54	88
	L.	21	28	29	34	48	50	59	52	39	33.5	38	32	21
	M.	34	34.6	40.7	50.6	57.10	63.6	68.8	66.7	57.4	48.4	46.9	45.6	51.3
	V.	22	18	25	36	29	32	29	29	31	32.5	20	22	67
1779	H.	46	61	63	73.5	83	73.5	85.5	85	83	68.5	60.5	57	85.5
	L.	24.5	35	32	41	39	47	58	61.5	50	44	29	26	24.5
	M.	35.2	45.3	46.9	53	59.2	61.4	67.6	70	63.8	56.3	45.1	41.3	53.9
	V.	21.5	26	31	32.5	44	26.5	27.5	23.5	33	24.5	31.5	31	61
1780	H.	42.5	47	67	63	84	83.5	78.5	83	78	68.5	52	47.5	84
	L.	11.5	28	36	35	43	47.5	53	57	50	43	27.5	15.5	11.5
	M.	31.5	36.3	46.9	45.1	57.4	61.1	64	69.9	62.6	53.1	41.8	35.2	50.4
	V.	31	19	31	28	41	36	25.5	26	28	25.5	24.5	32	72.5
1781	H.	46.5	49.5	58	73	78	85	86	84	78	63.5	56	54.5	86
	L.	18	32	33.5	34	44	55	58.5	58.5	46.5	40	30	22.5	18
	M.	32.9	40.6	44	51.5	57.7	67	66.7	67.8	61.8	52.6	42.4	38.2	51.9
	V.	28.5	17.5	24.5	39	34	30	27.5	25.5	31.5	23.5	26	32	68
1782	H.	50.5	50.5	56	62	82	88	85	82	77	61	48.5	45	88
	L.	19.5	10.5	21	32	36	43	53	48	45	34.5	20	26	10.5
	M.	39.7	32.1	39.4	44.8	53	63.4	65.5	61.9	60.10	48.7	36.2	35.3	48.5
	V.	31	40	35	30	46	45	32	34	32	26.5	28.5	19	77.5
1783	H.	49	52	58.5	71	77	83.5	92	92.5	77	70.5	58.5	47	92.5
	L.	26	30.5	17.5	34.5	38	51.5	57	53	48.6	39	30	1	1
	M.	39.2	42.3	37.9	51.5	56.7	64.3	71.9	66.4	61	52.3	43.4	30.2	51.5
	V.	23	21.5	41	36.5	39	32	35	39.5	28.5	31.5	28.5	46	91.5
1784	H.	40.5	44	57	57	86.5	77	87	79	79.1	56	58.5	54.5	87
	L.	8	11.5	21	26	39	48	49.5	47.5	43.5	30.7	34	17	8
	M.	26.2	30.4	36.6	43	58.8	61.4	63.6	62.2	61.5	45.4	43.6	32.8	47.1
	V.	32.5	32.5	30	31	47.5	29	37.5	31.5	35.5	25.5	24.5	28.5	79
Tien jaren door elkander.	H.	50.5	61	74	78	86.5	88	92	92.5	83	71	60	57	92
	L.	3ond.0	4	17.5	26	30	43	49.5	47.5	39	27	20	1	3ond.0
	M.	33	36.9	42.4	48.6	56.5	63.2	66.6	66.2	61.2	51.7	42.9	37.3	50.7
	V.	53.5	57	56.5	52	50.5	45	42.5	45	44	44	40	56	95

VERGELEKEN met het resultaat van dezelfde tienjarige *THERMOMETRISCHE* Waarnemingen op het Huis *Zwanenburg*, tusschen Amsterdam en Haarlem, namelijk van de jaren 1775 tot 1784 ingesloten.

		Januarij.	Febr.	Maart.	April.	Mei.	Junij.	Julij.	Aug.	Sept.	Octob.	Nov.	Dec.	Het geheele jaar.
1775	H.	48	54	55	74	73	80	78	79	76	67	52	49	80
	L.	11	35	34	39	43	52	57	58	53	45	31	30	11
	M.	37.2	44.7	45.6	49.9	55.1	64.9	65.4	65.6	63.5	54.5	39.8	41.5	52.3
	V.	37	19	21	35	30	28	21	21	23	22	21	19	69
1776	H.	41	49	62	68	72	79	83	77	70	65	57	50	83
	L.	0	9	36	37	42	52	60	56	49	40	32	25	0
	M.	24.8	39.7	45	50.7	53	62.6	67.2	64.8	59.5	54.3	44	37.9	50.2
	V.	41	40	26	31	30	27	23	21	21	25	25	25	83
1777	H.	44	48	67	62	67	75	76	83	75	71	56	50	83
	L.	21	17	32	36	48	49	56	56	49	28	39	25	21
	M.	33.7	33.5	43.1	46.2	55.3	59.7	63.5	65.7	60.9	53	47.4	36.4	49.9
	V.	23	31	35	26	19.6	26	20	27	26	43	17	25	62
1778	H.	43	45	54	66	71	77	85	75	65	61	55	52	85
	L.	16	27	28	34	46	49	58	52	38	33	37	32	16
	M.	31.4	33.2	39.3	48.3	56.6	61.5	66.9	65	55.3	46.8	45.4	44.3	49.5
	V.	27	18	26	32	25	28	27	23	27	28	18	20	69
1779	H.	42	54	58	65	73	68	78	78	77	67	60	55	78
	L.	24	36	32	41	41	50	58	61	53	46	28	25	24
	M.	33.6	42.7	44.6	50.2	56.3	58.1	65	67.9	62.4	55	43.4	39	51.5
	V.	18	18	26	24	32	18	30	17	24	21	32	30	54
1780	H.	40	45	64	63	76	78	75	76	73	63.5	52	46	78
	L.	8	26	37	35	46	47	53	60	50	45	31	13	8
	M.	29.6	34.7	45.5	44.6	56.3	58.1	62.1	67.3	60.9	52.6	41.7	34.1	49
	V.	32	19	27	28	30	31	22	16	23	18.5	21	33	70
1781	H.	42	47	57	64.5	72	80	76.5	76	74	63	59	48.5	80
	L.	17	32	33	33	42.5	56	56	54.5	51	43	30	22.5	17
	M.	30.8	38.6	42.1	49.1	54.3	64.8	64.4	60.3	60.7	52	42.6	35.7	50
	V.	25	15	24	31.5	29.5	24	20.5	21.5	23	20	29	26	63
1782	H.	49.5	43	50	56	70	78	77.5	75.5	68.5	55	49.5	45	78
	L.	21	14.5	27.5	34.5	37	44.5	56	53	50	38	21.5	25	14.5
	M.	39.4	31.7	38.2	43.8	51.4	59.3	63.6	61.5	59.6	48	36.3	34.7	47.3
	V.	28.5	28.5	22.5	21.5	33	33.5	21.5	22.5	18.5	17	28	20	63.5
1783	H.	45	49	51	64.5	68	73.5	83	83	69.5	65	54	43	83
	L.	26.5	31.5	18.5	38	43	51.5	58.5	53	52	41	32	3	3
	M.	38.4	41.9	36.6	49.1	53.8	61.4	69.1	64.7	59.5	53	42.1	30.8	50.1
	V.	18.5	17.5	32.5	26.5	25	22	24.5	30	17.5	24	22	40	80
1784	H.	39	41	48	53.5	79	70.5	78	72.5	73	53.5	54	45	78
	L.	9	10.5	24	26	41	50.5	51	49.5	47.5	30	35	19	9
	M.	26.3	29.1	34.8	41.4	56.6	60	61.1	60.0	60.6	45.1	43.6	33	46.2
	V.	30	30.5	24	27.5	38	20	27	23	25.5	23.5	19	26	69
	H.	48	54	67	74	76	80	85	83	77	71	60	55	85
	L.	0	9	18.5	26	37	44.5	51	49.5	38	30	21.5	3	0
	M.	32.6	38	41.5	47.5	54.7	61	64.9	65	60.3	51.4	43.5	36.7	49.6
	V.	48	45	48.5	48	39	35.5	34	33.5	39	41	38.5	52	85

Hoogste, laagste, gemiddelde en verschillende Standen van den *THERMOMETER*, gedaan op het Huis *Zwanenburg*; getrokken uit de veertigjarige Tafel, te vinden in de Natuurkundige Verhandelingen van het jaar MDCCLXXVII.

Jaren	1736	1737	1738	1739	1740	1741	1742	1743	1744	1745	1746	1747	1748	1749	1750	1751	1752	1753	1754	1755
Hoogste	Julij. 79 gr.	Mei. Junij.* 77 gr.	Aug. 84 gr.	Mei. 80 gr.	Aug. 73 gr. L. H.	Julij. 83 gr.	Julij. 77 gr.	Junij. 82 gr.	Junij. Julij. 74 gr.	Julij. 80 gr.	Mei. Julij. 77 gr.	Julij. 79 gr.	Junij. Aug. 83 gr.	Julij. 83 gr.	Julij. 89 gr.	Junij. 77 gr.	Junij. 78 gr.	Julij. 82 gr.	Mei. 78 gr.	Julij. 79 gr.
Laagste	Febr. 19	Dec. 25	Januarij. 18	Nov. 21½	Januarij. 2ond.0	Januarij. 17	Januarij. 4ond.0 nl.	Januarij. 22	Januarij. 18	Januarij. 18	Januarij. Maart. 23	Januarij. 10	Maart. 11	Januarij. 21	Januarij. 23	Febr. 17	Dec. 28	Januarij. 16	Januarij. Febr. 16	Febr. 9
Gemiddelde Standen	$50\frac{954}{1095}$	$51\frac{0}{1095}$	$49\frac{603}{1095}$	$49\frac{0}{1095}$	$44\frac{593}{1095}$	$48\frac{1017}{1095}$	$46\frac{365}{1095}$ nl.	$48\frac{1037}{1095}$	$48\frac{119}{1095}$	$47\frac{1053}{1095}$	$47\frac{544}{1095}$	$49\frac{890}{1095}$	$49\frac{171}{1095}$	$49\frac{771}{1095}$	$50\frac{102}{1095}$	$48\frac{539}{1095}$	$50\frac{154}{1095}$	$49\frac{500}{1095}$	$48\frac{483}{1095}$	$48\frac{490}{1095}$
Verschillen	60	52	66	58½	75	66	81	60	56	62	54	69	72	62	66	60	50	66	62	70

Jaren	1756	1757	1758	1759	1760	1761	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	1772	1773	1774	1775
Hoogste	Julij. 83 gr.	Julij. 86 gr.	Mei. 78 gr.	Junij. 85½ gr.	Junij. 84 gr.	Junij. 84 gr.	Julij. 82 gr.	Aug. 84 gr.	Junij. 83 gr.	Aug. 86 gr.	Junij. Aug. 76 gr.	Aug. 81 gr.	Julij. 83 gr.	Mei. Junij. 79 gr.	Aug. 85 gr.	Junij. 80 gr.	Junij. 81 gr.	Aug. 86 gr.	Junij. 84 gr.	Junij. 80 gr.
Laagste	Dec. 20	Januarij. 11	Januarij. 12	Dec. 16	Januarij. 9	Dec. 20	Dec. 15	Januarij. 10	Dec. 21	Febr. 15	Januarij. 22	Januarij. 6	Januarij. 6	Januarij. 27	Januarij. 21	Januarij. 16	Januarij. 19	Febr. 21	Nov. 17	Januarij. 6½
Gemiddelde Standen	$49\frac{500}{1095}$	$49\frac{533}{1095}$	$49\frac{855}{1095}$	$50\frac{871}{1095}$	$50\frac{360}{1095}$	$50\frac{815}{1095}$	$49\frac{243}{1095}$	$48\frac{650}{1095}$	$50\frac{705}{1095}$	$50\frac{754}{1095}$	$50\frac{174}{1095}$	$49\frac{363}{1095}$	$49\frac{577}{1095}$	$50\frac{222}{1095}$	$50\frac{470}{1095}$	$49\frac{11}{1095}$	$51\frac{134}{1095}$	$51\frac{858}{1095}$ nh.	$50\frac{691}{1095}$	$52\frac{300}{1095}$ h.
Verschillen	63	75	66	69½	75	64	67	74	62	71	54	75	77	52	64	64	62	65	67	73½

Tafel V.

TAFEL van de te Amsterdam gewaaid hebbende winden, in drie verschillende tijdperken, ieder van veertien jaren, met elkander vergeleken.

	NOORD.			N. N. OOST.			NOORD-OOST.			O. N. OOST.			OOST.		
	In de jaren 1701 tot 1715	In de jaren 1734 tot 1748	In de jaren 1766 tot 1780.	In de jaren 1701 tot 1715.	In de jaren 1734 tot 1748.	In de jaren 1766 tot 1780.	In de jaren 1701 tot 1715.	In de jaren 1734 tot 1748.	In de jaren 1766 tot 1780.	In de jaren 1701 tot 1715.	In de jaren 1734 tot 1748.	In de jaren 1766 tot 1780.	In de jaren 1701 tot 1715.	In de jaren 1734 tot 1748.	In de jaren 1766 tot 1780.
Januarij.	20	32	41	3	9	19	71	36	71	10	17	20	233	158	180
Februarij.	43	46	40	3	7	5	56	49	60	8	10	13	131	116	71
Maart.	43	67	65	15	18	10	110	86	134	25	27	27	158	164	141
April.	77	84	106	18	38	15	116	124	142	17	26	32	116	91	116
Mei.	90	103	121	20	40	23	151	126	137	36	36	20	143	148	92
Junij.	86	87	107	16	35	12	124	115	80	16	18	12	127	87	84
Julij.	84	84	76	13	35	8	89	99	58	8	32	9	66	70	59
Augustus.	63	86	81	7	35	7	74	79	84	8	21	7	76	70	73
September.	27	63	47	15	20	6	55	36	66	11	14	5	138	100	115
October.	51	73	44	10	13	10	64	47	41	11	16	5	132	168	130
November.	38	35	51	6	21	4	51	27	43	8	13	3	99	132	97
December.	33	34	39	5	10	11	31	32	62	6	10	23	123	95	137
In 12 maanden.	655	794	818	131	281	130	992	856	978	164	240	176	1542	1399	1295

2267. NOORD. 542. N. N. OOST. 2826. NOORD-OOST. 580. O. N. OOST. 4236. OOST.

	O. Z. OOST.			ZUID-OOST.			Z. Z. OOST.			ZUID.			Z. Z. WEST.		
	In de jaren 1701 tot 1715.	In de jaren 1734 tot 1748.	In de jaren 1766 tot 1780.	In de jaren 1701 tot 1715.	In de jaren 1734 tot 1748.	In de jaren 1766 tot 1780.	In de jaren 1701 tot 1715.	In de jaren 1734 tot 1748.	In de jaren 1766 tot 1780.	In de jaren 1701 tot 1715.	In de jaren 1734 tot 1748.	In de jaren 1766 tot 1780.	In de jaren 1701 tot 1715.	In de jaren 1734 tot 1748.	In de jaren 1766 tot 1780.
Januarij.	20	31	11	109	55	67	24	34	13	76	68	67	26	43	15
Februarij.	16	18	12	71	38	59	13	14	7	58	43	70	14	33	22
Maart.	15	17	4	56	43	35	9	25	8	42	65	45	15	26	9
April.	14	14	7	37	35	40	19	22	4	50	31	35	3	25	13
Mei.	3	18	6	44	57	38	5	26	6	33	33	55	4	12	7
Junij.	6	18	10	40	30	30	4	13	5	41	39	42	8	10	15
Julij.	3	16	11	33	21	28	12	13	7	30	35	43	18	15	13
Augustus.	7	23	7	44	37	39	3	8	3	50	42	64	9	18	13
September.	10	33	10	37	39	67	5	13	12	51	51	93	15	31	16
October.	10	24	16	83	63	52	18	32	16	61	68	113	29	37	11
November.	20	35	9	113	54	65	17	31	5	74	92	87	25	38	20
December.	13	23	13	99	60	54	21	36	11	86	83	83	18	38	24
In 12 maanden.	137	270	116	766	532	574	150	267	97	652	650	797	184	326	178

523. O. Z. OOST. 1872. ZUID-OOST. 514. Z. Z. OOST. 2099. ZUID. 688. Z. Z. WEST.

	ZUID-WEST.			W. Z. WEST.			WEST.			W. N. WEST.			NOORD-WEST.			N. N. WEST.		
	In de jaren 1701 tot 1715.	In de jaren 1734 tot 1748.	In de jaren 1766 tot 1780.	In de jaren 1701 tot 1715.	In de jaren 1734 tot 1748.	In de jaren 1766 tot 1780.	In de jaren 1701 tot 1715.	In de jaren 1734 tot 1748.	In de jaren 1766 tot 1780.	In de jaren 1701 tot 1715.	In de jaren 1734 tot 1748.	In de jaren 1766 tot 1780.	In de jaren 1701 tot 1715.	In de jaren 1734 tot 1748.	In de jaren 1766 tot 1780.	In de jaren 1701 tot 1715.	In de jaren 1734 tot 1748.	In de jaren 1766 tot 1780.
Januarij.	162	188	183	17	46	27	79	125	95	16	37	18	54	42	91	10	9	12
Februarij.	195	171	255	32	41	35	104	152	125	29	52	15	63	42	52	10	16	6
Maart.	141	125	162	17	29	34	134	131	139	36	41	20	100	48	82	14	18	15
April.	149	110	137	17	46	23	112	140	108	30	51	11	110	44	96	15	19	15
Mei.	132	100	151	11	38	19	113	81	108	20	41	17	107	54	115	18	17	15
Junij.	125	94	150	21	49	28	118	162	161	26	66	24	137	54	126	5	23	14
Julij.	168	131	204	24	51	29	159	173	186	29	59	45	177	65	132	17	31	22
Augustus.	216	139	189	37	61	36	181	176	176	18	66	32	127	56	102	10	13	17
September.	220	173	192	17	54	26	126	154	127	20	52	19	145	49	90	8	18	9
October.	199	142	248	14	40	24	106	117	130	18	30	15	111	39	70	13	21	5
November.	212	148	250	20	45	32	103	124	110	29	53	22	79	48	94	6	4	8
December.	275	228	199	14	45	30	103	154	145	22	36	14	78	38	78	3	8	7
In 12 maanden.	2194	1749	2320	241	545	343	1438	1689	1610	293	584	253	1288	579	1128	129	197	145

6263. ZUID-WEST. 1129. W. Z. WEST. 4737. WEST. 1130. W. N. WEST. 2995 NOORD-WEST. 471. N. N. WEST.

Tafel VI.

E. TAFEL der acht windstreken, gerangschikt volgens de gewone afdeeling der jaargetijden.

Windstreken.		Noord.	N. Oost.	Oost.	Z. Oost.	Zuid.	Z. West.	West.	N. West.
Lente.	Maart. April. Mei.	756	1126	1169	385	389	1207	1066	756
Zomer.	Junij. Julij. Augustus.	754	802	712	302	386	1416	1492	976
Herfst.	September. October. November.	429	430	1111	573	690	1784	1097	725
Winter.	December. Januarij. Februarij.	328	468	1244	612	634	1856	1082	538
12 Maanden.		2267	2826	4236	1872	2099	6263	4737	2995

F. De acht windstreken, gerangschikt volgens onze opgegevene afdeeling der jaargetijden.

	Noord.	N. Oost.	Oost.	Z. Oost.	Zuid.	Z. West.	West.	N. West.
½ Maart.	88 m.	165m.	232m.	67m.	76m.	214m.	202m.	115m
April.	267	382	323	112	116	396	360	250
Mei.	314	414	383	139	121	383	302	276
Lente.	669	961	938	318	313	993	864	641
Junij.	280	319	298	100	122	369	441	317
Julij.	244	246	195	82	108	503	518	274
Augustus.	230	237	219	120	156	544	533	285
Zomer.	754	802	712	302	386	1416	1492	976
September.	137	157	353	143	195	585	407	284
October.	168	152	430	198	242	589	353	220
½ November.	62	61	164	116	127	305	169	111
Herfst.	367	370	947	457	564	1479	929	615
½ November.	62	60	164	116	126	305	168	110
December.	106	125	355	213	252	702	402	194
Januarij.	93	178	571	231	211	533	299	187
Februarij.	129	165	318	168	171	621	381	157
½ Maart.	87	165	231	67	76	214	202	115
Winter.	477	693	1639	795	836	2375	1452	763
12 Maanden	2267	2826	4236	1872	2099	6263	4737	2995

G. De windstreken, die iets uit het Oosten, Noorden, Zuiden en Westen hebben, bij elkanderen volgens de jaargetijden vereenigd.

	Maart. April. Mei.	Junij. Julij. Augustus.	Septemb. October. Novemb.	Decemb. Januarij. Februarij.	Alle winden zoo als zij jaarlijks waaijen.
Winden die iets uit het *Oosten* hebben.	3345	2284	2621	2843	11093
Winden die iets uit het *Noorden* hebben.	3484	3348	2125	1844	10801
Winden die iets uit het *Zuiden* hebben.	2551	2728	3902	2952	13133
Winden die iets uit het *Westen* hebben.	3780	4856	4450	4317	17403
Som van alle winden gedurende 3 maanden.	13160	13216	13098	12956	52430

Tafel VII.

Over de te Amfterdam waargenomene *WEERSVERANDERINGEN* volgens de maanden, gedurende de jaren 1759—1764 en 1778—1784. Benevens eene *TAFEL* van het gevallen Water op het Huis *Zwanenburg*, tusfchen Amfterdam en Haarlem.

Maanden.		1759.	1760	1761	1762	1763	1764	Som van zes jaren.	1778	1779	1780	1781	1782	1783	1784	Som van zeven jaren.	Totaal van dertien jaren.
Januarij.	Regen	10 maal.	4 maal.	7 maal.	10 maal.	2 maal.	17 maal.	50 maal.	8 maal.	7 maal.	5 maal.	9 maal.	19 maal.	19 maal.	1 maal.	68 maal.	118 malen.
	Sneeuw	1 —	4 —	1 —	1 —	2 —	2 —	11 —	6 —	2 —	12 —	11 —	5 —	8 —	15 —	59 —	70 —
	Hagel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	1 —	0 —	0 —	4 —	1 —	8 —	1 —	2 —	16 —	17 —
	IJzel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	0 —	0 —	0 —	3 —	4 —	4 —
	Mist	3 —	5 —	6 —	5 —	3 —	3 —	25 —	9 —	14 —	9 —	6 —	4 —	3 —	12 —	57 —	82 —
den 20ften eene aardbeving.	Nevel	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	0 —	1 —	0 —	6 —	6 —	4 —	1 —	0 —	9 —	26 —	27 —
	Donder	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	1 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —
Februarij.	Regen	6 —	6 —	14 —	7 —	15 —	8 —	56 —	2 —	6 —	10 —	16 —	5 —	19 —	5 —	63 —	119 —
	Sneeuw	0 —	5 —	4 —	11 —	2 —	4 —	26 —	9 —	0 —	10 —	6 —	9 —	3 —	13 —	50 —	76 —
	Hagel	0 —	0 —	2 —	0 —	0 —	0 —	2 —	2 —	0 —	6 —	4 —	1 —	2 —	1 —	16 —	18 —
	IJzel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	1 —
	Mist	5 —	5 —	1 —	1 —	6 —	0 —	18 —	17 —	9 —	8 —	2 —	0 —	1 —	8 —	45 —	68 —
	Nevel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	4 —	1 —	0 —	5 —	1 —	6 —	17 —	17 —
	Donder	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —
Maart.	Regen	13 —	6 —	8 —	9 —	8 —	4 —	48 —	10 —	6 —	16 —	6 —	10 —	10 —	7 —	66 —	114 —
	Sneeuw	1 —	0 —	0 —	11 —	2 —	2 —	16 —	1 —	0 —	1 —	1 —	13 —	10 —	13 —	39 —	55 —
	Hagel	0 —	0 —	1 —	0 —	0 —	0 —	1 —	0 —	0 —	2 —	0 —	9 —	6 —	5 —	22 —	23 —
	IJzel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —
	Mist	3 —	1 —	3 —	1 —	2 —	1 —	11 —	8 —	4 —	2 —	2 —	0 —	2 —	4 —	22 —	33 —
	Nevel	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	0 —	1 —	0 —	2 —	1 —	4 —	0 —	2 —	0 —	9 —	10 —
	Donder	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —
April.	Regen	6 —	7 —	10 —	4 —	8 —	8 —	43 —	7 —	11 —	20 —	13 —	18 —	8 —	18 —	95 —	138 —
	Sneeuw	1 —	0 —	1 —	1 —	0 —	1 —	4 —	0 —	0 —	3 —	0 —	1 —	0 —	6 —	10 —	14 —
	Hagel	1 —	1 —	0 —	0 —	0 —	2 —	4 —	1 —	5 —	12 —	0 —	4 —	2 —	3 —	27 —	31 —
	IJzel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —
	Mist	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	2 —	0 —	1 —	0 —	0 —	0 —	0 —	3 —	3 —
	Nevel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	0 —	1 —	0 —	2 —	2 —
	Donder	1 —	1 —	0 —	2 —	0 —	0 —	4 —	3 —	1 —	2 —	0 —	1 —	0 —	1 —	8 —	12 —
Mei.	Regen	8 —	11 —	16 —	6 —	4 —	6 —	51 —	11 —	16 —	18 —	9 —	24 —	11 —	12 —	100 —	152 —
	Sneeuw	0 —	1 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —
	Hagel	0 —	1 —	0 —	0 —	0 —	1 —	2 —	0 —	1 —	0 —	0 —	4 —	1 —	0 —	6 —	8 —
	IJzel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —
	Mist	0 —	2 —	0 —	0 —	0 —	0 —	2 —	0 —	1 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	2 —	4 —
	Nevel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	3 —	0 —	0 —	1 —	4 —	4 —
	Donder	1 —	0 —	2 —	3 —	2 —	2 —	10 —	0 —	1 —	1 —	0 —	2 —	1 —	1 —	6 —	16 —
Junij.	Regen	11 —	5 —	9 —	8 —	5 —	8 —	46 —	7 —	12 —	15 —	12 —	11 —	9 —	22 —	88 —	134 —
	Sneeuw	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —
	Hagel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	3 —	3 —	0 —	0 —	0 —	0 —	2 —	0 —	0 —	2 —	7 —
	IJzel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —
	Mist	0 —	0 —	1 —	0 —	0 —	0 —	1 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —
	Nevel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	2 —	2 —	4 —	4 —
	Donder	0 —	2 —	3 —	0 —	1 —	1 —	7 —	3 —	1 —	2 —	3 —	3 —	3 —	2 —	14 —	21 —
Julij.	Regen	3 —	4 —	6 —	6 —	14 —	6 —	39 —	6 —	17 —	19 —	17 —	15 —	10 —	19 —	103 —	142 —
	Sneeuw	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —
	Hagel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	2 —	0 —	0 —	1 —	0 —	0 —	3 —	3 —
	IJzel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —
	Mist	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —
	Nevel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	2 —	0 —	1 —	0 —	4 —	4 —
	Donder	0 —	1 —	1 —	1 —	0 —	3 —	6 —	3 —	5 —	4 —	2 —	1 —	1 —	1 —	14 —	20 —
Augustus.	Regen	11 —	20 —	5 —	9 —	6 —	5 —	56 —	5 —	6 —	2 —	17 —	27 —	21 —	17 —	95 —	151 —
	Sneeuw	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —
	Hagel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	3 —	2 —	1 —	7 —	7 —
	IJzel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —
	Mist	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	1 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —
	Nevel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	0 —	1 —	2 —	4 —	4 —
	Donder	2 —	1 —	1 —	1 —	3 —	2 —	10 —	1 —	3 —	1 —	4 —	3 —	6 —	2 —	20 —	30 —
September.	Regen	8 —	6 —	5 —	9 —	4 —	4 —	36 —	5 —	18 —	12 —	18 —	16 —	14 —	12 —	95 —	131 —
	Sneeuw	1 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —
	Hagel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	5 —	5 —	1 —	1 —	0 —	4 —	3 —	2 —	0 —	11 —	16 —
	IJzel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —
	Mist	2 —	1 —	0 —	0 —	0 —	0 —	4 —	2 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	4 —
	Nevel	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	3 —	1 —	5 —	5 —
	Donder	0 —	2 —	0 —	1 —	0 —	5 —	9 —	0 —	1 —	3 —	5 —	2 —	3 —	1 —	15 —	24 —
October.	Regen	9 —	9 —	9 —	13 —	4 —	6 —	50 —	13 —	17 —	22 —	22 —	26 —	15 —	16 —	131 —	180 —
	Sneeuw	0 —	0 —	0 —	2 —	0 —	0 —	2 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	2 —
	Hagel	0 —	1 —	0 —	0 —	4 —	1 —	6 —	3 —	0 —	0 —	2 —	4 —	1 —	2 —	12 —	18 —
	IJzel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —
	Mist	0 —	1 —	2 —	3 —	5 —	2 —	13 —	3 —	5 —	2 —	1 —	1 —	1 —	2 —	15 —	28 —
	Nevel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	4 —	2 —	2 —	2 —	3 —	2 —	15 —	15 —
	Donder	0 —	0 —	0 —	2 —	1 —	1 —	4 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	0 —	0 —	1 —	5 —
November.	Regen	8 —	11 —	14 —	7 —	11 —	2 —	53 —	14 —	18 —	20 —	15 —	17 —	15 —	18 —	117 —	170 —
	Sneeuw	0 —	0 —	1 —	0 —	3 —	2 —	6 —	0 —	0 —	3 —	1 —	6 —	0 —	0 —	10 —	16 —
	Hagel	4 —	1 —	1 —	0 —	1 —	1 —	8 —	3 —	1 —	7 —	1 —	6 —	3 —	5 —	26 —	34 —
	IJzel	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	0 —	0 —	1 —	1 —
	Mist	1 —	2 —	2 —	12 —	1 —	7 —	25 —	4 —	9 —	4 —	5 —	3 —	4 —	1 —	30 —	55 —
	Nevel	0 —	0 —	0 —	1 —	0 —	0 —	1 —	0 —	5 —	4 —	2 —	4 —	4 —	3 —	22 —	23 —
	Donder	0 —	1 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	2 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	2 —	3 —
December.	Regen	11 —	14 —	4 —	2 —	9 —	4 —	44 —	8 —	17 —	7 —	8 —	11 —	2 —	9 —	52 —	96 —
	Sneeuw	0 —	1 —	2 —	3 —	0 —	3 —	9 —	1 —	4 —	3 —	0 —	5 —	3 —	13 —	29 —	38 —
	Hagel	0 —	1 —	0 —	0 —	3 —	0 —	4 —	1 —	5 —	0 —	0 —	4 —	0 —	1 —	11 —	15 —
	IJzel	0 —	0 —	2 —	0 —	0 —	0 —	2 —	0 —	1 —	1 —	0 —	2 —	0 —	2 —	6 —	8 —
	Mist	13 —	1 —	8 —	6 —	7 —	3 —	38 —	2 —	7 —	10 —	8 —	11 —	8 —	6 —	52 —	90 —
	Nevel	0 —	0 —	0 —	1 —	0 —	0 —	1 —	1 —	2 —	6 —	3 —	5 —	9 —	8 —	34 —	35 —
	Donder	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	1 —	1 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	2 —	2 —
12 Maanden.	Regen	104 —	103 —	107 —	90 —	90 —	78 —	572 —	96 —	151 —	166 —	162 —	199 —	153 —	156 —	1083 —	1655 —
	Sneeuw	4 —	11 —	9 —	29 —	9 —	14 —	76 —	17 —	6 —	32 —	19 —	39 —	24 —	60 —	197 —	273 —
	Hagel	5 —	5 —	4 —	0 —	8 —	14 —	36 —	11 —	15 —	31 —	13 —	49 —	20 —	20 —	159 —	195 —
	IJzel	0 —	0 —	2 —	0 —	0 —	0 —	2 —	0 —	1 —	3 —	0 —	3 —	0 —	5 —	12 —	14 —
	Mist	27 —	18 —	23 —	28 —	25 —	17 —	138 —	47 —	49 —	36 —	24 —	19 —	19 —	34 —	228 —	366 —
	Nevel	0 —	0 —	0 —	2 —	2 —	0 —	4 —	1 —	23 —	21 —	22 —	18 —	27 —	34 —	146 —	150 —
	Donder	4 —	8 —	7 —	10 —	7 —	15 —	51 —	13 —	13 —	13 —	14 —	13 —	14 —	8 —	88 —	139 —

Zevenendertigjarige *TAFEL* van gevallen Water op het Huis *Zwanenburg*, getrokken uit eene veertigjarige Tafel over de jaren 1738—1774. uit de Natuurkundige verhandelingen.

Jaren.	1738	1739	1740	1741	1742	1743	1744	1745	1746	1747	1748	1749	1750	1751	1752	1753	1754	1755	1756
Januarij.	Lijnen. 10¾	Lijnen. 27	Lijnen. 4¾	Lijnen. 15¾	Lijnen. 10	Lijnen. 10½	Lijnen. 2½ nl.	Lijnen. 8½	Lijnen. 24½	Lijnen. 8	Lijnen. 12¼	Lijnen. 42¾ nh.	Lijnen. 4½	Lijnen. 22½	Lijnen. 27	Lijnen. 5¼	Lijnen. 18¼	Lijnen. 5	Lijnen. 29
Februarij.	9½	18½	2½ nl.	11	13	12¼	3¼	10½	22¾	36¼ nh.	0½ l.	29	20	16¼	21¼	21½	14½	8	17½
Maart.	10	29	13½	5¼	2 nl.	12	22	30¾	24¼	1 l.	13	17	6	39	25¾	12¼	4	34	46 h.
April.	23	17¼	6	2 l.	7	28	18½	12¾	18¼	8½	26	20	43½ nh.	16	3 nl.	33½	18½	28½	52½ h.
Mei.	22	15¼	37¾	20¼	20	20½	16¾	13¾	17½	13½	24¾	8¼	8½	33¼	11½	6	17	13½	19½
Junij.	54½	11	6	9	3 l.	9¾	4 nl.	56¼	55	31¼	29	19	10	10	34¼	22	29	30	33½
Julij.	34	41	11¾	10¾ nl.	50½	21½	26	16	30½	19	36¼	11¾	21¼	65¾	74	21½	25¼	58½	25
Augustus.	37	58¾	29½	29	18	31¾	20	43¼	43½	22	17 nl.	17	38¾	47½	32	57	26¾	49	37½
September.	24¼	73 h.	23¼	39¾	46	14	40	49¼	51½	63½	25	24¾	6¼ nl.	63	36	6½	5½ l.	49¼	13¾
October.	48	9¼	48½	12	21	31	61	40	34½	17½	60¼	13¾	19¼	26	5 nl.	54	23	31	24¾
November.	9	13¾	39¼	26	43	20	35	22¾	20½	18½	11¾ nl.	15¾	35	23	29	60	31¾	86½ h.	32
December.	15½	36½	27¾	14¾	0½	14¾	16¼	13	39½	65¾ h.	34¾	23¾	32¼	22½	33	52½ nh.	25	18¾	5 nl.
12 Maanden.	D. L. 24:9½	D. L. 29:2¾	D. L. 20:10	D. L. 16:3	D. L. 19:6	D. L. 18:8 nl.	D. L. 18:8¼	D. L. 26:4¾	D. L. 32:0	D. L. 27:4½	D. L. 24:5¼	D. L. 21:0	D. L. 21:3¼	D. L. 32:0¾	D. L. 27:7¾	D. L. 29:4	D. L. 19:10½	D. L. 34:4	D. L. 27:11½

Jaren.	1757	1758	1759	1760	1761	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	1772	1773	1774	Totaal van 37 jaren.
Januarij.	Lijnen. 7	Lijnen. 13¼	Lijnen. 19¾	Lijnen. 19	Lijnen. 12½	Lijnen. 23½	Lijnen. 0 l.	Lijnen. 85½ h.	Lijnen. 19	Lijnen. 7	Lijnen. 26½	Lijnen. 6	Lijnen. 12½	Lijnen. 21	Lijnen. 20½	Lijnen. 23	Lijnen. 23	Lijnen. 26½	Lijnen 654½
Februarij.	5	26¾	10	22	33	25½	39 h.	19	19½	33	34	28	26	10	3	33	11½	26	692¼
Maart.	18½	23¾	10	13½	5	13	20½	5	42 nh.	22	21	5½	9	30	24	19	4	14	646½
April.	19	13¼	18½	7½	14½	5¼	11	17	35	12	8	24½	8½	19	8½	25	13	17½	659¾
Mei.	13	5 nl.	2¾ l.	52¾ h.	25¼	24½	9½	17½	10	23½	45 nh.	13½	15½	21	22½	10	18	28	696¾
Junij.	18	26	28½	34	63 h.	5½	21¼	53½	20	26½	19	32½	61½ nh.	44	20	19	16	18	1030
Julij.	24½	98 h.	15	14½	24	16½	86½ nh.	32½	9 l.	44	42½	44½	20	14½	39	10½	18	20½	1168
Augustus.	45¼	36½	40½	41½	19½	58	41	54	48	32	23	65 nh.	38½	12 l.	72½ h.	41	20	26½	1370
September.	11	25	28	13	48¾	42	49	50	32	19½	25	51	39	43	33	48	34½	31	1276¾
October.	31½	16¼	68	70	28½	79½ h.	64	49	71 nh.	26	62	18½	3½ l.	31½	55	26½	28	30	1339
November.	46¾	20¾	46¼	27½	49	19½	65½ nh.	28	25	14	35	45	25	46½	28	22	42	28	1186¼
December.	34	34¼	12	30¼	9½	5 nl.	33½	34½	18	10	11½	15½	25	36½	17	17	36½	22½	892¼
12 Maanden.	D. L. 22:9½	D. L. 28:2¾	D. L. 24:11¼	D. L. 28:9½	D. L. 27:8½	D. L. 26:5¾	D. L. 36:8½ nh.	D. L. 37:1½ h.	D. L. 29:0½	D. L. 22:5½	D. L. 29:4½	D. L. 29:1½	D. L. 23:8	D. L. 27:5	D. L. 28:7	D. L. 24:6	D. L. 22:0½	D. L. 24:0½	Duim. Lijn. 967:8

1790 te veel treurige voorbeelden heeft opgeleverd. Deze buitengemeene zware mist heeft ook gelegenheid gegeven, dat er voor de eerste maal eene keure, tot voorzorge, den 27 *Januarij* 1791, gemaakt is, welke verder, op den 23 *December* 1795, meer uitgebreid, en (§. 81) door ons opgegeven is.

DERDE AFDEELING.

Ligchaamsgesteldheid, karakter, leefwijze en gewoonten der Amsterdammers, voor zoo verre zulks uit eene vermenging van allerhande Natiën zich laat opmaken.

---

§. 112. Het is door alle volksbeschrijvers en karakterkundigen aangemerkt, dat, daar aan den eenen kant het karakteristieke in de volks-geaardheid sterker en kenbaarder wijzigingen aanneemt, naarmate de massa's van bij elkander wonende landgenooten grooter zijn (bij voorbeeld, in de hoofd-, hof-, en koopsteden) aan de andere zijde juist deze uitgebreidheid dier plaatselijke maatschappijen, het volkskarakter meer zamengesteld, ingewikkelder en dus moeijelijker onderkenbaar doet worden, uit hoofde, vooreerst, der groote vermenging van natiën en rassen, en ten tweede van de meerdere weelde en hoofschheid in zeden en leefwijze, welke in zoodanige groote steden plaats grijpen.

Moeijelijk, bijna onmogelijk, derhalve, is het in de bewoners van zulk eene wereld-

stad,

ſtad ; als *Amſterdam*, het echt *nationaal* zuiver aan te wijzen, dewijl dit zich aldaar niet dan zeer gemengd vertoont, zoo door de dagelijks afwisſelende menigte van vreemdelingen, die deze ſtad om handelzaken, fabrijkwezen, geleerdheid, merkwaardigheden, of om eenig ander eigenbelang bezoeken, en waarvan de groote ſtroom toch altoos in de bedding, waardoor hij henen vloeit, eenige ſporen nalaat, als voornamelijk door die groote hoeveelheid van buitenlanders, welke zich van tijd tot tijd aldaar zijn, komen, en nog gedurig komen nederzetten, en langs dien weg, vooral door het aanhuwelijken, eene aanmerkelijke hoeveelheid van vreemde ſtof en vreemde zeden in het ſtedelijk volksligchaam invoeren; want het is toch bewezen, dat alle vermenging van natiën op eene zelfde plaats, alle *koloniſatiën* eene ſoort van natuurlijke en zedelijke *décompoſitie* veroorzaakt, dewijl de vreemdelingen zoo wel iets van den landaard, als deze wederkeerig van de buitenlandſche *kolonisten* aanneemt, gelijk de geſchiedenis der Oosterſche en Noordſche volksverhuizingen in de middeleeuwen, en al vroeger, hiervan de onloochenbaarſte bewijzen oplevert.

Wanneer wij het dus ondernemen, van het ſtedelijk karakter der *Amsterdammers*, zoo

zoo als hetzelve zich nu voordoet, het een en ander te zeggen, alsdan ſpreekt het van zelf, dat zulks zich meer tot het thans zamengeſtelde, en als het ware, verbasterde beeld dier ſtedelingen bepalen moet, dan doordringen in derzelver eigenlijk oorſpronkelijken, zuiver Nederlandſchen, aard. Het eerſte kan ook ſlechts vereischt worden, en doelmatig zijn in een Werk als dit; en het is dan ook in dezen vorm alleen, dat wij eene beknopte karakterſchets der hedendaagſche *Amsterdammers* ontwerpen, of liever eenige algemeene aanmerkingen, ter aanduiding daarvan, voordragen zullen; echter in het oog houdende die beſcheidenheid en omzigtigheid, welke ons jegens een zoo achtingwaardig gedeelte onzer Natie voegt, en den karakterſchrijver ſteeds eigen behoort te zijn.

§. 113. Voordat wij echter het zedelijk karakter nagaan, zullen wij iets over de *phyſieke* geſteldheid onzer ſtadgenooten aanſtippen. Dat wij de oorſpronkelijke beſchrijving der ligchaamsgeſteldheid van de *Batavieren*, beſtaande, volgens TACITUS, *in eene kloeke, rijzige geſtalte, fieren opſlag van hemelsblaauwe oogen, geplaatst in een heldhaftig voorhoofd, goudgeel haar, blanke huid, welke zich in het algemeen als kloe-*

kloeke, *deftige en dappere mannen vertoonden* — thans niet meer op onze verbasterde *Amsterdammers* geheel kunnen toepasſen, is zonneklaar. In het algemeen heeft echter de oorſpronkelijke *Amſterdammer* veel van deze geſteldheid overgehouden; want zijne geſtalte is meer rijzig dan klein; hij is welgemaakt, blank van huid, heeft bruin haar, blaauwe oogen, ſtouten blik, hoewel het heldhaftige door eene vertroedelde opvoeding merkelijk verdoofd is. Het vrouwelijke geſlacht is, oppervlakkig beſchouwd, ſchoon, rond van wezen, met blozende kleur en ſchoone tint; een gelaat als van melk en bloed, met blaauwe oogen; waarin nogtans weinige uitdrukking of karakteristieke trekken aanwezig zijn; zij zijn doorgaans blond, rijzig van geſtalte, maar grof van beengeſtel, met eenen groven dikken voet. Over het algemeen is deze blozende ſchoonheid niet duurzaam; want in de eerſte jaren van het huwelijk wordt het voorhenen zoo bloeijende meisje onkenbaar; haar boezem wordt ſlap, en de vrouw veroudert ſpoedig, zoodat men haar doorgaans tien jaren meer aanrekent dan zij wezenlijk oud is. Dat deze algemeene beſchrijving niet toepasſelijk op al onze Schoonen zij, maar dat daaronder vele duur-

duurzame en ware ſchoonheid gevonden wordt, leert de dagelijkſche ondervinding.

§. 114. Kreupele, gebogchelde en blinde voorwerpen zijn hier weinig, in evenredigheid der bevolking; zoodanigen, die met hunne gebreken en ſomtijds walgelijke kwalen onze ſtraten overdekken, en den nijveren burger door het geraas en geklir van orgels, triangels en klaagliederen, niet alleen zeer lastig zijn, maar bijzonderlijk voor onze gevoelige en zwangere vrouwen veeltijds gevaarlijk worden, dragen alle kenmerken, dat de meesten ons van buiten overſtroomen, om door hunne ongelukkige, verminkte en walgelijke geſtalte het medelijden van den mededoogenden *Amsterdammer* op te wekken, en daardoor een beſtaan te vinden. Wij verwonderen ons derhalve zeer, dat onze *Politie* gedoogt, dat onze burgerij op zulk eene onaangename wijze in hare wandelingen en bezigheden geſtoord, en onze vrouwen aan wezenlijke gevaren blootgeſteld worden; terwijl het, onzes inziens, pligt voor elke ſtad of gemeente is, voor derzelver hulpelooze, onvermogende armen te zorgen, en het ſchande voor den Staat zijn zoude, indien hij niet voor den verminkten krijgsman, die zich voor het Vader-

derland geheel opofferde, door het verschaffen van het noodige bestaan van het bedelen bevrijdde; maar integendeel hem, tot belooning voor zijne verdiensten, den bedelstaf toereikte, of ten hoogste vergunde, met een orgel zijn brood langs de straten te zoeken.

§. 115. Keeren wij tot de beschrijving van het karakteristieke onzer stadgenooten terug. En voorwaar, wij zouden ons hieraan niet gewaagd hebben, ware het niet, dat de, door zijn voortreffelijk ontwerp *tot eene karakterkunde onzer Natie*, zoo beroemde W. A. OCKERSE ons hierin de behulpzame hand geboden hadde: weshalve onze lezer het goede, dat hij in deze beschrijving mogt aantreffen, grootendeels, op rekening van dezen verdienstelijken schrijver gelieve te stellen.

EERSTE HOOFDSTUK.

Iets over het karakter der Amsterdammers.

§. 116. Om de zoo even aangevoerde redenen, dat wij van het eigenaardig grondkarakter der *Amsterdammers* niets bepaald zeggen kunnen, willen wij slechts aanstippen, dat deze de algemeene vaderlandsche, en in het bijzonder de noordelijke Hollandsche, door OCKERSE en anderen zoo schoon beschreven, volksaard zij, welke nu op verschillenden aard gewijzigd en zelfs geheel verbasterd is. De voornaamste inwerkende grondoorzaken van het tegenwoordig plaatselijk karakter dezer stedelingen schijnen ons de volgende te zijn: 1. de uitgebreide bevolking met derzelver algemeene gevolgen en invloeden op verlichting, beschaving en zedelijkheid; — 2. de koophandel, zee- en scheepvaart, als hoofdtak van bedrijf en welvaren; — 3. de dagelijksche toe- en doorvloed van vreemdelingen; alzoo de talrijke vermenging van alhier gezetene buitenlanders, en vooral ook de menigvuldige Joodsche, Portugesche en vreemde familiën, zoo wel als *repatriërende kolonisten* uit de beide *Indiën* en uit *Afrika*, welke zich hier, vooral in

vre-

vredestijd, in aantal komen nederzetten; eene vermenging, die niet alleen federt eeuwen aanhoudt, maar ook natuurlijk door telkens nieuw aankomenden toevoer, van tijd tot tijd, moet grooter worden; — 4. de veelvuldige gemeenfchap der ftedelingen met andere landen en volken, door middel van talrijke land-, zee- en koloniale reizen, briefwisfeling, enz., waartoe de koophandel gedurig aanleiding geeft; — 5. voorts de vestiging van vele geleerde, letterkundige en andere Maatfchappijen, een *Athænæum* en taalfcholen, Genootfchappen, *Inftituten*, weldadige Geftichten, Schouwburgen, *Societeiten*, Beursverzamelingen, en alles, wat min of meer verbroederingen onder de algemeene volks*masfa* doet ontftaan; — 6. wijders de aloude en latere vormen der algemeene, vooral der ftedelijke, regering en *Politie* hier ter ftede; — de plaatfelijke keuren en wetten, waarnaar het volk van *Amsterdam*, federt eeuwen geregeerd is geworden; en eindelijk, hetgeen misfchien in eenen der eerften rangen had moeten genoemd zijn; — 7. de verdikte, dampige, veranderlijke luchtgefteldheid, waarin, en de brakkig moerasfige grond, waarop de *Amsterdammers* leven; en derzelver *phyfieke* invloed op zenuwen;

huid, het ganſche *organismus*; voedſels; leefwijze, enz.

Het *produkt* van zoo vele te gelijk werkende oorzaken kan niet anders dan zeer zamengeſteld, doch moet te gelijk ſterk ſprekende zijn. Het moet een volkskarakter opleveren, dat, als geheel beſchouwd, zich door eene bonte verſcheidenheid van in het oog vallende, en veelal *kontrasterende* trekken kenmerkt. De *Amſterdammer* moet bijgevolg, overhoops beſchouwd, een van al zijne Naburen, ja in vele opzigten van zich zelven verſchillend wezen, een enkel in zijne ſoort, en het zamenſtel van vele ſchijnbare ongelijkaardigheden zijn.

§ 117. En wie vindt het dan niet zeer natuurlijk, wanneer hij het oog op al deze zamenvloeijende bijzonderheden gevestigd houdt, dat zich in deze ſtedelingen een eigenaardig en zonderling mengſel vertoont van de ſchijnſtrijdigſte karaktertrekken? Tot welke vreemde wijzigingen geeft de *phlegmatisch-choleriſche* koelbloedige geaardheid in het *nationaal* geſtel, en het ontſtaan van eene zoo talrijke bevolking, van vele rijke en groote familiën, wier voorouders voor eenige eeuwen visſchers waren, onder zulk eene worſteling van invloeden, geene gerede

de aanleiding! Is het vreemd, in den *Amsterdammer* over het geheel een wezen te vinden, dat geheel afwijkt van al zijne naburen; — een zonderling mengfel van zedelijkheid en ligtzinnigheid, van gevoeligheid en ongevoeligheid, van trotfche fierheid en diepe gemeenzame nederbuiging, van befchaafdheid en grofheid, van voorkomenheid en ftugheid, van verlichte denkwijze en zwakke vooroordeelen, van ijdele praalzucht en deftige eenvoudigheid, van ftijve ouderwetschheid en wufte modezucht, van laauwe onverfchilligheid en woelzucht, van verdraagzaamheid en ftijfhoofdigheid, van nijvere werkdadigheid en fmaak voor beuzelend vermaak en lediggang, van huishoudelijkheid in het gezin en zwierig vertoon in het openbaar, van netheid, zindelijkheid en reinheid, en van flordigheid in andere opzigten (*a*)? Met

(*a*) Vooral wat de reiniging der huid betreft; van de openbare baden, bij voorbeeld, wordt weinig gebruik gemaakt; de huisbaden zijn zeldzaam, en nog zeldzamer is derzelver gebruik; de *Franfche bidets* kennen onze vrouwen naauwelijks; in het algemeen is men fterk gefteld op eene uitwendige, blinkende zindelijkheid, bij voorbeeld: een fprekend bewijs hiervan geven ons de melkboeren of melkverkoopers, die eenen geruimen tijd van den dag befteden, om de melkvaten en emmers van binnen en buiten blank te fchuren, en toch de melk on-

Met één woord, hoe vele verſtandelijke en zedelijke trekken zouden wij kunnen optellen, waarin het ſtedelijk karakter de vreemdſte kontrasten in dezelfde voorwerpen oplevert, en, als het ware, in tegenſpraak is met zich zelf! En kan dit wel anders zijn, wanneer zoo vele ongelijkaardige en tegen elkander botſende beweegredenen het algemeen karakter wijzigen en daarop werken?

TWEEDE HOOFDSTUK.

Leefwijze en kleeding van den Amſterdammer.

§ 118. Pasſen wij dit nu eens op de *leefwijze*, *gewoonte*, *kleeding*, *opvoeding*, enz. toe, alsdan zal men in zulk eene ſtad eene zeldzame verwarring van nationaliteit en vreemde verbastering aantreffen.

Bij de aanzienlijke en gegoede ſtanden heerscht er te veel zucht voor de voorvaderlijke deftigheid, om dezelve aan de wufte ſchitterzucht der vreemdelingen geheel en al

prijs

overdekt langs de ſtraten en ſtegen dragen, en dus dezen drank aan het invallen van vuilnis en ſtof blootſtellen, zonder zich in het geringſte daarover te bekommeren.

prijs te geven. Men poogt dus beiden te vereenigen, en hieruit ontſtaat eene halve grootheid en gemanierde ſtijfheid, die belagchelijk is voor de meeste buitenlanders van aanzien. De vrouw in haar huishouden, de man op zijn kantoor of pakhuis, het gezin in den ſtillen huiskring, heeft nog zeer veel van den ouden leeftrant, van de vroege eenvoudigheid en huishoudelijke orde behouden; maar, wanneer men gezelſchappen ziet, of wanneer men bezoeken geeft, maaltijden bijwoont, op openbare plaatſen of feesten verſchijnt, alsdan is alles in huis, leefwijze en kleeding, in eenen grootſchen, prachtigen trant; kwistig, ſchitterend is alsdan de leefwijze; op eenen hooſſchen, hetzij *Franſchen* of *Engelſchen*, voet zijn de manieren ingerigt; de kleeding is volſtrekt in den laatſten ſmaak, en onberekend voor ons koudvochtig luchtgeſtel. Zoo groot is veelal het verſchil in de huizen der meer vermogende klasſen, naarmate zij afgezonderd, of in het openbaar verſchijnen, dat men dezelfde lieden, welke men in hun eigen huis dagelijks ziet, in den gezelligen of openbaren kring ſchier niet voor dezelfde erkennen zoude. — Bij den meer burgelijken ſtand, overal gewoon de grooten na te ſtreven, is het zoogenaamd oud burgerlijke te diep in verachting gekomen;

men; om zich geheel daaraan te houden; men zet zich dus op eenen grooteren voet, en bootst van verre de leefwijze, de manieren en kleedingen der voorname lieden na; doch zoo onhandig veelal, dat de ſtijve burgertrant der voorgeſlachten er van allen kant uitkijkt, en men, hetgeen in ſmaak ontbreekt, door ruime overdaad tracht te vergoeden. Van hier, dat de leefwijze, de gewoonten en de kleederpracht in het dagelijkſche leven bij de lieden van deze klasſe ſomtijds kostbaarder zijn, dan bij de waarlijk aanzienlijker. Ieder haalt het zeil in den hoogſten top, en deze ſchitterzucht daalt bij de geringſte volksheffe af tot liederlijkheid, een zoo genoemd *prettig leven*, en balddadigheid, waarvan de uitkomst doorgaans nijpende armoede of de bedelſtaf is.

§ 119. In alle ſtanden kleedt men zich hier met veel zwier, doch te gelijk verkwistend; daarbij zijn de kleedingen, bij de inwoners van beide ſekſen, hedendaags zoo weinig naar ons klimaat afgemeten, dat *Amſterdam* bij de vrouwen van den voornamen ſtand, en ook op zon- en feestdagen bij den, dezen nabootſende, burgerſtand zich vertoont, alsof het onder eene mildzuidelijke hemelſtreek gelegen ware; terwijl het door de mannen van allen ſtand en de gewone burgervrouw wederom

in het barre noorden verplaatst ſchijnt. Want gene geven, uit modezucht, in navolging der *Franſche* en *Italiaanſche* dames, hun geheele ligchaam, bijzonder de edelſte deelen van hetzelve, aan ons veranderlijk, barre klimaat prijs; terwijl deze, het gemeene ſpreekwoord: *die zijn lijf bewaart, bewaart geen legen dop* indachtig, zich in alle jaargetijden eerder warm dan koud kleeden. Doorgaans vindt men de mannen en ſoms zelfs jongelingen, behalve dat zij met dubbele onderkleederen zeer dik gekleed zijn, nog daarenboven in eene zoogenaamde gezondheid, beſtaande in eenige ellen vlaggedoek om den buik gewonden, gehuld, terwijl zij deze kleeding des winters nog met overrok en mantel vermeerderen, zoodat het mannelijk gedeelte onzer inwoners zijne gezondheid verzweet; terwijl een gedeelte van het ſchoone geſlacht dezelve verpronkt. Daarenboven wordt door de *Genius* der heerſchende mode niet zelden de verrigtingen van verſcheidene *organen* geſtoord: want, behalve dat naauwe ſchoenen, enge kleederen, waaronder de thans wederom opkomende ſpanbroeken, reeds den vrijen bloedloop ſtoren, en de beweging der ſpieren beletten; zoo zijn de wederom in gebruik rakende keurslijven en

enge korſetten, met ijzeren ſtaven of baleinen, van een groot nadeel voor het ſchoone geſlacht. De verrigtingen der borst en van den buik worden daardoor geſtoord; bloedſpuwing, zoogenaamde moer, misgroeijing en zelfs misgeboorten en vroegtijdige verloſſingen zijn niet zelden hiervan de noodlottige gevolgen. Weinige dames gaan blootshoofds, de meesten bedekken het met hoeden of kornetjes; en zelfs zijn bij haar de pruiken in gebruik geraakt, naarmate deze bij de mannen afgeſchaft werden.

Tot eer onzer Schoonen moeten wij herinneren, dat het blanketſel, hetwelk in vele groote ſteden even zoo gebruikelijk is, als hals- en oorſieraden, bij onze dames niet alleen niet gebezigd, maar zelfs veracht wordt, en alhier ſlechts een hulpmiddel blijft voor vrouwsperſonen, die, haar ligchaam voor een elk prijshebbende, der verwelkende ſchoonheid door kunst datgene moeten bijzetten, wat de Natuur haar weigert.

Dezelfde tegenſtrijdigheid, welke wij in de kleeding der *Amſterdammers* hebben opgemerkt, moeten wij ook in hun overig gedrag tegen de luchtgeſteldheid gispen; want, terwijl zij van den eenen kant overdreven bevreesd zijn, een' togt te vatten, beſchermen

men zij zich; van den anderen kant, niet tegen den ſtrengſten winter; waarvan men de bewijzen in de § § 77 tot 81 vindt opgeteekend.

DERDE HOOFDSTUK.

Spijs en Drank der Amſterdammers.

§ 120. Soberheid in ſpijs en drank plagt bij den *Amſterdammer*, meer dan heden, in gebruik te zijn. Onder de vele voorbeelden van buitengewone ſoberheid, zoo niet gierigheid, zullen wij uit de geſchiedenis ſlechts onze eerſte Voorvaders, welke de eerſte posten bekleedden, herinneren. De tegenwoordige *Amſterdammers* zijn liefhebbers van veel en dikwijls eten en drinken; nogtans is hun de voorouderlijke ſoberheid, in de keus der ſpijzen, gedeeltelijk bijgebleven; want, niet alleen de geringe burgerklasſe vergenoegt zich voor zijn middagmaal met eenen ſchotel aardappelen of andere groenten, indien het jaargetijde zulks gedoogt, ſoms met een weinig vleesch; — maar ook de deftiger burger heeft zelden in zijnen huishoudelijken kring, bij zijne groenten, meer dan éénе ſoort van vleesch, hetgeen

hij daarna veelal als toefpijs geniet. Het gemeen, en bijzonder de bedelaars, zijn, in hunne foort, groote lekkerbekken: gebakken visch, meelfpijzen, brood met veel boter en kaas, gerookt vleesch of knapkoek zijn hunne geliefkoosde fpijzen. In de gemeene buurten en op de pleinen vindt men ook overal kraampjes, waarin aanhoudend visch en meelfpijzen gebakken, en andere verfnaperingen voor den gemeenen man verkocht worden.

§ 121. De groenten zijn hier voortreffelijk, en, door de vlijt der ons omgevende groenboeren, vroeger dan op andere plaatfen voorhanden. Aardappelen zijn de geliefkoosde fpijs van groot en klein, en worden genoegzaam op aller tafelen gevonden. Offchoon het vleesch hier ook bij uitftek goed is, wordt het, in evenredigheid van buitenlandfche fteden, minder gebruikt. De visch, waarvan men hier, gelijk in alle zeefteden, alle foorten aantreft, is, ondanks zijne duurte, de geliefkoosde fpijs onzer ftadgenooten; gedroogd zijnde, wordt hij overal aangeboden, en is bijzonder door den gemeenen man gezocht.

§ 122. De Amfterdammer zondigt tegen zijne gezondheid, meer door de hoeveelheid dan wel door de hoedanigheid der fpijs; want niet

niet alleen is hij een liefhebber van veel op ééns, maar ook van dikwijls te eten. Trouwens, het ontbijt, dat in koffij of thee met brood, boter en kaas beſtaat, wordt doorgaans te elf of twaalf uren herhaald, en daarvan *het elf uurtje* genaamd. De *Amſterdammer* ziet zijne vrienden meestal des avonds en zeldzamer des middags aan tafel; want hij gaat des zomers, zoo wel als des winters, laat ſlapen, en ſtaat zeer laat op; zoodat middernacht hier niet voor laat, maar 's morgens acht uur voor *vroeg* gehouden wordt: dat deze leefwijze niet de voordeeligſte voor de gezondheid zijn kan, zal een elk beſeffen; en daaraan ſchrijven wij ook de menigte maagkwalen, die hier te huis zijn, grootendeels toe.

§ 123. Het drinken is eene niet minder geliefkoosde verrigting onzer ſtadgenooten, en wordt meer als eene uitſpanning, dan als behoefte beſchouwd. Niet alleen zijn onze vrouwen liefhebſters van een kopje koffij en thee, maar dit is ook der mannen geliefkoosde drank; en, in evenredigheid der nadeelige inwerking, gelooven wij, dat weinig minder misbruik van de koffij en thee, dan van ſterke dranken *gemaakt* wordt; want, in het algemeen worden zij drie malen daags, en bij zeer velen vier malen, gebruikt. Behal-

halve dat het misbruik van zoo veel warm water reeds verzwakkend voor de maag moet zijn, is de thee een ſterk werkend middel op de zenuwen. De koffij kan hier ſlechts door het misbruik van het warme water nadeelig worden; want, men gebruikt dezelve hier zelden zoo ſterk, dat zij door hare verhittende hoedanigheid onheil kan bewerken. Wanneer men nu ook de vermindering van den blaasſteen aan het menigvuldig gebruik van thee of koffij konde toeſchrijven, zoo gelooven wij toch, dat dit voordeel niet het evenwigt met alle nadeelen kan houden, die wij door derzelver misbruik hier dagelijks ontwaren.

§ 124. Behalve deze twee lievelingsdranken is de genever de toevlugt voor den gemeenen man; daaruit meent de werkman al zijne krachten te moeten putten, en het Schiedammer nat minder dan het brood te kunnen ontberen; ook wil men daardoor alle kwade dampen, welke hier den dampkring aanvullen, wegſpoelen. Al deze en andere voordeelen, welke men daaraan meent te kunnen toeſchrijven, zijn in de vooringenomenheid van den drinker gegrond; want, indien wij ook toegeven, dat een ſpaarzaam gebruik niet nadeelig, ja zelfs in ons luchtgeſtel verkwikkend zij, zoo wordt

des-

deszelfs gebruik hier (in het algemeen) niet zoo beperkt, dat wij eenige voordeelen daarvan kunnen verwachten; ten minste zoo veel is zeker, dat de nadeelen, die daardoor voor de zedelijkheid, zoo wel als voor de gezondheid, ontstaan, de voordeelen verre te boven gaan. Immers de verkwikkende opwekking, die door derzelver genot ontstaat, is van korten duur; spoedig volgt verslapping en slaperigheid. Hij, die des morgens eenen roes drinkt, is gedurende den ganschen dag onbekwaam voor zijn werk, is norsch en ontevreden. Daarenboven behoeven wij slechts te overwegen, hetgeen de verdienstelijke Hoogleeraar M. VAN GEUNS, in de bijvoegsels tot zijne *Staatkundige Handhaving* (*a*) aangemerkt heeft over de nadeelen, zoo ten opzigte van gezondheid als het geweldig verlies aan brood, vermogen, zedelijkheid, die de geliefdkoosde borrels onzer ingezetenen na zich slepen. Uit deszelfs be-

re.

(*a*) De staatkundige handhaving van der ingezetenen gezondheid en leven aangeprezen, en in eenige proeven voorgedragen door MATTHIAS VAN GEUNS, *Med. Doctor*, *Professor Archiater etc. te Utrecht*. Uit het latijn vertaald door H. A. BAKE, *Med. Doct. Præl. etc. te Leijden*, met bijgevoegde Verhandelingen van den Schrijver, en een' brief van den Vertaler te *Amsterdam*, bij JOHANNES ALLART, MDCCCI.

rekening is het blijkbaar, dat alleen de ingezetenen van onze voormalige *Republiek*, thans het noordelijk gedeelte van het Koningrijk, met het zoogenaamde *graantjes pikken*, zulk eene groote hoeveelheid van gerst en rogge jaarlijks *wegpikken*, als toereikende zoude zijn, om *acht maal honderd duizend ankers zwaar*, (of *drie maal zoo veel dagelijksch*) *bier*, en nog daarbij ruim *twee-en zestig millioenen pond broods* uit te leveren!

§ 125. Van den brandewijn en de likeuren wordt hier minder misbruik, dan van den genever gemaakt: want voor den gemeenen man zijn zij te kostbaar, en de gegoede burger heeft daaraan minder behoefte. Ook de wijn, hoewel dezelve niet alleen op de tafel der deftige burgerklasſe, maar ook doorgaans des avonds in koffijhuizen en in den vrienden kring gevonden wordt, ſtrekt den middelmatig gegoeden burger voor eenen laafdrank na verrigten arbeid, wordt over het algemeen, in den engſten zin genomen, niet misbruikt, zelfs ſpaarzaam genuttigd (§ 180.) De hier gebruikelijkſte wijn, is de roode Franſche *Bordeaux*-wijn, welke hier echter geheel anders gebruikt wordt, dan dezelve ons wordt toegezonden, zoo zelfs, dat wij oneindig meer wijn gebruiken en verzen-

zenden, dan wij uit *Frankrijk* ontvangen. Rijn-, en andere wijnen worden hier niet dagelijks maar bij buitengewone gelegenheden gedronken. Bier wordt hier, in vergelijking van andere dranken, zeer weinig gebruikt, en overtreft weinig den genever; het ware te wenfchen, dat deze drank met alle andere dranken verwisfeld wierde; want voorzeker is het van alle gekunftelde dranken de gezondfte.

§ 126. Bij een wezenlijk misbruik van al onze fterke dranken kunnen wij niet zeggen, dat hier vele dronkenbollen worden gevonden. Zeer zelden ontmoet men dezen op ftraat, zij ftrekken alsdan tot verachting van een elk, en niet zelden ten fpot en ten fpeelbal van de ftraatjongens en het gemeen. — De vrouwen gebruiken doorgaans weinig fterken drank of wijn: eene dronken vrouw is een hoogstzeldzaam verfchijnfel, en wordt gewoonlijk door het gemeen, indien zij in het openbaar verfchijnt, mishandeld.

§ 127. Het tabakrooken is voor onze burgeren van allen rang en ftand een der geliefkoosde tijdverdrijven. Er is wel geene plaats, waar meer gerookt wordt, dan hier; in alle openbare gezelfchappen, zelfs ook in vriendenkringen, wordt men door den dik-

ken

ken tabaksnevel omgeven. Dit gaat zelfs zoo verre, dat onze vrouwen, hoewel zij zelve niet rooken, zich zulks moeten laten welgevallen. Er zijn weinige huizen, wanneer men die van de eerste klasse uitzondert, waar niet in tegenwoordigheid der *Dames* gerookt wordt. Het schoone geslacht is er zelfs zoodanig aan gewoon, dat zij het ons, mannen, niet eens kwalijk nemen, indien wij, zonder gevraagde toestemming, de pijp aansteken. Ook het snuiven wordt hier misbruikt; hoewel vele vrouwen daarvan een te sterk gebruik maken, worden zij echter ook daarin door de mannen overtroffen. Niettegenstaande deze zich veroorloven aan alle behoeften den vrijen teugel te vieren, zoo zien zij toch niet gaarne, dat hunne vrouwen hun voorbeeld volgen; zelfs het snuiven zouden wij geen meisje aanraden; en de jonge vrouw zoude haren man daardoor niet behagen. — Offchoon wij nu eene matige pijp tabak, evenmin als het spaarzaam snuiven, voor nadeelig houden, zoo kan toch het overmatig inademen en rooken van deze verdoovende giftige plant onmogelijk der gezondheid voordeelig zijn. Men beschouwe slechts hare werking op iemand, die daaraan niet gewoon is; hoe hevig, worden alsdan maag en zenuwen aangedaan, en

men

men beſeffen; dat ſlechts eene kleine hoeveelheid tabaks, inwendig gebruikt, de hevigſte gevolgen kan te weeg brengen; dan, voorwaar, kan men onmogelijk toegeven, dat het overmatig gebruik van deze zeer giftige plant zonder nadeelige werking zoude blijven, hoezeer men, daaraan gewoon, dezelve ook niet meer beſpeurt. Niet alleen wordt de maag daardoor verzwakt, de ſpijsvertering, en met deze de voeding, geſtoord, maar de borst nadeelig aangedaan. Ons zelven is het twee malen gebeurd, dat een jong- en een getrouwd man met alle teekenen eener ver gevorderde longtering hun graf naderende, ondanks alle pogingen van verſcheidene onzer kunstgenooten, voorzeker eene prooi des doods zouden geworden zijn, hadden wij, nadat wij hun ook reeds eenigen tijd vruchteloos middelen hadden toegediend, niet toevallig ontdekt, dat zij, bij het menigvuldig rooken, veel uitſpuwden, en zich aldus van de beste ſappen beroofden. Eerst, nadat zij het rooken eenen geruimen tijd hadden nagelaten, herſtelden zij allengskens, en kregen, onder het gebruik van zeer weinige geneesmiddelen, hunne vorige gezondheid terug. Zoo hebben wij, na het veelvuldig ſnuiven, menigmaal zware drukkingen, pijnen en verſtoppingen in het hoofd zien ontſtaan,

die niet, dan na het geheele ophouden, of ten minfte verminderen van deze gewoonte, genezen werden.

Het tabak-kaauwen, of zoogenaamde pruimen, is flechts eene gewoonte onder het gemeen; en vermits daarbij veel uitgefpuwd wordt, moet deze gewoonte, zoo wegens den aard des tabaks, als de verkwisting der tot de fpijsvertering zoo noodige fappen, dubbel nadeelig worden.

§ 128. Wij hadden wel gewenscht hier eene naauwkeurige lijst der jaarlijkfche *confumtie*, van alle mondbehoeften onzer inwoners, te kunnen laten volgen; maar wij konden van de meesten derzelve geene naauwkeurige opgaaf bekomen, doordien men, wegens eene op handen zijnde verpachting, niet geraden vond, de juiste *confumtie* der aan zware belastingen onderhevige *victualiën* openlijk bekend te maken. Door eene naauwkeurige berekening, ons van goederhand medegedeeld, zijn wij desniettemin in ftaat gefteld, de jaarlijkfche vertering van vleesch en fterke dranken voor elk *individu* op te geven; terwijl ons van granen, wijn en bier, daarenboven, de *effective confumtie* is ter hand gefteld, zullende wij deze *individuëele confumtie*, door eene beredeneerde opgaaf van deskundigen, trachten te gemoet te komen.

Ver-

Vermits nu deze berekening over de laatste jaren loopt, zoo hebben wij het middelgetal der bevolking over de jaren 1809—1815 ten gronde gelegd, en een getal van 194,574 inwoners, namelijk 86,654 van het mannelijk en 107,920 van het vrouwelijk geslacht, vastgesteld; daar nu gewoonlijk de sterke dranken door mannen, boven de 14 jaren, gebruikt worden, zoo is van deze, bij derzelver berekening, een derde voor de kinderen tot 14 jaren afgetrokken, zoodat alleen door dezen jaarlijks wordt gedronken:

Van den genever	omstreeks 47½ mengelen	per persoon.	In het jaar.
Van den brandewijn	— — 3½ dito	— — —	
Van den wijn	— — 28½ flesschen	— — —	
Van het bier	— — $93\frac{1}{5}$ —	— — —	

Vermits nogtans ook door de vrouwen althans bier en wijn gedronken wordt, zoo is deze vertering te ruim genomen, zijnde het getal der *consumenters* te gering gesteld. Wij laten, uit dien hoofde, eene wezenlijke opgaaf, van den jaarlijks verimposten wijn en het bier volgen.

In 1814	5,055 okshoofd. *Bordeaux*wijn en	6,935 flesſ. fijne wijnen.
In 1815	6,308 — — —	— 7,367 — — —
In twee jaren	11,363 okshoofd. *Bordeaux*wijn	— 14,302 — — —
Dus jaarlijks	5,681½ — — —	— 7,151 — — —

Volgens deze opgaaf zouden de mannen boven de 14 jaren slechts 26 flesschen, zijnde 2½ flesch minder dan de bovenstaande be-

rekening, in het jaar, van alle foorten van wijnen door elkander genomen drinken.

Bier werd er in het jaar 1813 gedronken	34,115½	ton.
— — — — 1814 — —	29,919$\frac{15}{16}$	—
Dus in de twee jaren 1813 en 1814.	64,035$\frac{7}{16}$	ton.
Gevolgelijk in het algemeen jaarlijks .	32,017$\frac{23}{32}$	—

Zoodat, wanneer men 176 flesfchen op de ton aanneemt, elk man, boven de 14 jaren, jaarlijks op 97½ flesfchen konde gerekend worden. — Terwijl, indien men rekende, dat de helft der geheele vastgeftelde bevolking bier dronk, elk *individu* jaarlijks niet meer dan 64½ flesfchen bier zoude gebruiken.

De *confumtie van het vleesch*, berekend over de geheele opgegevene bevolking, onder aftrek van 20,500 Joden ten opzigte van het gebruik van varkensvleesch, bedroeg als volgt:

Van rund- en kalfsvleesch omftreeks	48⅔ ℔	per perfoon	In het jaar.
— fchapenvleesch —	6 ℔	— —	
— varkensvleesch —	17 —	— —	

Stellen wij nu, dat, volgens *taxatie* van deskundigen, alhier wekelijks door 125 flagters gedood worden, 280 runderen, 150 kalveren, 4 à 500 fchapen; verder, dat elk rund, fchoon aan den haak door elkander geflagen, weegt 560, elk kalf 150, en elk fchaap 44 pond; alsdan zouden, volgens de-

deze berekening, door elk inwoner jaarlijks verteerd worden 42 ℔ rund-, 6 ℔ kalfsvleesch, te zamen 48 pond rund- en kalfsvleesch; hetgeen met de bovengemelde opgaaf, gelijk ook de *consumtie* van het schapenvleesch, genoegzaam overeenstemt (*a*). Nogtans moeten wij aanmerken, dat door de smalle gemeente veel nuchter-kalfsvleesch wordt genoten, bedragende zulks, behalve de bovenstaande berekening, nog 8,138 nuchtere kalveren in het jaar; hetwelk, ieder zoodanig kalf op 40 pond gesteld, $1\frac{7}{10}$ ℔ voor elken persoon zoude bedragen (*b*).

Ook de vertering van het varkensvleesch komt nagenoeg met eene soortgelijke bereke-

(*a*) Deze berekening verschilt aanmerkelijk met die, welke in de tweede Bijlage van het *Twaalfde Rapport* opgegeven, en door ons (§ 24.) medegedeeld is. Of nu de aldaar gemaakte *taxatie* te ruim genomen, dan of toen ter tijd, bij eene grootere bevolking en betere tijden, wezenlijk zoo veel vleesch meer gebruikt werd, kunnen wij niet beslissen.

(*b*) Wanneer de boeren de kalveren niet vet mesten, namelijk: in de maanden *Januarij*, *Februarij*, *Maart*, *April*, *November* en *December*, alsdan worden hier, door 30 der geringere of zoogenaamde nuchteren kalverslagers, wekelijks 280 tot 300 dezer dieren gedood, hetgeen gedurende de overige maanden van het jaar, wanneer deze vet gemaakt worden, slechts 23 elke week bedraagt.

kening overeen. Trouwens, vooronderſtellende, dat door 80 varkensſlagers wekelijks 240 varkens geſlagt worden, die door elkander 250 pond het ſtuk aan den haak wegen, alsdan zoude door elk Christen alhier $17\frac{9}{10}$ pond gegeten worden.

Wij twijfelen geenszins, dat er, behalve dit opgegevene verimposte, nog daarenboven veel geſloken, en althans hammen van buiten ter *conſumtie* ingevoerd worden; daarentegen is het echter ook zeker, dat, zoo van het hier geſlagte rund- als varkens-vleesch, ook weder tot gebruik bijzonder voor de ſchepen, uitgevoerd wordt; zoodat wij niet aarzelen, om het geſmokkelde en van buiten ingevoerde met het alhier geſlagte en uitgevoerde gelijk te ſtellen.

Door eene vriendſchappelijke mededeeling, waarvoor wij den Zender bedanken, zijn wij in ſtaat geſteld, onderſtaande lijst der alhier gebruikte granen onzen Lezer aan te bieden; hierbij nogtans aanmerkende, dat dezelve uit de *registers*, en bij *calculatie geformeerd* is, zoodat het in- en uitgevoerde niet zoo geheel naauwkeurig op te maken is.

Staat

Staat van de jaarlijkſche *conſumtie* der onderſtaande graanſoorten te Amsterdam.

	Lasten tarwe.	Lasten rog.	Lasten boek-weit.	Lasten gort.
De jaarlijkſche gemiddelde vertering over de 5 jaren, 1782—1786.	8,000	2,000	500	15
De jaarlijkſche gemiddelde vertering over de 5 jaren, 1810 - 1814.	6,300	1,900	650	15
Een last is 36 zakken.	✿	✿	✿	
Een last weegt ongebuild nevenſtaande ponden.	4,500	4,100	3,000 circa.	onbek.
Een last weegt gebuild nevenſtaande ponden.	3,500	wordt alleen voor korken gebuild.	2700	——
Een last levert, week of ordinair brood, nevenſtaande ponden.	5,600	5,370	——	——

Uit bovenſtaande opgaaf blijkt, dat het gebruik van tarwe in de laatſte, in vergelijking der vroegere, meer voorſpoedige, jaren merkelijk verminderd is; terwijl dat van rogge en boekweit weinig, en van gort niets verſchilt. Trouwens, omdat voorſpoed den gemeenen man in ſtaat ſtelt tarwe te gebruiken, geniet hij minder rogge en boekweit, welke, in tijd van tegenſpoed, in evenredigheid, meer gegeten worden. Buiten deze opgaaf wordt hier veel tarwe, en waarſchijnlijk ook ander meel en gort, geſmokkeld; want bijaldien deze *conſumtie* van tarwe- en roggemeel ook alleen voor brood zoude ſtrekken, alsdan zoude elk inwoner, gedurende de laatſte jaren, wekelijks niet meer dan 3½ ℔ *ordinair* week tarwebrood en ruim één pond roggebrood eten. Hoe gering deze *conſumtie* van brood in vergelijking van andere landen ook zij, zoo moeten wij voor oogen houden, dat het brood door het dagelijksch genot van aardappelen, die hier voortreffelijk en de geliefkoosde ſpijs van rijk en arm zijn, vervangen wordt; deze toch dienen den rijken onder het middagmaal in plaats van brood, en maken den hoofdſchotel bij den geringen burger uit. Het ſpijt ons, dat wij niet in ſtaat zijn, de jaarlijkſche aanmerkelijke vertering daarvan onzen Lezer te kunnen mededeelen.

VIER-

VIERDE HOOFDSTUK.

Over de nijverheid en zedelijkheid der Amſterdammers.

§ 129. Wat de *werkzaamheid der Amſterdammers* betreft, dezelve heeft hen, met alle regt, van oudsher beroemd gemaakt, en men kan naar waarheid zeggen, dat er weinige ſteden in ons Vaderland, ja in geheel Europa gevonden worden, welker inwoners hen in nijverheid, *industrie*, vlijtbetoon, en in onvermoeiden ijver, om op allerlei eerlijke wijzen den kost te winnen, evenaren. Het is niet alleen de koopman, de winkelier, de ambachtsman, *de fabrikeur*, *de trafikant*, de handwerker, die zijn beroep met noeste vlijt voortzet, en het in zijnen kring tot eene nog ongekende hoogte tracht te brengen; maar diezelfde wedijvering bezielt hier ook den man van letteren, den geleerden van beroep, den kunſtenaar. De grootere mate van vlijtbetoon, en onvermoeide volharding in eene eens ondernomene taak, ſtraalt te *Amſterdam* den vreemdeling en den landgenoot zelven in het oog, zoodra hij de ſtad, de huizen, winkels en werkplaatſen intreedt. Op hoe vele manieren, elders onbekend, wordt hier voor talrijke gezinnen den kost

eerlijk gewonnen! Waarvan weet de nijvere *Amsterdammer* geene partij te trekken? Tot hoe veel grootere volkomenheid, dan elders, vindt men het hier in vele handwerken, ambachten en kunstarbeid gebragt! Hoe bezig is ieder! welk een gewoel en gewemel langs grachten en straten! Van het eerste krieken des dags, tot laat in den avond, zijn menschen, paarden, sleden, schuiten, rijtuigen en kruiwagens in beweging: de gansche bevolking schijnt eener zee gelijk, die rusteloos op- en nedergolft, en nimmer stil staat. Wanneer de zondag, of een ander Godsdienstig feest, hierin eenige uren verpoozing geeft, waart er eene stilte rond, waaruit men bijna vermoeden zoude, dat de stad uitgestorven was. Het getal lediggangers en renteniers is gewis op geene plaats in ons Vaderland betrekkelijk geringer dan hier, en eerst in de laatste drukkende tijden vermeerderd.

§ 130. Het is waar, dat vlijtbetoon en *industrie* overal het natuurlijk gevolg zijn van den koophandel, het drijven van *fabrijken* en *trafijken*, de zeevaart en van eene aanzienlijke bevolking; dan het is niet minder waar, dat de aard zelf der *Amsterdammers* hieraan ten minste evenveel deel heeft, als de bovengemelde oorzaken. Men ziet dit ten duidelijkste, wanneer men deze koopstad

ſtad met hare twee voorname mededingſters, *Hamburg* en *Antwerpen*, vergelijkt. — Zou het zoo ongegrond zijn te zeggen, dat, gelijk de moerasſige, ſtiefmoederlijke, en door zoo veel waters aanhoudend beſtredene, bodem deze ſtedelingen tot eene noestheid, arbeidzaamheid, en tevens tot eene zindelijkheid en reinheid genoopt heeft, welke men elders veelal te vergeefs zoude zoeken; zoo ook de ijzeren noodzakelijkheid, om zich, door handelsvlijt en kunstijver, te midden zijner moerasſen, ſtaande te houden, door al het ongunſtige der moeijelijkſte tijden henen, en de noodzakelijkheid, om door meer en beteren arbeid de veel grootere uitgaven van een kostbaar leven te beſtrijden, hier de leermeesteres geweest en nog is van zoo veel meerdere nijverheid, kunstvolmaking en vlijtbetoon? Zedelijke drang is toch maar de ware oefenſchool tot ontwikkeling der menſchelijke vermogens en krachten. Van waar, bij voorbeeld, dat de *Amſterdammer* zoo veel netter, beknopter en gemakkelijker huizen bewoont, dan andere Vaderlandſche ſtedelingen? Is het niet, omdat hij heeft moeten leeren, op eenen zoo kostbaren grond, in het kleinst mogelijk beſtek, alle gemakkelijkheden en genoegens des levens voor zich door kunſtige uitvinding te vereenigen? Had hij

kwis-

kwistiger met zijnen grond kunnen zijn; hoogstwaarschijnlijk zou de bouwkunst hier nimmer zoo veel tot gemak en netheid hebben uitgedacht, maar zich meer op den grootschen trant der gebouwen van *Italië*, *Parijs*, *Weenen*, of *Londen* hebben toegelegd.

§ 131. Zij, die *Amsterdam* in deszelfs ouden bloei gekend hebben, beweren nogtans, dat de nijverheid en werkzaamheid der Voorvaderen in werkplaats, pakhuis en kantoor, bij het tegenwoordig geslacht, aanmerkelijk is afgenomen. Wij willen gaarne gelooven, dat, aan den eenen kant, de toegenomene weelde, en de beuzelachtige schitterzuchtige geest onzer eeuw de nijverheid en geestkracht, te gelijk met de spierkracht dezer stedelingen, aanmerkelijk heeft doen verslappen; en dat, aan de andere zijde, de veeljarige kwijning en het deerlijk verval, ja de bijna volkomene stilstand van koophandel, neringen, *fabrijken* en handwerken, welke eene doodelijke werkeloosheid over het magtig *Amsterdam*, gedurende de overheersching der *Franschen*, verspreid hadden, en die eindelijk op den ondergang en de slooping dier wereldstad zouden zijn uitgeloopen, zeer vele armen, zoo wel als harten, ontzenuwd heeft, en de werkdadigheid van bloeijender tijden, aan het sedert opgekomen geslacht

bij-

bijna vreemd heeft doen worden; maar, is het toch niet meer dan waarſchijnlijk, dat, bij een gunſtig herſtel van alles, de nu ſluimerende *industrie* der *Amſterdammers* allengskens weder herleven, en zelfs, door nieuwen moed en zegen geſterkt, hare voormalige kracht-inſpanning verdubbelen zal?

§ 132. Er is nog iets, dat geſchikt is, om ons wegens deze gedeeltelijk tegenwillige en tijdelijke afneming der Amſterdamſche werkdadigheid te vertroosten; de bedenking namelijk, dat, naarmate deze in het vak des handels, en in al het werktuigelijke daaraan verknocht, verminderd is, daarentegen de toeleg onzer ſtadgenooten op letteren, wetenſchappen, kunſten, en over het algemeen op alles, wat tot verlichting, ſmaak en veredelende oefening gebragt kan worden, zeer aanmerkelijk is uitgebreid en verbeterd geworden; zoo zelfs, dat deze ſtad, van dien kant, in meer dan één opzigt, alle andere Vaderlandſche ſteden is voorbij geſtreefd. Voor eene halve eeuw nog was bijna ieder *Amſterdammer*, zelfs al had hij eene rijke en beſchaafde opvoeding genoten, buiten zijnen winkel, zijn pakhuis en kantoor, een akelig nietsbeduidend wezen, dat geene kennis had, van hetgeen er in de geletterde wereld omging; nimmer iets las dan

Cou-

Couranten, veel minder iets wist of beoefende van fraaije letteren, fchoone kunften, wetenfchappen, kunstmatige inrigtingen, in verband gebragt met koophandel, *fabrijken*, zeevaart, enz. Hij was buiten zijn kantoor, in vollen nadruk, eene *mumie*, een vreemdeling in de maatfchappij. Zijne buitenplaats was de eenige uitvlugt voor zijn werktuigelijk geftel; zijn geest had eigenlijk nimmer ontfpanning, noch geestig voedfel.

Welk eene herfchepping! onze jonge lieden van goeden huize, en zelfs uit den burgerlijken kring, zouden zich thans fchamen, van doode of levende talen, van aardrijks- en gefchiedkunde, van de eene of andere der fchoone kunften, van muzijk-, reken-, beeldhouw-, fchilder-, dicht- of danskunst, van oude of nieuwe letterkunde, van de beroemdfte voortbrengfelen der drukpers, van den geheelen omvang van kunften en wetenfchappen niets te weten: Velen leggen zich met vlijt op meer dan één dezer onderwerpen toe; en daar zijn er, die het in de beoefening van deze en gene *ftudiën*, foms in meer dan ééne te gelijk, inderdaad verre gebragt hebben. Het is hier de plaats niet, een tafereel op te hangen van die luisterrijke ftichtingen, Maatfchappijen, Genootfchappen en andere inrigtingen, die, federt

vijf-

vijftig jaren, uit den moerasfigen grond dezer zinkende ftad gerezen zijn, ter eere en ter aanmoedigende beoefening van allerlei letterkundige, fraaije en werktuigelijke wetenfchappen. Het in dien tijd opgekomen geflacht heeft, dit mogen wij er vrij van zeggen, van dezen kant, oneindig meer gewonnen, dan het aan de zijde zijner handels-*industrie* ongelukkig verloren heeft; en wanneer het zake is van de werkdadigheid onzer ftadgenooten, alsdan mogen wij thans zoo wel van het *geletterd*, als van het *nijvere Amfterdam* fpreken.

§ 133. Hetgeen wij zoo even hebben aangemerkt, heeft voor een gedeelte zijne onmiddellijke betrekking tot de zedelijke befchaving dezer ftedelingen. Dat met de toegenomene verlichting ook de zeden onder hen merkelijk befchaafder, de algemeene denk- en leefwijze *liberaler*, minder ftroef, en de goede fmaak in vele opzigten bevorderd zijn geworden, wordt door allen erkend, die *Amfterdam* in het midden der vorige eeuw gekend hebben. Maar, het is aan den anderen kant eene betreurenswaardige zekerheid, dat wij, bijzonder onze groote fteden, en daaronder bovenal deze hoofdftad, in eene groote mate befmet zijn geworden door ligtzinnigheid;

los-

losheid in zeden en grondbeginfelen, en ijdele praalzucht. Dit is voor den oplettenden waarnemer, die *Amfterdam* in den goeden ouden tijd gekend heeft, zoo in het oog vallende, dat hij er zich met droefheid over verwondert, en de aloude deftigheid, zedigheid, eerbaarheid van zeden en godsdienftigheid naauwelijks in de tegenwoordige bevolking weet weder te vinden. Wij zullen hierover niet uitweiden, als minder regtftreeks tot onze taak behoorende. Men begint zich meer op zwier en vermaken toe te leggen, in plaats van op de voorouderlijke huishoudelijkheid en het aanleeren van een goed beroep. De plaatfen van openbaar vermaak, de fchouwburgen, enz. vloeijen dagelijks over van eenen toeloop, welke zou doen gelooven, dat de *Amfterdammers* zich in een der bloeijendfte tijdvakken van vroegere welvaart en overvloed teruggebragt vonden. Het verloop van zaken, de verarming in vermogen, hierdoor noodwendig ontftaan, worden met eene foort van onverfchilligheid gedragen; en tot eene fchandelijke bankbreuk wordt al ligt, met onbefchaamde koelbloedigheid, overgegaan. Hoe meer men verachtert in zijne zaken, hoe prachtiger men zich in woningen, huisraden, kleeding en openbare leefwijze vertoont.

§ 134.

§ 134. De echtſcheidingen zijn vermeerderd, terwijl de huwelijken verminderen, en de wellust den hoogſten top bereikt. De jonge lieden, bij de toenemende weelde en de drukkende tijden, geene vooruitzigten tot het huwelijk hebbende, kunnen bij de tegenwoordige leefwijze hunne driften niet beteugelen; geven zich derhalve aan alle ſoort van wellust over, leggen eindelijk onzer eerbare dochteren en dienstmeisjes alle lagen, om aan hunne zinnelijkheid dienstbaar te worden, en wanneer deze ook aan alle, door de wellustelingen geſpannen, hinderlagen ontkomen, zoo bezwijken zij toch veelal door de aanbiedingen van geld, waardoor zij in ſtaat geſteld worden, hare modezucht bot te vieren; en eens verleid zijnde, zinken zij doorgaans tot de laagſte klasſe van menſchen, die, uit geilheid of armoede, haar ligchaam voor een elk veil hebben!

Deze ſchepſels zijn alhier niet alleen in een buitengewoon groot aantal aanwezig, zoodat er meer dan acht honderd bij de *politie* als zoodanig bekend zijn; maar haar gedrag en hare manieren zijn zoo ſchaamteloos en gemeen, dat wij ons moeten verwonderen, dat onze *politie* zulks gedoogt: want niet alleen ſchenden zij, door aanranding van perſonen, zoo bij dag als nacht voorbijgaande mannen,

maar aankomende jongelingen worden veeltijds door haar aangeſproken, en zoo door geſprekken als gebaren verleid. Deze ſtraathoeren zijn dus niet alleen de voortplantſters van het *venus*-ſmet; terwijl zij, door vuige winzucht of door die harer meesters of meesteresſen aangedreven, haar ligchaam, dat dikwerf, als het ware, door dit gif verteerd wordt, doen misbruiken, en aldus de beſmetting verbreiden, zonder dat de *politie* zulks poogt te verhinderen; maar daarenboven bevorderen zij wanzedelijkheid, verleiden de jeugd, en worden veelal de oorzaak van huiskrakeel en echtſcheidingen.

In de openbare ſpeelhuizen, waarvan er hier omſtreeks twintig aanwezig zijn, zijn kleeding en manieren zoo gemeen en verachtelijk, dat onze jeugd, wie nog eene vonk van eergevoel bezielt, hierdoor niet zal verleid, maar veeleer afgeſchrikt worden, en niemand, dan reeds diep gezonkene wellustelingen, hier genoegen vinden kan, terwijl de onpartijdige aanſchouwer niet weet, of hij deze ongelukkige ſchepſels beklagen dan verachten zal.

Eene veel gevaarlijker klip voor onze jongelingſchap zijn die plaatſen, waar zich niet alleen de voornaamſte klasſe der *heteeren*, maar zelfs eenige jonge dochters en dienstmeis-

meisjes, buiten weten der ouderen en heerschappen, zedig gekleed, zich verzamelen om te danſen en aan den vreemdeling de vertooning van een burgerlijk bal te geven, hetgeen eene gevaarlijke lokſpijs voor onze jeugd, en veeltijds het graf der liefde voor de gehuwden wordt.

§ 135. In weerwil der menigvuldige gelegenheden, om zijne driften den vrijen teugel te kunnen vieren, is zelfbevlekking geene zeldzame ondeugd onzer jeugd, waaraan velen reeds in den eerſten bloei van hunnen leeftijd wegkwijnen. Hoewel dit euvel algemeener bij het mannelijke geſlacht dan bij het vrouwelijke heerscht, zoo zijn toch vele ongeſteldheden onzer Schoonen ook hierin gegrond. De manieren, gebaren en kleedingen der door de geheele ſtad verſpreide ſlechte vrouwspersonen wekken bij onze jongelingſchap vroegtijdig de kiem, welke de natuur op andere ſtille plaatſen nog zoude gebonden houden; onze *haut-goût* in ſpijs en drank, de ſcholen, en vooral ſlechte dienstboden, waarmede men hier gewoonlijk de kinderen te gemeenzaam laat omgaan, zijn veeltijds de broeinesten voor de ontluiking dezer kiem, en brengen vele jongelingen geheel tot den val, welke eene reeks van ellenden na zich ſleept: zenuwziekte, ſlechte ſpijsvertering, verma-

gering, diep liggende matte oogen, kortzigtigheid en vooral bloedſpuwing zagen wij daaruit menigmaal ontſtaan. — Ook ontzenuwing en geesteloosheid onzer jongelingſchap en ontmande mannen, waaruit karakterlooze domkoppen, die in het huwelijk eene plaag voor de vrouwen worden, worden door die ondeugden geteeld.

Het wordt tijd, dat wij ons van deze ondeugden afwenden en tot iets aangenamers overgaan, weshalve wij nog iets van de gewone *vermaken* en *uitſpanningen* onzer ſtadgenooten zullen zeggen.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Vermaken en uitſpanningen der Amſterdammers.

§ 136. Dat de uitſpanningen en vermaken bij eene zoo aanzienlijke bevolking, onder eenen toevloed van zoo vele vreemdelingen, en te midden van het genot van zoo vele hulpmiddelen, om zich vermaak en genoegen te bezorgen, menigvuldig en van zeer verſchillenden aard moeten zijn, laat zich reeds vooraf ligtelijk gisſen. Wanneer wij ondertusſchen te dezen aanzien *Amſterdam* met andere groo-

groote wereld- en handelsteden, b. v. *Parijs*, *Londen*, *Weenen*, *Berlijn*, of wel met *Venetiën*, *Genua*, *Marseille*, *Lion*; zelfs *Hamburg* en *Bremen* vergelijken, dan kunnen wij hetzelve niet zoo zeer eene *stad van vermaak* bij uitnemendheid noemen. Zelfs het zusterlijk *Rotterdam* schijnt ons, in dit opzigt, hoewel op eene kleinere schaal berekend, de kroon boven onze hoofdstad te spannen: de aard en leefwijze des stedelings is daar, dunkt ons, meer opgeruimd en vrolijker over het geheel dan hier, waartoe welligt een overgebleven trek van het eenigermate droog en stroef *Noord-Hollandsch* karakter en de werkdadige inspanning der *Amsterdamsche* nijverheid het hunne mogen toebrengen. Zeker ten minste is het, dat de *Amsterdammer*, zelfs in de keus en onder het genot zijner vermaken en uitspanningen, de hem van ouds eigene bedaardheid, deftigheid en zucht voor het rijke en prachtige niet verloochent. Meest voor het stille leven gevormd, en daaraan dagelijks gewoon, ontspant hij zich niet — wij spreken hier van meer bejaarden, en niet van het thans opkomende, in vele opzigten, meer vrijdenkend en handelend geslacht — dan om eene oogenblikkelijke verademing van zijnen noesten arbeid te genieten, of om te toonen: *wat Amsterdam-*

 mers

mers doen kunnen. Dit laatste vertoont zich in al hunne vrolijkheden en genietingen. De grooten gaan naar hunne buitenplaatsen en landgoederen, om er op eenen hoofschen voet te leven, waarna ook alles in hunne stedelijke partijen en *cirkels* is ingerigt; er wordt prachtig opgedischt, rijk geleefd, enz. Van groote jagtpartijen, oudtijds hier te Lande zeer gemeenzaam, van speeltogten, landelijke feesten, enz. weet men onder hen niet, dan bij gelegenheid van huwelijken en dergelijken, wanneer men nog bij menige familie zeer kostbare tafelserviezen ziet prijken. Voor het overige is de doorgaande leefwijze onzer aanzienlijke familiën stil en eentoonig.

§ 137. De koopman, de man van meer burgerlijken stand, indien hij geen buitenverblijf kan nahouden, vermaakt zich door des Zaturdags en Zondags een pleiziertogtje naar buiten te doen, of hier of daar in den omtrek der stad in eenen tuin of eene herberg zich met zijne huisgenooten en vrienden te gaan verlustigen: weinige houden er een zeiljagt op na; velen huren hetzelve, en doen in het gunstig saizoen nu en dan een vermakelijk watertogtje. De *ouderwetsche Amsterdammer* burger vergenoegt zich al ligt met eene wandeling langs singels en vesten, of door de zoogenoemde Slatuinen en het Diemermeer:

van

van verre te gaan houden zij niet; en onze vrouwen althans zijn daartoe niet in ſtaat.

Indien echter de beurs het eenigzins toelaat, zal ieder deftig, ja zelfs ieder minvermogend burgerman, bij zulke uitſpanningen, toonen, dat hij zeer wel eene ruimere vertering durft maken. *Goed laten opſchaffen, en geen geld ontzien wanneer men uit is*, is de leus der *Amſterdammers*. De jonge lieden gaan bij gelegenheid van zon- en feestdagen uit rijden, of wanneer het jaargetijde daartoe minder geſchikt is, verzamelen zij zich op openbare plaatſen, waar ververſchingen, vuurwerken, muzijk en dans hun ter uitſpanning worden aangeboden, en ook zonder deze vermaken verlustigen zij zich, door in met menſchen opgepropte zalen den tabaksdamp tot ſtikkens toe in te zwelgen.

In de weekdagen beſtaat de gewone uitſpanning der mannen in het bezoeken, zoo 's morgens als 's avonds, van het koffijhuis of de *Societeit*, waar eene biljart-, ſchaak- of kaarten-partij geſpeeld wordt.

Het houden van familiedagen, 's wekelijks of alle veertien dagen, is ook bij zeer vele burgerfamiliën in gebruik. De vrouwen hebben hare kransjes, de dochters hare vriendinnenpartijtjes, waar het doorgaans echter ſtijf genoeg toegaat, en het eentoonig geſprek

of zwijgend ſpel, ſoms op zijn best, door een weinigje zang of muzijk wordt afgewisſeld. Voor de kinderen worden zoogenoemde *kindervifiten* aangelegd, waar ſomtijds vijftig en meerder kinderen, op eene zeer deftige wijze uitgenoodigd, bijeenkomen, die dan door goochelaar, ronzebons, dansen muzijk vermaakt worden. In ſommige jaargetijden, b.v., van het oude jaar in het nieuwe, op vastenavond, de kermisweken en op *St. Nicolaas* avond, hebben er ook vele vrienden- en familiemaaltijden plaats, hoewel de carnavals-vermakelijkheden hier ter ſtede weinig om het lijf hebben, en in het openbaar naauwelijks merkbaar zijn. Op eenige feestdagen, bij voorbeeld Pinkſteren, zijn de burgerlieden gewoon, met rijtuigen of ſpeeljagtjes, pleizierpartijtjes met kinderen, familie en goede vrienden aan te leggen. Men rijdt of vaart dan naar de eene of andere welgelegene plaats, om daar te wandelen en eenen vrolijken maaltijd te houden, en keert des avonds, of, indien de plaats wat afgelegen is, nadat men twee dagen uitgebleven is, naar huis terug.

§ 138. Openbare vermaken hebben de *Amſterdammers* weinig, in vergelijking met andere groote ſteden. De oude nationale oefenſpelen, bij voorbeeld, het ſchieten naar doel of papegaai, het kaats- en klootſpel, het ſte-

ken

ken naar den ring, het *cocagne*-ſpel, het maliën; enz., zijn hier doorgaans, gelijk overal in ons Vaderland, ſedert lang, in onbruik geraakt. Onder der *Franſchen* invloed is echter nu of dan iets daarvan opnieuws ter bane gebragt. De harddraverijen zijn ſchier geheel verdwenen; en met het verval van onzen handel en onze zeevaart is het nuttig en vermakelijk zeilen in *Admiraalſchappen*, eene ſoort van wedſtrijd te water, welke allezins als regt nationaal verdient aangeprezen te worden, en die oudtijds een vrolijk feest voor de geheele ſtadsbevolking was, almede van jaar tot jaar zoodanig afgenomen, dat het de algemeene aandacht niet eens meer tot zich trekt, en men er naauwelijks door eenige *ſalvo's* der 's avonds t'huis zeilende jagten aan herinnerd wordt. Het is te wenſchen dat, bij de herleving onzer koopvaardij, dit bevallig waterfeest deszelfs ouden luister hernemen moge!

De kermisvermaken bepalen zich voor de jonge lieden tot het bezoeken der wafel- en poffertjeskramen, en het rondgaan in eenige kijkſpelen. Bij de kinderen tot de vrijheid, om op de beurs te trommelen, te ſpelen en zich met het afſteken van voetzoekers te vermaken. Meer bejaarden gaan dan de kunstſpelen in gezelſchap met elkanderen zien; (hoewel deze zelden veel te beduiden

hebben, en doorgaans alle jaren dezelfde zijn) en bezoeken ettelijke reizen den schouwburg, die in de kermisweken eenige buitengewone *representatiën* geeft. Ook heeft men sedert eenige jaren begonnen, hier en daar *Vauxhals* met openbare *redoute* en bal aan te leggen, die dan ook in den zomer meermaals gegeven worden, en doorgaans, maar bovenal in de kermisweken, toeloops genoeg hebben. Eene baldadige luidruchtigheid langs straten en kaden kenschetst in dezen tijd het Amsterdamsch gemeen.

§ 139. Er was van ouds op den eersten maandag na den 15den *Augustus* een gebruik, van de grafelijke tijden herkomstig, om zich met de hertenjagt in de Haarlemmer duinen te gaan vermaken; van waar die dag nog altoos *Hertjesdag* genoemd wordt (*a*). Sedert ech-

(*a*) Men kan hierover nalezen SAMUEL AMPZINGS Beschrijving en lof van Haarlem; aldaar vinden wij bl. 74.
„ Hoe dickwils komt de Prins in Breroos wyde palen?
„ Hoe dickwils menig wild uit onze duynen halen?
„ Hoe meen'ge snelle Hind, hoe meenig wakker Hart
„ Word op der Heren jagt gevangen en benard?
„ En hier vandaen so schynt ons Hartjesdag te komen
„ Al word hiervan ook schoon geen vast bescheyd vernomen.
„ Want als de Graaf hier joeg in 't recht zaeysoen van 't jaer
„ Wie

echter het groote wild van daar verdwenen is, is er van die volks-uitſpanning, buiten den naam, weinig meer overgebleven, dan dat eene groote menigte der geringſte burger-klasſe, op zijn zondags uitgedost, geduren-de dien geheelen dag langs buitenkant, Haar-lemmerdijk en langs den Haarlemmerweg heen en weder ſtreeft, of zich te voet, met ſchuiten of in wagens naar de duinen begeeft, om daar in het zware zand te ſtoeijen, en voorts zich gezamenlijk te ververſchen.

§. 140. De geliefkoosde uitſpanning der Amſterdammer burgers, van allerlei ouder-dom, is het kolven, waarin ſommige mees-terlijk geoefend zijn, en waartoe door een groot aantal overdekte kolfbanen, in en rond-om de ſtad, die echter ook reeds verminde-ren, gelegenheid voorhanden is. Inderdaad, wij kunnen dit ſpel als eene nuttige ligchaams-oefening voor de te weinig zich bewegende ſtadgenooten niet dan ten ſterkſte aanprijzen.

§. 141. Het algemeene wintervermaak is het ſchaatſenrijden en het narren. Grachten, ſin-

„ Wie twyfeld of dat was met toeloop van de ſchaer?
„ Dit is het oud gebruik, 't is zo, en 't was voor deſen,
„ Daar groote meesters zijn daar wil 't gepeupel we en:
„ De Graef teeg op de jagt, ſy joegen met den Graef
„ En blyven in 't beſit van die beleende gaef.

Singels, Buiten-Amſtel en het IJ zijn dan van ſchaatſenrijders overdekt: tentjes, met allerlei ververſchingen, vormen een klein leger op het ijs. Jonge lieden van beide ſekſen oefenen zich, en wedijveren om den voorrang. De herbergen zijn met aanſchouwers en de wegen met wandelaars opgepropt. Een aantal, ſommige zeer prachtige narrenſleden (die evenwel meestendeels alleen door de vermogenden worden nagehouden) zweeft langs de voorname ſtadsgrachten, of ook, bij ſterk ijs, op den Buiten-Amſtel, van waar de togt doorgaans gaat tot aan de herberg *het kalfje* en terug. Eigenlijke renloopen met narrenſleden zijn echter zeer zeldzaam, en zoogenaamde narrenſledevaarten van groote gezelſchappen, gelijk op andere plaatſen, vindt men nimmer.

§ 142. Voor het overige blijft de ſchouwburg, zoo de *Hollandſche* als *Franſche* (a), gedurende den winter, een geliefkoosd vermaak voor Amſtels inwoners. Zij, die minder ſmaak in het tooneel-vermaak ſcheppen, vin-

(a) De *Hoogduitſche* ſchouwburg, die van tijd tot tijd vrij wel bezet was, is ſedert een' geruimen tijd geheel vervallen, en deszelfs lokaal wordt tot *Concerten* en *Redoute*-partijën gebruikt.

vinden eene ruime vergoeding in een aantal wekelijksche *Concerten*, die, zoo bij inteekening in verschillende *lokalen*, als in *Felix Meritis* voor de Leden, in de wintermaanden gegeven worden, en waaronder inderdaad sommige van eene voortreffelijke zamenstelling zijn. Ook ontbreekt het niet aan bijzondere huis-*concerten* van liefhebbers, en over het geheel mag men zeggen, dat de zucht voor deze bekoorlijke kunst, die op de verzachting en veredeling van het menschelijk hart zoo veel invloeds heeft, onder onze inwoners zeer gewaardeerd wordt, aanmerkelijke vorderingen gemaakt heeft, en nog meer en meer maakt. Daarenboven zijn er velen, die hunne vrije uren of hunne winteravonden gaan doorbrengen in Teeken-, Rijscholen, *Akademiën* of kunst-genootschappen, waarin natuurkundige proeven gedaan, dichterlijke oefeningen behandeld, of redevoeringen gehouden worden, en waar men derhalve het vermakelijke met het leerzame gepaard vindt. Er worden ook hier en daar des winters beslotene dam- en schaak-*collegiën* aangelegd, en in het algemeen vindt men onder onze hedendaagsche *Amsterdammers* zeer veel smaak in kunsten en wetenschappen, welke echter meer tot vermaak, dan grondig behandeld worden.

§ 143. Het

§ 143. Het ſpreekt van zelf, dat al hetgeen wij in de vorige § § wegens leefwijze, gewoonten, kleeding, werkzaamheden, zedelijke beſchaving, vermaken, enz. hebben aangemerkt, eenen beſlisſenden invloed moet hebben op eene andere bijzonderheid van het uiterſte gewigt, waartoe wij thans overgaan, namelijk *de Opvoeding der Kinderen*, zoo ligchamelijke (*phyſieke*) als verſtandelijke (*psychiſche*).

ZESDE HOOFDSTUK.

Over de Opvoeding der Jeugd.

§ 144. Gelijk overal, en met name in alle groote ſteden, zoo is ook hier het opvoedingswezen bij de groote familiën, bij de burgerlijke gemeente en bij de laagſte of armoedige volksklasſe zeer onderſcheiden (*a*). De kinderen der grooten genieten hier, over het geheel, eene deftige, maar in den grooten ſtijl geregelde opvoeding: wat het ligchaam betreft, terwijl men

(*a*) Over de behandeling van den zuigeling op eene andere plaats zulſende ſpreken, gewagen wij thans van de aankomende Jeugd.

men aan den eenen kant hetzelve vertroetelt; en van jongs af aan eene weekelijke leefwijze, aan het gebruik van warme dranken, van geestige en gekruide voedfels, aan vuurftoven, enz. gewent, dwingt de voorname burgerklasfe hetzelve, aan den anderen kant, zich tegen de koudvochtige inwerkingen eens altoos ongeftadigen dampkrings te harden, alsof de Spartaanfche fpier- en vezelkracht nog het deel der tegenwoordige *Amfterdammers* waren. Miskleurige, tengere, *fcrophuleufe* kindertjes, met ontbloot hoofd, ontdekte borst, naakte armpjes tot aan den okfel, voor het overige naauwelijks even gedekt, en van onderen in eene kleeding geftoken, die aan allen kant de doorfpeling der buitenlucht toelaat, — alles op eene *Engelfche* of *Franfche* leest gefchoeid, — zouden eenen zuidelijken vreemdeling doen denken, dat hij zich hier in zijn eigen Vaderland verplaatst vond. Voorts gewent men het teedere ligchaam der kinderen niet aan zulke *gymnastifche* oefeningen, die eenigermate gefchikt zijn, om de fpieren en de huid te verfterken; daar het danfen en paardrijden, misfchien ook een weinig fchermen, de eenige ligchaamsbewegingen zijn, welke onze aanzienlijke ftadsjeugd geniet. Het jagen en visfchen is wel voor diegenen, wier ouders

groo-

groote landgoederen bezitten, een geliefkoosd vermaak, doch wegens den kleinen omtrek van den grond en de korte during des ſaizoens bij verre niet genoegzaam, om robuste geſtellen te vormen, te minder, daar het eigenlijk hierbij te pas komende zware en vermoeijende meestal aan bedienden en jagers wordt overgelaten. Bij dit alles komt, dat de jonge lieden doorgaans in de gevolgen eener verwijfde leefwijze deelen, indien hunne teedere gezondheid maar niet geheel, en eer zij het kwaad reeds kennen, verpest wordt door de beſmetting eener zedeloosheid, welke tegelijk de ligchamelijke en zedelijke krachten aantast en verwoest. Voor het verſtandelijk deel wordt door vroegtijdig onderwijs van allerlei aard, gelijk ook voor de beſchaving der zeden, beter gezorgd, en men kan te dien opzigte aan vele *Amſterdamſche* groote familiën den lof niet ontzeggen, dat zij veel gelds aan de *psychiſche* vorming hunner kinderen beſteden.

Hoezeer ook de voorname rijke inwoner niet karig is met het beloonen van *Gouverneurs* en *Gouvernantes* bij hunne kinderen, zoo kunnen wij toch niet zeggen, dat men over het algemeen hun die achting bewijst, welke een' braaf en bekwaam hofmeester toekomt. Ook zijn velen niet kiesch

in

in de keus derzelve, en meenen, dat eenige taal- en rekenkunde tot het vormen der jeugd reeds voldoende zijn, waardoor er voor karakter en zeden der kinderen niet zelden onberekenbare nadeelen ontftaan. Vele kinderen der aanzienlijken zuigen uit deze verborgene ader al vroeg een heilloos vergif in; zij worden reeds voor het tijdvak hunner eerfte rijpheid gemeenzaam gemaakt met eene lektuur, welke gefchikt is, om de hevigfte hartstogten in vlam te zetten, hun al de listen der verliefde *intrigue* te leeren kennen, en hen fmaak te doen vinden in het befpottend minachten van alles, wat zedelijkheid en Godsdienst heet.

De meeste zonen van goede huizen worden tot *Akademifche ftudiën* opgeleid; meer nogtans, en dit is wel zeer te bejammeren, ter verkrijging van een' *doctoralen* graad, dan om zich te volmaken in die hooge wetenfchappen, welke hun vervolgens bij het waarnemen der aanzienlijkfte ambten, gezantfchappen en regeringsposten zoo zeer zouden te ftade komen, en waarvan dergelijke jonge lieden veeltijds op de hooge fchool weinig werks maken, daar zij weten, dat zij alleen om den titel ftuderen. Evenwel moeten wij erkennen, dat daarop, bij fom-

mige Amfterdamfche familiën, zeer voordeelige uitzonderingen te maken zijn.

Weinige onzer rijke jonge lieden doen eene buitenlandfche reis ter voltooijing hunner opvoeding, en dan nog niet zelden onder zulk een geleide, en op zoodanig eene wijze, dat misfchien hun te huis blijven voor verftand en hart verkieslijker zou hebben gemaakt.

§ 145. Wat de jonge dochters betreft; vele vinden, buiten den huisfelijken kring, weinig gelegenheid, om zich voor het openbaar leven te vormen; partijtjes, familiedagen en nu en dan een meer ftatig gezelfchap, zijn de gewone fpheer, in welke zij zich bewegen en tot den echtenftaat voorbereiden moeten. Het is dan geen wonder, indien haar karakter al dikwijls eene zekere ftijve plooi, iets nuffigs aanneemt, en zelden tot die beminnelijke losheid en aanvalligheid in den omgang zich weet te verheffen, die de ware befchaafde vrouw vormen.

§ 146. Wat de burgerlijke opvoeding in den middelftand aangaat, dezelve is, federt de laatfte vijftig of zestig jaren, ten aanzien van het verftandelijke, merkelijk verbeterd. In huizen en fcholen, waar te voren, boven het lezen, fchrijven, rekenen, en

mis-

misſchien een weinig Fransch, den kinderen geenerlei kennis van wetenſchappen, kunsten of letteren werd bijgebragt, bedient men zich thans van goede ſcholen (*a*) of bijzondere leermeesters, om jongens en meisjes niet alleen muzijk, dans en teekenkunde benevens fraaije handwerken te doen leeren, maar ook andere talen, vooral het Engelsch en Hoogduitsch te doen verſtaan; men gewent hen aan beſchavende lektuur; zij worden tot eene algemeene kennis der kunsten en wetenſchappen opgeleid, verkrijgen eene zekere tint van aardrijks-, historie- en fabelkunde, en geraken doorgaans ten minſte zoo ver, dat zij over dat alles kunnen medepraten: ook wordt op hunne manieren, enz. meer dan voorheen acht gegeven, en onze burgerlijke jonge lieden vertoonen thans, on-

(*a*) Het lager Schoolwezen vooral is ſedert eenen geruimen tijd, gelijk in ons geheele Vaderland, zoo ook bijzonder te *Amſterdam*, aanzienlijk verbeterd geworden, waaraan voor een groot gedeelte de meerdere geoefendheid der hedendaagſche ſchooljeugd alhier, van welke de openbare *examinas* bij de ſtads- en vele andere ſcholen treffende blijken opleveren, is toe te ſchrijven. Het is zeer te wenſchen, dat bij de aanſtaande *organiſatie* ook vele kostſcholen en *Inſtituten* in die gezegende hervorming deelen, en er wederom Kweekſcholen voor Schoolonderwijzers mogen worden opgerigt!

onbetwistbaar, veel meer uiterlijke befchaafdhed en wellevendheid, dan in vroegere tijden.

Daarentegen hebben zij ook al de gebreken eener verfijnde opvoeding, en van den bedorven *Franfchen fmaak* overgenomen; zoo als ligtzinnigheid, zucht tot vermaak, lediggang, verkwisting, praalzucht, eene ligtvaardigheid van zeden en eene neiging tot zelfbeheer (*autocratie*), welke het zedelijk karakter, in die jaren vooral, geheel ondermijnen, en al vroeg de teugels van het ouderlijk bewind losrukken. Van daar zoo vele ouders, die het zedelijk bederf hunner dierbaarfte panden in onze tijden te betreuren, en daarbij zichzelven te wijten hebben, dat zij door een dwaas kinderzwak, hetwelk almede tot den geest des tijds fchijnt te behooren, de uitfpattingen hunner kinderen al te toegeeflijk hebben laten doorbreken.

§ 147. De ligchamelijke opvoeding der kinderen bij onzen burgerftand wordt veelal zeer verwaarloosd, en heeft al de gebreken, die wij bij de grooten daarin hebben opgemerkt, zonder nog de goede hoedanigheden van deze te bezitten. Ook in den burgerlijken kring leggen de moeders, door het overdreven voeden harer lievelingen, den

grond

grond tot *scrofuleuse*, *rachitische* gestellen, zoo als in het vervolg zal blijken.

Het aankomend meisje ontbloot zich roekeloos, en stelt hare borst en leden aan het volle geweld van allerlei doodelijke kwalen bloot. Het vroegtijdige misbruik van warme dranken en vuurstoven bij de meisjes, en van verhittende dranken tevens bij de jongens, is in dezen stand zelfs veel grooter dan onder de aanzienlijken. Ligchaamsoefeningen, die hier nog plaats vonden, zijn elders weinig in zwang. Daarentegen worden burgerkinderen wederom in de eerste kindschheid in schooltjes opeen gepakt, waar eene verpeste lucht en bewegelooze leefwijze den grond tot dikke buiken, *scrofulen*, kwaadzappigheid en andere gebreken leggen.

§ 148. Na de kinderjaren verlaten te hebben zet de jongeling op het kantoor zijn zittend leven voort, en gaat veeltijds tot lediggang over. Op zijn best leert hij met biljart en kolfslag omgaan, en 's winters een singeltje op schaatsen rondrijden. De ware spierkracht ontwikkelt zich dus nooit, en heeft vroegtijdige uitputting het hare daarbij gedaan, dan is hij, op zijne manbare jaren, een — oud man.

§ 149. Het meisje zit bij hare moeder te huis, gaat naar hare vriendinnen op ſalet, om — weder te zitten; of zij vlugt van vermaak tot vermaak, gaat niet zelden van het eene uiterſte tot het andere over; is in gemengde gezelſchappen of zeer deftig, zelfs ſtijf, of in den kring der bekenden dartel, vrolijk, zelfs wild, ſoms met verwaarloozing van hare maagdelijke zedigheid; alsdan is alles geſchikt, om haar levendig bloed te verhitten, en bij elke afkoeling, door elke opening harer huid, het pestgift des doods naar binnen te doen ſluipen; terwijl niet zelden overſpannene natuurdrfiten hare overige krachten, in de eerſte lentedagen hares levens, verwoesten.

§ 150. Bij de gemeenſte volksklasſe was het opvoedingswezen, gelijk overal, ook hier ter ſtede, zeer verwaarloosd, en de rampſpoedige gevolgen daarvan bij het opkomend geſlacht zijn gewis meer dan ooit kenbaar geworden, ſinds, door de ongunst der laatſte tijden, deze volksſtand dieper verarmd, in lediggang teruggeſtort, en tot velerlei zedeloosheid, die gewoonlijk door berooidheid en werkeloosheid gevoed wordt, is overgeſlagen. Het hand over hand toegenomen misbruik der ſterke dranken,

ge-

gedistilleerde likeuren en van slechte zamengestelde warme aftreksels, die bij den gemeenen man de koffij en thee moeten vervangen; de bijna geheele onthouding van gezonde, versterkende bieren, wegens derzelver duurte voor hen onverkrijgbaar; de veelal slechtere voedsels, door geen vleesch of brood genoegzaam afgewisseld; het gemis der noodige ligchaamsverschooning en van toereikende kleeding; en over het algemeen de verbazend toegenomene verarming en losbandigheid hebben op het zoogenoemd *Amsterdamsch gemeen* de nadeeligste uitwerking gehad, waarvan zich de droevige gevolgen in eene bijkans geheel verwaarloosde, zoo *physieke* als *psychische*, opvoeding der kinderen maar al te duidelijk vertoonen.

Het is zeer natuurlijk, dat in huisgezinnen, waar het zoo gesteld is, jongens en meisjes zwakkelijk geboren, slecht gekleed en gekoesterd, veelal aan zichzelve, door beide ouders, overgelaten, en in het ouderlijk voorbeeld dikwijls niets anders dan zedelijke wanorde en woeste losbandigheid ziende, dat daar, zeggen wij, de kinderen ook ongezond, aan velerlei uit- en inwendige ziekten onderhevig, onbeschaafd, van de eerste gronden zelfs der menschelijke ken-

nis ontbloot, losbandig en aan allerlei grove ondeugden overgegeven moeten zijn.

Voorzeker zoude zulk eene verachtering in het opvoedingswezen, bij den gemeenen man, op eene volflagene *phyfieke* ontzenuwing en een zedelijk *barbarismus* hebben moeten uitloopen, indien niet, zelfs in de donkerfte tijden, — dank hebbe de edele menschlievendheid van *Amftels* befchaafde burgerij! — door edelmoedige bijdragen gezorgd ware geworden voor het in ftand houden van de inderdaad voortreffelijk ingerigte *Armenfcholen*, in alle oorden der ftad verfpreid, waarin de kinderen van onvermogenden, onder het toezigt van Arm- en Wijkmeesters, kunnen worden opgenomen, en *om niet* een mild en verlicht onderwijs genieten. Deze inftelling ftrekt *Amfterdam* tot eeuwige eer, en wij houden ons ten volle overtuigd, dat daardoor een krachtige dam gelegd is, ter ftuiting van den hevig indringenden ftorm der zedeloosheid voor een zeer aanzienlijk gedeelte onzer bevolking, dewijl deze fcholen den teruggang van verlichting en befchaving, bij een groot gedeelte der armelijke jeugd, aanmerkelijk hebben gekeerd, een' teugel gegeven aan flechte huisfelijke voorbeelden, en in vele jeugdige gemoede-

ren

ren, die anders onherſtelbaar bedorven geweest waren, zaden geſtrooid van kennis en zedelijkheid, die in volgende tijden de kiem zullen blijven van toenemende verlichting en zedelijke beſchaving.

§ 151. Dit weinige zij in het algemeen genoeg, om den Lezer van dit Werk eenig oppervlakkig denkbeeld bij te brengen, aangaande het ſtedelijk gebruik en de gewoonten der *Amſterdammers*. Ik weet zeer wel, dat hetzelve geene aanſpraak te maken heeft op den naam van eene volledige, wijsgeerige karakterbeſchrijving; dan deze was ook even weinig mijn doel, als zij een noodwendig vereischte is in eene plaatsbeſchrijving, die altoos een geneeskundig aanzien behouden moet, en waarin elk bijzonder gedeelte ſlechts moet bijdragen, om aan dit hoofddoel te naderen en dienstbaar te zijn. Wij vertrouwen, dat het in deze afdeeling door ons aangemerkte genoegzaam zal zijn, om over het ſtedelijk gebruik zoo veel licht te verſpreiden, als zulks in verband met ons voornaam oogmerk noodig was, en den denkenden aanleiding kan geven tot verdere naſporing.

VIERDE AFDEELING.

BEVOLKING, GEBOORTE EN STERFTE TE AMSTERDAM.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over de Bevolking.

§ 152. Hoezeer van den eenen kant de vereeniging van menſchen in gehuchten, vlekken, dorpen en ſteden tot eigene veiligheid dienſtig, ja noodzakelijk was, en daardoor thans nog de welſtand bevorderd wordt, zoo zelfs, dat de Staat zoodanige vereenigingen poogt te begunſtigen, zoo ſtrekt het toch, van den anderen kant, tot groot nadeel voor de gezondheid en het leven van den mensch, zich op een klein ſtipje van den aardbol opeen te hoopen, blijvende het grootſte gedeelte van denzelven onbewoond; waardoor de groote gaven der Natuur, als het ware, veracht worden. Weelde, onzedelijkheid, ziekte en ſterfte worden door zoodanig eene onnatuurlijke vereeniging den vrijen teugel gevierd. — Hoe noodig het aldus ook voor de veiligheid en den bloei

bloei van eenen Staat zij, menfchen in fteden te vereenigen, zoo is het toch tot nadeel van het menschdom, wanneer men de fteden te zeer vergroot en bevolkt: hierdoor immers wordt de bevolking verminderd; het voortreffelijkfte wat hij kan bezitten, zedelijkheid en gezondheid, worden ondermijnd. Bij algemeene berekeningen is gebleken, dat op het land van de 40 menfchen *één* den tol aan de Natuur betaald, dat in kleine fteden zulks bij *één* van de 32 plaats heeft, terwijl in groote volkrijke plaatfen van de 28, zelfs van de 25, ja van de 24 *één* zijnen dood vindt. Ons voornemen echter is hier niet om uit te weiden over dingen, hoe zij, ten beste van het menschdom, zijn moesten; maar blootelijk na te gaan, hoe het hier met de *Amfterdamfche* ingezetenen gefteld, en wat te hunnen opzigte te verbeteren zij.

§ 153. Hoe eenvoudig het middel, om ter kennis van de volkrijkheid eener plaats te komen, ook fchijne, de ingezetenen namelijk te doen tellen, zoo is zulks toch aan vele zwarigheden onderhevig; en hoe nuttig deze tellingen ook zijn mogen, om de fterkte van een volk te kennen, zijn dezelve echter hier ter ftede verzwijmd. De eerfte telling, die, zoo veel ons bekend is, in deze

ftad

ſtad plaats had, geſchiedde in het jaar 1622. Toen ter tijd bevatteden de ſtad en de voorſteden 104,961 inwoners (a); doch dat derzelver getal aanmerkelijk is toegenomen, blijkt alleen daaruit, dat de vergrooting der ſtad, waaraan men toen bezig was, niet alleen volbouwd is geworden, maar ook dat er nog eene nadere en zeer aanmerkelijke vergrooting is bijgevoegd. Na dien tijd heeft er, zoo veel wij weten, geene telling meer plaats gehad, dan in het jaar 1795; dezelve was gevolgelijk voor de ingezetenen een vreemd verſchijnſel, en ging met eenige zwarigheden vergezeld, want vele, voornamelijk min beſchaafde, inwoners ſchreven daaraan verkeerde oogmerken toe (b). Daarenboven kan eene telling in eene groote ſtad met geene wiskundige zekerheid geſchieden. Niettegenſtaande men alzoo in de maand *October* van het jaar 1795, huis voor huis, in iedere wijk, het getal der bewoners, zoo

man-

(a) WAGENAAR, *Vaderl. Geſchied.* in fol. Amſterd. 1765. 1 Stuk, bl. 51.

(b) *Rapport over de Telling van het volk van Amſterdam, overgegeven aan de Repreſentanten van hetzelve volk, op den 20 October* 1795, *door* J. P. FARRET, A. G. VERSTER, J. H. VAN SWINDEN; *met alle Tabellen*, te Amſterdam, 1795. in folio.

mannen als vrouwen, jongelingen als meisjes, ieder afzonderlijk opgenomen heeft, zoo is het toch te vermoeden, dat deze telling een kleiner getal heeft opgeleverd, dan er gewoonlijk bestaat (*a*).

Uit

(*a*) *Vooreerst* had er zich onder de meeste ingezetenen een gerucht verspreid, waarvan de indruk bijna niet weg te nemen is geweest, en dat velen in den beginne in het aangeven hunner huisgenooten achterhoudend heeft gemaakt, namelijk, dat die telling geschiedde, om een hoofdgeld aan de ingezetenen op te leggen. Het is niet onwaarschijnlijk, dat, niettegenstaande alle moeite door de wijkmeesters aangewend, wel eenige kinderen niet opgegeven zijn geworden.

Ten tweede: sommige ingezetenen, die nog buiten de stad waren, en wier huizen daarom ledig stonden, hebben verzuimd het getal hunner huisgenooten te doen opgeven, waarvan in het doorloopen der lijsten 11 à 12 voorbeelden zijn aangetroffen.

Ten derde: de *Provisioneele Representánten* van het volk van *Holland* slechts de telling bevolen hebbende, zonder eenige bepaling daarbij te maken, is er eene andere zwarigheid opgerezen, hoe men namelijk handelen moest met de kinderen, die uit deze plaats en elders school liggen, of die van elders hier school waren? met jonge lieden, die naar *Akademiën* waren? met menschen die hier hun bepaald *domicilium* hebben, doch thans uitlandig waren? De *Commissie* konde desaangaande geene bevelen geven, en daaromtrent iedereen laten handelen, zoo als hij goedvond.

Ten vierde: De volkrijkheid der jodenbuurt is op

som-

Uit deze telling blijkt, dat er gevonden werden binnen de ſtad

191,855 Christenen, uitmakende 49,736 huisgezinnen, die 23,617 huizen bewonen, en

20,335 Joden, beſtaande uit 4,708 huisgezinnen, die 1,627 huizen bewonen.

In de buitenwijken der ſtad bevonden zich 4,834 menſchen, allen Christenen, die 1,209 huisgezinnen uitmaken, en 1,156 huizen bewonen; zoodat er zich in *Amſterdam* en deszelfs regtsgebied bevinden 196,689 Christenen
20,335 Joden.

te zamen een getal van 217,024 menſchen, behalve 1,458 *tranſitoire* vreemdelingen, die gevolgelijk onder het voorſtaande getal niet begrepen zijn. De ingezetenen der ſtad en der buitenwijken maken dus te zamen 55,653 huisgezinnen uit, en bewonen 26,400 huizen.

Dit

ſommige plaatſen zoo groot, en ieder plekje, tot zelfs op de vliering, met zoo vele menſchen bezet; de onbeſcheidenheid van velen dier natie, in dergelijke huizen, was van dien aard, dat al de wijkmeesters niet hebben durven inſtaan, dat er aldaar ook niet enkele menſchen, vooral kinderen, zijn over het hoofd gezien geworden. Zie *Rapport over de Telling*, *t. a. pl.* bladz. 3.

Dit getal van 217,024 inwoners bestaat uit 87,494 Christen mannen en jongens.
9,633 Joodsche dito dito.
109,195 Christen vrouwen en meisjes;
10,702 Joodsche dito dito.

Zoodat alle ingezetenen van het mannelijke geslacht bedragen 97,127 en van het vrouwelijke een getal van 119,897 personen; makende te zamen 217,024 menschen uit.

§ 154. De *Commissie*, toen ter tijd met deze telling belast (a), is van gevoelen, dat het getal van 196,689 Christenen in de stad of binnen derzelver regtsgebied, uit hoofde der reeds aangehaalde redenen, te klein was; en zoo men onderstelt, dat er in iedere wijk 10 menschen of kinderen zijn overgeslagen, of door onkunde, onachtzaamheid of kwade trouw te weinig zijn opgegeven, hetgeen hoogstwaarschijnlijk is, zoude het getal der Christenen reeds bijna 198,100 bedragen; en indien men het stelde op 25 per wijk, dat is, *één mensch om de zeven huizen*, zoude het getal der Christenen over de 200,000 zijn; hebbende de *Commissie* geene zwa-

(a) t. a. pl. blz. 6.

zwarigheid gemaakt, om dit getal aan te nemen.

De redenen, welke bij de Christenen het getal, door de telling opgegeven, geringer doet zijn, dan het was, hebben insgelijks plaats bij de Joden, en, uit hoofde hunner talrijkheid in bekrompene woningen, nog meer; zoodat de *Commisſie* meent, om het getal der Joden, bij de telling op 20,335 geſteld, op 21,000 in een rond getal te moeten brengen, en dus alle inwoners te zamen op 221,000 te begrooten.

§ 155. Bij eene tweede telling, in het jaar 1809, bedroeg het getal inwoners:

Van het mannelijk geſlacht 88,831
——— vrouwelijk ——— 112,933

alzoo te zamen een getal van 201,764 perſonen, waaronder de Joden een getal van 21,444 uitmaken.

Wij vinden ſedert het jaar 1795, aldus in 14 jaren, het getal der inwoners met 15,260 verminderd, namelijk met 8,296 van het mannelijke, en 6,964 van het vrouwelijke geſlacht.

§ 156. Eene derde, in het jaar 1811 plaats gehad hebbende telling, bedroeg een aantal van 88,052 van het mannelijk geſlacht en
110,136 van het vrouwelijke, dus een getal
van 198,188 inwoners. behalve de *militairen*, bedragende 22,42 mannen.

De

De Joden, die toen niet afzonderlijk geteld waren, maakten, volgens waarſchijnlijke gisſing (*a*), een aantal van 19,770 uit. Vergelijken wij dit aantal nu met de laatſte telling van 1809, zoo vinden wij wederom, in twee jaren, ons getal met 5,576 inwoners verminderd; tenzij wij de *militairen* onder de ingezetenen wilden tellen; alsdan zouden wij ſlechts 1,334 zielen minder hebben.

§. 157.

(*a*) Deze gisſing is op de onderſtaande berekening gegrond.

Oude zijde der ſtad.

Wijk N°.	1	20
	2	50
	3	1,000
	4	400
	5	2,600
	6	2,400
A. . .	7	900
B. . .	7	1,600
A. . .	8	200
	9	4,400
	11	300
	12	100
	26	1,600
A. . .	33	1,800
B. . .	33	1,400
	34	1,000
Som der Joden	. .	19,770

§. 157. Eene vierde telling van het jaar 1812 leverde flechts 84,793 van het mannelijke geflacht, en 108,290 van het vrouwelijke; dus eene fom van 193,083 inwoners, behalve 1,444 militairen.

Indien wij de foldaten, gelijk voorhenen, niet onder de ingezetenen tellen, maakt zulks in een jaar wederom eene vermindering van 5,105 ingezetenen uit, waarvan het gemis van het mannelijke geflacht eene fom van 3,259, en van het vrouwelijke flechts een aantal van 1,846 perfonen bedraagt. Onder dit getal ingezetenen bevonden zich 19,305 Joden, zijnde 465 minder dan in het jaar 1811.

§. 158. Deze ftad heeft alzoo federt het jaar 1795 tot 1812, gevolgelijk in een tijdvak van zeventien jaren, een verlies ondergaan van het mannelijke geflacht . 12,334
van het vrouwelijke . . . 11,607
in het geheel . . . . 23,941 ingezetenen, waarvan dat der Joden flechts 1,030 zielen bedraagt. [§. 153.]

§. 159. Wilden wij hierbij nog eene vijfde telling van 1815 voegen, waarbij men 162,473 Christenen en 17,706 Joden, dus 180,179 inwoners, vond, zoo zoude dit verlies nog aanmerkelijker zijn, en binnen drie jaren [§. 157.] het overgroote getal van 12,904 ftadgenooten bedragen, hetgeen met het voorgaande getal van 23,941, binnen

Tafel L.

BEVOLKING VAN AMSTERDAM.

Van het mannelijk geslacht.		1815.	1812.	Opgave. 1811.	1809.	1796.	1795.
Onder de 18 jaren .		28,506					
Van 18 tot 50 jaren ongehuwd	12,233						
Gehuwd	23,507						
Weduwenaars . . .	1,287						
Boven de 50 jaren ongehuwd	1,090	37,027					
Gehuwd	11,043						
Weduwenaars . . .	2,192						
		14,325					
Van het mannelijk geslacht in het geheel		79,858					
Waarvan gehuwd .	34,550		34,475	36,029			
——— weduwenaars	3,479		4,065	4,114			
Ongehuwd onder de 18 jaren	28,506 }		46,253	47,909			
Boven de 18 jaren .	13,323 }						
		79,858	84,793	88,052	88,814		97,127
Van het vrouwelijk geslacht.							
Ongehuwden . . .	54,282		59,117	60,755			
Gehuwden	32,803		35,233	35,604			
Weduwen	13,236		13,940	13,777			
		100,321			112,933		119,897
Zielen in het geheel		180,179	193,083	198,188	201,747		217,024
Militairen			1,444	2,242			
Godsdienstige gezindheden of gemeenten.		Telling.	Telling.		Opgave.	Opgave.	Telling.
Gereformeerden . .		90,221	96,468		102,047	97,547	
Roomsch-Katholijken		38,253	41,035		42,186	43,195	
Jansenisten		299	495		125	520	
Evangelisch-Lutherschen		21,056	23,796		24,512	27,449	
Hersteld-Lutherschen		9,760	10,269		8,789	5,640	
Remonstranten . . .		728	715		586	589	
Doopsgezinden . . .		1,856	1,904		1,868	1,944	
Hoogduitsche Israëlieten		15 312	16,882		18,920	20,749	
Portugesche ———		2,394	2,534		2,423	2,800	
Onderscheidene andere Christen-gemeenten		175	209		97	127	
Geene gezindheid opgegeven		125			83		
		180,179	194,196		201,747	200,560	217,024
Christenen		162,473	174,891		180,293	177,011	196,972
Joden		17,706	19,305		21,454	23,549	20,052

Tegenover §. 160, in te binden.

nen de 20 jaren, een verlies van 36,845 zoude uitmaken. Vermits nogtans onze berekeningen met het jaar 1814 eindigen, zoo kunnen wij deze telling, die daarenboven alle kenmerken van onechtheid draagt, niet daaronder opnemen.

§. 160. In den *Letterbode* voor het jaar 1815 (*a*) vinden wij eene bevolking van *Amsterdam* over de jaren 1795—1796—1809—1811—1812 en 1815, waarvan die van de jaren 1811—1812 en 1815, voor zoo verre deze telling over de perfonen gegaan is, blijkens nevensgaande tafel L, met de onze voorhenen opgegeven, overeenftemt. De oorzaak van het kleine verfchil, hetwelk in het jaar 1795 tusfchen Joden en Christenen, en in het jaar 1809 bij het mannelijke geflacht plaats heeft, kunnen wij gerust aan eene druk- of fchrijffout, of verkeerde optelling van den mededeeler dezer opgaaf toefchrijven, hebbende wij uit de echte bron geput, en alles naauwkeurig nagegaan; terwijl daarentegen deze fchrijver bij de optelling der godsdienftige gezindheden zeer onnaauwkeurig is geweest, zoo als onze Lezer, de-

(*a*) *Algemeene Konst- en Letterbode* voor het jaar 1815, N°. 44.

dezelve natellende, zal kunnen zien. Tellen wij nu de inwoners over 1809, volgens onze opgaaf [§. 155] (*a*), zoo vinden wij 180,320 Christenen en 21,444 Joden, dus gezamenlijk 201,764: dit maakt met de opgaaf der nevensgaande telling, in den *Letterbode*, indien dezel-

(*a*) Volgens eene opgaaf uit den *Burgerlijken Stand* is de juiste telling, volgens de Godsdienstige gezindheden van het jaar 1809, deze:

Nederduitsche Gereformeerden . . .	100,863
Waalsche dito	1,093
Engelsche dito	118
Episcopale	16
Roomschen	42,186
Jansenisten	125
Lutherschen	24,512
Herstelde Lutherschen	8,789
Remonstranten	586
Doopsgezinden	1,868
Hoogduitsche Joden	18,910
Portugesche Joden	2,534
Grieken	28
Armeniërs	20
Gemeente der Vrienden	3
Engelsche Broeders	30
Zonder Godsdienst	83
	201,764

Mannen . . .	88,831
Vrouwen . . .	112,933
	201,764

zelve juist opgeteld wordt, een verſchil van 101 Joden; terwijl er, blijkens dezelfde tafel, in 1812, honderd en elf meer opgeteld zijn, dan er volgens dezelfde opgaaf wezenlijk zijn. — Op de telling 1796 kunnen wij ons geenszins verlaten; want indien men zich het oogmerk, waartoe deze telling der verſchillende gemeenten geſchieden moest, herinnert, zal men gereedelijk toeſtaan, dat het belang van ieder derzelve niet medebragt, te weinig op te geven, maar eerder zoo veel meer als mogelijk was. Onbegrijpelijk immers komt ons de vermeerdering van 3,497 Joden (tafel L. 1795 en 1796), in één jaar, voor; zijnde er in het jaar 1795, volgens den *Letterbode*, ſlechts 20,052, en volgens onze ware opgave [§. 153.] 20,335 geteld, ſtemmende voor het overige deze opgave ook geenszins met die, welke de Hoogleeraar J. H. VAN SWINDEN opgeteekend heeft (*a*), overeen.

§. 161. Wij behoeven ſlechts den langdurigen oorlog, waardoor de bronnen van welvaart langzamerhand geſtopt, en gedurende de Franſche heerſchappij geheel vernietigd waren, na te gaan, en wij zullen gemakkelijk de oorzaken van zoodanig eene volksvermin-

de-

(*a*) *Algemeene Konst- en Letterbode* voor het jaar 1804, N°. 23.

dering vinden. Nemen wij de treurige veranderingen, die ons Land federt 1806, en bijzonder 1809 ondergaan heeft, in overweging; brengen wij ons de drukkende lasten en de volksligtingen, waardoor bijzonderlijk *onze* ftad uitgemergeld werd, voor oogen, alsdan zal het ons niet moeijelijk vallen te befeffen, en minder bevreemden, dat in de drie laatfte jaren een getal van 12,904 menfchen [§. 159.] van hier naar elders verhuisd is.

§. 162. Hoe nuttig nu zoodanig eene volkstelling ook zijn moge, om de ware kracht van een volk te kennen, zoo konde dezelve van een veel grooter belang zijn, wanneer men niet alleen de kunne, maar ook de jaren, het beroep, enz. had doen aanteekenen, ten einde daardoor den ftaat der ingezetenen te ontdekken, en een aantal andere kundigheden op te doen, die men thans flechts bij gisfingen kan bekomen. Op zoodanig eene wijze konde men over den waren ftaat der ingezetenen, over de toe- of afneming derzelve, over het verval en den aanwas van deze en gene bezigheden, over het toe- of afnemen van wezenlijke welvaart, van weelde, van gezondheid en ziekte, oordeelen. Daarbij echter was het noodzakelijk, eene zoodanige telling van tijd tot tijd, b. v., om de tien jaren, te herhalen: want indien, bij voorbeeld, bij een blij-

blijvend aantal ingezetenen, het getal der gehuwde lieden merkelijk ware afgenomen, alsdan zoude men over de algemeene welvaart niet gunftig kunnen oordeelen, evenmin over den toeftand van gezondheid, wanneer er bij een blijvend of verminderend aantal inwoners de jaarlijkfche dooden vermeerderden.

§. 163. Een ander middel, dan de onmiddellijke telling, om over de volkrijkheid en derzelver afwisfelingen te oordeelen, kan, indien het behoorlijk ingerigt wordt, het gemis der telling in vele opzigten vergoeden, en behoort, al worden de tellingen van tijd tot tijd herhaald, in gebruik gebragt te worden, wegens de menigvuldige belangrijke kundigheden, die het nagaan der oorzaken, welke de volkrijkheid doen vermeerderen of verminderen, verfchaft. Om, namelijk, de vermeerdering der ingezetenen op te fporen, moeten wij nagaan het getal der huwelijken, der geborenen, het getal dergenen, die van buiten inkomen, de vermeerdering van leeftijd. Die van vermindering der inwoners leert men kennen uit de jaarlijks geftorvenen; uit de vermindering der huwelijken; uit het getal der verhuizing naar elders; uit de vermindering in leeftijd. Om tot deze kennis te geraken, is het noodig, dat men, gedurende eenen geruimen tijd, naauwkeurige en wel ingerigte

geboorte- trouw- en ſterflijsten gehouden hebbe, en blijve houden. Maar niettegenſtaande de meergemelde *Commisſie* hierover zeer breedvoerig gehandeld, de voortreffelijkſte regelen, zelfs de *modellen* van ſoortgelijke geboorte- trouw- en ſterflijsten aan de hand gegeven heeft (*a*), zoo is men hierin grootendeels zeer nalatig gebleven.

§. 164. Vermits nu het getal der ingezetenen, voornamelijk in de laatſte jaren, wegens de ongelukkige gebeurtenisſen, verminderd, en gevolgelijk ongeſtadig geweest is, en wij voor onze volgende naſporingen toch een bepaald getal inwoners moeten vastſtellen, zoo gelooven wij, dat het gemiddelde getal, uit al de plaats gehad hebbende tellingen, het naast bij dat getal onzer inwoners zal komen, hetwelk hier jaarlijks, gedurende de veertig jaren, waarop onze gevolgtrekkingen en ervaringen gegrond zijn, aanwezig was. Stellen wij derhalve de telling van

1795 (*volg.* §. 153.) op	196,689 Christ.	20,335 Jod.	zam. 217,024 inw.
1809 (*volg.* §. 155.) —	180,320 ——	21,444 ——	—— 201,764 ——
1811 (*volg.* §. 156.) —	178,418 ——	19,770 ——	—— 198,188 ——
1812 (*volg.* §. 157.) —	173,778 ——	19,305 ——	—— 193,083 ——
dus in vier jaren op	729,205 Christ.	80,854 Jod.	zam. 810,059 inw.
Zoo is het middelget.	182,301 ——	20,214 ——	—— 202,515 ——

In-

(*a*) T. a. pl. tweeden deels, negende ſtuk, *Rapport* N°. XXXIV.

Indien wij thans in overweging nemen, dat, na het jaar 1795 tot 1812, dus in zeventien jaren, ons getal inwoners bijna 24,000 zielen verminderd is, en dat in 1795 de koophandel reeds kwijnde, alsdan is het hoogstwaarſchijnlijk, dat onze volkstellingen voor het jaar 1795 ook merkelijk grooter zouden uitgevallen zijn; zoo gelooven wij, uit dien hoofde, dat wij het middelgetal onzer inwoners, gedurende de veertig jaren [1774 tot 1815], zeer gering aannemen, bijaldien wij hetzelve in die reeks van jaren vastſtellen op 185,000 Christenen en 20,000 Joden, dus op een getal van 205,000 ingezetenen (*a*); te meer, omdat de *Commisſie*, toen ter tijd met de telling belast, [§. 154.] geene zwarigheid gemaakt heeft, in het jaar 1795 het getal der Christenen met 3,311, en dat der Joden met 665, dus de gezamenlijke bewoners onzer ſtad met bijna 4,000 zielen, te vermeerderen.

TWEE-

(*a*) Dit getal zoude veel te klein zijn, indien wij de bevolking over de jaren 1812 tot 1815, naar de jaarlijkſche ſterfte, volgens de berekening der *probabiliteits*-Tafel XI, wilden berekenen. Aldaar zijn in deze vier jaren geſtorven 32,438 menſchen, hetgeen, elk jaar, door malkander genomen, 8,109 uitmaakt; vermenigvuldigt men nu dit getal met de kans en den leef

TWEEDE HOOFDSTUK.

Ongelukken, die uit de volkrijkheid dezer ſtad kunnen ontſtaan.

§. 165. Zoo veelvuldig de, uit de volksmenigte voorkomende, ongeregeldheden ook zijn, zoo zijn tegen de meeste derzelve reeds voorzieningen gemaakt, welke echter, meestal, in ongebruik geraakt, of niet uitgevoerd worden. Wij zullen hier ſlechts aanſtippen wat de

tijd van een kind onder de drie maanden, of eene maand oud, zijnde 27 jaren 4 maanden en 20 dagen, hetwelk [Tafel XI.] het middelpunt des levens uitmaakt, zoo moet zulks, wiskundig zeker, de bevolking aantoonen. Bij voorbeeld:

	8,109 maal 27 + $\frac{1}{3}$ + $\frac{1}{18}$.
	27
	56.763
	16,218
$\frac{1}{3}$ =	. 2,703
$\frac{1}{18}$ = $\frac{1}{6}$ = .	450 $\frac{1}{2}$
Zoude	222,096

Zoude 222,096 de bevolking der ſtad *Amſterdam* voor de jaren 1812 tot 1815 moeten uitmaken; want alle tellingen, die er ooit gedaan zijn, zijn met onwilligheid, ja met beſpotting, vergezeld geweest.

de *Commisſie* (*a*) daarover heeft opgeſteld; en, gelijk ZIJ, eenen aanvang maken met

De belemmering der bruggen en ſtraten.

§. 166. De ongelegenheden, alhier door de groote belemmeringen op de bruggen en ſtraten, zoo door het uitventen van koopgoederen in kruiwagens of anderzins, als door het leggen der koopwaren, hout, metſel- en timmerwerk, veroorzaakt, zijn overbekend. De daaruit voortkomende ongelegenheden en ongelukken ontwaart hij, die veel de ſtraten, bijzonderlijk met rijtuigen, pasſeert. Beſchouwt men de zaak als zoodanig, alsdan behoorden zulke belemmeringen bij eene goede *politie* geene plaats te hebben. Doch neemt men met de *Commisſie* in aanmerking, dat het ſtaan met waren op bruggen, ſluizen, ſtraten en pleinen voor velen eene broodwinning is, alsdan wordt het moeijelijk, althans bij deze ſchrale en armoedige tijden, met veel ſtrengheid daartegen te werk te gaan, hoewel echter de toenemende belemmering van die ſoort, — vooral op ſommige ſluizen en bruggen, als: *Anthonieſluis*, *Nieuwe-Brug*, *Oude-Brug*, *Hoogſtraat*,

(*a*) T. a. pl. eerſten deels, 5de ſtuk, *Rapp.* N°. XIX, bladz. 23.

ſtraat; *Torenſluis*, en anderen; waarvan bij ſommigen de telkens opgaande klep, om de masten der ſchepen door te laten, de verwarring en belemmering aanmerkelijk vermeerdert — zulks noodzakelijk maakt. Dikwijls wordt daardoor aan de voetgangers, rijtuigen en ſomtijds ook aan de kramen en kruiwagens onwillekeurig ſchade veroorzaakt, hetgeen ook tot twist, tweedragt en verwarring aanleiding geeft: zoodat hierin betere voorziening gedaan, en de daarop geſtelde keuren, van de jaren 1634—1681, en voornamelijk van 1722, ſtrekkende tot verbod van het ſtaan met kramen, kruiwagens, tafels, manden en dergelijken op ſluizen en bruggen, ſtrenger gehandhaafd en ten uitvoer gebragt moesten worden. —

§. 167. Ook tegen de belemmering der ſluizen en bruggen met koopmanſchappen, tonnen, enz. om dezelve in- of uit te ſchepen, zoo als veelal op de *Oude-Brug* plaats heeft, was het noodig, de keuren van de jaren 1634 en 1700 te vernieuwen, en op voorſtel der *Commisſie* daarbij te verbieden: „dat er voortaan „geene goederen, puin, tonnen, hout, ijzer, „en wat dies meer zij, op de bruggen en „ſluizen zullen mogen worden gelegd, gelijk mede, dat men op dezelve geen vee „zal mogen laten ſtaan, noch aan de „leuningen vastbinden, of op dezelve krui-

„ wa-

„ wagens of wagens of ſleden zal laten ver-
„ toeven.”

§. 168. Omtrent de veelſoortige belemmeringen in ſtraten, op pleinen, gelijk den *Dam* en de *Nieuw-markt*, op kaaijen van grachten, welke de *Commisſie* breedvoerig heeft uiteengezet (*a*), moesten alle reeds vastgeſtelde keuren vernieuwd, vermeerderd en verbeterd, of, zoo dezelve geheel ontbreken, vastgeſteld en ten uitvoer gebragt worden.

De menigte belemmeringen, door de veelvuldige rijtuigen alhier veroorzaakt, en de ongelukken, daardoor te weeg gebragt, zijn waarſchijnlijk de redenen, waarom daarop reeds ſinds vroegere tijden keuren en bepalingen gemaakt zijn.

Zoodat er: 1. *Bepalingen omtrent den weg, welken de rijtuigen in naauwe ſtraten moeten inſlaan*, zijn vastgeſteld.

2. *Tegen alle belemmeringen, ontſtaande uit rijtuigen, ſleden, karren, kruiwagens, die op zich zelve gelaten worden*, voorzieningen gemaakt zijn.

3. *Het rijden met meer dan een handof los paard, en dit niet zonder geblinddoekt, of met behoorlijke ooglappen voorzien te zijn*, verboden wordt, en

4. *Het*

(*a*) T. a. pl. bladz. 26.

4. *Het hard rijden door keuren*, (die nogtans niet ten uitvoer gebragt worden) bepaald wordt.

Al hetwelk de meergemelde *Commisſie* (*a*) zoo wel en uitvoerig verhandeld heeft, dat het overbodig zijn zoude, hierover meer uit te weiden; alleenlijk er bijvoegende hetgeen zij over de *ſchouwing der rijtuigen*, waartegen op vele plaatſen van dit Land goede voorzorgen gemaakt zijn, aan den Raad onzer ſtad voordraagt, namelijk:

Dat alle huur-rijtuigen jaarlijks, op publieke authoriteit, alhier moesten geſchouwd worden, vermits er door die voorzorge verſcheidene ongelukken voorgekomen zouden worden.

Hiertegen geeft zij de volgende middelen aan de hand:

Dat, ter voorkoming van vele ongelukken, die uit zorgeloosheid omtrent de huur-rijtuigen ontſtaan, er jaarlijks tweemalen door deskundigen, bij den Raad te benoemen, en op daartoe geſtelde plaatſen, eene ſchouwing van alle huur-rijtuigen op wielen werd gehouden.

Dat, ten einde daaromtrent geen bedrog zoude kunnen worden gepleegd, allen, die huur-

(*a*) T. a. pl. bladz. 36—51.

huur-rijtuig houden, verpligt zouden zijn; het getal en de ſoorten der rijtuigen, die zij verhuren, aan de daartoe te benoemen inſpecteurs *op te geven. Dat de rijtuigen van iedere ſoort, hetzij* koets, wagen, chais *of* fourgon, *enz. met een nommer zouden worden gemerkt: dat van al die nommers behoorlijk boek zal gehouden worden, en naast ieder de naam van den eigenaar, de ſtaat van het rijtuig, zoo wanneer het aangegeven wordt, als bij iedere ſchouwing, enz. zullen worden* genoteerd, *ten einde altoos te weten, aan wien elk nommer behoort, en bij de ſchouwing te weten, of alle rijtuigen opgekomen zijn: en diegenen, welke, ten dage dienende, niet zijn opgekomen, nader te kunnen oproepen; en, in geval van nalatigheid, tegen derzelver eigenaars te handelen, als door eene daarop te maken* ordonnantie *zal worden* geſtatueerd: *dat allen, die bevonden zullen worden rijtuigen te verhuren, zonder dezelve te hebben aangegeven, en doen* nommereren, *verbeuren eene boete van . . . .; gelijk mede allen, die bevonden zullen worden een rijtuig, dat bij de ſchouwing is afgekeurd, of geoordeeld is* gerepareerd *te moeten worden, nog te gebruiken, of zonder de vereischte* reparatie *te gebruiken, vervallen zullen in eene boete van . . .*

Door

Door deze inrigting heeft men tevens de voordeelen, om de voorhenen op de rijtuigen vastgestelde keuren en reglementen grootendeels te kunnen handhaven.

Het drijven van vee door de stad, en het ontsnappen van het vee bij het slagten.

§. 169. Vermits de door de *Commissie* (*a*) hiertegen voorgestelde allernuttigste inrigting en bepaling niet schijnt nagekomen te zijn, ten minste niet gehandhaafd wordt, zoo willen wij hiervan kortelijk den inhoud herhalen: dat er voortaan geene koppels hoornvee van meer dan *tien* beesten door deze stad zullen mogen gedreven, en ieder dezer koppels door twee drijvers zal moeten bestierd worden; en dat, zoo verscheidene koppels, te zelfden tijde gelost, naar de markt moeten worden gedreven, of elkander toevallig mogten ontmoeten, zij van elkander op den afstand van ruim 300 voeten zullen moeten blijven. Dat voorts het vee, zoo veel mogelijk, over de stads wallen, zoo min mogelijk door de stad, en dan nog over de minst volkrijke, door de *Commissie* opgegevene, en door de Regering nader te bepalen, straten en grachten moet geleid worden.

(*a*) T. a. pl. bladz. 51.

§. 170.

§. 170. Tegen het ontſnappen van het gedolde vee vinden wij, met de *Commisſie*, geen beter middel, dan de achterpoten van het dier te binden, en daarop, bij het ſlagten van vee, eene keure vast te ſtellen.

DERDE HOOFDSTUK.

Huwelijken binnen Amſterdam.

§. 171. Hij, die tot het huwelijk beſluit, neemt pligten op zich, welke hem tot onderhoud van een huisgezin verbinden. Zoodra dus de gelegenheid tot onderhoud ontbreekt, of waar dit, door duurte of belastingen, ongemakkelijk wordt gemaakt, zoodat de jongeling zich dezelve niet wil of kan op den hals halen, en hij gemakkelijker zijne natuurdrift kan voldoen, alsdan zullen de huwelijken minder zijn, dan op zoodanige plaatſen, waar zich bij den echt zoo vele zwarigheden niet voordoen. Om nu den ſtaat der huwelijken binnen onze ſtad na te kunnen gaan, en dezelve met onze bevolking te vergelijken, hebben wij de trouwregisters ſedert veertig jaren, namelijk van 1774 tot 1813, geraad-

pleegd en bevonden, dat er in dien tijd 91,539 paren getrouwd, of liever *geproclameerd* zijn; zoodat er eenigen minder moeten gerekend worden, omdat niet alle afgekondigden gehuwd, maar eenigen teruggetreden, of elders kunnen getrouwd zijn, hetwelk wij waarschijnlijk echter zoo gering kunnen vooronderstellen, dat zulks niet in aanmerking komt. Wij kunnen derhalve uit deze berekening het jaarlijksch getal der huwelijken op 2,289, of, indien wij niet alle *geproclameerden* als gehuwden beschouwen, op 2,200 vastfstellen. Nemen wij nu, volgens onze berekening (§. 164.) der volkstellingen, aan, dat hier, gedurende dien tijd, 205,000 inwoners aanwezig waren, dan zal zich het getal der getrouwden tot de volksmassa verhouden als 1 : 93. 2, hetwelk zeer veel is in vergelijking van andere steden. Trouwens, in *Weenen* (*a*) bevinden zich onder 140, en in latere tijden, zelfs onder 145-146 slechts één paar gehuwden, en zoo telt men, in andere groote steden, van de 110 tot 130 menschen slechts één paar getrouwden. Nogtans nemen de huwelijken van tijd tot tijd ook hier, gelijk op andere plaatsen, af. Om zulks na te kunnen gaan, hebben wij de

(*a*) WERTHEIM, *Topographie von Wien. pag.* 77.

de veertig, door ons opgenomen, jaren in vier tijdperken, elk van tien jaren, verdeeld; alsdan vinden wij: 26,895 *in het eerfte;* 26,077 *in het 2de;* 20,824 *in het 3de;* 17,743 *in het vierde tijdvak.* In de vooronderftelling nu, dat in de eerfte 20 jaren dezer huwelijken, namelijk van 1774 tot 1794, alhier [§. 154.] 221,000, en in de laatfte 20 jaren, van 1795 tot 1813, [§. 164.] 205,000 inwoners waren, alsdan bekomen wij de volgende evenredigheid:

In het 1fte tijdv. 1774 tot 1783 jaarl. een paar geh. ond. 82 inw.
——— 2de ——— v. 1784 — 1793 ——————— — 84 ———
——— 3de ——— v. 1794 — 1808 ——————— — 98 ———
——— 4de ——— v. 1804 — 1813 ——————— — 115 ———

Waaruit genoegzaam blijkt, dat er in de eerfte twintig jaren veel meer gehuwd zijn, dan in de laatfte, en dat de huwelijken, voornamelijk in de laatfte tien jaren, aanmerkelijk verminderd zijn. Zulks kan nu niet blootelijk in de verminderde bevolking gegrond zijn; want ons onderzoek is in evenredigheid dezer geringere bevolking ingerigt: gevolgelijk zijn er andere, die de echtvereeniging alhier zeldzamer maken, en wij gelooven voornamelijk deze volgende:

1. De voor den gemeenen man, en zelfs voor den burgerlijken ftand, toenemende duurte en zware belastingen.

 2. Het

2. Het kwijnen van den handel, waardoor de broodwinningen onder alle klasſen verminderen.
3. De meer en meer toenemende pracht, bijzonderlijk der vrouwen, waardoor de behoefte vermeerdert, en de huishoudingen kostbaarder zijn, zoodat een man daartegen niet winnen kan.
4. De in beide geſlachten toenemende neiging tot ontucht, en tot een onafhankelijk en losbandig leven.
5. De toenemende gelegenheid voor mannen, om buiten den echt hunner driften te kunnen bot vieren.
6. De gedurige volksligtingen, en de, onder de Franſche overheerſching, ingevoerde *conſcriptie.*

Ten bewijze hiervan ſtrekken ons een vergelijk der alhier voltrokkene huwelijken, gedurende de laatſte vier jaren. In 1812 bedroeg derzelver getal 1,157 paren; in 1813 – 1,202; in 1814 — 1588, en in het laatstverloopene jaar 1815 — 1,967 paren. De twee laatſte jaren onzer verlosſing, en wel inzonderheid het laatstverloopene jaar, waarin welvaart en voorſpoed wederom ontloken, maken met de twee voorgaande rampvolle jaren een verſchil van 1,196 huwelijken uit, welke, in de twee

laat-

laatste meer dan in de twee voorgaande jaren, gesloten zijn (*a*).

§. 172. Vermits deze zaak van groot aanbelang, en het voor onze stad niet onverschillig is, of er vele of weinige inwoners huwen, dewijl daarvan onze bevolking, welvaart en zedelijkheid grootendeels afhangen, zoo hebben wij, in navolging van SÜSZMILCH (*b*), onderstaande tafel vervaardigd, waaruit men den invloed, dien de huwelijken op de geborenen en gestorvenen hebben, bemerken kan. De *eerste kolom* bevat de hierboven berekende evenredigheid der huwelijken tot het getal der inwo-

(*a*) Een bewijs dat onze bevolking in het algemeen te klein is opgegeven, vindt men ook in het getal der voltrokkene huwelijken. Trouwens, van de, bij ons in 1815 vooronderstelde, bevolking van 180,179 inwoners, zouden er getrouwd zijn 1,967 paren; zulks verhoudt zich als 92 : 1. gevolgelijk moest er, van de 46 inwoners in dat jaar, één gehuwd zijn. Voorwaar, voor eene stad als de onze, waarin zoo vele ongehuwde vreemdelingen zijn, een onbegrijpelijk aantal. Nemen wij daarentegen (volgens de Noot van §. 164.) eene bevolking van 222,000 over de jaren 1812 tot 1815, zoo verhouden zich in 1812 de 1,157 paren gehuwden als 1 : 192. — In 1815 de 1,967 paren, als 1 : 115, en de vier jaren door elkander, zijnde het gemiddelde, 1,478 paren, elk jaar als 1 : 150.

(*b*) *Die Göttl. Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts aus der Gebuhrt, dem Tode und*

woners; in de *tweede kolom* zijn de jaarlijksche huwelijken, naar de verschillende afdeelingen van tien jaren, uit de bevolking van 221,000 en 205,000 inwoners berekend; op de *derde kolom*, de uit deze huwelijken jaarlijks verwekte kinderen, vier op een huwelijk gerekend (*a*), vermeld; en op de *vierde kolom* het onderscheid der geborenen en gestorvenen, volgens de evenredigheid der huwelijken, geplaatst. Tot deze berekening namen wij aan, en zullen het in het vervolg bewijzen, dat er alhier van de 26 of 27 menschen één sterft, hetgeen, bij eene bevolking van 221,000 inwoners, eene jaarlijksche som van 8,500, en van de 205,000 ingezetenen 7,884 bedraagt; zoodat, wanneer wij deze van de geborenen aftrekken, de *vierde kolom* het verschil tusschen de geborenen en gestorvenen moet opleveren; terwijl eindelijk *de vijfde kolom* de evenredigheid tusschen de gestorvenen en geborenen uitdrukt:

1. Wan-

und der Fortpflanzung desselben. Erster Theil, Vierter Verbess. Ausgabe, genau durchgesehen und näher berichtiget von CHRIST. JACOB BAUMAN, *Berlin* 1775. *Erster Theil. Viertes Capitt. pag.* 149.

(*a*) SÜSZMILCH, t. a. pl. bladz. 167.

1.	2.	3.	4.	5.
Wanneer de jaarlijksche gehuwden, in de verschillende tijdvakken, ieder van tien jaren, zich verhouden als één	Alsdan worden er in onze stad, welke op verschillende tijden 221,000 en ook 205,000 inwoners bevat, jaarlijks gehuwd	En, gevolgelijk, indien men op elken echt vier kinderen rekent, jaarlijks geboren	Zoodat het onderscheid der geborenen en gestorvenen zijn zal, of er zullen meer geborenen zijn, dan gestorvenen	De gestorvenen verhouden zich derhalve tot de geborenen, als
tot . . 82	2,689	10,756	2,256	1 : $1\frac{3}{10}$
— . . 84	2,607	10,428	1,928	1 : $1\frac{2}{10}$
— . . 98	2,082	8,328	444	1 : $1\frac{271}{111}$
— . . 115	1,774	7,096	*minus* 788	$1\frac{1}{10}$: 1

Hieruit blijkt nu ten duidelijkste, dat de sterfte toeneemt, in evenredigheid dat de huwelij-

 ken

ken afnemen, zoodat er in de laatste tien jaren, bij de vermindering der huwelijken, hier 788 kinderen meer gestorven, dan geboren zouden zijn.

§. 173. Ten slotte merken wij nog aan, dat, offchoon de aanteekeningen der alhier aangegane huwelijken vrij naauwkeurig zijn, en er bij vermeld wordt, of de huwelijken aangegaan worden tusschen vrijers en vrijsters, tusschen vrijers en weduwen, tusschen weduwenaars en vrijsters, of tusschen weduwenaars en weduwen, en zelfs de ouderdom der vrijsters daarbij aangeteekend wordt; dat, ondanks deze naauwkeurigheid, deze lijsten nog vollediger zijn moesten, om daaruit juiste gevolgtrekkingen over welvaart, zedelijkheid, bevolking, enz. te kunnen maken; want, alhoewel het, met betrekking tot de verwachting van het nageslacht, genoegzaam is, den ouderdom van de vrouwen op te geven, zoo is de ouderdom van den man toch, uit een ander oogpunt beschouwd, dienstig, om een oordeel over de welvaart te vellen. Hoe grooter immers deze is, hoe gemakkelijker het is, den kost te winnen, des te vroeger begeven zich, over het algemeen, de mannen in den echt; terwijl bij geringere welvaart het moeijelijker valt, eenen gevestigden staat te bekomen, en de

de vrijers genoodzaakt zijn de huwelijken tot rijpere jaren uit te ftellen.

Daarenboven moest aangemerkt worden, of de bruidegom of bruid elders of hier woonachtig zijn; dit heeft invloed op de bevolking, terwijl, indien de bruid van buiten de ftad komt, doorgaans deze ftad aan ingezetenen wint, daar zij meestal één verliest, wanneer de bruidegom elders woont. — En eindelijk moeten niet alle afkondigingen voor huwelijken genomen worden, vermits er, eensdeels, hier eenigen afgekondigd worden, welke elders trouwen, en ook niet alle *geproclameerde* huwelijken voltrokken worden.

Wij vinden in allen opzigte de *modellen* van huwelijks-tafelen, welke de *Commisfie van Geneeskundig Toevoorzigt* (*a*) vervaardigd, en tot voorbeelden opgefteld heeft, zoo volledig, dat wij onzen Lezer daarheen moeten verwijzen.

§. 174. Over de echtfcheidingen kunnen wij hier niet oordeelen, omdat wij van dezelve flechts

(*a*) N°. 5 en 6. XXXIV *Rapport. Over al hetgeen dienftig is om te oordeelen over den ftaat van gezondheid, de uitgeftrektheid der ziekten, en het af- of toenemen van volkrijkheid en welvaart. Derde Deel, negende Stuk.*

ſlechts ééne opgave van de laatſte vier jaren konden bekomen. In deze vinden wij, dat dezelve alhier, over het algemeen, niet menigvuldig zijn; want in 1812 hadden er 7, in 1813 6, in 1814 11, en in 1815 14 wezenlijke echtſcheidingen plaats; het middelgetal zoude alzoo 9. 5 in het jaar bedragen. En of de toenemende welvaart, of wel de mindere moeite, met welke dezelve thans *dan wel onder het voormalige Franſche beſtuur* kunnen plaats hebben, deze aanmerkelijke vermeerdering van echtſcheidingen te weeg brengt, kunnen wij, *uit hoofde van het te gering aantal waarnemingen*, niet beſlisſen.

VIERDE HOOFDSTUK.

Geborenen binnen Amſterdam.

§. 175. Offchoon het getal der geborenen in deze ſtad voorhenen niet opgeteekend is, zoo heeft men toch onder de Franſche heerſchappij hierin eene nuttige en zelfs noodzakelijke verandering gemaakt, doordien men niet alleen de geboorte der kinderen van

maand

maand tot maand aangeteekend, maar ook de echte van de onechte onderſcheiden heeft. Jammer echter is het, dat wij daarvan zoo weinig gebruik voor ons Werk kunnen maken, vermits er ſlechts vier jaren opgeteekend, en er hoogstwaarſchijnlijk vele kinderen verzwegen zijn; deels, dewijl men deze aangave voor eenen maatregel van de alhier zeer gehate *Conſcriptie* beſchouwde, en anderdeels, omdat men een vijand van al het nieuwe is. Alhoewel nu deze opgave van vier jaren niets voor het geheel bewijst, zoo hebben wij echter van dezelve eene tafel vervaardigd; met den wensch, dat daarmede in het vervolg worde voortgevaren.

GEBOORENEN.		1812.	1813.	1814.	1815.	Som.	Jaarlijks middelgetal.
WETTIGE KINDEREN.	Jongens.	2,798	2,630	2,510	2,856	10,794	2,698. 5
	Meisjes.	2,554	2,492	2,367	2,765	10,178	2,544. 5
GEWETTIGDE ONECHTE KINDEREN.	Jongens	94	108	84	120	406	101. 5
	Meisjes.	81	102	85	101	369	92. 25
NIET GEWETTIGDE KINDEREN.	Jongens.	512	534	549	613	2,208	552
	Meisjes.	484	481	533	595	2,093	523. 25
TOTAAL . .		6,523	6,347	6,128	7,050	26,048	6,512

§. 176.

ıfel M.

Lijst der gedoopte kinderen in de Nederduitsche-, Waalsche-, Engelsche-, Gereformeerde en in de Luthersche kerken te Amsterdam, makende een aantal van 134,407 zielen uit, in den tijd van 29 jaren; namelijk, van het jaar 1771 tot 1799 ingesloten.

Jaren.	Jongens.	Meisjes.	Te zamen	Twee- en drielingen.
1771	2414	2297	4711	1 dr. 57
1772	2575	2364	4939	1 dr. 59
1773	2423	2363	4786	50
1774	2406	2437	4843	66
1775	2507	2334	4841	48
1776	2265	2165	4430	43
1777	2543	2424	4967	46
1778	2626	2477	5103	47
1779	2455	2359	4814	2 dr. 39
1780	2258	2315	4573	1 dr. 50
1781	2347	2294	4641	53
1782	2232	2086	4318	2 dr. 23
1783	2576	2365	4941	69
1784	2454	2430	4884	65
1785	2863	2661	5524	1 dr. 56
1786	2766	2565	5331	67
1787	2599	2688	5287	50
1788	2654	2501	5155	70
1789	2547	2456	5003	57
1790	2584	2416	5000	60
1791	2672	2404	5076	62
1792	2794	2656	5450	56
1793	2676	2577	5253	50
1794	2669	2515	5184	59
1795	2676	2577	5253	50
1796	2669	2517	5186	59
1797	2731	2525	5256	66
1798	2313	2246	4559	58
1799	2444	2255	4699	40
Somma.	73,738	70,269	144,007	1,575

Tegenover §. 177. in te binden.

§. 176. Wegens voormeld gebrek aan eene opteekening der geborenen alhier, zijn wij dus, ondanks de bovenſtaande opgave, niet in ſtaat, eene juiste jaarlijkſche berekening van den wezenlijken aanwas onzer ingezetenen te kunnen mededeelen; hetgeen des te meer te bejammeren is, omdat wij daardoor van het naauwkeurig onderzoek verſtoken worden, of het getal der jaarlijks ſtervenden dat der geborenen overtreffe, of omgekeerd. Om nogtans dit gebrek, zoo veel mogelijk, te vergoeden, hebben wij uit een aantal der gedoopten van het grootſte gedeelte der inwoners, hetwelk ſedert jaren opgeteekend is, eene berekening der geborenen aller ingezetenen gemaakt, welke, offchoon zij geene wiskundige zekerheid heeft, toch aan het ware getal geborenen zeer nabij zal komen.

§. 177. Volgens tafel M. (*a*) zijn er in 29 jaren (1771—1799 ingeſloten,) in de Nederduitſche, Waalſche en Engelſche Gereformeerden, en in de Lutherſche kerken gedoopt 73,738 jongens en 70,269 meisjes; dus te zamen 144,007 kinderen, hetgeen een jaarlijks getal van 2,542. 7 jongens en 2,423 meisjes, of 4,965. 7 kinderen uitmaakt, hetwelk wij op eene ronde ſom van 4,965 kinderen kunnen

(*a*) Getrokken uit de Nederlandſche Jaarboeken.

nen brengen. Om hieruit nu eene berekening voor de geborenen der geheele bevolking dezer ſtad te kunnen nemen, moeten wij ons vooraf eenige oogenblikken bij de telling der inwoners, zoo als dezelve volgens de godsdienſtige gezindheden alhier heeft plaats gehad, ophouden.

Wij gelooven het zekerst te gaan, indien wij wederom het middelgetal der tellingen, volgens de godsdienſtige gezindheden van de jaren 1796, 1809 en 1812, als grondſlag der algemeene bevolking vastſtellen.

Hieruit krijgen wij (volgens de bijgevoegde tafel L, § 160.) een middelgetal van 133,454 zielen, die hunne gedoopten hebben opgegeven, en van . . . 66,685 —— welke zulks niet gedaan hebben, makende dus gezamenlijk . 200,139 inwoners uit. Geven nu, volgens tafel M, 134,407 inwoners jaarlijks 4,965 kinderen, alsdan brengen 133,454 ingezetenen 4,930 kinderen voort. Wanneer wij thans voor de 66,685 zielen, welke tot de gemeenten behooren, die hunne gedoopten niet hebben opgegeven, ook een evenredig getal kinderen aannemen, zoo zoude derzelver aantal 2,463 bedragen, en dit, bij het voorhenen vermelde getal van 4,930 gevoegd, moest een getal der gedoopten

(uit

(uit 200,139) 7,393 kinderen uitmaken, hetgeen, om eene ronde ſom te nemen, 37 gedoopte kinderen op de 1000 zielen bedraagt; zoodat wij, van de 205,000 inwoners, die wij (§. 164.) in deze ſtad voor het ware middelgetal vastgeſteld hebben, jaarlijks 7,585 gedoopte kinderen moeten vooronderſtellen. Nemen wij thans in overweging, dat, (volgens tafel IX), alhier van de eerstgeborene Christenen er jaarlijks 259 ſterven; overwegen wij, dat het voornamelijk onder de Gereformeerden, die wij grootendeels hier tot rigtſnoer aangenomen hebben, gebruikelijk is, hunne kinderen niet dadelijk te laten doopen, maar tot der moederen herſtel, ten einde het kind zelve ten doop te kunnen houden, daarmede te wachten, zoo kan men gerust aannemen, dat een derde dezer geſtorvene eerstgeborenen niet gedoopt waren, en derhalve 86 bij de 7,585 gedoopten voegen, om het jaarlijkſche getal van 7,671 levendgeborenen te bekomen. Bedraagt nu verder het aantal der jaarlijks doodgeborene Christenen [tafel IX] 222, alsdan kan men dat der Joden, volgens eene evenredige berekening op 22. 8, dus voor beide Natiën op een getal van 244 ſtellen, welke, bij de bovengemelde levendgeborenen gevoegd, eene ſom van 7,915 geborene kinderen uitmaakt.

In-

Indien wij onze berekening, volgens eene door de *Commisfie* (§. 154.) vastgeftelde bevolking van 221,000 inwoners, maakten, alsdan zouden wij een aantal van 8,507 der jaarlijks geborenen bekomen.

Deze getallen ftemmen vrij wel overeen met eene berekening der geborenen uit de huwelijken, indien wij, met SÜSZMILCH (*a*), vier kinderen op eenen echt nemen; want alsdan zouden wij [§. 171.] van 2,200 huwelijken, die hier jaarlijks bij eene grootere bevolking gefloten werden, 8,800, of in de laatfte tien jaren, waarin, wegens de mindere bevolking, de huwelijken [§. 172.] op 1,774 verminderd zijn, flechts 7,096 geborenen moeten vooronderftellen, waarvan ons getal 7,915 bijna met het gemiddelde overeenftemt.

Dit aantal verfchilt aanmerkelijk bij datgene, hetwelk wij [§. 175.] hier in de jaren 1812, 1813 en 1814 opgeteekend vinden; dan, hier moeten wij in aanmerking nemen: 1°. het nog geringere aantal inwoners; 2°. het verzwijgen der kinderen, om dezelve van de *Conſcriptie* te bevrijden, of ook 3°. omdat men eenen af-

(*a*) J. P. SÜSZMILCH, *die Göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geſlechts aus den Gebuhrt, u.ſ.w. Zweiter Theil, pag.* 281.

afkeer voor al het nieuwe, voor alles wat Fransch is, had, en voor de verminderde huwelijken, welke in deze jaren hier plaats hadden.

Ten bewijze hiervan ſtrekke ons het jaar 1815, waarin, deze hinderpalen grootendeels weggenomen zijnde, en huwelijken en geboorten aanmerkelijk vermeerderd waren, gaande het getal der laatſten reeds dat der overledenen te boven: de onnaauwkeurigheid in de opgave der geborenen blijkt nog klaarder, wanneer wij de huwelijken van 1812, 1813, 1814, 1815 [§. 171.] met de geborenen van dezelfde jaren vergelijken; juist het geringſte getal der geborenen [§. 175.] zoude dan met de meeste huwelijken overeenſtemmen, en omgekeerd, hetgeen toch hoogstonwaarſchijnlijk is.

§. 178. Het getal der geborene jongens overtreft ook hier, gelijk overal (*a*), dat der meisjes. [§. 177.] En het getal der doodgeborenen verhoudt zich hier tot dat der levendgeborenen, uit de gemiddelde bevolking berekend, als 31,8 tot 1,000, of als 1 : 31,4. — In *Berlijn* (*b*) was de evenredigheid als 1 : 22.3, en

(*a*) SÜSZMILCH, *t. a. pl.*

(*b*) *Verſuch einer mediciniſchen Topographie von* BERLIN, *von* L. FORMEY, *Berlin* 1796, *p.* 123.

en te *Weenen* (*a*) als 1 : 26, ; hetwelk een aanmerkelijk verſchil is.

Het ſpijt ons, dat wij geene opgave der geborene Joodſche kinderen konden bekomen, om daaruit eene *paralel* met der Christen geborenen, en misſchien voor beide de Natiën nuttige gevolgen, te kunnen trekken.

§. 179. Over het aantal der alhier onechtgeborene kinderen kunnen wij weinig zeggen, omdat daarvan ſlechts de vier laatſte jaren geboekt zijn, waarvan althans in de 3 eerſte de huwelijken zeer belemmerd, en de geborenen niet alle aangegeven waren. — Volgens deze opgave zoude het getal der onechte één, of een vijfde gedeelte aller geborenen bedragen, en zich tot de echtgeborenen als 1 : 4.$_{1}$. verhouden. Vermeerdert men nu het jaarlijkſche getal der geborenen in deze vier jaren met 222 jaarlijks doodgeborenen Christenen (tafel IX.) en [§. 177.] 22 Joden, welke waarſchijnlijk niet onder deze opgegevenen behooren, en trekt men van deze 6,756 geborenen de onechtgeborenen af, alsdan zoude men geene vier kinderen op elken echt kunnen rekenen, toch altoos meer dan te *Weenen*, welke geene drie op

el-

(*a*) *Verſuch einer mediciniſchen Topographie von Wien*, von D. Z. WERTHEIM, *Wien*. 1810, p. 76.

elken echt oplevert (*a*). Opmerkelijk is het, dat de onechtgeborenen in deze vier jaren van jaar tot jaar toenemen, makende 1812 met 1815 [§. 175.] een verfchil van 358 onechte kinderen uit, die, in het laatfte jaar van meerderen voorfpoed, het jaar van ellende overtreffen. Offchoon wij uit een zoo gering aantal jaren geene gevolgtrekking voor de afnemende zedelijkheid onzer ingezetenen zouden willen maken, zoo kunnen wij zulks toch, toen reeds, ook geenszins aan den meerderen toevloed van vreemdelingen toefchrijven.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Sterfte te Amfterdam.

§. 180. Het is eene allermoeijelijkfte taak, welke wij thans moeten opvatten, en niemand, tenzij hij zelf hierin iets beproefd hebbe, kan befeffen, hoe bezwaarlijk het is, en welke omzigtigheid daartoe vereischt wordt, om naauwkeurige berekeningen van de fterfte eener plaats te maken. Zulks is reeds zeer bezwaarlijk, wanneer men

(*a*) Wertheim, *Topographie*, *bladz.* 79.

men welingerigte ſterflijsten bezit; maar nog oneindig moeijelijker, indien de ſterflijsten gebrekkig en niet behoorlijk opgemaakt zijn. Alhoewel in deze ſtad tamelijk goede ſterflijsten voorhanden zijn, zoo ontbreekt er toch zeer veel aan, om dezelve volmaakt te kunnen noemen; en waarlijk, zonder de goedgunſtige bijdrage van den Hoogl. J. H. VAN SWINDEN zouden wij huiverig geweest zijn, die taak op ons te nemen. Deze onvermoeide Natuurvorſcher heeft de ſterflijsten, gedurende eene reeks van veertig jaren, afgeſchreven, en dezelve aan ons ten nuttigen gebruike ter hand geſteld.

Wij hebben ons beijverd, om uit deze lijsten de ſterfte binnen onze ſtad op driederlei wijze na te gaan:

Ten eerſte hebben wij de ſterfte uit de ſterflijsten opgemaakt, hiervan *tabellen* vervaardigd, volgens deze uit een aantal van jaren een middelgetal berekend, en met het getal der geborenen en der inwoners vergeleken.

Ten tweede hebben wij uit de ſterflijsten de bevolking zelve trachten te berekenen, en daaruit, zoo veel in ons vermogen was, de *probabiliteit* van ſterfte voor onze ſtad en andere gevolgtrekkingen opgemaakt. Vermits nogtans hiertoe ſterflijsten vereischt worden,

waar-

waarop de jaren, die de overledenen bereikt hadden, opgeteekend zijn, en hier dezelve blootelijk van tien tot tien jaren zijn uitgedrukt, zoo heeft eene gezonde beoordeeling hier datgene moeten vergoeden, wat aan de zekerheid der lijsten ontbrak.

Ten derde, eindelijk, hebben wij de ſterfte volgens den aard der ziekten zoeken af te leiden. Hiertoe zijn echter ſterflijsten, in eenen echt *noſologiſchen* geest vervaardigd, noodig; en, helaas! deze ſterflijsten zijn hier zeer onvolmaakt. Het is ons zeer moeijelijk geweest, uit een *labirint* van oneigenaardige benamingen, eenigzins gezonde beteekenisſen met deze benamingen te verbinden, en tot eene *noſologiſche* eenheid te brengen. In hoe verre ons zulks gelukt zij, beoordeele onze kundige Lezer uit het tweede volgende deel.

§. 181. Voordat wij tot onze nafporingen zelve overgaan, is het noodig, onzen Lezer vooraf bekend te maken met den aard der ſterflijsten, zoo als dezelve te *Amſterdam* voorhenen waren zamengeſteld. Sedert vele jaren herwaarts, heeft men alhier aanteekeningen gehouden van het getal der dooden, die van de Christenen wekelijks, en van de Joden om de 14 dagen, op de *Secretarie* dezer ſtad moeten worden opgegeven; en dewijl er niemand

zonder *toeſtemmings-briefje* begraven wordt, zoo kan hierin niet wel bedrog plaats hebben. Sedert verſcheidene jaren (1773) heeft men begonnen, bij het getal der dooden ook de jaren der overledenen te voegen, en de ziekten waaraan zij, volgens opgave, geſtorven zijn. Hoe nuttig de aard dezer inrigting nu ook zijn moge, zoo is toch de wijze, waarop zulks uitgevoerd wordt, zeer onvolledig.

Wat de opgave der dooden betreft, zoo zijn het alleen de Christenen, wier jaren aangeteekend worden; de Joden geven geene jaren op, hetgeen ook geſchieden moest, om daaruit zeer belangrijke gevolgtrekkingen te kunnen afleiden. Sedert het jaar 1778 heeft men aangeteekend: *doodgeborenen, onder het jaar, onder de twee jaren, onder de tien, twintig, en zoo van tien tot tien jaren.* Sedert 1794 heeft men het getal der doodgeborenen onder het getal dergenen, die beneden een jaar oud zijn, begrepen, en van de lijst, waar de jaren opgeteekend zijn, afgelaten; terwijl zij alleen op de lijst, waar de ziekten opgeteekend zijn, worden gevonden. Men laat op deze lijsten te veel ruimte, en men behoorde van kinderen onder het jaar niet alleen de doodgeborenen af te zonderen, maar de ſterfte, ten minſte van alle maanden, tot de twaalf maanden,

en

en daarna van alle jaren, op te geven. Bij kinderen, in de eerfte tien jaren, zullen hierin niet wel vergisfingen kunnen plaats hebben; elk een weet den leeftijd van zijn kind, en wanneer men zulks onder den gemeenen man, bij eenen vergevorderden leeftijd, ook veeltijds niet zoo ftipt kan opgeven, zoo zullen de misflagen, hierin begaan, niet opwegen tegen het aantal dergenen, die naauwkeurig zijn zullen, en, bij eene reeks van jaren, door de rekenkunde ligt verbeterd worden.

Een groot gebrek in onze fterflijsten is, dat de perfonen niet alleen zonder onderfcheid van geflacht opgeteekend zijn, maar daarbij is ook niet aangemerkt, of zij gehuwd of ongehuwd geleefd hebben; veel minder zijn daarbij de beroepen der overledenen opgegeven.

Hoe nuttig zoude het zijn, bijaldien men zoodanig ingerigte fterflijsten vervaardigde, zoo wel om den waren toeftand eener maatfchappij te leeren kennen, als ook om de gezondheid en ongezondheid der ambachten daaruit te kunnen afleiden. Hadde men daarenboven de wijken of afdeelingen der ftad daarbij opgeteekend, zoo zoude zulks veel inlichting over de gezond- of ongezondheid der ftad en derzelver wijken geven, en men zoude weldra

ontwaren, dat de ſterfte van kinderen der gegoede inwoners op verre na niet zoo groot is, dan die der geringe klasſe; terwijl, hoogstwaarſchijnlijk, in een ander tijdperk van ons leven, de ſterfte der gegoede inwoners die van de geringeren zoude te boven gaan. De *Commisſie* tot regeling van een *Geneesk. Toevoorzigt* (a) heeft tot het vervaardigen van behoorlijke lijsten de noodige regels en voorbeelden aan de hand gegeven, en wij hebben allen grond om te hopen, dat, hoezeer deze voorſchriften, tot ons leedwezen, tot dus verre nog niet zijn opgevolgd, de pogingen van deze mannen toch in het vervolg van tijd niet vruchteloos zullen blijven.

§. 182. Bij de invoering der Franſche wetten hebben wij, onder het weinige goede, betere ſterflijsten overgehouden, waarvan wij hier (op tafel X) een model bijvoegen, in het vertrouwen, dat onze *Commisſie van Geneeskundig Toevoorzigt* deze niet alleen zal trachten te behouden, maar met het goede van onze vorige lijsten zal verbeteren. Op de-

(a) Rapport N°. XXXIV. *over al hetgeen dienſtig is om te oordeelen over den ſtaat van gezondheid, de uitgeſtrektheid der zieken, enz.*

deze ſterflijsten zijn, bij de kinderen, de maanden, waarin zij geſtorven zijn, uitgedrukt; doch de doodgeborenen zijn niet vermeld. Verder is de ſterfte tot de 10 jaren, van jaar tot jaar, en naderhand van 5 tot 5 jaren aangeteekend; zijnde niet alleen de verſchillende geſlachten, maar ook hun huwelijksſtand daarbij bepaald. Helaas! ook hiervan hebben wij ſlechts eene opgave van vier jaren; echter zullen wij trachten, daaruit zoo veel nut voor onze berekeningen te trekken, als wij kunnen.

Over de lijsten der ziekten zullen wij eerst dan handelen, wanneer wij tot deze afdeeling in het volgende deel zullen gekomen zijn. Thans zullen wij uit onze ſterflijsten de ſterfte van *Amſterdam* nagaan, om deze met de geborenen en het getal der ingezetenen te vergelijken.

Over de jaarlijkſche ſterfte te Amſterdam.

§. 183. Om de ſterfte alhier op deze wijze na te gaan, zullen wij het voortreffelijke Stukje van den Hoogl. J. H. VAN SWINDEN (*a*) ten grondſlag leggen, en onderzoeken:

1. Hoe

(*a*) *Over de ſterfte, die te* Amſterdam *plaats heeft, en de voorgewende ongezondheid uit deze door ſommigen opgemaakt;* te vinden in den *Algemeenen Kunst- en Letterbode voor het jaar* 1804, N°. 23.

1. Hoe vele menfchen er jaarlijks te *Amfterdam* fterven?
2. Welke verhouding er tusfchen het getal dergenen, die jaarlijks fterven, en het getal der levenden plaats heeft, of met andere woorden, welk getal der levenden jaarlijks fterft?
3. Of men uit de fterfte te *Amfterdam* de gezondheid of ongezondheid der ftad afleiden kan?

Onderzoek hoe vele menfchen er jaarlijks te Amfterdam fterven.

§. 184. Uit tafel N°. VIII, welke wij uit de fterflijsten, door den Hoogl. VAN SWINDEN vervaardigd, en ons te dien einde door hem ter hand gefteld, opgemaakt hebben, blijkt het, dat er in 40 jaren, namelijk van 1774 tot 1813 ingefloten,

geftorven zijn	310,010	Christenen.
Zoo Hoogduitfche als Portugefche Joden	25,605	———
alzoo eene fom van . .	335,615	inwon. (*a*)

On-

(*a*) Het geringe verfchil van de jaarlijkfche fterfte der Christenen van dat, hetwelk wij op de lijst, volgens den ouderdom (tafel IX.) opgemaakt, vinden, is daarin ge-

Onder dit getal zijn ook begrepen de doodgeborenen, welke wij daarvan niet afgetrokken hebben; eensdeels, omdat die der Joden niet zijn opgeteekend; anderdeels, omdat zij toch ook onder de geſtorvenen behooren, en als zoodanig daaronder kunnen begrepen worden.

§. 185. Vermits nu de jaren der ſterfte onderling zeer verſchillen, zoo hebben wij, ten einde zoo nabij mogelijk het ware getal te komen, uit de 40 jaren, van 1774 tot 1813, die wij opgeteekend hebben, het middelgetal genomen, en dit bedraagt

voor de Christenen . . .	7,750	
Indien men daarvan de 222 doodgeborenen aftrekt . . .		7,528
Voor de Joden	640	
Zonder doodgeborenen . . .		618
Gevolgelijk voor alle ingezetenen *met* doodgeborenen	8,390	*zond.* 8,146

Zoodat, bijaldien men de levendgeborenen

[§. 177.]

gelegen, dat wij op de lijst der, volgens de ziekten, opgeteekenden, die lijken, welke van buiten ingevoerd, gelijk ook die, welke op *last van den Hoofd-officier* op het Pest-kerkhof begraven, en die in het Gasthuis aan hunne, in den ſlag bij *Doggersbank* bekomene, wonden overleden zijn, als niet tot de inwoners van *Amſterdam* behoorende, of aan bijzondere toevallen geſtorven, niet opgeteekend hebben.

[§. 177.] als hoogstwaarfchijnlijk op 7,671 aanneemt, en vooronderftelt, dat er
jaarlijks . . . . 8,146 ingezetenen zonder de doodgeborenen
fterven, er . . . . 475 menfchen hier meer zouden fterven, dan geboren worden. Wil men nu het getal van 244
doodgeborenen en 7,671
levendgeborenen zamen nemen, en deze 7,915
geborenen met de, zoo vóór als na de
geboorte, jaarlijks ftervende 8,390
inwoners vergelijken, alsdan blijft het
getal 475
geftorvenen over de geborenen de bovenhand houden. — Behalve dat deze berekening, met betrekking tot de geborenen, zeer naauw genomen is, moeten wij aanmerken, dat de bevolking eerst in de laatfte 20 jaren, na 1795, heeft afgenomen, en in de laatfte tien jaren zoo aanmerkelijk verminderd is, dat zulks veel invloed op de geborenen hebben konde; weshalve wij noodig oordeelen, ook hier eene berekening van eene voor dezen tijd, in het jaar 1795, beftaande bevolking met de toen geftorvenen te moeten laten volgen.

Wij vooronderftellen thans met de *Commisfie* [§. 154.] eene bevolking van 221,000 menfchen, tellende [§. 177.] 37 geborenen op duizend inwoners, zoodat er, volgens eene zoo veel mo-

ge-

gelijk naauwkeurige berekening [§. 177.], hier jaarlijks 8,507 kinderen geboren worden, zijn de in de eerste twintig van onze 40 jaren, van 1774—1784, jaarlijks 8,483 menschen gestorven; zoodat er toen 24 menschen meer geboren werden dan stierven, en gevolgelijk, volgens deze berekening, het getal der jaarlijks geborenen met dat der gestorvenen genoegzaam overeenstemt.

§. 186. Geheel anders echter zoude deze evenredigheid uitvallen, indien men de sterflijsten [tafel IX], onder het Fransche Bestuur vervaardigd, met die der geborenen van dezelfde jaren vergelijkt; aldaar vinden wij een middelgetal, uit de jaren 1812 tot 1815, van 8,107 gestorvenen, terwijl dat der geborenen [§. 175.] slechts . . . . 6,512 zielen bedraagt: er zouden derhalve, volgens deze lijst, ... 1,595 inwoners meer sterven, dan geboren worden. Wij weten hiervan geene andere redenen op te geven, dan dat de geborenen, wegens de voorhenen reeds aangehaalde gronden (§. 175.), niet allen opgegeven zijn; hetgeen nog meer blijkt uit eene vergelijking der geborenen met de gestorvenen van het jaar 1815 (*a*); — waar-

(*a*) *Amsterdamsche Courant*, N°. 15. *van den* 17 *Januarij* 1816.

waarin der eersteren opgaaf, — zoo als wij reeds aanmerkten, — onbeschroomder en derhalve juister geschiedde, zijnde in dit jaar 7,050 geboren, en 7,047, alzoo drie minder, gestorven.

Onderzoek der evenredigheid, tusschen het getal dergenen, die jaarlijks sterven, en het getal der levenden te Amsterdam.

§. 187. Bijaldien wij het getal der jaarlijks gestorvenen naauwkeurig vinden opgeteekend, en ook het getal der levenden bekend is, zoo zal het niet moeijelijk vallen te onderzoeken, welk getal der levenden er hier jaarlijks ten grave daalt? Omdat het getal der dooden jaarlijks zeer verschilt, nemen wij het voorheen gevonden middelgetal, hetwelk uit 40 jaren, namelijk van 1774 tot 1813, berekend is, ook hier aan; en, dewijl men het getal der ingezetenen niet wel jaarlijks kan nagaan, zoo zullen wij eerst dat getal vaststellen, hetwelk in 1795 (§. 153.) aanwezig was. Daarna zullen wij het middelgetal der jaren nemen, dat, uit de som der telling in de laatste 20 jaren (§. 164), bleek te zijn 205,000, en deze met die jaren van sterfte vergelijken; offchoon wij ge-

looven, dat wij gerustelijk de afneming der bevolking, na 1795, voor dit jaar als zoo veel grooter aannemen, en dus de bevolking van 1795 als de gemiddelde behouden konden. Daarenboven brengt eene verandering van omstreeks 9,000 zielen een verschil van eene eenheid te weeg in het getal, waardoor men de sterfte uitdrukt (*a*), welk getal van vermindering der inwoners door vele omstandigheden zoude kunnen bewerkt worden.

§. 188. Gaan wij thans na, welke de sterfte onder de Christenen, en onder de Joden elk afzonderlijk, en daarna voor al de ingezetenen te zamen zij. Nemen wij te dien einde eerst het kleinste getal Christenen, zonder de doortrekkende vreemdelingen, (§. 153) ten getalle van 196,689, en deelen wij hetzelve door het jaarlijks middelgetal gestorvenen 7,750 (§. 185.), zoo is het *quotient* der deeling 25, 4. Neemt men een getal van 200,000 inwoners aan, hetwelk wij (§. 154.) het naast aan de waarheid gesteld hebben, zoo is zulks 26. dat is: de sterfte onder de Christenen zal in die onderstelling zijn 1 : 25, 4 en 1 : 26, of $\frac{10}{254}$ en $\frac{10}{260}$.

Re-

(*a*) *Kunst- en Letterbode voor* 1804, N°. 23. bladz. 370.

Rekent men de doodgeborenen niet mede, zoo is de ſterfte in deze twee onderſtellingen 1 : 26,1 1 : 26,7. of $\frac{10}{261}$ — $\frac{10}{267}$.

Vooronderſtellen wij nu op dezelfde wijze eerst het getal der Joden, zoo als zulks bij de telling (§. 153.) was, op 20,335, en derzelver getal dooden op 640, zoo is het *quotient* 31,8. of de ſterfte onder de Joden verhoudt zich als 1 : 31,8. — Nemen wij het waarſchijnlijkst getal 21,000 aan, alsdan is de evenredigheid 32. $\frac{8}{10}$; gevolgelijk is de evenredigheid van ſterfte onder de Joden 1: 31,8. 1: 32,8. of $\frac{10}{318}$ en $\frac{10}{328}$.

§. 189. Indien wij eindelijk alle ingezetenen, zonder onderſcheid van Christenen en Joden, beſchouwen, en derzelver getal, zoo als (§. 153.) bij de telling gebleken is, 217,024 door het getal 8,390 der jaarlijks ſtervenden deelen, en daarna het getal 221,000, hetwelk wij (§. 154.) voor het waarſchijnlijkſte aangenomen hebben, op dezelfde wijze behandelen, zoo zal men voor de ſterfte verkrijgen 1: 26. of 1: 26,4. = $\frac{10}{260}$ — $\frac{10}{264}$. In de onderſtelling namelijk, dat men de doodgeborenen bij het getal der overledenen brengt. Zoo men dezelve, echter, daarvan aftrekt, zal in dezelfde onderſtelling de ſterfte zijn : als 1 : 26,6. – 1 : 27,0f $\frac{10}{266}$ — $\frac{10}{270}$. Rigten wij echter onze berekening naar de wezenlijke bevolking in, alsdan valt de evenre-

dig-

digheid der ſterfte eenigzins anders uit, want alsdan moeten wij de ſterfte, volgens de veertigjarige tafel VIII., in twee tijdvakken, elk van twintig jaren, verdeelen, en het eerſte tijdvak volgens eene bevolking van 221,000, en het tweede volgens eene inwoning van 205,000 zielen berekenen: daar nu, volgens deze wijze van berekenen, het middelgetal der geſtorvenen in de eerſte twintig jaren een jaarlijksch getal van 8,483, en in de laatſte twintig jaren een getal van 8,293 bedraagt, zoo verhoudt zich in het eerſte tijdvak het getal der dooden tot dat der levenden als 1: 26, en in het tweede als 1: 25. In het laatſte zoude het alzoo grooter zijn, dat bij treurige tijden niet te verwonderen was: zoodat men de ſterfte alhier vooral niet grooter kan ſtellen, dan $\frac{1}{25}$; terwijl $\frac{1}{27}$ het naast aan de waarheid komt.

§. 190. Uit deze berekening kunnen wij nu afleiden:

1. Dat de ſterfte bij de Joodſche Natie merkelijk geringer is dan bij de Christenen, want volgens de algemeene berekening van bevolking moest zij (§.154—164.) tot de ſterfte der Christenen ſtaan, als 1: 9. Wel is waar, dat wij ons zulks bezwaarlijk kunnen verklaren; althans, wanneer wij in aanmerking nemen, dat zij, over het algemeen genomen, minder zindelijk zijn dan de Chris-

tenen, en derzelver ſmalle gemeente opeengepakter in kleinere woningen leven : daarenboven is de armoede onder hen grooter, terwijl zij nogtans niet matiger dan de Christenen zijn, maar meerdere keus in de bereiding der ſpijzen hebben. Derhalve kunnen wij niet wel met den ſcherpzinnigen Hoogl. J. H. VAN SWINDEN (*a*) overeenſtemmen, dat de armoede zelve, welke de Joden zoude noodzaken eenen zeer ſtrengen leefregel te houden, als redenen van deze mindere ſterfte kan dienen; evenmin als de ongezondheid der hun, volgens hunne wet, verbodene ſpijzen, vermits zij den eenen tijd in overdaad leven, terwijl zij op eenen anderen tijd honger lijden, en ook even nadeelige voedſels — b. v., veel visch en boter- of oliegebak, in plaats van de verbodene ſpijzen, gebruiken. Meer komt bij ons hunne werkdadige leefwijze, welke die Hoogl. mede als eene der redenen van hunne gezondheid opgeeft, in aanmerking. Wij zijn nogtans van gevoelen, dat eene voorname reden van hunne mindere ſterfte daarin te zoeken is, dat zij het gezondſte gedeelte der ſtad bewonen, hetwelk door lucht en versch water, beter dan de buurten van het Christengemeen, doorſtroomd wordt.

2. Volgt

(*a*) *Letterbode*, N°. 23. *van* 1804, bladz. 374.

2. Volgt er uit onze berekening, dat de ſterfte hier te *Amſterdam* geringer is, dan te *Londen*, *Parijs*, *Napels* en te *Weenen*, (*a*) alwaar dezelve zich verhoudt als 1: 24, 25 (*b*); maar veel met die van *Berlijn* (*c*) — zoo als dadelijk zal blijken — overeenſtemt, alwaar dezelve 1: 28. bedraagt.

3. Kan men uit deze berekening der ſterfte wederom het getal der jaarlijks levenden bepalen, wanneer men, namelijk, het getal der jaarlijks ſtervenden met het *quotient* der ſtervenden, of met het getal waarvan er één ſterft, vermeerdert. Wij hebben [§. 185.] gezien, dat er alhier, zonder de doodgeborenen, jaarlijks 7,528 Christenen, en voorts [§. 188.] van de 25, 4. of 26 één ſterven: daaruit volgt nu, dat er van de jaren 1774—1813, dus in 40 jaren, alhier jaarlijks 188,200 of 185,728 Christenen, en volgens eene ſoortgelijke berekening, 19,158 of 19,776 Joden, dus alle inwoners te zamen genomen 207,358 of 223,032 menſchen geleefd hebben, verſchillende zulks weinig van de getallen 217,024, of 221,000, die hier bij de telling in 1795 (§. 164.) gevonden werden; of met het getal van

(*a*) Wertheim's *Topographie*, *t. a. pl. bladz* 72.

(*b*) Süszmilch, *Göttl. Ordnung*, 1 *th. bladz.* 109.

(*c*) *Verſuch einer mediciniſchen Topographie von* Berlin, *von* Dr. L. Formey, *Berlin* 1796, *blz.* 133.

van 222,096, hetwelk hier, uit eene bereke- ning der geſtorvenen in de jaren 1812 — 1815 (Noot van §. 164.), eigenlijk moest aanwezig zijn: zoodat wij gerustelijk kunnen aannemen, dat hier van de 27 inwoners één ten grave daalt.

§. 191. Gaan wij nu de ſterflijsten VIII en IX. na, zoo blijkt het, dat de ſterfte alhier jaarlijks zeer verſchilt, zoodat, bij eene vergelijking van de grootſte en geringſte ſterfte, dit verſchil ſoms meer dan de helft kan bedragen. Om dit voor onzen Lezer aanſchouwelijk te maken, hebben wij op tafel N. vijf jaren, *a.* waarin, gedurende de 30 jaren, de grootſte ſterfte plaats had, met *b.*, waarin de ſterfte het geringste was, vergeleken, en gevonden: dat hier, bij een getal van 221,000 inwoners, gedurende de zwaarſte ſterfjaren, de evenredigheid tusſchen levenden en geſtorvenen is als 20, 5. : 1; en in die der geringſte ſterfte als 36: 1. ſtaat.

§. 192. Niet altijd ſtemt de ſterfte der Joden met die der Christenen overeen. Wij vinden jaren in onze ſterflijsten, waarin vele Christenen, en in evenredigheid, weinige Joden ten grave daalden; en omgekeerd zijn er ook jaren, waarin, bij een gering aantal geſtorvene Christenen, dat der Joden groot is. Ten voorbeelde ſtrekken ons de jaren 1781, waarin

ve-

Tafel N.

Tafel van de grootste en kleinste sterfte, welke er sedert 1774 tot 1803 ingesloten, dus in 30 jaren, te *Amsterdam* heeft plaats gehad.

a. Jaren der grootste sterfte.	1780.	1781.	1784.	1788.	1800
Gestorv. Christenen.	9,747	10,019	9,362	9,325	10,309
—— Joden.	694	725	857	938	960
Som van beiden.	10,441	10,744	10,219	10,263	11,269
b. Jaren der geringste sterfte.	1774.	1775.	1785.	1792.	1798.
Gestorv. Christenen.	5,706	6,816	6,506	6,680	5,903
—— Joden.	406	460	575	616	417
Som van beiden.	6,112	7,276	7,081	7,296	6,320
Geheel.	16,553	18,020	17,300	17,559	17,589

Tegenover §. 191. in te binden.

Tafel O.

TAFEL van gestorvenen te *Amsterdam* volgens eene verdeeling der jaargetijden.

LENTE.

Maart	Christ.	19,271	Christ.	55,728
	Joden	1,738		
April.	Christ.	18,278		
	Joden	1,540		
Mei.	Christ.	18,179	Joden	4,638
	Joden	1,360		
	Som	60,366		

ZOMER.

Junij	Christ.	17,367	Christ.	51,134
	Joden	1,431		
Julij	Christ.	16,667		
	Joden	1,306		
Augustus. . .	Christ.	17,100	Joden	4,120
	Joden	1,383		
	Som	55,254		

HERFST.

September . .	Christ.	20,395	Christ.	64,024
	Joden	1,538		
October . . .	Christ.	21,566		
	Joden	1,715		
November. .	Christ.	22,063	Joden	4,957
	Joden	1,704		
	Som	68,981		

WINTER.

Januarij . . .	Christ.	24,060	Christ.	64,072
	Joden	2,026		
Februarij. . .	Christ.	19,001		
	Joden.	1,631		
December. . .	Christ.	21,011	Joden	5,506
	Joden	1,849		
	Som	69,578		

Tegenover §. 193. in te binden.

vele Christenen, en in evenredigheid weinige Joden, en 1788, 1790, waarin 6,730 Christenen en 915 Joden overleden zijn. Meestal hebben nogtans de jaren van ſterfte vele overeenſtemming. Wij moeten nog aanmerken, dat men in voorouderlijke tijden alhier jaren gehad heeft, waarin de ſterfte, offchoon bij geringere bevolking, veel grooter was: b. v. in 1624 waren er 11,795 menſchen overleden, hoewel er toen niet veel over de 105,000 ingezetenen, die de telling van het jaar 1622 opgeeft (*a*), aanwezig waren. In 1655 daalden er 16,727 ten grave; in 1664, 24,148; in 1727, 13,755, en in 1728, 11,164 (*b*).

§. 193. Met een' opſlag van het oog ontwaren wij, dat in de ſterflijst de ſterfte in elke maand merkelijk verſchilt; het lust ons derhalve, eens na te gaan, of deze verſchillen toevallig zijn, dan of er een algemeene regel van ſterfte in de maanden plaats heeft.

Te dien einde hebben wij uit de 30 jarige tafel VIII. nevensſtaande tafel O. zamengeſteld, waarin de ſterfte volgens de maanden en jaargetijden, afzonderlijk voor de Christenen, afzon-

(*a*) *Letterbode van het jaar* 1803, N°. 23. bladz. 378.

(*b*) COMMELIN, *Beſchrijving van Amſterdam*.

zonderlijk voor de Joden, en voor beiden gezamenlijk, uitgedrukt is. Hieruit blijkt, dat er, zoo wel voor Christenen als Joden, alhier in den winter de meeste menſchen ſterven; dit verſchilt zeer weinig van den herfst, terwijl er in den zomer de minſte menſchen ten grave dalen. Berekenen wij nu uit eene 30 jarige ſterfte de gemiddelde ſterfte voor elk jaargetijde, en vooronderſtellen wij hiertoe het [§. 154.] aangenomen getal van 221,000 inwoners, alsdan vinden wij, dat zich de ſterfte verhoudt: in de lente, als 1: 27, 3; in den zomer, als 1: 30; in den herfst, als 1: 24; in den winter, als 1: 25, 5. en in het geheele jaar door elkander als 1: 26. Hieronder zijn ook de doodgeborenen begrepen. De ſterfte zoude voor de lente en den zomer waarſchijnlijk grooter moeten uitvallen, wanneer wij in ſtaat waren, eene berekening te maken van diegenen, welke in deze jaargetijden op hunne landgoederen leefden. Volgens dezelfde tafel is, zoo voor Joden als Christenen, de grootſte ſterfte in *Januarij*, en de geringſte in *Julij*, de koudſte en de heetſte maanden in het jaar, waarop *December* en *Augustus* voor de Christenen, en *December* en *Mei* voor de Joden, volgen.

Hierdoor wordt dus het hier algemeen heer-

Tafel P.

TAFEL der gestorvenen te *Amsterdam*, in vijf tijdvakken, ieder van zeven jaren verdeeld, en met elkander vergeleken.

Jaren der Sterfte.	Tijdvak der eerste zeven jaren.	Tijdvak der tweede zeven jaren.	Tijdvak der derde zeven jaren.	Tijdvak der vierde zeven jaren.	Tijdvak der vijfde zeven jaren.	Som van de 35 jaren.	Grootste verschil.
Doodgeborenen.	1,261	1,319	1,605	1,820	1,773	7,778	559
Van 0 tot 1 jaar, met de doodgeborenen.	14,447	14,368	14,327	12,956	13,046	69,144	1,491
— 1 — 2 jaren.	3,349	3,592	5,624	4,357	4,427	21,349	2,275
— 2 — 10 —	7,594	7,784	5,211	4,652	4,784	30,025	3,132
— 11 — 20 —	1,807	1,951	2,367	2,320	2,466	10,911	659
— 21 — 30 —	3,396	3,011	3,489	3,131	3,355	16,382	478
— 31 — 40 —	4,431	3,911	4,425	4,108	4,039	20,914	520
— 41 — 50 —	5,459	4,537	4,653	4,406	4,171	23,226	1,288
— 51 — 60 —	5,034	4,300	5,069	5,083	4,962	24,448	783
— 61 — 70 —	5,919	4,454	4,894	5,544	5,521	26,332	1,465
— 71 — 80 —	5,341	4,048	3,447	4,147	4,622	21,605	1,894
— 81 — 90 —	2,371	1,805	1,485	1,540	1,531	8,732	886
— 91 — 100 —	360	195	108	264	233	1,160	252
Som	59,508	53,956	55,099	52,508	53,157	274,228	

Tegenover §. 194. in te binden.

heerschend gevoelen, dat de maand *Maart* de meeste menschen zoude naar het graf slepen, genoegzaam wederlegd; maar ook tevens aangetoond, welk eenen invloed de weêrsgesteldheid of het jaargetijde op de sterfte van onze stadgenooten heeft.

Geenszins komt onze berekening met die van den Heer KERSSEBOOM overeen, (VAN BERKHEIJ, 3de Deel, 5de Stuk, bladz. 1758) die aldaar het grootste getal der begravenen in *Mei*, en het geringste in *Februarij* opgeeft; dan, in het algemeen vinden wij de opgaven der sterfte, door KERSSEBOOM opgeteekend, onnaauwkeurig, althans niet met onze opgaven overeenstemmende.

§. 194. Wij hebben uit de 35 jarige tafel IX, in tafel P, zeven jaren bij elkander opgeteld, deze in tafel Q. tot duizende gebragt, ten einde daaruit de evenredigheid der stervenden, gedurende elk tijdvak, eens te kunnen nagaan, om zoo wel met andere plaatsen, als ook met de sterfte in de laatste vier jaren 1812—1815, volgens tafel X. te kunnen vergelijken. Hierin vinden wij zoo vele overeenstemming, dat het der opmerkzaamheid van elken navorscher der natuur niet kan ontglippen. Zoo is b. v. het grootste verschil der kinderen, die onder het

jaar ſterven, ſlechts 24; in den geheelen leeftijd van 2 tot 10 jaren niet meer dan 67, terwijl dit verſchil in de volgende leeftijden, bijzonder in de jaren van 10 tot 60, bijna onmerkelijk is; alleen het tweede jaar van het leven maakt hierin eenige verandering, want daar vinden wij een verſchil van 51. In het algemeen is het onderſcheid van ſterfte in den kinderlijken en jeugdigen leeftijd en in den ouderdom grooter, dan in de gemiddelde jaren. Waarſchijnlijk is zulks toe te ſchrijven aan de verſchillende oppasſing en verzorging, welke de mensch in deze levenstijdperken zoo noodig heeft. Overweegt men nu, dat in eene ſtad als de onze, waarin niet blootelijk een zoo groot verſchil van leefwijze, door handel en zeevaart, rijkdom en armoede, maar ook door zoo vele buitenſporigheden en ondeugd, altoos eener groote ſtad eigen, die het leven van den mensch beſtormen, plaats vindt, zoo is het te bewonderen, dat nog zoodanig eene overeenſtemming in deze verſchillende tijdperken kan plaats hebben.

§. 195. Vergelijken wij verder [tafel Q.] onze ſterflijsten met die van andere groote en kleinere ſteden en die van het land, alsdan blijkt het: dat er tusſchen de 50 en 90 jaren in *Amſterdam* meerdere menſchen geſtorven

zijn,

Tafel Q.

De gestorvenen op de tafel R. tot duizende gebragt, vergeleken met de gestorvenen van tafel IX, die hier ook tot duizende gebragt zijn, en met de sterflijsten van *Londen*, *Weenen* en *Parijs*.

OUDERDOM.	Uit het middelgetal van tafel IX zijn er gestorven van 997	Dit middelgetal met de gestorvenen van tafel VIII vergeleken.	In de *eerste* 7 jaren zijn er gestorven van 1000	In de *tweede* 7 jaren zijn er gestorven van 1000	In de *derde* 7 jaren zijn er gestorven van 1000	In de *vierde* 7 jaren zijn er gestorven van 1000	In de *vijfde* 7 jaren zijn er gestorven van 1000	In de 35 jaren zamen genomen zijn er gestorven van 1000	Grootste verschil.	Te Londen zijn er, volg. 30 jar. waarnemingen, gestorven van 1000	Te Weenen, volg. 4 jarige berekening, gestorven van 1000	Te Parijs zijn er gestorven van 1000	
Doodgeborenen.			21	24	28	34	33	28	13				
Onder de 3 maanden.	171												
Van 3 tot 6 maand.	35												
— 6 — 12 —	41	247	242	266	260	247	245	252	24				
— 1 — 2 jaren.	51		56	66	102	83	83	78	51	364	363	368	bened. 2 jar.
— 2 — 3 —	35												
— 3 — 4 —	20												
— 4 — 5 —	12												
— 5 — 6 —	12												
— 6 — 7 —	8												
— 7 — 8 —	7												
— 8 — 9 —	6												
— 9 — 10 —	5	156	128	144	95	89	90	109	67	120	115	142	v. 3 tot 10 j.
— 10 — 15 —	16												
— 15 — 20 —	21	37	30	36	43	44	46	40	16	30	38	40	
— 20 — 25 —	38												
— 25 — 30 —	34	72	57	56	63	60	63	60	16	78	56	61	
— 30 — 35 —	34												
— 35 — 40 —	37	71	74	72	80	78	76	76	9	95	68	74	
— 40 — 45 —	40												
— 45 — 50 —	42	82	92	84	84	84	78	85	14	98	83	71	
— 50 — 55 —	46												
— 55 — 60 —	47	93	85	80	92	97	93	89	17	80	98	74	
— 60 — 65 —	52												
— 65 — 70 —	51	103	99	83	89	106	104	96	23	63	91	79	
— 70 — 75 —	50												
— 75 — 80 —	44	94	90	75	63	79	87	79	31	45	60	67	
— 80 — 85 —	26												
— 85 — 90 —	11	37	40	33	27	31	29	32	13	23	23	21	
— 90 — 95 —	4												
— 95 — 100 —	1	5	6	4	2	5	4	4	4	4	5	3	
Som	997	997	1020	1023	1028	1037	1031	1028		1000	1000	1000	

Tegenover §. 195. in te binden.

zijn, dan op andere grootere plaatsen, daarentegen in de kindschheid veel minder, en zelfs daarin weinig meer, dan op het land. (*a*) Uit eene vergelijking van 20 tot 20 jaren,

Jaren.	Amst. 1812—1813	Amst. 35 jaren.	Londen.	Weenen.	Parijs.	van
0 tot 20 jar.	439	479	514	516	550	1000
20— 40—	143	136	173	124	135	1000
40— 60—	179	174	178	181	145	1000
60— 80—	197	175	108	151	146	1000
80—100—	42	36	27	28	24	1000

zoo als wij hier opgeteekend hebben, vinden wij, dat er tusschen de 60 en 100 jaren hier meerdere menschen sterven, dan in *Londen*, *Weenen* of *Parijs*, doch in de eerste jeugd minder; want in de eerste twintig jaren komt de sterfte van *Amsterdam* met die van het platte land overeen, hetgeen aanmerkelijk is, wanneer men overweegt, dat in onze sterflijsten de doodgeborenen onder de gestorvenen van dat tijdvak gerekend zijn. In het algemeen kan men uit onze sterflijsten nagaan, dat de inwoners van *Amsterdam*, offchoon niet zoo oud als op het land, toch veel ouder dan in andere, zoo kleinere als grootere, steden worden; en voorwaar, niets

(*a*) Süszmilch, *Göttlich. Ordnung*, *2ter th.* *p.* 306.

niets logenſtraft meer de gewaande ongezondheid onzer ſtad, dan deze beſchouwing, daar wij de naauwkeurig afgeſchrevene ſterflijsten tot grondſlag van ons betoog gelegd hebben. In de eerſte 20 jaren is op andere groote plaatſen meer dan de helft der geborenen wederom tot hunnen oorſprong teruggekeerd; bij ons heeft zulks ter naauwernood plaats, en niet zoo veel, wanneer men de doodgeborenen niet mederekent; de andere helft der geborenen ſterft vijfmaal langzamer. In de drie eerſte maanden van den menſchelijken leeftijd ſterven de meeste menſchen; deze ſterfte is vijfmaal minder in de tweede drie maanden, verſchilt in het volgende half jaar nog meer, en neemt met de eerſte drie jaren van den leeftijd allengskens af; zoodat er in het eerſte jaar meer dan een vierde gedeelte van de geborenen wederom ten grave daalt. In het tweede is de ſterfte reeds meer dan driemaal minder dan in het eerſte; dus is in het tweede jaar de hoop op leven reeds driemaal grooter, dan in het eerſte: in de volgende jaren wordt deze hoop tot het 10de jaar merkelijk grooter, en tusſchen de 10 tot 20 jaren is de ſterfte het geringſte. Alsdan kan men dezelve door elkanderen jaarlijks ſlechts op één van de 25 rekenen, bedragende

die

die in de eerste 10 jaren nog 1 van de $5\frac{1}{2}$, zijnde gevolgelijk bijna een vijfde meer.

§. 196. Om de waarschijnlijkheid van leven voor *Amsterdam* van jaar tot jaar te kunnen bepalen, werden er sterflijsten vereischt, waarop de gestorvenen van jaar tot jaar vermeld waren. Vermits het hier echter aan zoodanige aanteekeningen ontbreekt, en de dooden slechts van tien tot tien jaren opgeteekend zijn, zoo konden wij met geene zekerheid eenige andere berekening voor de waarschijnlijkheid van leven uit onze veertigjarige sterflijsten, dan van tien tot tien jaren, vervaardigen. Onder het voormalig Fransche Bestuur zijn echter deze aanteekeningen aanmerkelijk verbeterd; want, behalve dat de verschillende kunne en de huwelijkestaat der ingezetenen daarin vermeld zijn, heeft men daarenboven den ouderdom in den eersten leeftijd van *maand tot maand*, tot de tien jaren *van jaar tot jaar*, en daarna *van vijf tot vijf jaren* aangegeven. Uit deze tot nu toe vervolgde vierjarige aanteekeningen heeft, op ons verzoek, de Heer HK. BOEL zich de moeite wel willen geven, met de grootste ingespannenheid, eene tafel [XI] tot gebruik voor de *probabiliteits*-rekening voor het leven van *Amstels* Burgeren, zoo wel uit het ware getal der gestorvenen, als uit

uit de berekening tot 1,000 te vervaardigen; waarvoor wij onzen vriend hier openlijk onzen dank herhalen. Op deze tafel XI. vinden wij in de kolom B. het ware getal van de geftorvenen, gedurende de vier jaren 1812—1815, welk getal in de kolom C. tot 1,000, of, om den netten ftaat te hebben, tot een getal van 997 $\frac{1}{3}$ is gebragt, omdat alle levenden over de 100 jaren oud kunnen worden, makende de 10 oude lieden, die in 1812—1815 de 100 jaren te boven zijn gekomen, juist het $\frac{1}{3}$ uit, en moetende elk ook kans hebben, om van de 3,000 perfonen één te kunnen zijn. De kolom D. bevat de levenden, die in elk jaar, na aftrek der vorenftaande dooden, zijn overgebleven, waardoor men diegenen overhoudt, welke in elk jaar van den in kolom A. uitgedrukten ouderdom leven. Bij voorbeeld: in den aanvang van het leven ftaan er in kolom D. 997 $\frac{1}{3}$ levenden met alle geftorvenen van kolom C. gelijk; hiervan fterven binnen de eerfte drie maanden 171, gevolgelijk blijven er 997 $\frac{1}{3}$ — 171 = 826 $\frac{1}{3}$ in de eerfte drie maanden over, van welke men vooronderftellen kan, dat zij in dien tijd nog leefden. Tusfchen de drie en zes maanden fterven er nu wederom van het overgeblevene getal 35, zoodat er alsdan flechts 791 $\frac{1}{2}$ meer leven. Deze berekening wordt

nu

nu op de geheele kolom C. aldus doorgevoerd; kunnende men derhalve uit dezelve nagaan, hoe vele er in elk jaar nog overblijven.

Uit deze opgave is nu in de kolom E. den leeftijd berekend, welken men kans heeft om hier nog te doorleven, indien men de, in de kolom A., bepaalde jaren reeds geleefd heeft. Vooronderstel iemand, die tien jaren oud is geworden, heeft nog hoop van leven 42 jaren en 11 maanden, en zal, wanneer men deze met de reeds doorleefde 10 jaren en 6 maanden vereenigt, waarschijnlijk 53 jaren en 5 maanden, die in de kolom F. vermeld staan, oud worden. Dezen waarschijnlijken ouderdom, (of *probabiliteit* van leven) verkrijgt men, bijaldien men het getal der levenden in eenen bepaalden tijd op de kolom D. halveert, en alsdan naziet, in welken leeftijd deze helft geleefd heeft. De, op kolom A., dezer helft tegenoverstaande ouderdom toont de waarschijnlijke levensjaren aan, die een inwoner van *Amsterdam* van deze jaren kans heeft om nog te leven; terwijl het getal van deze, en de reeds geleefde jaren in de kolom F. den ouderdom aanwijst, die zoodanig inwoner waarschijnlijk bereiken zal.

Om zulks nog door een voorbeeld op te helderen, neme men aan: dat er in het eerste jaar

[ko-

[kolom C.] geleefd hebben 997 $\frac{1}{3}$ ingezetenen, waarvan genoegzaam de helft, 497 $\frac{1}{3}$, nog tusfchen de 27 en 28 jaren [kolom A.] leefde. Noemt men nu de waarfchijnlijkheid (*probabiliteit*) van leven dat getal jaren, waarin de hoop op leven met de vrees voor fterven gelijk ftaat, alsdan moet ook de, over 27 $\frac{1}{2}$ jaren ftaande, helft van 997 $\frac{1}{3}$ het middelgetal uitdrukken, waarin deze hoop op leven en vrees voor fterven gelijk ftaan. De ouderdom van 27 jaren, 3 maanden en 20 dagen is dus, volgens onze fterflijsten, de waarfchijnlijke leeftijd, dien een kind, beneden de drie maanden, bereiken zal. Omdat nu kinderen, die onder de drie maanden fterven, waarfchijnlijk eerder beneden dan boven de twee maanden oud geworden zijn, zoo telle men hierbij de reeds vooronderftelde geleefde maand, om den, op de kolom F. berekenden, waarfchijnlijken ouderdom van 27 jaren, 4 maanden en 20 dagen, die een kind, beneden de drie maanden, zal bereiken, te vinden.

§. 197. Bij deze *probabiliteits*-tafel van *Amfterdam* hebben wij nu die van SÜSZMILCH (*a*), [kolom G.] en van DUPRÉ, [ko-

(*a*) *Die Göttliche Ordnung*, *enz. t. a. pl. 2ter theil*, *pag.* 319.

Tafel R.

Vergelijk der Stervenden alhier, volgens den ouderdom naar de tien jaren berekend met de ſtervenden van denzelfden leeftijd op het land, in kleine en in andere groote ſteden.

Ouderdom.	Op het Land.	In kleine Steden.	In groote Steden.	Te Amſterdam.
Van 0 tot 10 jaren.	430	477	502	439
— 11 — 20 —	49	34	34	40
— 21 — 30 —	49	41	67	60
— 31 — 40 —	56	68	76	76
— 41 — 50 —	63	73	79	85
— 51 — 60 —	82	114	83	89
— 61 — 70 —	113	96	78	96
— 71 — 80 —	102	67	56	79
— 81 — 90 —	46	27	21	32
— 91 — 100 —	10	3	4	4
Geheel	1000	1000	1000	1000

Dezelfde berekening, volgens den leeftijd van twintig jaren.

Van 0 tot 20 jaren.	479	511	536	479
— 21 — 40 —	105	109	143	136
— 41 — 60 —	145	187	162	174
61 — 80 —	215	163	134	175
— 81 — 100 —	56	30	25	36
Geheel	1000	1000	1000	1000

Tegenover §. 198. in te binden.

[kolom H.] onzen Lezer ter vergelijking aangeboden. Offchoon onze tafel met die van SÜSZMILCH vrij wel overeenftemt, zoo valt het, meestal, kleine verfchil [kolom I.] toch altoos ten voordeele van de tafel van SÜSZMILCH, behalve in de twee eerfte levensjaren, uit. Hierbij moeten wij aanmerken, dat de tafel van SÜSZMILCH zamengefteld is uit geftorvenen van dorpen, kleine en groote fteden, waardoor de fterfte kleiner uitvallen moest, dan onze, alleen uit de fterfte van eene groote ftad berekende, *probabiliteits*-tafel. Uit eene vergelijking met de tafel van DUPRÉ DE S. MAUR blijkt, dat het verfchil [kolom K.] tot de 42 jaren aanmerkelijk, bijzonderlijk in de eerfte jaren, tot ons voordeel is; daarna gaat het verfchil flechts over weinige maanden ten voordeele der andere tafel over.

§. 198. Op nieuw wordt dus door deze tafels de ongezondheid, of liever de groote fterfte, van onze ftad gelogenftraft: daarenboven wordt zij door de menigvuldige voorbeelden van hoogen ouderdom, welke wij op onze fterflijsten N°. IX en X. vinden, wederlegd.

Op

(*a*) *Histoire naturelle générale et particulière avec la description du cabinet du Roi, tome quatrième, cinq. édit.* 1752, *pag.* 385.

Op de eerste, namelijk, vinden wij 1,160 voorbeelden van eenen ouderdom van 90 tot 100, en 48 voorb. boven de 100 jaren; terwijl er op de tweede, tafel X, binnen vier jaren tijds, tien menschen boven de honderd jaren opgeteekend zijn; onder dezen tellen wij zelfs van 105—106 tot 107 jaren: zoodat wij jaarlijks 35 inwoners kunnen tellen, welke den hoogen ouderdom van de 90 tot 100 jaren bereiken. Ook behoeven wij slechts het oog op de bijgevoegde tafel R. te slaan, om den evenaar des doods ten onzen voordeele te zien overhellen.

§. 199. Berekenen wij thans uit de veertig jaren, [tafel VIII.] of de sterfte in verloop van dien tijd alhier toe- of afgenomen hebbe; verdeelen wij, te dien einde, de veertig jaren in vier tijdperken, ieder van tien jaren, alsdan vinden wij de volgende orde van sterfte:

	I. Tijdv.	II. Tijdv.	III. Tijdv.	IV. Tijdv.
	87,246.	82,411.	84,522.	81,436.
jaarl.	8,724,6.	8,241,1.	8,452,2.	8,143,6.

Waaruit blijkt, dat het laatste *Decennium*, bijzonder in vergelijking van het eerste, minder dooden oplevert; zoodat men zoude vermoeden, dat de sterfte eenigzins verminderde.

Nog-

Nogtans is de ſterfte in het tweede tijdvak minder dan in het derde; en neemt men in de laatſte tien jaren de verminderde bevolking in aanmerking, zoo is deze verminderde afneming aan dooden ſlechts ſchijnbaar, en niet wezenlijk. Daarenboven is dit verſchil zoo gering, dat wij daaruit geene gevolgtrekkingen kunnen afleiden; trouwens, *ééne epidemie* konde dezelve te weeg brengen: dus kan de vreesſelijke ſterfte, die in het jaar 1780 onze ſtad teisterde, voldoende redenen opleveren, waarom in het eerſte tijdvak de ſterfte die der anderen zoo aanmerkelijk te boven gaat; te meer, wanneer men de groote vermindering der ſterfte aan de pokken in aanmerking neemt.

§. 200. Met meer juistheid kunnen wij de evenredigheid der ſterfte alhier tusſchen Christenen en Joden berekenen. Te dien einde hebben wij dezelfde jaren van ſterfte, namelijk 1774—1813, tafel VIII. zamengenomen, en daarin bevonden, dat er in dien tijd geſtorven zijn 310,010 Christenen en 25,605 Joden. De ſterfte der eerſten verhoudt zich dus tot die der Joden als 12. 2: 1., terwijl dezelve in evenredigheid der bevolking zijn moest als 9: 1. (§. 190.) Er ſterven dus te *Amſterdam*, in evenredigheid, meer Christenen dan Joden,

 het-

hetgeen wij, bij een onderzoek naar de alhier heerſchende ziekten, nader zullen trachten te ontwikkelen.

§. 201. Alhoewel het uit tafel X. ſchijnt te blijken, dat het getal der geſtorvenen van het mannelijk geſlacht dat van het vrouwelijke in het algemeen weinig te boven gaat, zoo valt, wegens het geringere aantal der alhier inwonende mannen, de evenredigheid van ſterfte toch zeer ten voordeele van het tweede geſlacht uit, waardoor het overwigt der geborene jongens wederom ſchijnt herſteld te worden. Opmerkelijk echter is het, dat er niet alleen meerdere jongens dan meisjes, en meerdere vrijers dan vrijsters ſterven, maar dat het getal der gehuwde mannen ook dat der vrouwen overtreft. Oppervlakkig beſchouwd, zoude men hieruit kunnen opmaken, alsof de gevaren, waaraan de vrouw, wegens hare natuurlijke beſtemming, meer dan de man blootgeſteld is, ſlechts ſchijnbaar waren. Bij eene nadere overweging, nogtans, heeft het tijdvak van kinderbaren wel degelijk invloed op de ſterfte der vrouwen; trouwens, in dit tijdperk, dat is, van de 15 tot 45 jaren, ſterven er meer vrouwen dan mannen; eerst na de jaren der vruchtbaarheid ſlaat de evenaar des doods ten nadeele van den man over.

Dat

Tafel VIII.

TAFEL der Christenen, die gedurende het tijdvak van veertig jaren, jaar voor jaar, in *Amsterdam* gestorven zijn; afgedeeld in een tijdvak van dertig jaren, en in een tijdvak van tien jaren.

Jaren.	1774	1775	1776	1777	1778	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	1788	1789	1790	1791	1792	1793	1794	1795	1796	1797	1798	1799	1800	1801	1802	1803	Som v. 30 Jaar.	1804	1805	1806	1807	1808	1809	1810	1811	1812	1813	Som v. 10 jaar.	Geheele som v. 40 jaren.
Januarij.	528	543	805	1012	855	626	1142	1051	733	590	1066	766	756	756	843	909	531	650	665	646	924	1145	594	874	668	859	842	1027	819	835	24060	597	774	550	765	680	911	790	730	856	705	7358	31418
Februarij.	465	488	691	732	601	571	915	690	684	452	718	576	492	633	823	515	474	527	528	530	633	844	587	816	541	689	787	727	603	669	19001	627	616	569	632	654	596	674	547	702	625	6242	25243
Maart.	514	446	540	650	566	564	644	665	716	565	688	608	665	601	830	630	541	554	569	519	596	825	811	925	544	615	996	693	580	611	19271	703	561	552	676	631	717	639	512	729	746	6466	25737
April.	461	511	538	680	521	595	568	608	646	545	734	604	488	592	749	590	609	623	420	552	670	778	771	784	415	680	848	619	547	532	18278	556	658	516	725	609	663	564	523	877	677	6368	24646
Mei.	463	467	472	691	515	668	601	681	737	636	626	581	563	595	763	554	557	600	508	570	665	707	660	771	490	517	714	615	578	614	18179	477	630	519	606	622	586	601	550	714	573	5878	24057
Junij.	456	476	427	548	528	529	586	656	1095	728	623	465	548	591	707	588	489	611	469	508	605	628	661	620	474	420	778	489	508	556	17367	445	517	464	506	546	467	558	690	561	443	5197	22564
Julij.	394	457	457	522	533	570	510	622	569	905	704	438	543	522	723	443	543	533	511	570	717	500	534	747	369	422	833	436	486	554	16667	414	440	504	461	481	401	412	660	444	380	4597	21264
Augustus.	451	541	478	449	527	578	587	874	487	835	735	431	515	555	763	546	515	636	472	537	791	466	514	575	473	329	876	450	473	541	17100	526	408	491	621	604	424	423	828	424	477	5226	22326
September.	480	670	804	487	646	819	1811	1127	398	917	907	449	527	571	739	593	511	605	528	560	825	548	563	619	496	420	994	515	500	766	20395	703	385	551	855	872	543	513	827	484	512	6245	26640
October.	442	791	700	838	712	1004	1064	1242	507	744	903	516	612	717	775	722	595	707	654	628	865	640	622	622	520	473	986	660	576	729	21566	820	503	690	853	836	653	675	853	555	606	7044	28610
November.	520	761	856	930	638	1144	1107	1005	544	752	849	529	739	813	701	608	657	715	642	756	797	733	751	600	550	482	931	662	617	674	22063	911	597	703	742	817	679	628	884	660	675	7296	29359
December.	532	665	954	610	630	1019	1212	798	657	730	809	543	661	922	909	602	688	706	714	778	783	692	702	431	363	693	724	595	548	441	21011	542	550	718	923	960	716	625	836	807	458	7135	28146
Geheele jaar.	5706	6816	7822	8149	7272	8687	10747	10019	7773	8399	9362	6506	7109	7868	9325	7300	6710	7467	6680	7154	8871	8506	7770	8384	5903	6599	10209	7488	6835	7522	234958	7321	6639	6827	8365	8312	7356	7102	8440	7813	6877	75052	310010

TAFEL der Joden, zoowel Portugesche als Hoogduitsche, die gedurende het tijdvak van veertig jaren, jaar voor jaar, in *Amsterdam* gestorven zijn; afgedeeld in een tijdvak van dertig jaren, en in een tijdvak van tien jaren.

Januarij.	44	59	70	102	48	74	78	99	46	59	79	59	51	58	78	79	84	68	64	54	84	118	51	62	53	54	80	69	65	57	2026	51	67	70	63	57	87	56	83	67	67	668	2694
Februarij.	34	32	48	45	35	35	66	64	45	37	65	49	50	46	95	41	81	46	56	44	67	80	55	80	58	52	76	62	44	63	1631	66	44	70	53	55	43	65	58	55	55	564	2195
Maart.	23	56	29	48	43	50	69	49	53	50	68	59	63	39	107	56	98	27	65	42	55	93	90	71	40	54	76	60	59	46	1738	75	53	67	71	64	49	50	62	58	58	607	2345
April.	36	36	40	45	41	41	56	54	56	54	77	54	57	49	77	43	71	38	59	36	31	70	46	77	37	49	78	47	41	44	1540	51	43	40	81	50	41	47	48	50	50	501	2041
Mei.	23	27	29	31	22	41	39	54	43	31	62	41	45	57	77	40	72	27	47	43	56	46	38	100	23	44	65	36	42	59	1360	31	52	48	42	38	30	49	47	44	44	425	1785
Junij.	38	42	37	45	43	40	37	41	64	55	91	39	42	63	82	40	73	35	37	42	37	51	42	113	22	23	55	26	27	49	1431	37	48	39	51	32	37	43	31	46	46	410	1841
Julij.	21	28	38	54	35	51	49	53	33	71	79	43	38	41	62	34	64	36	53	31	53	44	41	67	23	18	56	25	27	38	1306	49	36	39	53	30	48	36	50	43	43	427	1733
Augustus.	22	35	33	31	76	60	18	45	32	78	74	43	40	34	74	39	73	30	50	42	54	39	47	48	27	26	90	35	28	60	1383	71	33	40	47	38	38	36	54	43	43	443	1826
September.	17	35	55	37	63	71	42	75	28	60	83	50	44	52	70	44	81	53	39	57	58	39	57	33	31	23	97	32	38	74	1538	79	34	41	59	51	47	35	74	56	56	532	2070
October.	43	39	70	77	66	80	70	61	35	57	69	40	49	67	73	95	71	67	49	45	54	49	75	32	31	30	113	31	32	45	1751	59	48	47	59	61	64	52	62	56	56	564	2279
November.	42	43	62	58	50	91	80	80	56	55	49	49	55	77	61	72	83	60	42	54	55	61	63	26	40	28	73	51	40	46	1704	59	60	54	75	68	58	63	69	61	61	628	2332
December.	63	28	89	49	13	78	90	50	56	68	61	49	68	76	82	68	64	86	55	54	91	61	64	31	52	74	101	36	47	42	1849	70	56	60	55	63	59	58	72	61	61	615	2464
Som der Joden.	406	460	600	622	535	712	694	725	547	655	857	575	602	659	938	651	915	573	616	544	695	756	669	740	417	475	960	510	490	623	19221	698	574	615	709	607	601	590	710	640	640	6384	25605
Geheele som v. Christenen en Joden.	6112	7276	8422	8771	7807	9399	11441	10744	8320	9054	10219	7081	7711	8527	10263	7951	7625	8040	7296	7698	9566	9261	8439	9124	6320	7074	11169	7998	3725	8145	254179	8019	7213	7442	9074	8919	7957	7692	9150	8453	7417	81436	335615

Tafel IX.

TAFEL van de te Amsterdam gestorvene Christen, naar den ouderdom, in den tijd van vijf en dertig jaren, van 1777 tot 1811 ingesloten.

	1777	1778	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	1788
Doodgeborenen.	191	224	197	166	175	146	162	165	227	167	181	192
Eerstgeborenen.	497	532	471	634	403	289	302	254	439	254	187	196
Onder het jaar.	1275	1255	1417	1514	1583	1251	1763	1870	1282	1475	1799	1983
Som van onder 't jaar gestorvenen	1963	2011	2085	2314	2161	1686	2227	2289	1948	1896	2167	2371
Ond. 2 jaar	720	327	469	500	424	325	584	661	382	370	504	712
— 10 —	1570	955	1093	1275	988	547	1166	2112	659	657	1161	1854
— 20 —	192	265	256	253	304	279	258	353	204	256	305	332
— 30 —	299	377	523	563	642	511	481	445	368	428	422	434
— 40 —	491	527	636	688	770	703	616	548	492	625	569	561
— 50 —	605	578	839	854	994	905	684	686	537	725	674	683
— 60 —	581	529	821	804	891	777	631	642	527	604	593	653
— 70 —	632	676	831	957	1171	859	793	668	591	640	612	695
— 80 —	605	626	754	920	1071	728	637	615	511	585	563	655
— 90 —	249	274	360	460	439	341	248	270	233	257	250	312
— 100 —	34	44	37	61	79	6767	38	32	24	30	29	32
bov. 100 —	1	5	1	3	1	1	1 105 jaren.	1	2 (1 van 106 jar.)			
	7942	7194	8705	9652	9935	7729	8364	9322	6478	7073	7849	9294

	1789	1790	1791	1792	1793	1794	1795	1796	1797	1798	1799	1800
Doodgeborenen.	184	203	180	233	170	218	228	309	267	284	258	287
Eerstgeborenen.	193	252	233	166	235	177	301	265	257	228	232	260
Onder het jaar.	1514	1351	1723	512	1559	1886	1565	1244	1599	1182	1280	1824
Som van onder 't jaar gestorvenen	1891	1806	2136	911	1964	2281	2094	1818	2123	1694	1770	2371
Ond. 2 jaar	418	545	903	582	718	1107	587	505	1222	403	416	1360
— 10 —	704	637	685	558	614	1036	559	495	1264	462	454	1293
— 20 —	241	260	296	291	342	416	377	303	342	246	322	369
— 30 —	451	463	473	448	461	545	608	567	387	366	431	583
— 40 —	550	566	630	546	561	624	775	772	517	435	488	802
— 50 —	641	591	638	604	592	685	758	843	533	491	536	833
— 60 —	659	622	637	657	650	702	891	879	653	549	681	925
— 70 —	678	570	614	607	611	721	861	784	696	612	751	958
— 80 —	667	452	369	341	449	490	695	604	499	496	580	651
— 90 —	304	179	98	157	236	298	284	221	191	214	238	251
— 100 —	32	16			1		45	32	30	19	30	57
bov. 100 —	1		2	1	1	1		3	2	2	3	
	7237	6707	7481	6703	7200	8906	8534	7826	8459	5989	6700	10453

	1801	1802	1803	1804	1805	1806	1807	1808	1809	1810	1811	Geheel.	Jaarlijks.
Doodgeborenen.	265	237	242	247	270	225	255	237	252	228	306	7778	222 8/35
Eerstgeborenen.	277	229	264	229	223	55	83	61	117	145	125	9065	259
Onder het jaar.	1110	1201	1511	1309	1067	1488	1615	1549	1473	1679	1593	52301	1494 11/35
Som van onder 't jaar gestorvenen	1652	1667	2017	1785	1560	1768	1953	1847	1842	2052	2024	69144	1975 19/35
Ond. 2 jaar	476	451	730	521	499	796	700	587	539	544	762	21349	609 34/35
— 10 —	627	520	698	598	639	720	674	616	535	595	1005	30025	857 6/7
— 20 —	398	335	280	370	323	302	421	393	335	318	374	10911	311 26/35
— 30 —	513	420	373	445	352	356	523	552	553	483	536	16382	468 2/35
— 40 —	645	551	580	607	480	475	677	712	576	542	577	20914	597 19/35
— 50 —	758	631	555	602	521	448	689	729	605	540	639	23226	663 3/5
— 60 —	822	706	667	733	627	585	811	881	735	598	725	24448	698 18/35
— 70 —	818	781	811	813	708	656	894	954	806	670	833	26332	752 12/35
— 80 —	561	603	616	640	536	508	740	804	648	654	732	21605	617 2/7
— 90 —	216	192	210	219	213	193	276	235	189	181	244	8732	249 17/35
— 100 —	45	37	39	37	52	42	34	33	22	25	25	1160	33 1/7
bov. 100 —	2 (1 van 104 jar.)	2 (106 j. 105 j. 3 m.)	2	3 (103 jar.)		1	2 (1 van 104 jar. en 3 m.)	2	1		1	48	1 13/35
	7533	6896	7578	7373	6510	6850	8394	8345	7386	7202	8477	274276	7836 16/35

Tafel X.

Berekening der jaarlijkfche gemiddelde fterfte te Amfterdam, volgens den ouderdom, opgemaakt uit de fterfte van de jaren 1812, 1813, 1814 en 1815.

OUDERDOM.	MANNELIJK GESLACHT.				VROUWELIJK GESLACHT.				BEIDE GESLACHTEN.			
	Ongehuw-den.	Gehuwden.	Weduwe-naars.	Som.	Ongehuw-den.	Gehuwden.	Weduwen.	Som.	Ongehuw-den.	Gehuwden.	Weduw-ftaat.	Geheel.
Onder de 3 maanden.	780			780	610			610	1390			1390
Van 3 tot 6 maand.	150			150	137			137	287			287
— 6 — 12 —	176			176	150			150	326			326
— 1 — 2 jaren.	214			214	201			201	415			415
— 2 — 3 —	150			150	132			132	282			282
— 3 — 4 —	85			85	80			80	165			165
— 4 — 5 —	54			54	45			45	99			99
— 5 — 6 —	51			51	43			43	94			94
— 6 — 7 —	34			34	28			28	62			62
— 7 — 8 —	35			35	24			24	59			59
— 8 — 9 —	29			29	22			22	51			51
— 9 — 10 —	24			24	20			20	44			44
— 10 — 15 —	65	2		67	66			66	131	2		133
— 15 — 20 —	84	2		86	80	1		81	164	3		167
— 20 — 25 —	157	7	1	165	125	17	2	144	182	24	3	309
— 25 — 30 —	107	28	1	136	91	46	5	142	198	74	6	278
— 30 — 35 —	74	52	4	130	68	69	11	148	142	121	15	278
— 35 — 40 —	64	70	8	142	57	81	20	158	121	151	28	300
— 40 — 45 —	71	82	14	167	51	92	38	181	122	174	52	348
— 45 — 50 —	45	119	19	183	45	86	33	164	90	205	52	347
— 50 — 55 —	41	124	26	191	48	75	57	180	89	199	83	371
— 55 — 60 —	37	114	36	187	43	77	77	197	80	191	113	384
— 60 — 65 —	36	116	45	197	46	69	105	220	82	185	150	417
— 65 — 70 —	30	100	56	186	41	60	127	228	71	160	183	414
— 70 — 75 —	23	89	61	173	44	46	140	230	67	135	201	403
— 75 — 80 —	15	59	69	143	31	34	144	209	46	93	213	352
— 80 — 85 —	6	33	47	86	20	11	91	122	26	44	138	208
— 85 — 90 —	2	9	27	38	8	5	35	48	10	14	62	86
— 90 — 95 —		2	3	5	3	1	19	23	3	3	22	28
— 95 — 100 —			2	2			5	5			7	7
— 100 — meerdere jar.			1	1			2	2			3	3
Som	2639	1008	420	4067	2359	770	911	4040	4998	1778	1331	8107

Taf. XI. *PROBABILITEITS-TAFEL* voor de inwoners der stad *Amsterdam*, volgens eene bijgevoegde berekening der Gestorvenen, gedurende de jaren 1812—1815. vergeleken met de *Probabiliteits-Tafelen* van Süsmilch en Dupré de Saint-Maur, voor de Geneeskundige *Topographie* van C. J. Nieuwenhuijs, vervaardigd door H^k Boel.

A. Ouderdom.	B. Gestorvenen in de vier jaren 1812—1815.	C. Dus gestorven van 1000 of 997⅓.		D. Overgeblevenen in leven van 997⅓.	E. Kans van nog te leven.	F. Waarschijnlijke leeftijd.	G. Kans van nog te leven, volgens *Süsmilch*.	H. Kans van nog te leven, naar *Dupré de Saint-Maur*.	I. Verschil der kans met *Süsmilch*.	K. Verschil der kans met *Dupré de St. Maur*.
onder 3 Maanden stel 1 Maand.	5559	171		826⅓	27 Jaar. 3 M. 20 Dag.	27 Jaar. 4 M. 20 Dag.	19 Jaren.	8 Jaren.		
van 3 tot 6 Maand. — 4½ —	1150	35		791⅓	39 — 2 — 23 —	39 — 7 — 8 —				
— 6 — 12 — — 9 —	1339	41		750⅓	41 — 1 — 0 —	41 — 10 — 0 —				
— 1 — 2 Jaar — 1½ Jaar	1659	51		699⅓	42 — 10 — 20 —	44 — 4 — 20 —	40 —	33 —	2 Jaren 10 M. 20 Dag. +	9 Jaren 10 M. 20 Dag. +
— 2 — 3 — — 2½ —	1132	35		664⅓	45 — 1 — 0 —	47 — 7 — 0 —	45 —	38 —	0 — 1 — 0 — +	7 — 1 — 0 — +
— 3 — 4 — — 3½ —	661	20		644⅓	46 — 0 — 8 —	49 — 6 — 8 —	47 —	40 —	0 — 11 — 22 — −	6 — 0 — 8 — +
— 4 — 5 — — 4½ —	399	12		632⅓	46 — 1 — 15 —	50 — 7 — 15 —	47 — 6 Maand.	41 —	1 — 4 — 15 — −	5 — 1 — 15 — +
— 5 — 6 — — 5½ —	377	12		620⅓	45 — 9 — 15 —	51 — 3 — 15 —	47 — 0 —	41 — 6 Maand.	1 — 2 — 15 — −	4 — 3 — 15 — +
— 6 — 7 — — 6½ —	247	8		612⅓	45 — 5 — 15 —	51 — 11 — 15 —	47 — 0 —	42 — 0 —	1 — 6 — 15 — −	3 — 5 — 15 — +
— 7 — 8 — — 7½ —	240	7		605⅓	44 — 11 — 0 —	52 — 5 — 0 —	46 — 6 —	42 — 0 —	1 — 7 — 0 — −	2 — 11 — 0 — +
— 8 — 9 — — 8½ —	207	6		599⅓	44 — 3 — 15 —	52 — 9 — 15 —	46 — 0 —	41 — 6 —	1 — 8 — 15 — −	2 — 9 — 15 — +
— 9 — 10 — — 9½ —	177	5		594⅓	43 — 7 — 15 —	53 — 1 — 15 —	45 — 6 —	40 — 10 —	1 — 10 — 15 — −	2 — 9 — 15 — +
— 10 — 11 — — 10½ —	534	16 stel	4	590⅓	42 — 11 — 0 —	53 — 5 — 0 —	45 — 0 —	40 — 2 —	2 — 1 — 0 — −	2 — 9 — 0 — +
— 11 — 12 — — 11½ —			3	587⅓	42 — 2 — 0 —	53 — 8 — 0 —	44 — 0 —	39 — 6 —	1 — 10 — 0 — −	2 — 8 — 0 — +
— 12 — 13 — — 12½ —			3	584⅓	41 — 4 — 15 —	53 — 10 — 15 —	43 — 0 —	38 — 9 —	1 — 7 — 15 — −	2 — 7 — 15 — +
— 13 — 14 — — 13½ —			3	581⅓	40 — 6 — 15 —	54 — 0 — 15 —	42 — 6 —	38 — 1 —	1 — 11 — 15 — −	2 — 5 — 5 — +
— 14 — 15 — — 14½ —			3	578⅓	39 — 8 — 0 —	54 — 2 — 0 —	41 — 6 —	37 — 5 —	1 — 10 — 0 — −	2 — 3 — 0 — +
— 15 — 16 — — 15½ —	673	21 —	4	574⅓	38 — 9 — 15 —	54 — 3 — 15 —	41 — 0 —	36 — 9 —	2 — 2 — 15 — −	2 — 0 — 15 — +
— 16 — 17 — — 16½ —			4	570⅓	37 — 11 — 15 —	54 — 5 — 15 —	40 — 2 —	36 — 0 —	2 — 2 — 15 — −	1 — 11 — 15 — +
— 17 — 18 — — 17½ —			4	566⅓	37 — 2 — 0 —	54 — 8 — 0 —	39 — 6 —	35 — 4 —	2 — 4 — 0 — −	1 — 10 — 0 — +
— 18 — 19 — — 18½ —			4	562⅓	36 — 5 — 0 —	54 — 11 — 0 —	38 — 6 —	34 — 8 —	2 — 1 — 0 — −	1 — 9 — 0 — +
— 19 — 20 — — 19½ —			5	557⅓	35 — 7 — 15 —	55 — 1 — 15 —	38 — 0 —	34 — 0 —	2 — 4 — 15 — −	1 — 7 — 15 — +
— 20 — 21 — — 20½ —	1238	38 —	6	551⅓	34 — 10 — 7 —	55 — 4 — 7 —	37 — 0 —	33 — 5 —	2 — 1 — 23 — −	1 — 5 — 7 — +
— 21 — 22 — — 21½ —			7	544⅓	34 — 2 — 7 —	55 — 8 — 7 —	36 — 6 —	32 — 11 —	2 — 3 — 23 — −	1 — 3 — 7 — +
— 22 — 23 — — 22½ —			8	536⅓	33 — 6 — 12 —	56 — 0 — 12 —	35 — 6 —	32 — 4 —	1 — 11 — 18 — −	1 — 2 — 12 — +
— 23 — 24 — — 23½ —			8	528⅓	32 — 11 — 15 —	56 — 5 — 5 —	35 — 0 —	31 — 10 —	2 — 0 — 25 — −	1 — 1 — 5 — +
— 24 — 25 — — 24½ —			9	519⅓	32 — 4 — 0 —	56 — 10 — 0 —	34 — 0 —	31 — 3 —	1 — 8 — 0 — −	1 — 1 — 0 — +
— 25 — 26 — — 25½ —	1116	34 —	8	511⅓	31 — 9 — 0 —	57 — 3 — 0 —	33 — 6 —	30 — 9 —	1 — 9 — 0 — −	1 — 0 — 0 — +
— 26 — 27 — — 26½ —			7	504⅓	31 — 2 — 0 —	57 — 8 — 0 —	32 — 6 —	30 — 2 —	1 — 4 — 0 — −	1 — 0 — 0 — +
— 27 — 28 — — 27½ —			7	497⅓	30 — 7 — 0 —	58 — 1 — 0 —	32 — 0 —	29 — 7 —	1 — 5 — 0 — −	1 — 0 — 0 — +
— 28 — 29 — — 28½ —			6	491⅓	30 — 0 — 10 —	58 — 6 — 10 —	31 — 0 —	29 — 0 —	0 — 11 — 20 — −	0 — 11 — 20 — +
— 29 — 30 — — 29½ —			6	485⅓	29 — 4 — 20 —	58 — 10 — 20 —	30 — 6 —	28 — 6 —	1 — 1 — 10 — −	0 — 10 — 20 — +
— 30 — 31 — — 30½ —	1112	34 —	6	479⅓	28 — 9 — 5 —	59 — 3 — 5 —	30 — 0 —	28 — 0 —	1 — 2 — 25 — −	0 — 9 — 5 — +
— 31 — 32 — — 31½ —			7	472⅓	28 — 1 — 5 —	59 — 7 — 5 —	29 — 0 —	27 — 6 —	0 — 10 — 25 — −	0 — 7 — 5 — +
— 32 — 33 — — 32½ —			7	465⅓	27 — 4 — 25 —	59 — 10 — 25 —	28 — 6 —	26 — 11 —	1 — 1 — 5 — −	0 — 5 — 25 — +
— 33 — 34 — — 33½ —			7	458⅓	26 — 8 — 10 —	60 — 2 — 10 —	28 — 0 —	26 — 3 —	1 — 3 — 20 — −	0 — 5 — 10 — +
— 34 — 35 — — 34½ —			7	451⅓	26 — 0 — 0 —	60 — 6 — 0 —	27 — 0 —	25 — 7 —	1 — 0 — 0 — −	0 — 5 — 0 — +
— 35 — 36 — — 35½ —	1193	37 —	7	444⅓	25 — 4 — 0 —	60 — 10 — 0 —	26 — 6 —	25 — 0 —	1 — 2 — 0 — −	0 — 4 — 0 — +
— 36 — 37 — — 36½ —			7	437⅓	24 — 8 — 15 —	61 — 2 — 15 —	26 — 0 —	24 — 5 —	1 — 3 — 15 — −	0 — 3 — 15 — +
— 37 — 38 — — 37½ —			7	430⅓	24 — 0 — 25 —	61 — 6 — 25 —	25 — 6 —	23 — 10 —	1 — 5 — 5 — −	0 — 2 — 25 — +
— 38 — 39 — — 38½ —			8	422⅓	23 — 4 — 0 —	61 — 10 — 0 —	25 — 0 —	23 — 3 —	1 — 8 — 0 — −	0 — 1 — 0 — +
— 39 — 40 — — 39½ —			8	414⅓	22 — 8 — 20 —	62 — 2 — 20 —	24 — 0 —	22 — 8 —	1 — 3 — 10 — −	0 — 0 — 20 — +
— 40 — 41 — — 40½ —	1294	40 —	8	406⅓	22 — 1 — 12 —	62 — 7 — 12 —	23 — 6 —	22 — 1 —	1 — 4 — 18 — −	0 — 0 — 12 — +
— 41 — 42 — — 41½ —			8	398⅓	21 — 6 — 6 —	63 — 0 — 6 —	23 — 0 —	21 — 6 —	1 — 5 — 24 — −	0 — 0 — 6 — +
— 42 — 43 — — 42½ —			8	390⅓	20 — 11 — 0 —	63 — 5 — 0 —	22 — 0 —	20 — 11 —	1 — 1 — 0 — −	0 — 0 — 0 —
— 43 — 44 — — 43½ —			8	382⅓	20 — 3 — 23 —	63 — 9 — 23 —	21 — 6 —	20 — 4 —	1 — 2 — 7 — −	0 — 0 — 7 — −
— 44 — 45 — — 44½ —			8	374⅓	19 — 8 — 9 —	64 — 2 — 9 —	21 — 0 —	19 — 9 —	1 — 3 — 21 — −	0 — 0 — 21 — −
— 45 — 46 — — 45½ —	1370	42 —	8	366⅓	19 — 0 — 22 —	64 — 6 — 22 —	20 — 0 —	19 — 3 —	0 — 11 — 8 — −	0 — 1 — 8 — −
— 46 — 47 — — 46½ —			8	358⅓	18 — 5 — 12 —	64 — 11 — 12 —	19 — 6 —	18 — 9 —	1 — 0 — 18 — −	0 — 3 — 18 — −
— 47 — 48 — — 47½ —			8	350⅓	17 — 10 — 5 —	65 — 4 — 5 —	19 — 0 —	18 — 2 —	1 — 1 — 25 — −	0 — 3 — 25 — −
— 48 — 49 — — 48½ —			9	341⅓	17 — 3 — 0 —	65 — 9 — 0 —	18 — 6 —	17 — 8 —	1 — 3 — 0 — −	0 — 5 — 0 — −
— 49 — 50 — — 49½ —			9	332⅓	16 — 8 — 0 —	66 — 2 — 0 —	18 — 0 —	17 — 2 —	1 — 4 — 0 — −	0 — 6 — 0 — −
— 50 — 51 — — 50½ —	1486	46 —	9	323⅓	16 — 1 — 5 —	66 — 7 — 5 —	17 — 0 —	16 — 7 —	0 — 10 — 25 — −	0 — 5 — 25 — −
— 51 — 52 — — 51½ —			9	314⅓	15 — 6 — 15 —	67 — 0 — 15 —	16 — 6 —	16 — 0 —	0 — 11 — 15 — −	0 — 5 — 15 — −
— 52 — 53 — — 52½ —			9	305⅓	14 — 11 — 25 —	67 — 5 — 25 —	16 — 0 —	15 — 6 —	1 — 0 — 5 — −	0 — 6 — 5 — −
— 53 — 54 — — 53½ —			9	296⅓	14 — 5 — 10 —	67 — 11 — 10 —	15 — 6 —	15 — 0 —	1 — 0 — 20 — −	0 — 6 — 20 — −
— 54 — 55 — — 54½ —			10	286⅓	13 — 11 — 0 —	68 — 5 — 0 —	15 — 0 —	14 — 6 —	1 — 1 — 0 — −	0 — 7 — 0 — −
— 55 — 56 — — 55½ —	1539	47 —	9	277⅓	13 — 4 — 15 —	68 — 10 — 15 —	14 — 6 —	14 — 0 —	1 — 1 — 15 — −	0 — 7 — 15 — −
— 56 — 57 — — 56½ —			9	268⅓	12 — 9 — 25 —	69 — 3 — 25 —	14 — 0 —	13 — 5 —	1 — 2 — 5 — −	0 — 7 — 5 — −
— 57 — 58 — — 57½ —			9	259⅓	12 — 3 — 5 —	69 — 9 — 5 —	13 — 6 —	12 — 10 —	1 — 3 — 0 — −	0 — 6 — 25 — −
— 58 — 59 — — 58½ —			10	249⅓	11 — 8 — 20 —	70 — 2 — 20 —	13 — 0 —	12 — 3 —	1 — 3 — 10 — −	0 — 6 — 10 — −
— 59 — 60 — — 59½ —			10	239⅓	11 — 2 — 10 —	70 — 8 — 10 —	12 — 6 —	11 — 8 —	1 — 3 — 20 — −	0 — 5 — 20 — −
— 60 — 61 — — 60½ —	1674	52 —	10	229⅓	10 — 8 — 0 —	71 — 2 — 0 —	12 — 0 —	11 — 1 —	1 — 4 — 0 — −	0 — 5 — 0 — −
— 61 — 62 — — 61½ —			11	218⅓	10 — 1 — 25 —	71 — 7 — 25 —	11 — 6 —	10 — 6 —	1 — 4 — 5 — −	0 — 4 — 5 — −
— 62 — 63 — — 62½ —			10	208⅓	9 — 7 — 20 —	72 — 1 — 20 —	11 — 0 —	10 — 0 —	1 — 4 — 10 — −	0 — 4 — 10 — −
— 63 — 64 — — 63½ —			10	198⅓	9 — 1 — 20 —	72 — 7 — 20 —	10 — 6 —	9 — 6 —	1 — 4 — 10 — −	0 — 4 — 10 — −
— 64 — 65 — — 64½ —			11	187⅓	8 — 7 — 25 —	73 — 1 — 25 —	10 — 0 —	9 — 0 —	1 — 4 — 5 — −	0 — 4 — 5 — −
— 65 — 66 — — 65½ —	1669	51 —	10	177⅓	8 — 2 — 5 —	73 — 8 — 5 —	9 — 6 —	8 — 6 —	1 — 3 — 25 — −	0 — 3 — 25 — −
— 66 — 67 — — 66½ —			10	167⅓	7 — 8 — 20 —	74 — 2 — 20 —	9 — 0 —	8 — 0 —	1 — 3 — 10 — −	0 — 3 — 10 — −
— 67 — 68 — — 67½ —			10	157⅓	7 — 3 — 5 —	74 — 9 — 5 —	9 — 0 —	7 — 6 —	1 — 8 — 25 — −	0 — 2 — 25 — −
— 68 — 69 — — 68½ —			11	146⅓	6 — 9 — 25 —	75 — 3 — 25 —	8 — 6 —	7 — 0 —	1 — 9 — 0 — −	0 — 2 — 5 — −
— 69 — 70 — — 69½ —			10	136⅓	6 — 4 — 20 —	75 — 10 — 20 —	8 — 0 —	6 — 7 —	1 — 17 — 10 — −	0 — 2 — 10 — −
— 70 — 71 — — 70½ —	1636	50 —	10	126⅓	5 — 11 — 25 —	76 — 5 — 25 —	8 — 0 —	6 — 2 —	2 — 0 — 5 — −	0 — 2 — 5 — −
— 71 — 72 — — 71½ —			10	116⅓	5 — 6 — 10 —	77 — 0 — 10 —	7 — 6 —	5 — 8 —	1 — 11 — 20 — −	0 — 1 — 20 — −
— 72 — 73 — — 72½ —			10	106⅓	5 — 1 — 10 —	77 — 7 — 10 —	7 — 6 —	5 — 4 —	2 — 4 — 20 — −	0 — 2 — 20 — −
— 73 — 74 — — 73½ —			10	96⅓	4 — 8 — 10 —	78 — 2 — 10 —	7 — 0 —	5 — 0 —	2 — 3 — 20 — −	0 — 3 — 20 — −
— 74 — 75 — — 74½ —			10	86⅓	4 — 3 — 10 —	78 — 9 — 10 —	7 — 0 —	4 — 9 —	2 — 8 — 20 — −	0 — 5 — 20 — −
— 75 — 76 — — 75½ —	1413	44 —	9	77⅓	3 — 8 — 0 —	79 — 2 — 0 —	6 — 6 —	4 — 6 —	2 — 10 — 0 — −	0 — 10 — 0 — −
— 76 — 77 — — 76½ —			9	68⅓	3 — 4 — 20 —	79 — 10 — 20 —	6 — 0 —	4 — 3 —	2 — 7 — 10 — −	0 — 10 — 10 — −
— 77 — 78 — — 77½ —			9	59⅓	3 — 2 — 0 —	80 — 8 — 0 —	6 — 0 —	4 — 1 —	2 — 10 — 0 — −	0 — 11 — 0 — −
— 78 — 79 — — 78½ —			9	50⅓	2 — 11 — 20 —	81 — 5 — 20 —	6 — 0 —	3 — 11 —	3 — 0 — 10 — −	0 — 11 — 10 — −
— 79 — 80 — — 79½ —			8	42⅓	2 — 9 — 25 —	82 — 3 — 25 —	5 — 6 —	3 — 9 —	2 — 8 — 5 — −	0 — 11 — 5 — −
— 80 — 81 — — 80½ —	834	26 —	7	35⅓	2 — 8 — 20 —	83 — 2 — 20 —	5 — 6 —	3 — 7 —	2 — 9 — 10 — −	0 — 10 — 10 — −
— 81 — 82 — — 81½ —			6	29⅓	2 — 8 — 0 —	84 — 2 — 2 —	5 — 6 —	3 — 5 —	2 — 10 — 0 — −	0 — 9 — 0 — −
— 82 — 83 — — 82½ —			5	24⅓	2 — 7 — 15 —	85 — 1 — 15 —	5 — 0 —	3 — 3 —	2 — 4 — 15 — −	0 — 7 — 15 — −
— 83 — 84 — — 83½ —			4	20⅓	2 — 7 — 0 —	86 — 1 — 0 —	5 — 0 —	3 — 2 —	2 — 5 — 0 — −	0 — 7 — 0 — −
— 84 — 85 — — 84½ —			4	16⅓	2 — 6 — 10 —	87 — 0 — 10 —	5 — 0 —	3 — 1 —	2 — 5 — 20 — −	0 — 6 — 20 — −
— 85 — 86 — — 85½ —	346	11 —	3	13⅓	2 — 5 — 20 —	87 — 11 — 20 —	4 — 9 —	3 — 0 —	2 — 3 — 10 — −	0 — 6 — 10 — −
— 86 — 87 — — 86½ —			2	11⅓	2 — 4 — 20 —	88 — 10 — 20 —	4 — 6 —		2 — 1 — 10 — −	
— 87 — 88 — — 87½ —			2	9⅓	2 — 3 — 20 —	89 — 9 — 20 —	4 — 0 —		1 — 8 — 10 — −	
— 88 — 89 — — 88½ —			2	7⅓	2 — 2 — 10 —	90 — 8 — 10 —	4 — 0 —		1 — 9 — 20 — −	
— 89 — 90 — — 89½ —			2	5⅓	2 — 1 — 10 —	91 — 7 — 10 —	4 — 0 —		1 — 10 — 20 — −	
— 90 — 91 — — 90½ —	123	4 —	1	4⅓	2 — 0 — 0 —	92 — 6 — 0 —	4 — 0 —		2 — 0 — 0 — −	
— 91 — 92 — — 91½ —			1	3⅓	1 — 11 — 0 —	93 — 5 — 0 —	3 — 6 —		1 — 7 — 0 — −	
— 92 — 93 — — 92½ —			0	3⅓	1 — 9 — 20 —	94 — 3 — 20 —	3 — 0 —		1 — 2 — 10 — −	
— 93 — 94 — — 93½ —			1	2⅓	1 — 8 — 10 —	95 — 2 — 10 —	2 — 6 —		0 — 9 — 20 — −	
— 94 — 95 — — 94½ —			1	1⅓	1 — 7 — 0 —	96 — 1 — 0 —	2 — 0 —		1 — 5 — 0 — −	
— 95 — 96 — — 95½ —	31	1 —	0	1⅓	1 — 6 — 0 —	97 — 0 — 0 —	1 — 0 —		0 — 6 — 0 — +	
— 96 — 97 — — 96½ —			0	1⅓	1 — 4 — 15 —	97 — 10 — 15 —				
— 97 — 98 — — 97½ —			1	⅓	1 — 3 — 0 —	98 — 9 — 0 —				
— 98 — 99 — — 98½ —			0	⅓	1 — 1 — 15 —	99 — 7 — 10 —				
— 99 — 100 — — 99½ —			0	⅓	1 — 0 — 0 —	100 — 6 — 0 —				
— 100 — 101 — — 100½ —	10	⅓ —	1/15	1/6	0 — 10 — 0 —	101 — 4 — 0 —				
— 101 — 102 — — 101½ —			0	1/6	0 — 8 — 0 —	102 — 2 — 0 —				
— 102 — 103 — — 102½ —			0	1/6	0 — 6 — 10 —	103 — 0 — 10 —				
— 103 — 104 — — 103½ —			4/30	1/30	0 — 5 — 0 —	103 — 11 — 0 —				
— 104 — 105 — — 104½ —			0	1/30	0 — 4 — 0 —	104 — 10 — 0 —				
— 105 — 106 — — 105½ —			0	1/30	0 — 2 — 15 —	105 — 8 — 15 —				
— 106 — 107 — — 106½ —			1/30	0	0 — 1 — 0 —	106 — 7 — 0 —				
— 107 — 108 — — 107½ —			0		0 — 0 — 15 —	107 — 6 — 15 —				
— 108 — 109 — — 108½ —					0 — 0 — 10 —	108 — 6 — 10 —				
— 109 — 110 — — 109½ —					0 — 0 — 5 —	109 — 6 — 5 —				
— 110 — 111 — — 110½ —					0 — 0 — 3 —	110 — 6 — 3 —				
— 111 — 112 — — 111½ —					0 — 0 — 2 —	111 — 6 — 2 —				
— 112 — 113 — — 112½ —					0 — 0 — 1 —	112 — 6 — 1 —				

Dat het getal der oude vrijsters dat der oude vrijers overtreft, pleit voor de hoogere jaren van de eersten, en dat er oneindig meerdere weduwen dan weduwenaars sterven, moet gedeeltelijk in het beroep van den man, en gedeeltelijk in het langere leven van de vrouw, gezocht worden. Wij zouden meerdere belangrijke gevolgtrekkingen uit de tiende tafel kunnen maken, indien de berekening derzelve zich over meerdere jaren uitstrekte: thans zouden deze te gewaagd schijnen, vermits dezelve slechts uit vier jaren, gedurende welken tijd eerst deze verbeterde wijze van aanteekenen gehouden wordt, opgemaakt is.

VIJFDE AFDEELING.

OVER HET GENEESKUNDIG ONDERWIJS, DE GENEESKUNDIGE STAATSREGELING EN DE BEOEFENAREN DER GENEES- EN HEELKUNDE.

EERSTE HOOFDSTUK.

Geneeskundig Onderwijs.

§. 202. Uit de geschiedenis onzer stad is ons niet gebleken, dat er ooit eene hooge-school (*Akademie*) binnen dezelve geweest zij. Nogtans werd de Ontleedkunde van den mensch hier reeds in het jaar 1550 openlijk, ten dienste der *chirurgijns*, geoefend. Het *Heelmeesters-gild* dezer stad had op den 13. Maart 1555 van Koning FILIPS DEN II. verlof bekomen om, eens in het jaar, het lijk van eenen geregtelijk ter dood gebragten te mogen ontleden, zonder dat zulks door den schout mogt belet worden, gelijk voormaals wel eens gebeurd was (*a*). Men bediende zich daartoe van

(*a*) WAGENAAR, *Beschrijving van Amsterdam, enz.*, *in 3 Stukken, Tweede Stuk, bladz.* 384.

van een vertrek in *St. Urſula* klooster; doch daarna werd er een bovenvertrek van *het St. Margereeten-kerkje*, thans de groote vleeschhal, tot eene lees- en ontleedplaats, ten dienſte der *chirurgijns*, ingerigt. Deze ontleedplaats, in het jaar 1619, boven de *St. Anthonie of nieuwe Waag* op de *chirurgijns*-gildekamer verplaatst, werd in het jaar 1639 ten tweeden male boven de tegenwoordige groote vleeschhal overgebragt. Omtrent eene halve eeuw later werd dit vertrek, na de jongſte vergrooting der ſtad, zoo veel te klein bevonden, dat *Overlieden van het chirurgijns-gild*, in het begin des jaars 1690, aan Burgemeesteren verlof verzochten, om een nieuw *Theatrum Anatomicum*, bij of boven hunne gildekamer, op de *St. Anthonies Waag te mogen oprigten.* Men bewilligde in dit verzoek: boven der Burgemeesteren wachtplaats, in het midden der Waag, werd een achtkante koepeltoren gezet, waaronder de ſchouwplaats der ontleedkunde gebouwd is, die dezelfde achtkante gedaante heeft (*a*). Zij is overigens zeer goed *amphitheaters*wijze ingerigt; de plaatſen zijn daarin, volgens den rang van Genees- en Heelheeren en leerlingen afgedeeld,

(*a*) Wagenaar, t. a. pl. IIde Stuk, bladz. 384.

deeld, en wordt tot op den huidigen dag nog daartoe gebezigd.

§. 203. Ook heeft onze ſtads Regering reeds in het jaar 1629 eenen Hoogleeraar in de *Philoſophia* en Geſchiedkunde herwaarts beroepen, in aanmerking nemende: „ dat de jeugd „ in deze ſtad in het algemeen te vroeg, en „ eer zij eenige gronden van *filoſofie* gelegd „ had, van de Latijnſche ſcholen naar *akademiën* gezonden werd, daar zij buiten het „ oog hunner ouderen ligtelijk verviel tot on- „ gebondenheid (*a*).” Een jaar later beſloot men, in weêrwil der tegenkantingen van *Leiden* en andere plaatſen, tot het beroep van twee *profesſoren:* zoodat in het jaar 1632, op den 8. Januarij, de doorluchtige ſchool alhier (*Athenæum*) met eene redevoering van den Hoogleeraar VOSSIUS werd ingewijd.

§. 204. Wij zullen ons hier niet inlaten met een uitvoerig betoog over de uitbreiding en het beloop van ons reeds twee eeuwen beſtaand *Athenæum:* hoe hetzelve alhier behoorde, en, met weinige kosten, ten nutte der geneeskunde konde ingerigt worden, heeft de meergemelde *Commisſie* (*b*) beknopt en bondig

(*a*) WAGENAAR, IIde Stuk, bladz. 522.

(*b*) *Tweeden Deels, zevende Stuk, Rapport* N°. XXIII.

dig aangetoond. Ook heeft de *Municipaliteit van Amſterdam* het volgende plan voor een Genees- en Heelkundig onderwijs, zoo als het door deze *Commisſie* aan dezelve ter goedkeuring en bevestiging aangeboden was, *geapprobeerd* en *gearreſteerd:*

PLAN voor een Genees- en Heelkundig Onderwijs, zoo als het door de Commisſie van Geneeskundig Toevoorzigt te Amſterdam, *bij herziening van hetgeen deswege wordt gezegd in het Plan, voor gemelde Commisſie,* § 113 *en* 120, *mitsgaders in de Aanwijzing* § 82, 83, N°. 1—9, § 84, 85, N°. 1—7, §. 86, 87, 88, 91 *en* 92, *is geärresteerd, en vervolgens aan de* Municipaliteit *van* Amſterdam *ter goedkeuring en bevestiging aangeboden, en door dezelve* Municipaliteit *goedgekeurd en bekrachtigd is geworden.*

I. De *Municipaliteit* van *Amſterdam,* overwogen hebbende de noodzakelijkheid die er is, dat er aan allen, welke zich hier ter plaatſe in de kruid-, heel- vroed- en artſenijmengkunde oefenen, eene bekwame gelegenheid gegeven worde, om, op eene voor hen zeer onkostbare wijze, de noodige vorderingen, in alles wat die wetenſchappen betreft, te maken, *decreteert:* dat er voortaan, voor hen in het bijzonder, behoorlijk onderwijs zal worden gegeven, niet alleen in die wetenſchappen zelve, maar ook in die deelen der natuur- en ſcheikunde, wier kennis in de beoefening der gemelde wetenſchappen onontbeerlijk is.

II. Er zal, te dien einde, voortaan in de Nederduitsche tale, hetzij door de, hier ter plaatse, reeds aangestelde hoogleeraren, hetzij door andere onderwijzers, daartoe opzettelijk aan te stellen, ten behoeve der leerlingen in de heel-, vroed- en artsenijmengkunde, onderwijs gegeven worden in de volgende wetenschappen:

1. In die deelen der *Natuurkunde*, welke, hoedanig ook, eenigerlei invloed hebben op de genees-, heel- en artsenijmengkunde, zullende dit onderwijs gegeven worden door den tegenwoordigen hoogleeraar in de natuurkunde aan het *Athenæum-Illustre* dezer stad, en deszelfs opvolgers in den tijd, afzonderlijk van zoodanige *collegiën* in die wetenschap, als hij, ten behoeve der, aan het *Athenæum* studerende, jeugd, thans geeft, of in het vervolg mogt komen te geven.

2. In de *Ontleedkunde*, en

3. In de *Natuurleer van den gezonden mensch*; (*Physiologia*) welke beide takken onderwezen zullen worden door den tegenwoordigen hoogleeraar in de ontleedkunde, en deszelfs opvolger in den tijd, afzonderlijk van zoodanige *particuliere* lessen, als hij, ten behoeve der studerende jeugd, thans geeft, of in het vervolg mag komen te geven.

4. In de algemeene *Geneeskundige Ziektekunde*, vooral met opzigt tot de *scheepsgeneeskunde*, en de meest heerschende ziekten ten platte lande, en in de kennis der *geneeskundige hulpmiddelen*, (*materies medica*) welke beide takken van onderwijs aan eenen afzonderlijken leeraar zullen worden toebetrouwd, op een traktement van ten minste *ƒ* 600: — 's jaars, en onder zoodanigen titel, als nader door de *Municipaliteit* zal worden bepaald.

5. In de *Kruidkunde*, door den tegenwoordigen hoogleeraar in die wetenschap, afzonderlijk van zooda-

ni-

nige *particuliere* lesſen, als hij, ten nutte der ſtuderende jeugd, thans geeft, of in het vervolg mag komen te geven.

6. In de *Scheikunde* en

7. In de *Artſenijmengkunde*, beiden door den tegenwoordigen hoogleeraar in die vakken, en afzonderlijk van zoodanige lesſen, als hij, in zijne kwaliteit als hoogleeraar aan het *Athenæum*, thans geeft, of in het vervolg mag komen te geven.

8. In de *beſchouwende Heelkunde*, tot welk onderwijs een afzonderlijk leeraar zal worden aangeſteld, onder zoodanigen titel, als de *Municipaliteit* nader zal bepalen, en met een traktement van ten minſte *f* 600: — 's jaars.

9. In de *beſchouwende* en in de *oefenende Verloskunde*, en wel afzonderlijk voor leerlingen van de vrouwelijke, afzonderlijk voor leerlingen van de mannelijke ſekſe, welk onderwijs aan beiden zal gegeven worden door den tegenwoordigen hoogleeraar in de verloskunde, en deszelfs opvolgers in den tijd; zullende hem, te dien einde, voor zoo veel het *practicaal* onderwijs, voor leerlingen van de mannelijke ſekſe, aangaat, de vrijheid worden verleend, om zijne leerlingen in het Gasthuis alhier, onder zijn opzigt, bij verlosſingen te doen *adſiſteren*, en gemelde kunst te beoefenen; waaromtrent bij nadere *reglementen* de noodige ſchikkingen in het Gasthuis zullen worden gemaakt.

III. Zoowel de reeds aangeſtelde hoogleeraars, als de nog aan te ſtellen onderwijzers, zullen voor het houden dezer lesſen, buiten de traktementen, waarop zij aangeſteld zijn of zullen worden, geen *honorarium* van de leerlingen of anderen, welke die lesſen zullen houden, ontvangen; maar de *Commisſie* van Geneeskundig Toevoorzigt zal onder hen, als *honorarium*,

verdeelen de twee derde gedeelten van hetgeen gemelde lesſen, (de *practicale* in de vroedkunde uitgezonderd) zullen opbrengen, volgens hetgeen in *Art.* VIII zal worden *geſtatueerd;* en wel *proviſioneel* en tot tijd en wijle gunſtiger *finantiëele* omſtandigheden van de Commisſie veroorloven zullen, om deswege gunſtiger ſchikkingen te maken; met dien verſtande echter, dat aan den hoogleeraar in de vroedkunde, door de leerlingen, welke onder zijn opzigt de verloskunde in het Gasthuis beoefenen, voor iedere verlosſing, die zij onder zijn opzigt verrigten zullen, de ſomma van *f* 20: — zal worden voldaan.

IV. Ten einde alle wanorde voor te komen, zal de Commisſie van Geneeskundig Toevoorzigt, *met overleg der bijzondere onderwijzers*, de noodige ſchikkingen maken, omtrent den tijd op welken, en de plaats alwaar gemelde lesſen zullen worden gehouden; gelijk mede met betrekking der leerlingen, welke tot iedere ſoort van lesſen zullen kunnen worden toegelaten; en eindelijk, omtrent de orde, ten opzigte der toehoorders, in acht te nemen.

V. Opdat het doelwit, waartoe deze lesſen worden ingeſteld, door dezelve zoude kunnen worden getrofſen, zullen de volgende perſonen *verpligt* zijn, dezelve bij te wonen; te weten:

1. De lesſen in de *Natuurkunde* allen, die hier ter plaatſe zijn ingeſchreven als leerlingen of knechts, bij heelmeesters of apothekers; mits zij den ouderdom van 15 jaren hebben bereikt.

2. De lesſen in de *Ontleedkunde* allen, die als leerlingen of knechts bij eenigen heelmeester, hier ter plaatſe, zijn ingeſchreven.

3. De lesſen in de *Natuurkundige beſchouwing van den mensch*, (*Phyſiologia*) alle dezelfden, mits zij vooraf de lesſen in de natuurkunde en die in de ont-

leed-

leedkunde, ieder ten minſte één jaar, behoorlijk hebben bijgewoond.

4. Die in de *Geneeskunde* en *Geneeskundige hulpmiddelen* alle dezulken, die zich hier in de heelkunde oefenen, en ten eenigen tijd den post van ſcheepsheelmeester of van heelmeester ten platte lande begeeren te bekleeden; gelijk mede die leerlingen der artſenijmengkunde, welke zich als apothekers ten platte lande begeeren neder te zetten.

5. Die in de *Kruidkunde*, *Scheikunde*, *Artſenijmengkunde* en *Geneeskundige hulpmiddelen*, alle apothekersleerlingen of knechts, mits, wat de drie laatstgemelde vakken betreft, den ouderdom van 15 jaren bereikt hebbende; voorts, wat de lesſen in de *artſenijmengkunde* betreft, ook zoodanige leerlingen der heelkunde, als gezind zijn, ſcheepsheelmeesters te worden, of zich als heelmeesters ten platte lande neder te zetten.

6. Die in de *beſchouwende Heelkunde* alle leerlingen in de heelkunde, zonder onderſcheid, welke reeds de lesſen in de *Ontleedkunde* en in de *Natuurkunde van den mensch* gehouden hebben.

7. De lesſen in de *beſchouwende Verloskunde*, voor de leerlingen der vrouwelijke ſekſe, alle vroedvrouwsleerlingen, zonder onderſcheid, mitsgaders zoodanige vroedvrouwen, als daartoe, volgens nog *exteerende* keuren, verpligt zijn, of bij *reglementen*, in het vervolg te maken, verpligt zullen worden.

8. De lesſen in de *beſchouwende Verloskunde*, voor de leerlingen der mannelijke ſekſe, allen, die zich hier toeleggen op het oefenen der verloskunde, en zich als leerlingen daartoe aangeven; mits zij den ouderdom van 20 jaren bereikt hebben, en reeds de lesſen in de ontleedkunde, mitsgaders ook die in de genees- en heelkunde, hebben bijgewoond, of in die wetenſchappen,

pen, naar het oordeel des hoogleeraars, genoegzaam bedreven zijn, om die lesſen met vrucht te kunnen bijwonen.

9. Deze leerlingen in de vroedkunde zullen ook, des begeerende, *moeten* toegelaten worden bij het *practicaal* onderwijs, door den hoogleeraar in de verloskunde, volgens *Art.* II, in het Gasthuis te geven, doch zonder verpligting aan den kant der leerlingen, om zulks te moeten doen; daar het aan allen vrijſtaat, de *practicale* verloskunde, als voorheen, te leeren, onder zoodanige hier ter plaatſe *geädmitteerde* vroedmeesters, als zij zullen goedvinden.

VI. Ten einde alle *moedwillig* verzuim bij diegenen te voorkomen, welke, ingevolge het voorgaande *Artikel*, de aldaar opgenoemde lesſen verpligt zullen zijn te houden, zal (buiten en behalve zoodanige boete of andere *correctie*, als de Commisſie, met overleg der onderwijzers, zal gelieven vast te ſtellen) geen van dezelve leerlingen, te beginnen één jaar, nadat de gemelde lesſen in trein zullen gebragt zijn, tot eenig *examen*, ſtaande onder het bereik van de Commisſie, toegelaten worden, dan tenzij hij door *Testimonia* der leeraren, wier lesſen hij verpligt was te houden, bewijzen kan, dezelve vlijtig en oplettend te hebben bijgewoond; onverminderd, voor het overige, den tijd, dien hij, volgens nog *exteerende* keuren, of van *reglementen*, in het vervolg te maken, bij de Kunst zal moeten geweest zijn, om *promotie* te kunnen erlangen.

VII. De toegang tot al de bovengemelde lesſen zal vergund worden, buiten en behalve aan die leerlingen, welke verpligt zijn dezelve bij te wonen, ook nog (die in de vroedkunde uitgeſloten) 1. aan alle zoodanige leerlingen van heelmeesters of apothekers, die daartoe niet, of nog niet verpligt zijn, als ieder leeraar daartoe geſchikt zal achten, en zal gelieven

toe

toe te laten; 2. aan alle *medicinæ-doctoren*, heelmeesters en apothekers, hier ter plaatſe *practiſerende*; 3. aan alle ſcheepsheelmeesters, gedurende den tijd, dat zij zich alhier ophouden; 4. aan alle bijzondere liefhebbers van kunſten en wetenſchappen, als begeeren zullen, dezelve bij te wonen, mits dezen zoowel als de ſcheepsheelmeesters zich te voren bij de *Commisſie*, te dien einde, laten inſchrijven, en onder voorbetaling van zoodanig *honorarium*, als in het volgende *artikel* zal vermeld worden.

VIII. Tot goedmaking der kosten zal er *proviſioneel*, voor den vrijen toegang der gemelde lesſen, in de Natuur-, Schei-, Genees-, Heel- en Artſenijmengkunde betaald worden:

1. Jaarlijks, door ieder' apothekers- of chirurgijnsleerling, voor al de lesſen te zamen, zoowel voor die, welke hij verpligt is te houden, als voor die, tot welke hij, des begeerende, mogt worden toegelaten, de ſomma van *f* 3:—

2. Jaarlijks, door alle *doctoren*, chirurgijns en apothekers, hier ter plaatſe *practiſerende*, voor den vrijen toegang tot al de, in dit artikel gemelde, lesſen, de ſomma van *f* 4:—

3. Door ſcheepsheelmeesters, zich hier ter plaatſe ophoudende, voor al de zoo evengemelde lesſen *f* 2:— 's maands, of indien zij verkiezen voor een geheel jaar in te teekenen, dan *f* 12:— voor het jaar, bij de inſchrijving te betalen.

4. Jaarlijks, door bijzondere liefhebbers van kunſten en wetenſchappen, voor iedere ſoort van gemelde lesſen, die zij begeeren zullen bij te wonen, afzonderlijk, de ſomma van *f* 15:—

IX. De Commisſie van Geneeskundig Toevoorzigt zal, te allen tijde, de noodige voorſtellen doen aan de *Municipaliteit*, om een voldoend onderwijs in de

Ge-

Genees-, Heel-, Verlos-, Schei- en Artsenijmengkunde meer en meer uit te breiden en te volmaken.

Geäpprobeerd en geärresteerd bij de Municipaliteit van *Amsterdam*, den 16den April 1800, het zesde jaar der Bataafsche Vrijheid.

(was geteekend)

F. J. PELLETIER, *Secretaris.*

§. 205. Het onderwijs, volgens dit plan gegeven, was van korten duur. Bij het vertrek van den Heer *Med. Doctor* VAN DE LANDE naar de *W. I.*, werden de voorlezingen in de geneeskundige ziektekunde en de scheepsgeneeskunde aan den Heer Dr. SCHULTENS opgedragen, en gedurende deszelfs ziekte tot op zijnen dood door den Heer Dr. HAAKMAN voortgezet, waarna deze post onvervuld bleef. De dood van den beroemden Heelmeester D. VAN GESSCHER beroofde ons van het onderwijs in de beschouwende heelkunde; terwijl de Hoogleeraar VAN SWINDEN zijne openbare lessen in de wis- en natuurkunde, zoo voortreffelijk op de genees- en heelkunde toegepast, staakte, toen in 1805 de stedelijke *Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt*, waarvan hij lid was, werd opgeheven: in de volgende *Commissie* niet weer benoemd, en door de Regering tot het voort-

zet-

zetten van dat onderwijs niet uitgenoodigd zijnde, bleef het slapen; zoodat, sedert eenige jaren, wat het geneeskundige vak aangaat, blootelijk in de ontleed- schei- en plantkunde openlijke lessen gehouden, en wat de verloskunde aanbelangt, gelijke lessen voor vrouwen gegeven werden, terwijl de heel- verlos- en natuurkunde van den mensch nog in het bijzonder onderwezen worden. Wij bezitten voor de ontleed- verlos- plant- en natuurkunde van den mensch (*physiologie*) slechts eenen Hoogleeraar, namelijk den voortreffelijken VROLIK, die sedert het jaar 1799, in het *St. P. Gasthuis*, ook *praktisch* onderwijs in de vroedkunde geeft, hebbende onze doorkundige Hoogl. REINWARDT, voor andere oogmerken in onze *Oost-Indische* bezittingen bestemd zijnde, zijn leeraarambt in de scheikunde aan den Heer *Med. Doctor* VAN ROSSUM opgedragen, terwijl deze wetenschap ook door den Hoogl. VAN RHIJN openlijk geleeraard wordt, zijnde voor het onderwijs in de natuurkunde nog niet voorzien.

§. 206. Wij hebben gegronde hoop, dat de voortreffelijke inrigtingen, welke onze stad voor een Genees- en Heelkundig onderwijs aanbiedt, thans wederom ten nuttigen gebruike

zul-

zullen worden gebezigd. Trouwens, onder de zes *Athenæa's*, door onzen Koning (*a*) vastgesteld, heeft ook onze ſtad haren rang als zoodanig behouden, en blijft er een *Athenæum* voor de *provincie Holland*, waarvan wij de bepalingen, betreffende het geneeskundige vak, benevens deszelfs voorbereidingen, zoo veel onze ſtad aangaat, kortelijk zullen aanſtippen.

Het doel van de *Athenæa* is, volgens dit beſluit:

I. Zoo veel mogelijk algemeene verſpreiding van ſmaak, beſchaving, geleerdheid, enz.

II: Het ten minſte gedeeltelijk vervangen van de hooge-ſcholen, en van het *Akademisch* onderrigt, ten behoeve van die jonge lieden, welke door hunne omſtandigheden verhinderd worden, den tijd, tot eene *akademiſche* loopbaan noodzakelijk, geheel aan eene der hooge-ſcholen door te brengen.

Hierbij zouden wij het oogmerk, wat onze ſtads Regering [§. 203.], bij de eerſte oprigting

(*a*) *Bij een beſluit van den 2den Augustus des jaars* 1815, *betreffende de* organiſatie *van het hooger onderwijs in de Noordelijke* Provinciën *van de Nederlanden*.

ting van dit *Athenæum* had, gaarne als eene derde bedoeling in aanmerking brengen.

De nadere bepalingen, betreffende ons *Athenæum*, zijn de volgende:

1. Het *Athenæum* komt (*Art.* 38. *van het Besluit*) ten koste van onze ſtad, weshalve de aanſtelling der *Curatoren* over hetzelve, en het beroepen van *profesſoren*, geheel ſtedelijk blijft, onverminderd het toezigt van het *departement* van binnenlandſche zaken.

2. In de geneeskunde en de daarmede verwante wetenſchappen van *natuurlijke hiſtorie*, *ſchei- en kruidkunde* zal (*volg. Art.* 43), wegens de kostbaarheid der inrigtingen, daarmede in verband ſtaande, en om het gebrekkelijke van dit onderwijs zonder deze inrigtingen, aan de *Athenæa* geen onderwijs gegeven worden, dan voor zoo verre in dezelfde ſtad een geneeskundig *provinciaal* of ſtedelijk onderwijs mogt gevestigd zijn, ten behoeve van *chirurgijns*, *apothekers* en *vroedvrouwen*; in welk geval er ook *profesſoren* aan het *Athenæum* zullen kunnen zijn, die een voorbereidend onderwijs in de *medicijnen* zullen kunnen geven, zonder dat echter hierdoor de *ſtudenten* in de *medicijnen* van de verpligting ontſlagen worden, om ten minſte twee jaren de lesſen aan eene der hooge-ſcholen bij te wonen.

3. Het onderwijs, dat aan de *Athenæa*, als voorbereidende inrigtingen, ter bekoming der *akademiſche graden* zal moeten gegeven worden, beſtaat: [Art. 46.] voor de *medicijnen* (waar dit onderwijs gevestigd is), in een *kollegie* over de *ontleedkunde*, en een over de *phyſiologie;* voor de *wis- en natuurkundige wetenſchappen* in een *kollegie* over de wiskunde, een over de natuurkunde, een over de kruidkunde, en een over de ſcheikunde, *pharmacie* en *materies medica.*

4. Het zal echter [Art. 47.] aan de *profesſoren* der *Athenæa* vrijſtaan, hun onderwijs ook verder uit te breiden, doch zonder dat zij, welke naar den graad van *doctor* ſtaan, daardoor van de verpligting zullen ontſlagen zijn, om over de *medicijnen* twee, en wel de laatſten aan eene der hooge-ſcholen de lesſen te hebben bijgewoond.

5. De taal, waarin aan deze *Athenæa* onderwijs gegeven wordt, zal [Art 50.] naar gelang der onderwerpen verſchillen, blijvende voor de onderwerpen van eigenlijke geleerdheid ook aldaar de Latijnſche taal gehandhaafd; terwijl ter voldoening aan het eerſte (*a*) doel

(*a*) Dit ſchijnt ons eene drukfout te zijn, ten minſte ons komt het voor, dat daardoor het tweede doel, name-

doel der *Athenæa* in het Hollandsch zal moeten onderwezen worden, voor zoo verre het de geneeskunde en derzelver hulpwetenſchappen, de wis-, de natuur-, de ſcheikunde, de natuurlijke hiſtorie aangaat: zullende voorts het onderwijs in de ontleedkunde en *phyſiologie*, op die plaatſen, waar hetzelve te voren in het Nederduitsch gegeven is, ook vervolgens in die taal *kunnen*, en op de plaatſen, waar dit onderwijs met eene ſtedelijke inrigting van genees- en heelkundig onderwijs (gelijk alhier) verbonden is, *moeten* gegeven worden.

6. Het *minimum van het traktement der profesſoren* aan de *Athenæa* wordt bepaald op 1600 guldens: wordende de ſtedelijke beſturen, in plaatſen, waar de *Athenæa* geheel ten koste der ſteden komen, uitgenoodigd, dit beginſel in het oog te houden.

De benoeming der *Curatoren* voor ons *Athenæum* waarborgt ons, dat men met de voorgeſchrevene inrigtingen alhier niet zal dralen; want dat hier eene verbetering in het geneeskundig onderwijs hoogstnoodzakelijk is, zullen wij, bij het nagaan van iederen tak der genees- kun-

melijk, het gedeeltelijk vervangen der hooge-ſchool, moet verſtaan worden.

kunde, ten duidelijkfte aantoonen, en tevens op hetgeen daarbij nog diende gevoegd te worden, onbewimpeld aanmerken.

§. 207. In het voorbijgaan willen wij nogtans hier herinneren: dat, indien ons *Athenæum* het regt zal behouden, om heelmeesters (*magistri chirurgiæ*) niet alleen te vormen, maar ook *examens* af te nemen, en aan hen de vrijheid ter beoefening hunner kunst te mogen geven, dat, zeggen wij, het alsdan allernoodzakelijkst is, dat hun onderrigt alhier beter geregeld worde. Alhoewel het in het plan der *Athenæa* (*volg.* Art. 43.) fchijnt opgefloten te zijn, voor *die* fteden, waar een geneeskundig *provinciaal* of ftedelijk onderwijs mogt gevestigd zijn, alleen, ten behoeve van *chirurgijns*, *apothekers en vroedvrouwen*, *profesforen* toe te ftaan, die een voorbereidend onderwijs in de *medicijnen* zullen kunnen geven, zoo zoude zulks zonder eene *chirurgifche* en zelfs *medicinifche clinik* niets kunnen baten], maar deze daarmede moeten vereenigd worden. En welke overheerlijke gelegenheid biedt ons hier niet ons Gasthuis aan; hoe fchoon konde men daarin de hulp voor den noodlijdenden, en tevens de vorming voor den jongen arts en heelmeester niet vereenigen! Immers vindt men daar zieken van allen aard; men-

menfchen van verfchillende ambachten, bedrijven en handteringen zoeken aldaar hulp, en bieden den leerling eene reeks van verfchillende zoo genees- als heelkundige kwalen aan. Behoudens alle achting voor der leerlingen in de genees- en heelkunde onontbeerlijke *theoretifche* onderrigting, zoo kan deze toch, zonder beoefening en aanwending aan het ziekbed, weinig baten. Onder vele andere noodwendigheden leert hier de jonge arts de herftelling der uitwendige gebreken door inwendige middelen bevorderen, terwijl de leerling der heelkunde eerst daar den invloed van uitwendige kwalen op het geheele dierlijke zamenftel ziet, en eene uitwendige behandeling met eene inwendige leert verbinden. Dit *clinisch* onderwijs, dat het belangrijkfte, en, als het ware, het doel van alle voorgaande onderwijzing is, dezelve gebruikbaar en nuttig maakt, kan alleen aan het ziekbed gegeven worden; en juist dit *praktisch* onderwijs heeft tot nu toe aan onze heelkundige leerlingen niet alleen, maar zelfs, op de meeste onzer *akademiën*, ook onzen jongen arts ontbroken: hoe voortreffelijk konde derhalve ons ziekenhuis voor eene oefenfchool, zoo wel voor den jongen heelarts, als ook voor den jongen, van de *akademiën* terugkeerenden, arts worden, om aldaar, onder op-

zigt van eenen kundigen leeraar in de heel- en geneeskunde, hunne *theoretifche* kennis te beoefenen. Vermits echter de *doctoren* en *chirurgijns* de gast- of ziekenhuizen alhier flechts als een bijwerk waarnemen, en wegens hunne burgerpraktijk, waarmede zij veeltijds overladen zijn, geenen tijd hebben, om bij de zieken in de gasthuizen langen tijd te verwijlen, veel minder behoorlijk onderwijs te geven, zoo zoude er, om ons voorgefteld oogmerk te bereiken, bij uitfluiting een genees- en heelheer voor het ziekenhuis moeten worden aangefteld, die tevens *profesfores clinici* waren.

§. 208. Om nu niet van die jongelingen te fpreken, welke, om zich alleen op de geneeskunde toe te leggen, naar *akademiën* gaan, alwaar wij vertrouwen, dat zij thans ook eene voldoende *clinifche* onderrigting zullen genieten, zoo willen wij blootelijk aan die leerlingen herinneren, welke, als leerlingen van heelmeesters, zich tot fcheeps-*doctoren* en tot heelmeesters op het platte land willen vormen, en uit dien hoofde, niet alleen in de heelkunde ervaren, maar ook geene vreemdelingen in de behandeling van inwendige ziekten moeten zijn. Vermits het nu zoodanigen leerlingen doorgaans aan middelen ontbreekt, om op *akademiën* de noodige, zoo *theoretifche* als

prak-

praktifche kennis te verzamelen, zoo blijft er voor hen toch flechts een *athenæum* over, en wanneer het aldaar aan de noodige inrigting voor het *praktisch* onderwijs ontbreekt, wee dan den armen fchepeling of landman, aan wien zij de beoefening hunner kunst zullen moeten leeren!

§. 209. Dat alhier nu zoodanig een *clinisch* onderwijs, zonder aanmerkelijke kosten, kan opgerigt worden, heeft de *Commisfie tot aanftelling van een plan voor geneeskundige inrigtingen*, tevens met het nut en de noodzakelijkheid van zoodanig een onderwijs, zoo duidelijk als breedvoerig aangetoond (*a*).

TWEEDE HOOFDSTUK.

Geneeskundige Staatsregeling.

§. 210. Dit hoofdftuk onzer *Topographie* kunnen wij zeer bekorten, vermits wij desaan-

(*a*) *Verzameling van Stukken, enz.* In het Vertoog, 7de Stuk. Rapport XXXV. Verder in de *Memorie over de finantiën der Commisfie van Geneeskundig Toevoorzigt te* Amfterdam, *ftrekkende tot bijlage op derzelver Vertoog.*

aangaande alles, wat daartoe betrekking heeft, door de *Commisſie*, door den Raad dezer ſtad tot het vervaardigen van een plan voor het *Committé* van gezondheid benoemd, niet alleen uitvoerig vinden opgeteekend, maar ook hetgeen eenigzins tot verbetering, zoo van een geneeskundig toevoorzigt, als voor het algemeene welzijn onzer medeburgers, konde ſtrekken, met de bondigſte bewijzen geſtaafd, aan den Raad is voorgedragen (*a*). Zoo zeer wij ons ook, van den eenen kant, kunnen verheugen over de aanmerkelijke, door deze *Commisſie* voorgeſtelde, verbeteringen, ten opzigte van den ſtaat der gezondheid onzer medeburgers, zoo moeten wij, van den anderen kant, tevens bekennen, dat op verre na de voorgeſlagene verbeteringen niet volbragt zijn. Door de onvermoeide pogingen dezer *Commisſie* zijn wij eindelijk op den weg gebragt, langs welken wij onze geneeskundige inrigtingen kunnen volmaken. Trouwens, op voorſtel van het *Committé van algemeen welzijn*, aan den Raad dezer ſtad in het jaar 1796 ge-

(*a*) *Verzameling van Stukken, betrekkelijk de aanſtelling eener Commisſie van een Geneeskundig Toevoorzigt*, te Amſterdam, bij P. DEN HENGST *en* J. A. CRAJENSCHOT, 1798.

gedaan, is, na alvorens het toen ter tijd aanwezig zijnde *Collegium medicum et Collegium chirurgicum* met dankzegging ontslagen te hebben, in het jaar 1797, eene *Commisſie van Geneeskundig Toevoorzigt voor Amſterdam* door den Raad benoemd. Deze *Commisſie* wordt beſchouwd als eene, door de Regering dezer ſtad, gemagtigde Vergadering, beſtaande uit vier genees-, drie heelheeren, twee apothekers of ſcheikundigen, en is verpligt voor de gezondheid der inwoners te waken, en het noodige op *authoriſatie* der Regering werkſtellig te maken; kunnende zij nogtans nimmer als een gedeelte derzelve beſchouwd worden.

Wij vinden alzoo in deze *Commisſie* het voormalig *Collegium medicum et chirurgicum* vereenigd, zijnde echter het voorheen daarmede verbondene *chirurgijns-weduwenfonds*, waarbij blootelijk de heelmeesters belang hebben, daarvan afgeſcheiden, en aan bijzondere, allen uit *chirurgijns* beſtaande, *administrateurs* toevertrouwd.

§. 211. Aan deze *Commisſie van Geneeskundig Toevoorzigt* is opgedragen, om in het algemeen te zorgen (*a*).

I. Over

(*a*) *Verzameling van Stukken en Vertoog*, *enz.*, bladz. 15.

I. Over alles wat ſtrekken kan om de gezondheid der ingezetenen te handhaven, hetzij in het algemeen, hetzij in het bijzonder.

II. Over alles wat dienen kan, om de zieken te herſtellen.

§. 212. Overwegen wij thans, dat er tot bevordering en onderhouding van de gezondheid der ingezetenen vereischt wordt: 1°. een opzigt over de geſteldheid en den aard hunner woonplaatſen, 2°. over hunne ſpijs en hunnen drank, 3°. over hunne leefwijze, 4°. over de ongelukken en onheilen waaraan zij blootgeſteld zijn, zoo volgt reeds daaruit: dat niet alles onder het bereik van een geneeskundig toevoorzigt, althans als het onze — *dat niets meer dan eene, door den Raad der ſtad gemagtigde, vergadering is, en niet als een gedeelte der Regering beſchouwd moet worden* — zijn kan, kunnende zelfs de geopperde onderwerpen ſlechts gedeeltelijk van eene Stadsregering afhangen. Ons *Geneeskundig Toevoorzigt* kan derhalve hierover ſlechts eene *adviſerende* ſtem voeren, terwijl de Magiſtraat zich kan voorbehouden, dezelve op te volgen, en het onder hun bereik ſtaande te verbeteren. Immers, op de reiniging der ſtraten en grachten, de bouwmanier der woningen, de inrig-

tin-

tingen over visch, vleesch, en *ſpijs* en *drank* in het algemeen, kunnen alleen door eenen Magiſtraat keuren worden vastgeſteld, terwijl het ſlechts aan een *Collegium medicum* voegt, hierin raadgevend werkzaam te zijn.

De verſchillende *publicatiën* (*a*), met betrek-

(*a*) 1. *Publicatie* van het Staatsbewind der Bataafſche Republiek, houdende verordeningen, omtrent het geneeskundig onderwijs en toevoorzigt, enz.

2. *Publicatie* van het Staatsbewind der Bataafſche Republiek, houdende verordeningen, omtrent het gebruik der *pharmacopœa Batava*, 25. *Febr.* 1805.

3. *Publicatie* van het *departementaal* Beſtuur van *Holland*, houdende de *diſtricts*verdeeling tusſchen het *departement Holland*, en tusſchen de *vier departementale Commisſiën* van geneeskundig onderwijs en toevoorzigt in hetzelve. *Gearreſteerd den* 26. *Augustus* 1806.

4. *Publicatie* van H. Hoog Mog., vertegenwoordigende het Bataafsch Gemeenebest, houdende *additioneele Artikelen* tot de verordeningen, omtrent het geneeskundig toevoorzigt, vervat in de *publicatie* van den 20. *Maart* 1804, *gearreſteerd den* 7. *Maart* 1806.

5. *Publicatie* van *Zijne Majeſteit den Koning van Holland*, houdende algemeene verordeningen, behoorende tot de geneesk. Staatsregeling van het Koningrijk Holland, *gearreſteerd den* 3. *April* 1807.

trekking tot geneeskundige ſtaatsregelingen, toonen genoegzaam aan, dat het *Gouvernement* voor het welzijn zijner onderhoorigen ſteeds waakzaam was. En wat hierin door ons ſtedelijk Beſtuur verrigt is, blijkt gedeeltelijk uit de eerſte afdeeling van dit deel, wordende anderdeels in de voortreffelijke *rapporten van de* meergemelde *Commisſie* zoo breedvoerig als bondig aangetoond, wat er in dezen opzigte nog te verbeteren valt.

§. 213. Van grooter' invloed kan eene *Commisſie* van gezondheid zijn, op hetgeen tot de herſtelling der reeds verlorene gezondheid behoort. Offchoon het eener zoodanige *Commisſie* kan noch mag vrijſtaan, den geneeskundigen in de uitoefening hunner geneeswijze eenige wetten voor te ſchrijven, en hen aan zekere *methoden* te binden, zoo hangt het toch gedeeltelijk van de voorzorg der *Commisſie* af, om alhier geene andere, dan volkomen ervarene en kundige lieden tot de beoefening der heel- vroed- en artſenijmengkunde toe te laten. Om zulks te kunnen nagaan, moeten wij herinneren: dat er in het jaar 1804, door het toenmalig Staats-bewind der Bataafſche Republiek (*Zie Noot van* §. 212.), eene *publicatie* verſcheen, waardoor er in elk *departement* eene *departementale Commisſie van*

ge-

geneeskundig onderzoek en toevoorzigt opgerigt werd, welke uit een gefchikt aantal (6 doctoren, 4 chirurgijns en 3 apothekers) kundige, en in elk vak der geneeskunde ervaren mannen was zamengefteld. Dit Geneeskundig *Toevoorzigt* moest op het bepaalde *diftrict* of *departement* waken, om de onheilen zoo veel mogelijk voor te komen, die uit onkunde of vermetelheid in dat vak voor de *Maatfchappij* zouden kunnen voortvloeijen.

Te dien einde beftonden hare werkzaamheden:

1°. In het onderzoek en de beoordeeling der bekwaamheid of bevoegdheid dergenen, welke zich ter beoefening van eenigen tak der geneeskunde in haar *departement* wilden nederzetten.

2°. In het toevoorzigt binnen hetzelve op de behoorlijke en goede uitoefening der geneeskundige wetenfchappen door reeds *geëtablisfeerden.*

3°. In eene behoorlijke waakzaamheid bij het onverhoopt ontftaan van *epidemifche* ziekte binnen haar *resfort;* gelijk mede omtrent alles, wat de verbetering der geneeskundige *praktijk* in derzelver geheelen omvang, als ook de bevordering van de gezondheid der ingezetenen in het algemeen, aanbelangt.

Door

Door eene *publicatie van H. Hoog Mog.* werden deze inrigtingen in het jaar 1804 nog verbeterd, nader bepaald, en toen onder het onmiddellijk toezigt van den *Raadpenſionaris*, of namens denzelven van het *Ministerie* van binnenlandſche zaken, geſteld, met hetwelk de *Commisſie* eene geregelde *correspondentie* onderhouden moest. Daarenboven heeft, behalve deze *departementale Commisſie*, elke ſtad haar ſtedelijk geneeskundig toevoorzigt, hetwelk hier uit vier *doctores*, drie *heelmeesters* en drie *apothekers* is zamengeſteld, en over de geneeskundige *politie* waken moet.

§. 214. De *doctores* in de geneeskunde moeten, voor de uitoefening hunner *praxis*, hun *diploma* aan deze *Commisſie* vertoonen, de vroedmeesters blijken van hunne kunde en gedane verlosſingen geven, of zij moeten, gelijk de heelmeesters, apothekers, (ten minſte voor zoo verre zij blootelijk meesters, en niet op eene binnenlandſche *akademie* tot *doctores gepromoveerd* zijn) benevens de vroedvrouwen, vooraf hun *examen* bij de *departementale Commisſie* (a) afleggen. Ook is het geenen

(a) De *departementale Commisſie* was, volgens de, in de jaren 1812 en 1813 alhier ingevoerde Franſche wetten, geheel ontbonden, en door eene *Juri* vervangen.

nen *doctor* veroorloofd, eenig ander gedeelte dan de geneeskunde zelve uit te oefenen, tenzij hij, door het vertoonen van zijn *diploma*, bewijzen zijner bekwaamheid in andere vakken gegeven hebbe, of zich op nieuws aan een *examen* voor de *Commisſie* onderwerpe, of aan eene *akademie* den graad van *doctor* neme in dat vak, hetwelk hij bij de geneeskunde verkiest uit te oefenen; hetgeen hij voorheen, in alle geval, bij de uitoefening van vroed- en heelkunde verpligt was. Zoo lang men nu op *akademiën* de genees- van de heelkunde blijft afzonderen, vinden wij deze inrigting zeer doelmatig; daardoor immers wordt verhinderd, dat iemand, die niet bekwaam bevonden is, eenig vak der genees- of heelkunde mag uitoefenen. Want hoe zoude het eenen arts mogelijk zijn, de heel- of vroedkunde uit te oefenen, welke hij ſlechts van verre kent, en hoe eenen heelmeester de ge-

gen. Deze *Juri* had niets met de geneeskundige *politie* te doen, dan het onderzoek der apothekers-winkels. Overigens *examineerde* zij allen, die bevoegd waren, om eenig vak der geneeskunde uit te oefenen, zonder dat daartoe den *Doctors*hoed vereischt werd. De ſtedelijke *Commisſie van Geneeskundig Toevoorzigt* bleef hier nog gedeeltelijk in hare *functiën*, ten minſte als zoodanig, *figureren*.

geneeskunde, waarvan hij weinig meer dan niets verstaat? — Trouwens, wij beschouwen *half-wezens*, in de geneeskunde, als de nadeeligste voorwerpen voor den Staat; kunnen derhalve onze goedkeuring nooit hechten aan de *examina's* voor de zoogenaamde *chirurgijns* op het platte land, of de, onder de *Fransche heerschappij gecreëerde*, *officiers de santé*, die, slechts bewijzen eener oppervlakkige kennis in al de afdeelingen der geneeskunde moetende geven, al deze vakken *voor een gedeelte* mogen uitoefenen. Hoe toch is het mogelijk, een gedeelte eener kunst te kunnen uitoefenen, waarvan dit gedeelte reeds het geheel bevatten moet, en daarenboven, wie is in staat de grenzen af te bakenen, hoe verre zoodanig een half-onderwezene gaan mag? Is het niet de grootste kunst voor den arts, en het belangrijkste voor den lijdenden mensch, eene ziekte in hare geboorte te smoren? Is niet de erkentenis van den aard der ongesteldheden in het opkomen het moeijelijkst (*a*)? daarvan hangt immers veeltijds het herstel van den lijder af! —— Hoe zal nu iemand het moei-

(*a*) Wij verwijzen onzen Lezer naar de door ons vertaalde Verhandeling, in het derde deel, tweede stuk, van de *Geneeskundige Bijdragen*, bl. 97.

moeijelijkſte van eene zaak ondernemen, waarvan hij het oppervlakkige ſlechts heeft leeren kennen? — Dan, wij gaan te verre in de verdediging eener zaak, waarvan wij alleen het noodige moesten aanſtippen, om de geneeskundige inrigtingen dezer ſtad te vermelden.

§. 215. Konde men ook door deze inrigtingen voor de bekwaamheid der heel- en vroedmeesters en artſenijmengers zorgen, zoo was zulks toch geenszins mogelijk bij het *immatriculeren* van den arts, vermits hiertoe ſlechts eene bulle — evenveel op welke in- of uitlandſche *akademie* uitgevaardigd — vereischt werd. Beſeft men nu, dat, wegens het doorgaans ſlordig afnemen der *examina*, zoodanig een *diploma* van *promotie* ſlechts een twijfelachtig kenmerk van wezenlijke kunde was, alsdan zal men het gevaar, waaraan op deze wijze onze goede Burgerij werd blootgeſteld, niet gering achten, en de *publicatie* van den 20ſten *Maart* van 1804 als hoogstweldadig aanmerken, dewijl daardoor aan niemand de uitoefening der geneeskunde werd toegelaten, tenzij hij op eene binnenlandſche *akademie* was *gepromoveerd*. Bleven nu ook nog op eenige *akademiën* deze *examina* twijfelachtig, zoo waarborgt ons thans de door het tegenwoordig Beſtuur bevolene *réor-*

 ga-

ganiſatie onzer *akademiën*, zoo wel door eene verbeterde — offchoon, onzes inziens, nog gebrekkige — leerinrigting, als door een naauwgezet onderzoek der kweekelingen, voor de bekwaamheid onzer thans *gepromoveerde* artſen, en wenschten ſlechts, dat niemand den *doctorshoed* wierde opgezet, tenzij hij in alle takken der geneeskunde bedreven was bevonden, latende het aan de *departementale* of thans *provinciale Commisſiën* over, om meesters [*magistri*] der heel-verlos- en artſenijmengkunde, elk in hare *departementen*, te *licentiëeren.*

§. 216. Om echter niet verder buiten ons beſtek te gaan, zoo keeren wij tot onze thans — dank zij ons wijs Beſtuur — herſtelde, zoo wel *departementale* of thans *provinciale* als ſtedelijke of *plaatſelijke*, *Commisſiën* van Geneeskundig toevoorzigt terug. Heeft de eerſte door hare goede inrigtingen tot verbetering van de uitoefening aller vakken der geneeskunde onnoemelijk veel bijgedragen, zoo heeft de plaatſelijke *Commisſie*, door de handhaving eener Geneeskundige *politie* binnen deze ſtad, zeer veele onheilen afgeweerd. Om onze ſtadgenooten hiervan te overtuigen, hebben wij ſlechts eenige *artikelen* uit het door den Raad onzer ſtad uitgevaardigd, en door de ſtedelijke Commisſie

ge-

gehandhaafd, *reglement* (a) aan te halen. Door

Art. XIV. van het algemeen *reglement* wordt het aan niemand, onder welke benaming ook, geoorloofd, de genees-, heel, vroed- of artsenijmengkunde, of een gedeelte van dezelve, binnen deze stad of in derzelver gebied uit te oefenen, zonder een daartoe behoorend admissie-billet van de *stedelijke Commissie van geneeskundig toevoorzigt*, noch ook binnen of buiten zijne woning eenigerhande zigtbare teekenen te stellen, waardoor de onkundigen zouden kunnen misleid, en in den waan gebragt worden, dat aldaar eene der genoemde kunsten werd uitgeoefend, op eene boete, *voor de eerste maal*, van *f* 50 :- *voor de tweede maal* achterhaald wordende, met een *confinement* van zes weken, en voor *de derde maal* aan den lijve gestraft en gebannen te worden.

Het *Art.* XV. verbiedt aan *chemisten*, *drogisten*, Noordwijker kruiden-winkeliers en andere onbevoegde personen eenig *recept* of eenige *recepten*, door *geadmitteerde doctoren* of door andere personen vooraf overgeschreven zijnde, gereed te maken, of onder welk een voorwendsel ook door andere personen in hunne huizen of woningen te doen gereed maken, en hetzij deze of andere *pharmaceutisch* zamengestelde geneesmiddelen te verkoopen, op de boete als in *Art.* XIV is uitgedrukt.

Art. XIX verbiedt ten ernstigste de bedrijven der zoo-

(a) *Reglement van geneeskundige politie voor de stad Amsterdam en derzelver Jurisdictie.* Te Amsterdam ter Stads- drukkerij, 1807.

zoogenaamde horoskooptrekkers, kasjesloopers, kwakzalvers en piskijkers, alles op de boete in *Art.* XIV vermeld, en op verbeurte van hunne waren en *instrumenten.*

Volgens *Art.* XX. mag niemand eenige *advertentiën* tot het genezen van *venerische*, zoogenaamde geheime of andere ziekten in eenige *courant* plaatsen, doen plaatsen, laten drukken, noch dezelve aanplakken en verspreiden, op de boete, gelijk in *Art.* XIV is opgegeven.

In *Art.* XXI. wordt een ieder gelast, om op de eerste schriftelijke dagvaarding voor die *Commissarissen*, voor welke hij gedagvaard is, te verschijnen, op de boete, voor de eerste maal van *dertig stuivers*, en vervolgens van iedere *non comparatie* van *f* 3:-

Volgens *Art.* XXIII. zal er op rekeningen wegens *medicamenten* of diensten door onbevoegde personen geleverd of verrigt geen regt gedaan worden.

De overige *artikelen*, bevattende bepalingen, hoe de boeten zullen ingevorderd worden, en hoe men ten opzigte der onwilligen handelen zal, zullen wij niet aanhalen; deze zijn voldoende om te bewijzen, dat het hier niet aan wetten en bepalingen van straffen omtrent alle soorten van kwakzalverijen ontbreekt, maar dat er slechts eene gestrenge handhaving dezer wetten vereischt wordt, om alle soort van kwakzalverijen te weren, en den kwakzalver, onder welken naam hij ook zijn onvoeg drijve, het uitventen zijner vergif-

ten

ten onder den naam eener *panacea* aan den ligtgeloovigen burger te beletten.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de beoefenaren der Geneeskundige vakken in het bijzonder.

§. 217. Nadat wij den toeſtand der genees- en heelkunde, zoo wel wat derzelver onderwijs als ſtaatsregelen aangaat, in het algemeen onderzocht, en op derzelver gebreken opmerkzaam gemaakt hebben, gaan wij thans tot elke afdeeling dezer kunst in het bijzonder over, of liever, wij ſtellen ons voor, met de beoefenaren van elk gedeelte der geneeskunde een vertrouwelijk woord te ſpreken, en derzelver betrekkingen, zoo tot onzen lijdenden, als gezonden ſtadgenoot, op te ſporen. Willen wij hierbij onpartijdig en naar waarheid te werk gaan, alsdan kan het niet misſen, dat wij bij alle *faculteiten* op vele gebreken moeten ſtooten; en ſtellen wij ons voor, eenig nut te ſtichten, alsdan wordt er ook vereischt, dezelve zonder ſchroom en onbewimpeld te ontdekken, om daardoor onze Regering in ſtaat te

ftellen, dezelve zoo mogelijk te verbeteren, en onzen medeburger voor de zoo gevaarlijke als verborgene klippen te waarfchuwen, en hem in ftaat te ftellen, de haven der gezondheid gelukkig binnen te ftevenen. Andere bedoelingen hebben wij zoo min met deze afdeeling, als met ons geheele Werk gehad: willen nu fommige kwaaddenkenden — die welligt de fchoen zal wringen — hieruit, zoo wel als uit het vervolg, beleedigingen tegen bijzondere perfonen of *faculteiten* zoeken, zoo is zulks niet onze fchuld; wij zullen ons alsdan moeten troosten met de bloem, die voor de naarftige bij den zoeten honig oplevert, terwijl de fpin er zijn gif uithaalt.

I. *De Arts.*

§. 218. Wij bezitten niet alleen algemeene wetten voor de geneeskunde; maar ook voor de beoefenaren van elk vak in het bijzonder zijn er zoodanige vastgefteld (*a*). Met deze zullen wij onzen Lezer bekend maken, voordat wij de betrekkingen van den arts zelven nagaan.

RE-

(*a*) *Reglement*, enz. t. a. pl.

REGLEMENT voor *Medicinæ-Doctoren.*

Art. I. De *Medicinæ-Doctoren* zijn verpligt, hunne *recepten* in de Latijnſche taal, zoo duidelijk en leesbaar mogelijk, te ſchrijven, aan welker voet zoo wel het gebruik als de naam, voor wien, zal moeten ſtaan. Telkens op de boete van 30 ſtuivers.

Art. II. Zij zullen hunne *recepten*, zoo veel mogelijk, inrigten volgens de voorſchriften in de *pharmacopoea Batava* te vinden; anderen, hetzij min bekende enkele geneesmiddelen, of wel zamengeſtelde, die onder een' en denzelfden naam op verſchillende manieren vervaardigd worden, willende voorſchrijven, behooren zij, tot voorkoming van misvatting, daarbij tevens aan te wijzen die *dispenſatoria* of *pharmacopoeen*, waarin dezelve kunnen gevonden worden.

Art. III. Zij zullen zooveel doenlijk zorgen, dat hunne *recepten* bij een' apotheker worden vervaardigd, en het tegendeel bevindende, zijn zij verpligt aan de *Commisſie*, zoo wel den naam en de woonplaats van dengenen, welke een *recept* bij een' onbevoegden heeft laten vervaardigen, als ook van dien, welke zulks verrigt heeft, bekend te maken, op *poene* van zulks nalatende *f* 10: — te verbeuren.

Art. IV. Bevindende, dat aan eenig door hen voorgeſchreven *recept* door den *apotheker* niet is voldaan, hetzij door ſlechte bereiding, verkeerd, krachteloos of bedorven geneesmiddel, zullen zij een zoodanig kwalijk bereid, verkeerd, krachteloos of bedorven geneesmiddel met hun gewoon *cachet* verzegelen, mogende hetzelve niet afgegeven worden, dan aan dengenen, welke uit naam en van wegen de *Commisſie* hetzelve komt afhalen; voorts aan den Voorzitter der *Commisſie* van het voorgevallene, zoo ſpoedig doenlijk,

kennis geven, die zoodanig geneesmiddel zal doen afhalen, en aan de *Commisſie* ter hand ſtellen, welke alsdan de zaak onderzoeken en naar bevinding handelen zal. En zal elk *medicinæ-doctor*, die in bovengeſteld geval deze verzegeling en aangifte mogt nalaten, eene boete van *f* 10:— verbeuren.

Art. V. Bijaldien dezelve eenige kwaadaardige, beſmettelijke, *epidemisch grasſeerende* of wel van buiten aangebragte gevaarlijke ziekte onder hunne lijders mogten aantreffen, zijn zij verpligt, om ten eerſte hiervan aan den Voorzitter der *Commisſie* behoorlijk kennis te geven.

Art. VI. Zij vermogen geenen anderen tak der geneeskunde uit te oefenen, dan tot welken zij *admisſie* hebben, op de boete van *f* 100. De inenting der kinderziekte en *vaccinatie*, echter, is hun vrij, mits van den uitſlag derzelve, na het afloopen der ziekte, binnen den tijd van drie maanden aan deze *Commisſie* een ſchriftelijk *rapport* inleverende, op de boete van *f* 15:—

Art. VII. Zij hebben geene vrijheid, aan hunne lijders eenige geneesmiddelen te geven, veel minder te verkoopen, dan alleen in *veneriſche* ziekten, mits die middelen bij eenen apotheker zijn gereed gemaakt, op eene boete van *f* 50:—

Art. VIII. Op vertooning van het bij hunne *admisſie* ontvangen bewijs, hebben zij de vrijheid, om op eenen bepaalden tijd in den *hortus medicus* te gaan, ten einde zich in de plantenkunde te oefenen, alsmede om de lesſen, door den *profesſor batanices* gegeven wordende, bij te wonen.

Art. IX. Het zal hun ook vrijſtaan, op een *expres* af te geven *billet*, de openlijke lesſen in de geneeskunde, welke door daartoe van ſtadswege aangeſtelde *profesſoren* of *lectoren* gegeven worden, bij te wonen.

Art.

Art. X. Alle jaren betalen zij, op vertooning van eene door de *Commisſie* afgegevene *kwitantie*, *f* 5:— tot onderhoud van den *hortus medicus*: op twee malen herhaalde vertooning der *kwitantie* in gebreke blijvende dezelve binnen den tijd van drie maanden te voldoen, vervallen zij in eene boete van *f* 20:—

§. 219. Op dit *reglement* merken wij aan, dat, *vooreerst*: de minſte *artikelen* opgevolgd en hetzelve doorgaans ſlecht gehandhaafd wordt; *Art.* I—IV ſtrekken ons hiervan ten duidelijkſten bewijze.

Ten tweede: Eenige *artikelen* zijn onvolledig, anderen onuitvoerbaar; tot gene behoort *Art.* I. waarbij had moeten bepaald zijn, dat elk arts verpligt was, zijn voorgeſchreven *recept* te onderteekenen. Indien alsdan de apotheker gehouden was, geene ongeteekende *recepten* te vervaardigen, zoo zoude men daardoor vele kwakzalverijen kunnen voorkomen, wordende daardoor, van den anderen kant, de apotheker voor de door den *doctor* begane vergisſingen vrij gewaard. Tot de onuitvoerbare rekenen wij *Art.* III en IV. In *Art.* III maakt men den arts tot eenen aanklager, waartoe zijn ambt veel te waardig zijn moest, dan dat hij het door eene lage handelwijze zoude veronteeren. Het is voor eene geneeskundige *Commisſie* pligt, te

 zor-

zorgen, dat door niemand dan door eenen *gelicentieerden* apotheker de *recepten* worden gereed gemaakt. Evenmin kan men hem tot de nakoming van *Art.* IV door eene boete noodzaken, hoewel het pligtmatig van een' geneesheer is, voor de deugdzaamheid der voorgefchrevene geneesmiddelen, zoo veel hij kan, te zorgen: daarenboven kan hier niemand den *doctor* beboeten, tenzij hij zijn eigen aanklager wierde. De apotheker immers zal niet dwaas genoeg zijn, zich zelven als bedrieger aan te geven, en de lijder kan de middelen niet beoordeelen. Wat nog meer is, hoe weinige artfen zijn er, die de deugd- of ondeugdzaamheid, althans als zij gemengd zijn, kunnen onderkennen!

§. 220. Befpieden wij thans alhier den *doctor* in zijnen *praktifchen* handel en wandel, zoo kunnen wij tot ons genoegen zeggen, dat wij onder ons groot aantal artfen vele ervarene en kundige mannen bezitten; van eenige nogtans moeten wij tot ons leedwezen bekennen, dat zij met den voortgang der wetenfchap geenen gelijken tred houden, en daarom reeds achteruitgaan. Slechts weinige jonge artfen geven zich moeite, de op *akademiën* verzamelde *cruda et indigesta moles* behoorlijk te verteren: fommige wanen

nen zich hooggeleerd; gelooven zich thans slechts in de gelegenheid te moeten stellen, om hunne bekwaamheden aan den dag te kunnen leggen; bezoeken uit dien hoofde vele, zoo openbare als bijzondere, gezelschappen, om zich daardoor eene menigte vrienden en bekenden, of, wat nog beter is, vele kalanten te verwerven, en zich dus in eene goede praktijk te dringen. Wanneer zij nu, in *verba magistri* zwerende, het van den leerstoel gehoorde op hunne zieken weten toe te passen, dan zijn de zoodanige zeer voldaan over zich zelve en meenen veel te weten. Den meer bejaarden arts, die zich reeds eene *praktijk* verworven heeft, ontbreekt het aan tijd om zijne kunst te ontwikkelen; naauwelijks kan hij wegens de menigte *visiten*, die tot onderhoud van zijne huishouding en *équipage* vereischt worden, eenige uren van uitspanning in zijnen vriendenkring genieten, of de huisselijke genoegens — indien hij daarvoor zin heeft — smaken: van waar dan tijd genomen, om eene wetenschap te vervolgen, te volmaken, die in de beoefening reeds zoo veel onaangenaams voor hem heeft? Ook vinden niet alle artsen daartoe eenige genegenheid of aansporing, terwijl het *publiek* toch gewoon is, de bekwaamheid of kunde eens *doc-*

ters,

tors, niet naar zijne talenten, maar naar den ouderdom, de jaren zijner ondervinding, de drukte, en veelal ook naar de *équipage* te berekenen. Men ſchijnt niet te kunnen begrijpen, dat ſoms de jongere minder bezette geneesheer meer kennis en ondervinding hebben kan, dan velen der *veteranen*, die bijna onder den last hunner *patienten* bezwijken, en door de menigte van zieken verhinderd worden, den enkelen behoorlijk te zien.

Volgen nu ook vele *doctores* eenen zekeren aangenomen ſlender, zonder zich om de vorderingen der wetenſchap te bekommeren, zoo vindt men hier toch ook eene menigte voortreffelijke geneesheeren, die, zonder naar der *auctoren* roem te dingen, de ware geleerdheid bezitten, en met eenen doordringenden blik en een juist oordeel, eenen onvermoeiden ijver paren; zich door kunde, moed, ſtandvastigheid en menschlievendheid de grootſte achting en het vertrouwen van het weldenkend gedeelte hunner medeburgeren verworven hebben, en alzoo den naam van eenen waren arts waardig zijn.

§. 221. De *ſtelſels* en *theoriën*, volgens welke het gros onzer artſen handelt, zijn zoo verſchillend als er *univerſiteiten* of *Akademiën* zijn, waarop zij onderwezen waren.

Her-

Herinnert men zich dat, nog voor weinige jaren, een ieder, die flechts door eene bul zijnen verkregenen *doctors*graad konde bewijzen, om het even of hij op eene buitenlandfche of inlandfche *akademie gepromoveerd* ware, dat eerst federt korten tijd [1804] de inlandfche bullen alleen geldig zijn, en dat bijna elke buitenlandfche *akademie* hare verfchillende *theoriën* en leerftelfels heeft, alsdan zal men de waarheid van ons gezegde befeffen. De oudere geneesheeren bepalen zich doorgaans tot de *humoraal*, minder tot de *folidaar pathologie*; de meesten zijn blinde navolgers van BOERHAAVE, VAN SWIETEN, STOLL en anderen. Ook de jongere kleven de ftelfels, hun op onze *akademiën* voorgedragen, getrouw aan; eenige onder hen hellen tot de opwekkingsleer over. —— BROWN heeft alhier flechts bij eenige weinigen ingang gevonden, en wordt bijna bij allen met verachting befchouwd. Heeft men zich derhalve alhier geene onbezonnenheid door de blinde navolging zijner nadeelige leerftelfels te wijten, zoo kent men van den anderen kant ook zijne goede zijde niet: hiertoe heeft voorzeker het op onze *akademiën* daartegen uitgefproken *anathema* het meest bijgedragen. Op het fchoonmaken zijn hier een

groot

groot gedeelte onzer *doctoren* even eens gesteld als onze vrouwen, en welligt is deze *harmonie* oorzaak, dat men zich hier, door de zuiverings*methode*, zoo wel naar boven als beneden, den meesten bijval verwerft, en de beste praktijk oogst. Ook het bloed wordt hier, hoewel minder dan voorheen, veeltijds onschuldig en ontijdig vergoten. Dit toch willen wij niet op het gros onzer artsen toepassen. Trouwens, wij hebben hier menig waar *eclecticus*, die alle stelsels en *theoriën* met een onpartijdig oog onderzoekt, nemende van allen het goede, om zijn eigen *systema* te vormen. De ondervinding dient hem ten leiddraad, terwijl hij, door eenen praktischen en een juist oordeel gescherpten blik, het ware van het valsche wel degelijk zift.

§. 222. Wanneer de arts den omgang met zijne zieken alhier meestal blootelijk *finantiëel* beschouwt, en zijne kunst gelijk de werkman, alleen om den broode, beoefent, zoo zijn onze stadgenooten hieraan grootendeels zelve schuld. De *commerciëele* geest is ook tot in de ziekenkamer doorgedrongen. Even om deze redenen is een geneesheer doorgaans hier ook zoo niet geacht, dan wel op andere plaatsen; menig een beschouwt hem

slechts

flechts als den man, die voor geld de gezondheid verruilt, en men gevoelt voor hem geene andere dan handelsbetrekkingen. Van daar ook dat vele *doctoren* wanen alles gedaan te hebben, indien eene *vifite* afgelegd, een *recept* gefchreven, en in de grootfte haast eene *diëet* geregeld is. Met vertroostingen, opbeuringen en *pfychifche* inwerkingen, in het algemeen, kan hij zich niet ophouden; daartoe heeft hij geenen tijd, wil hij al zijne zieken rondkomen: want er worden vele *vifiten* vereischt, om daaruit een fatfoenlijk beftaan te vinden, doordien het *honorarium* voor elk bezoek, in evenredigheid van de hier heerfchende duurte der levensmiddelen en zware belastingen, in tegenoverftelling van het gewin, dat de koophandel oplevert, en in vergelijking van hetgeen hem in buitenlandfche fteden (*a*) wordt toegerekend, zeer gering is. Offchoon wij geene *taxe* als rigtfnoer voor de *doctorale vifite* be-

(*a*) In het minder dure *Weenen* en *Parijs* is het *honorarium* voor den arts vrij aanzienlijker, wordende in de eerfte ftad niet minder dan 1 à 2 Weenerguldens à 24 ftuiv. per *vifite* [WERTHEIM, *Topogr.* pag. 300.] en in *Parijs* eenige franken betaald, terwijl de aanzienlijke klasfen in *Weenen* met 5 en meerdere guldens *honoreert.*

bezitten, en de arts slechts eene *nota* der *visiten*, zonder bepaling der prijzen, zendt, zoo wordt toch, in zaken voor het geregt, de *visite* slechts op 12 stuivers gerekend: ook is zulks de prijs, welke de burgerstand doorgaans betaalt; zelfs is de *doctor* tevreden, wanneer hij van den werkman 10 stuivers bekomt; terwijl 14, 15 of 16 stuivers deftig burgerlijk, en een gulden voornaam is; want zeer weinige der allereerste klasfen onzer ingezetenen geven tusschen den daalder en drie gulden. Zoo klein het getal der aanzienlijke *familiën* is, die door eene jaarwedde den arts aan zich verbinden, en daarvoor dagelijks een of naar omstandigheid meerdere bezoeken verlangen, zoo groot is de menigte, die laag genoeg is, om na de herstelling den arts geheel te vergeten, en hem of in het geheel niet te betalen, of zulks maanden, ja jaren uit te stellen, terwijl hij bescheiden genoeg is, zijne *nota* niet dadelijk na het afloopen der *visiten*, maar eerst het volgende jaar, te zenden.

Velen der geringste burgerklasfen vereenigen zich onder den naam van *Bosfen*, en leggen op zekere tijden eenig geld te zamen, om uit deze bijlagen den *doctor*, *chirurgijn* en apotheker te bekostigen, ten einde in tijd

van

van nood vrij over hem te beſchikken. Het ſalaris voor een' *doctor* wordt voor elk lid op eenen gulden gerekend, zoodat hij om een aantal van *honderd*, meestal in de afgelegenſte buurten der ſtad wonende, lieden bij ziekten van dienst te zijn, een jaarlijksch traktement van 100 gulden geniet, terwijl hij zich buitendien nog verbinden moet, om zoodanige *bosſen* de eerſte drie maanden voor niet te bedienen, en zich voor elken dooden een' gulden te laten korten. De heelmeester wordt in evenredigheid betaald, en de apotheker geniet voor elk *recept* eenen vastgeſtelden prijs, of wordt ook met eene geringe wedde voldaan. Men kan ligt denken, dat de bedieningen naar eene zoodanige betaling geëvenredigd zullen wezen, en wij twijfelen zeer, of zoodanige vereenigingen voor die klasſe van inwoners wel nuttig zijn.

§. 223. Uit deze opgaaf is het alzoo klaarblijkelijk, dat een geneesheer, die niet onder de voorname kringen het vertrouwen bezit, reeds eene menigte viſiten moet afleggen, wil hij daarvan in het dure *Amſterdam*, met eene huishouding, een aan zijn beroep evenredig beſtaan vinden, te meer, bijaldien hij nog eene *équipage* onderhouden zal. Het is zoodanigen derhalve niet wel mogelijk, om lan-

gen tijd aan het ziekbed te verwijlen, veel minder blijft hem tijd over, om op zijne ſtudeerkamer aan de volmaking zijner kunst te werken. Hoe toch zal iemand, die den ganſchen dag onder den zwaren last van zorgen voor een huishoudelijk beſtaan gebukt gaat, zijnen geest tot wetenſchap kunnen verheffen, hetgeen toch voor het behoud van zoo velen noodig was. Eene ruimere belooning der *doctorale* viſiten zoude, uit dien hoofde, *Amſtels* burgers eene goede interest opleveren, en den geneesheer in ſtaat ſtellen, den tijd, dien hij thans voor zijn onderhoud met het afleggen der menigvuldige zieken-bezoeken moet beſteden, zoo voor het ziekbed, als op zijne ſtudeerkamer, tot heil en wezenlijk nut zijner lijders aan te wenden. Bijzonder welkom zoude zulks den jongen arts wezen, die, na volbragte kostbare en moeijelijke *ſtudiën*, wegens het groot aantal *doctoren*, dat zich tot honderd en daarboven uitſtrekt, dikwerf met de beste *talenten*, jaren lang zonder aanmerkelijke verdienſten moet blijven.

§. 224. Behalve dat de geneesheer hier over het algemeen karig voldaan wordt, is de *Amſterdammer* er niet voor, om ſpoedig tot hem zijne toevlugt te nemen; eerst beproeven het

de

de meesten met eenen apotheker, of ook wel met eenen heelmeester, meenende daardoor eene *doctors-visite* uit te winnen; eerst dan, wanneer deze het niet kunnen treffen, wordt den *doctor*, bij avond of ontijd, met overhaasting geroepen, zonder dat men hem eenigen tijd vergunne, om van zijne vermoeijende bezigheden in den kring zijner *familie* uit te rusten. De roepstem zijner begunstigers volgende, vindt hij doorgaans, dat de zieke reeds eenige dagen onpasselijk was; dat hij zich, of zelf reeds schoongemaakt, of zulks aan eenen apotheker overgelaten heeft; en daarbij geene baat vindende, *om niets te verzuimen*, toch maar besloten heeft, *spoedig* den doctor te halen. Aan wie anders, dan aan zich zelven hebben het nu vele lijders te wijten, wanneer de arts niet dadelijk hunne wenschen bevredigt, maar, omdat hij bij zijne overhaasting zoo menigmaal wordt te leur gesteld, zijn bezoek tot gelegenen tijd uitstelt, en alzoo, wanneer er toevallen of wezenlijk gevaar aanwezig zijn, soms te laat komt.

Een groot gedeelte van *Amstels* bewoners kent de waarde van een' goed' geneesheer niet; waant dat zijne kunst een gissen is, en alleen in het *recept*schrijven bestaat; dat hij, voor elke ziekte een middel kennende, slechts vele on-

dervinding behoeft, om een goed *doctor* te zijn: dan, hier is hij niet kiesch in zijne keus, zoekt ligtzinnig hulp bij eenen apotheker of kwakzalver, en vergeet dikwerf de verpligting, die hij na de herſtelling aan zijnen geneesheer heeft.

§. 225. Het opgehangen tafereel, offchoon, helaas! voor een groot gedeelte onzer burgerij naar waarheid geſchetst, willen wij geenszins op al onze ſtadgenooten toepasſen: trouwens, vele weldenkenden weten de waarde van een' kundig en regtſchapen arts op prijs te ſtellen; zoeken zijnen omgang als vriend, en verſtaan zijne pogingen, ten nutte der menschheid aangewend, ook dan, wanneer zij zouden mislukken, zoo door vriendſchap als eene gepaste belooning te vergelden.

§. 226. Behalve eenige leesgezelſchappen, kennen wij hier, bij uitſluiting alleen onder de *doctoren*, geene geleerde genootſchappen; de weinige zoogenaamde kransjes, welke hier onder hen aanwezig zijn, bepalen zich ſlechts tot een vermakelijk onderhoud en vriendſchappelijke maaltijden. Van één nogtans, hetwelk zich onder den naam van *Arti-ſalutiferæ* roemrijk heeft bekend gemaakt, zullen wij — doordien het uit *doctoren* en *chirurgijns* is zamengeſteld —— naderhand gewagen.

II. *Heel-*

II. *Heelmeesters.*

§. 227. Het aantal heelmeesters overtreft verre dat der artſen, en bepaalt zich thans tot *honderd vijf en twintig*, terwijl het voorheen veel grooter was. *Doctores chirurgiæ* vindt men hier enkel, en deze beoefenen dezen tak, voor zoo verre het *opérative* betreft, niet. Voorheen werd aan de *doctores chirurgiæ* de beoefening der heelkonst, in weerwil van hun *diploma*, als zoodanig, niet toegeſtaan, tenzij zij zich voor de *departementale Commisſie van Geneeskundig Toevoorzigt* een nieuw onderzoek onderworpen hadden. Eerst met de invoering der *Franſche* wetten is ook aan de elders *gepromoveerde doctores chirurgiæ* vrijheid tot de beoefening der heelkunst te *Amſterdam* verleend.

De *doctores chirurgiæ* ontvangen niet alleen met de *doctores medicinæ* een en hetzelfde onderwijs, maar van hen kan men zeggen: Genees- en Heelkunde zijn, offchoon ſoms in de beoefening, echter geenszins als wetenpen geſcheiden, — en waarlijk, als zoodanig zouden zij ook nooit moeten geſcheiden worden: want, waar vindt men aanmerkelijke wonden of uitwendige gebreken, die niet tevens eene geneeskundige behandeling vorderen, moetende de geneesheer bij de inwen-

dige behandeling altoos op de uitwendige gebreken letten, en ook deze weten te verzorgen. Het is waar, de uitoefening dezer tweeledige konst konde aan éénen perfoon te moeijelijk vallen; ook behoeft elk goed *théoretisch* genees- en zelfs heelarts niet altoos tevens een goed *opérateur* te zijn: hiertoe behoort, benevens vele oefening, een eigen aanleg. Bij de tegenwoordige *organifatie* onzer *akademiën* hopen wij, dat, indien ook de uitoefening der genees- en heelkunst tweeledig moet blijven, deze wetenfchappen toch altoos in éénen perfoon vereenigd zullen worden.

§. 228. Na dit uitftapje keeren wij tot onze heelkundige broeders dezer ftad terug. Gelijk de meeste handwerkers en ambachtslieden waren ook hier eertijds de *chirurgijns* door een gild vereenigd; zelfs was hun gild, in vroegere tijden, met gilden van ambachten, waarmede zij niet in de geringfte betrekking ftonden, bij voorbeeld: klompenmakers, tripmakers, enz. verbonden, waarvan zij echter reeds in het jaar 1551 zijn gefcheiden geweest, blijvende nogtans velen, in weerwil van de vernietiging der gilden, het *barbieren* tot den huidigen dag nog bij de *chirurgie* behouden. Volgens willekeuren of wetten moet dit *chirurgijns-gild* reeds in de 15de eeuw be-

ftaan

ſtaan hebben; zij hadden van de *Magiſtraat* afhankelijke *Overlieden*, aan wie zij zich moesten verantwoorden. Wien het lust met deze, reeds in het jaar 1461 eenen aanvang nemende, willekeuren of wetten nader bekend te worden, kunnen de *privilegiën* en willekeuren van het *chirurgijns-gild* (*a*) met vrucht raadplegen. Voor ons is het voldoende te weten: dat derzelver gild, bij het oprigten van ons tegenwoordig Geneeskundig Toevoorzigt, vernietigd is, en de geneeskunde in haren geheelen omvang door dit *collegie* beſtierd werd.

§. 229. De *chirurgijns* alhier geene *doctores*, maar blootelijk *magistri chirurgiæ* (heelmeesters) zijnde, kunnen, nadat zij hier bij de *departementale Commisſie van geneeskundig onderzoek en toevoorzigt* hun *examen* afgelegd hebben en goedgekeurd zijn, hunne kunst als zoodanig alhier uitoefenen, maar moeten zich alsdan aan de volgende wetten onderwerpen.

RE-

(*a*) *Privilegiën*, willekeuren en ordonnantiën, betreffende het *collegium chirurgicum Amſtelœdamenſis*, te *Amſterdam*, bij PIETER VAN DEN BERGE, 1736.

REGLEMENT voor Chirurgijns, derzelver winkelhoudende Weduwen, Meesterknechts, Leerlingen, enz.

Art. I. Een chirurgijn, zoo ook derzelver winkeldoende weduwe, zijn verpligt, om in het huis, alwaar de winkel gehouden wordt, zelve te wonen, op verbeurte van *f* 100-:, en het gemis van de verkregene *admisſie.*

Art. II. Geene van hen mogen, onder welk voorwendſel ook, ter waarneming van hunne *praktijk* zich bedienen van eenig onbevoegd, en daartoe door de *Commisſie* niet *gekwalificeerd* perſoon, al ware het ook, dat dezelve te voren als knecht of leerling bij hen gediend had.

Art. III. Zij vermogen met geene van hunne knechts, of andere onbevoegde perſonen, eenige *compagnieſchap* aangaan, op verbeurte van vijftig gulden voor ieder' der *contrahanten* en *nulliteit* van het *contract.*

Art. IV. Van den verkoop hunner winkels, zoo ook van den naam des koopers, zijn zij verpligt, om uiterlijk binnen den tijd van veertien dagen, aan de *Commisſie* ſchriftelijk kennis te geven, op verbeurte van zes guldens voor iedere week, dat zij daarin nalatig blijven.

Hetzelfde heeft plaats, ten aanzien van dengenen, welke een' *chirurgijns*-winkel zal gekocht hebben.

Art. V. De *chirurgijns* zijn verpligt, om voor elk *cadaver*, hetwelk op het *Theatrum anatomicum*, te hunner onderwijzing, ontleed wordt, aan de *Commisſie* te betalen zes ſtuivers.

Art. VI. Elke *chirurgijns*-weduwe is verpligt, om bin-

binnen den tijd van drie weken, na het overlijden van haren man, met bijvoeging, of zij al dan niet genegen is den winkel te blijven aanhouden, aan de *Commisſie* ſchriftelijk kennis te geven, op verbeurte van *ƒ* 6-: voor iedere week verzuim.

Art. VII. Zij vermag, onder welk voorwendſel ook, haren winkel niet aanhouden, dan door een' daartoe gewettigd *chirurgijn* of meesterknecht, op verbeurte van *ƒ* 15-:

Art. VIII. Een *chirurgijn* of meesterknecht, den winkel van eene *chirurgijns*-weduwe voorſtaande, is verpligt, om bij alle kwetſingen, door hem, of door iemand zijner bedienden verbonden wordende, zoo veel mogelijk te onderzoeken, of dezelve vechtenderhand, of moedwillig door den lijder zelven, of door anderen veroorzaakt zijn, van hetwelk hij onverwijld ſchriftelijk met de mogelijkſte naauwkeurigheid, en bijvoeging van den naam, de woonplaats en het beroep van den gekwetſten, en hetzelfde, zoo hij zulks weet, van den kwetſer, aan den Heer Hoofdofficier dezer ſtad zal moeten kennis geven, op de boete van *ƒ* 100-:, en bovendien *arbitraire correctie.*

Art. IX. Een *chirurgijn* of winkeldoende weduwe is verpligt, hunne winkelbedienden, hetzij knechts of leerlingen, bij de *Commisſie* te laten inſchrijven, met ſchriftelijke bijvoeging van den naam, de *kwaliteit* en den tijd, voor hoe lang; welke aangifte geſchieden moet binnen den tijd van zes weken, nadat zij in hunnen dienst getreden zijn, op verbeurte voor iedere week daarna van *ƒ* 3-. Zij zijn verpligt, zoo veel mogelijk aan hunne winkelbedienden den tijd te vergunnen tot het bijwonen der openlijke lesſen in de geneeskunde.

Art. X. Zij vermogen geene knechts of leerlingen, bij een' ander hier ter ſtede gewoond hebbende, in hun-

 nen

nen dienst nemen, dan na vertooning van een schriftelijk ontslag van hunnen laatsten meester of meesteres en een bewijs, dat zij bij de *Commissie* behoorlijk waren ingeschreven, op de boete van *f* 3-:, tenzij in die gevallen, dat hun zulks door de *Commissie*, na voorgaand onderzoek, worde *gepermitteerd*.

Art. XI. Zij vermogen geene noodhulpen, om welke redenen ook, aannemen, dan met voorkennis en schriftelijke toestemming der *Commissie*, welke door deze niet zal geweigerd worden bij ontstentenis van bekwame bedienden, doch ook niet langer toegestaan, dan totdat er, naar derzelver oordeel, bekwame bedienden te bekomen zijn. Zij, die daartegen handelen, verbeuren telkens *f* 10-:

Art. XII Niet dan om zeer gewigtige redenen zullen zij eenen knecht, en in het bijzonder eenen leerling, voor de *expiratie* van den ingeschreven' tijd mogen doen verhuizen; evenmin mag een knecht of leerling voor dien tijd buiten hunne toestemming zijnen dienst verlaten, beide op de boete van *f* 6-:. De meester of meesteresse is verpligt, ook in het laatste geval, op den eerstvolgenden maandag hiervan aan de *Commissie* schriftelijk kennis te geven.

Art. XIII. Zij hebben geene vrijheid, om eenige geneesmiddelen te geven, noch voor te schrijven, dan alleen in *venerische* kwalen, mits dat, in zulke gevallen, de geneesmiddelen bij eenen apotheker vervaardigd zijn, op de boete telkens van *f* 25- .

Art. XIV. De *chirurgijns* en derzelver winkelhoudende weduwen zijn verpligt, in hunne winkels of huizen altijd gereed te hebben de benoodigde werktuigen tot redding van drenkelingen, alsmede een *tourniquet*, onderschepnaalden met derzelver draden, een *Cajensche* mannen- en vrouwen-*Catheter*, en verdere alle zoodanige hulpmiddelen, welke in de meest dringende gevallen

len behooren aangewend te worden. Al hetwelk zij verpligt zijn op de eerste aanvraag te vertoonen, bij het *visiteeren* hunner winkels door *Commissarissen*, van wege de stedelijke *Commissie* daartoe te benoemen: alles op de boete van *f* 100 -:.

Art. XV. De knechts of leerlingen zijn verpligt:

1°. Om zich bij de *Commissie* te laten inschrijven, zoodra hun zulks door hunne meesters of meesteressen belast wordt, uiterlijk binnen den tijd van zes weken, op de boete van *f* 6 -:.

2°. Om hen, gedurende den ingeschreven' tijd, trouw en eerlijk te dienen.

3°. Om voor de *expiratie* van dien, hen niet te verlaten, zonder hunne voorkennis en toestemming.

4°. Om, ingeval van verhuizing, daarvan aan de *Commissie*, met vertooning van behoorlijk ontslag, terstond kennis te geven; en, bijaldien zulks binnen den tijd, voor welken zij ingeschreven zijn, voorvalt, de redenen er bij te voegen, die daartoe gelegenheid gegeven hebben.

5°. Om van alle openbare lessen, die tot hun onderwijs gegeven worden, vlijtig gebruik te maken, en zich zeer zorgvuldig te wachten, om, gedurende dien tijd, eenige wanorde te veroorzaken, of ongeregeldheden te plegen.

Art. XVI. Zij zullen overigens, in het bijwonen der lessen nalatig zijnde, verstoken worden van een behoorlijk, tot het doen van *examen* noodig, getuigschrift.

Art. XVII. Knechts of leerlingen, buiten deze stad hunnen leertijd voleind hebbende, zullen, bij het vertoonen der daartoe noodige bewijzen, door de *Commissie* worden ingeschreven, en van dezelve ontvangen

een

een bewijs, ter bijwoning der openbare ontleed- en kruidkundige lesſen, voor hetwelk zij betalen negen guldens en tien ſtuivers.

Art. XVIII. Zoodanig bewijs verſleten of verloren zijnde, kunnen zij voor een' gulden en tien ſtuivers een ander daarvoor in plaats bekomen, waarop door de *Commisſie* zal worden geſchreven *duplicaat*: zullende diengenen, die hun bewijs niet kunnen vertoonen, den toegang tot de lesſen geweigerd worden.

Art. XIX. Iemand die als leerling voor de eerſte maal ingeſchreven wil worden, zal den vollen ouderdom van 14 jaren moeten bereikt hebben, ontvangt dan insgelijks een bewijs als voren, waarvoor hij betaalt negen guldens en tien ſtuivers.

Art. XX. Knechts of leerlingen hebben volſtrekt geene vrijheid, om het ontvangen bewijs aan een ander te geven of te leenen, op verbeurte van hetzelve.

Art. XXI. Ieder ſtedelijk leerling tot knecht bevorderd wordende, zal, op vertooning van een behoorlijk bewijs van zijnen wel volbragten leertijd, een ſchriftelijk getuigſchrift van de *Commisſie* moeten ontvangen, tegen *ƒ* 6 - 12 - :.

Art. XXII. Knechts en leerlingen de openbare, te hunnen behoeve gegevene, lesſen getrouwelijk hebbende bijgewoond, ontvangen hiervan, des begeerende, een getuigſchrift, tegen betaling van *ƒ* 3 - 12 - :

Art. XXIII. Zoo dikwijls een knecht of leerling van meester of meesteresſe verandert, zal hij, op vertooning van een behoorlijk ontſlag, bij eenen anderen worden overgeteekend, mits betalende *ƒ* 3 - :.

Art. XXIV. Een knecht of leerling, bij verkoop van den winkel, in welken hij leert, van des eerſten dienst in dien van eenen anderen overgaande, moet zich bij den kooper laten overteekenen, mits voor niet langer dan

dan voor den nog ontbrekenden tijd zijner infchrijving; waarvoor laatstgemelde betaalt *f* 1-10-:.

Art. XXV. Aan geene knechts of leerlingen ftaat het vrij, onder welk een voorwendfel ook, om eenigen tak van geneeskunde, welke niet tot hunnen winkel behoort, uit te oefenen, noch eenige *praktijk* voor eigene rekening te hebben, op de boete van *f* 25-:, maar zij zijn verpligt, om zich alleen en geheellijk tot den dienst van hunne winkels te bepalen.

§. 230. Behalve dat de meesten dezer *artikelen* flecht, of in het geheel niet worden nagekomen, vinden wij er eenigen ondoelmatig, en het Art. 8. daarenboven zeer vernederend voor eenen heelarts. Waarom wil men hem tot eene aanklagte noodzaken, terwijl immers de gewonde, of deszelfs nabeftaanden, daartoe zelve wel in ftaat zijn? Waarom zal de heelmeester den dader opzoeken en aanklagen? Waartoe toch dient eene wet, waaraan zelden zal gehoorzaamd worden? Een regtfchapen heelmeester zal zich liever alles laten welgevallen, voordat hij, buiten zijn beroep, aanklager worde: hoogftens zoude men van hem kunnen vergen, dat hij, op aanvraag van het *Geregt*, eene verklaring van den aard der verwonding zoude moeten geven. Overigens blijkt het uit dit *reglement*: dat het niet alleen onzen heelmeesters geoorloofd is, fcheerwinkels te houden, maar dat zulks doorgaans

hier

hier het gebruik was, en zelfs uit Art. 1, 9, 10, 11 en 14. dat er voor een gedeelte der vrouwen daarover het toevoorzigt wordt toegeſtaan.

§. 231. Hoewel nu deze waarlijk moeijelijke en edele kunst door het ſcheermes wezenlijk ontëerd wordt, daaronder zelfs lijden moet, en onder den druk der verachting gekomen is, zoodat menig jongeling van wetenſchappelijke opvoeding daardoor van dezelve afgehouden wordt, zoo is het toch ook van den anderen kant waar, dat, niettegenſtaande de meeste onzer heelmeesters zich daarvan ontdaan hebben, het bij eenigen zeer vele zwarigheden zoude ontmoeten, de ſcheerwinkels van hunne *chirurgicale praktijk* af te zonderen. Wij hopen echter, dat bij de tegenwoordige vrijheid, om ook, zonder heelmeester te zijn, ſcheerwinkels te mogen houden, onze kunst van dit ontëerend verband binnen kort zal bevrijd zijn: alsdan zullen de leerlingen, in plaats van met het ſcheermes rond te loopen, zich beter op hunne kunst kunnen toeleggen, dewijl een behoorlijk heelkundig onderwijs hier nog ontbreekt. Doorgaans leidt de geringere burgerklasſe hunne zonen, waarmede zij anders niets weten te beginnen, tot de *chirurgie* op, waardoor zij, ten minſte vooreerst, kost- en ſcheer-

loon

loon verdienende, de ouderen niet meer tot last zijn. Zonder eenige voorkennis, meestal zonder grondige kennis der moedertaal, wordt dan de heelkundige loopbaan geopend, die dan ook, gelijk in eenen jeugdigen leeftijd van 14 jaren [Art. 19.] niet anders te wachten is, zeer oppervlakkig betreden wordt. Offchoon het Art. 15. den leerlingen aanmaant, om van alle *openbare* lesfen, die tot hun onderwijs gegeven worden, (en, voor als nog, blootelijk in de ontleedkunde beftaan) gebruik te maken; en niettegenftaande Art. 16. hun een getuigfchrift weigert, indien zij daarin nalatig gebleven zijn, zoo vinden wij in het *reglement* voor deze leerlingen toch geenen tijd bepaald, hoe lang en welke voorlezingen (toch wel niet alleen over de ontleed- en kruidkunde?) zij moeten bijwonen, om tot een *examen* te worden toegelaten. Van daar bezoeken flechts weinigen geregeld de ontleedkundige lesfen, zijnde het getal, wat de *privaat*-lesfen in de *phyfiologie* en *chirurgie* bezoeken kan, nog veel geringer: hoogftens gaan zij nu en dan in het gast- en pesthuis eenige voorkomende *opératiën* zien, of met de heelmeesters, waarbij zij eenige verbanden leeren aanleggen en pleisters fmeren, zonder zich over het wetenfchappelijke der kunst zelve te bekommeren; hiertoe

ont-

ontbreekt het hen aan tijd, gelegenheid en de noodige middelen. Om nu bij dit hoogst-gebrekkig onderwijs toch voor een *examen* gereed te zijn, en daarin te kunnen bestaan, bieden zich eenige heelmeesters aan, om zoodanig een onderwijs in de ontleed- en heelkunde, NB. zonder lijken en zonder lijders, te geven, als tot een heelkundig onderzoek alhier vereischt wordt. Hier wordt deze kunst zoo *scholastiek* behandeld, dat een elk zijne taak van buiten leert; zoodat eenigen zoo wel *gedresseerd* zijn, dat zij de spieren, aderen en zenuwen kunnen beschrijven, zonder dezelve te kennen, ja, wat nog kunstiger is, zonder ze ooit, dan misschien in platen, gezien te hebben; en waarlijk, eenigen brengen het daarin zoo verre, dat zij de ontleed- en heelkunde weten na te klappen, alsof zij hooggeleerd en zeer bedreven daarin waren. Velen zijn in het verband - aanleggen zoo bekend, en schijnen in het *opérative* — voor zoo verre namelijk de beschrijving aangaat — zoo bedreven, dat zij alle vragen, die hun door de heeren *examinatores* worden voorgelegd, vaardig weten te beantwoorden, en hun een *licentiam chirurgiæ exercendi* niet kunnen weigeren; hoezeer zij overtuigd zijn, dat zoodanig een *candidaat* in geen wetenschappelijk on-

onderzoek zoude kunnen bestaan: Inderdaad zoude zulks, bij de thans nog aanwezige inrigtingen, van hen niet kunnen gevergd worden; ten minste zouden wij alsdan behoefte aan heelmeesters hebben.

§. 232. Alhoewel het nu ook buiten allen twijfel is, dat hier menig heelmeester het door talenten en eigene oefening zoo verre gebragt heeft, dat hij beter en handiger *opéreert*, dan vele *doctores*, ja zelfs *professores chirurgiæ*, en met den besten *opérateur* kan gelijk gesteld worden, zoo kunnen deze uitzonderingen toch geenszins het misbruik regtvaardigen. Om die redenen houden wij ons verzekerd, dat onze kundige en wel ervarene heelmeesters het zoo even gezegde niet ten kwade zullen duiden, in de volle overtuiging, dat hun eigen gevoel bloost, en zij zich verontwaardigd gevoelen, wanneer zij niet in knappe, goed opgevoede en wel onderwezene jongelingen, maar in baardscheerders, hunnen toekomstigen kunstgenoot moeten begroeten. De ijzeren noodzakelijkheid voor jonge lieden, om ook gedurende de leerjaren voor een bestaan te zorgen, zoo wel als het overgroot — hoewel merkelijk verminderd — aantal van hier aanwezige heelmeesters, die door den scheerwinkel soms alleen eene broodwinning vinden,

gedoogen voor als nog niet, om het ſcheerambt geheel van de heelkunde af te ſcheiden. Tot eer dezer kunst, zien wij dit handwerk zich hoe langer hoe meerder van de *chirurgie* verwijderen, en zijn verzekerd, dat, bij een verbeterd *chirurgicaal* onderwijs, binnen weinige jaren, het ſcheermes met de heelkunde niets meer gemeens zal hebben.

§. 233. Bij zoodanig een gebrekkig onderwijs moet de kunde van een groot deel onzer *chirurgijns* ook zeer beperkt zijn, en ſtrekt zich waarlijk ook niet verder uit, dan tot het ſlendermatig behandelen van uitwendige gebreken, en het verrigten eeniger geringe *opératiën;* want ſlechts een klein gedeelte van het groot aantal wordt in de gelegenheid geſteld, om belangrijke kunstbewerkingen te verrigten. Zeer weinigen hebben bij de *chirurgicale* kennis eene wetenſchappelijke *phyſiologiſche* kennis van het dierlijk zamenſtel: ofſchoon zij doorgaans geen inwendig geneesplan met hunne uitwendige behandeling weten te paren, zoo ondernemen toch velen — om niet geheel ledig te zijn — inwendige middelen voor te ſchrijven, ja zelfs te vervaardigen; en dus den *doctor* en *apotheker* veel afbreuk te doen.

§. 234. Zoo min als voor de *doctoren* is hier

hier ook voor de *chirurgijns* een *honorarium* ter belooning van heelkundige dienſten vaſtgeſteld; ook zoude zulks wegens den verſchillenden aard zijner verrigtingen zeer moeijelijk zijn: over het algemeen kan hij echter zijne *viſiten* niet hooger dan op 10 of 12 ſtuivers rekenen, en moet zijn beſtaan veelal uit de geleverde zalven en pleisters halen, regelende hij zijne rekening naar gelang zijner bewezene dienſten, geleverde middelen, en de beurs des lijders; terwijl, in geval van verſchil, de *ſtedelijke Commisſie van Geneeskundig Toevoorzigt* uitſpraak doet.

§. 235. Steenſnijders, breuk- en oogmeesters moeten alle tevens heelmeesters zijn; aan hen alleen ſtaat het vrij, deze takken der heelkunst afzonderlijk uit te oefenen. Voorheen waren eerstgenoemden nog aan een bijzonder *examen* onderworpen; thans echter ſtaat het elken heelmeester vrij om, onder zekere, nader te melden, bepalingen, ook deze *opératie* te verrigten.

§. 236. *Tandmeesters* worden alhier, na een oppervlakkig onderzoek der kunde in dit vak alleen, zonder dat zij heelmeesters zijn, toegelaten; derzelver kennis bepaalt zich derhalve meestal ſlechts in eene handigheid. Te wenſchen ware het echter, dat ook deze be-

langrijke tak der heelkunde niet van het geheel afgefcheiden wierde; daardoor zoude men vele kwakzalverijen, die door de meeste tandmeesters gepleegd worden, kunnen voorkomen, en tevens vele, bij het tanden en kiezen trekken voorkomende, ongelukken vermijden, of ten minfte dadelijk herftellen, welke thans, door de onkunde der kiestrekkers, verzuimd of verkeerdelijk begaan worden.

§. 237. Behalve deze vindt men hier ook *hoofdmeesters*, aan wie het na een onderzoek geoorloofd wordt, om het kwaadzeer (*Tinea capitis*) te mogen uittrekken. Deze menfchen, waartoe zich gewoonlijk Joden aanbieden, hebben noch heel- noch geneeskundige kennis, en moeten blootelijk proeven van handigheid in het trekken, en blijken van onderfcheiding van het kwaadzeer gegeven hebben, om tot dezen post te geraken. Waarom zulks niet aan heelmeesters, die niet alleen met den aard dezer kwaal beter bekend zijn, maar datgeen, wat alleen door trekking moet uitgeroeid worden, van het goedaardige weten te onderfcheiden en kunstmatig te behandelen, wordt toevertrouwd, is ons onbekend. Welligt houden zij zulks beneden hunne waardigheid?

§. 238. De heelkunde, hoezeer hier zonder

voor-

voorbereiding geleerd, en door verbinding met een lager handwerk vernederd, heeft zich in deze ſtad door wetenſchappelijke vereenigingen verre boven de geneeskunde verheven. Des te meer verdient zulks onze bewondering en hoogachting, dewijl onze heelmeesters door eigene krachten dezelve tot die hoogte, als zij hier thans is, gebragt hebben.

I. Het *legaat* van J. MONNIKHOF, alleen ter bevordering der heelkonst, en vooral ter uitbreiding en volmaking der breuk-kennis geſticht, levert hiervan een ſprekend bewijs. Door deze ſtichting wordt eenen gouden gedenkpenning, ter waarde van *drie honderd gulden*, uitgeloofd aan hem, die het voldoendſte antwoord op de vraag, door beſtuurders van dit *legaat* uitgeſchreven, zal inleveren. Sedert het jaar 1792, wanneer de eerſte prijsvraag werd uitgeſchreven, zagen er reeds acht boekdeelen met bekroonde verhandelingen het licht. Welk eene verbetering dit, in ons Land *endemisch*, euvel daardoor reeds ondergaan heeft, kunnen deskundigen beoordeelen.

II. *Het genootſchap ter bevordering der heelkunde te Amſterdam* kan met regt als een ſieraad onzer heelkunde beſchouwd worden. Reeds twintig jaren in ſtilte uit weinige

leden beſtaan hebbende, werd het in het jaar 1790 door de *Heeren* A. BONN, D. VAN GESSCHER, L. P. SWAGERMAN, B. HUSSEM, J. DE BREE *en* H. W. KRIEGER der vergetelheid ontrukt, en door de vereeniging met de achtbaarſte genees- en heelkundigen tot die hoogte gebragt, waarop het thans aan onzen heelkundigen horizon ſchittert. De uitmuntende verhandelingen, in *acht* deelen, onder den titel: *Verhandelingen van het genootſchap ter bevordering der Heelkunde te Amſterdam*, en derzelver vervolg onder den naam van *nieuwe Verhandelingen*, waarvan thans (1816) twee deelen verſchenen zijn, doen ons zien, op welk eene hoogte deze kunst alhier gebragt is: terwijl derzelver prijsverhandelingen, die met 6 deelen geſloten, en onder den titel van *nieuwe prijsverhandelingen* uitgekomen zijn, uitmakende tot nu toe (1816) *twee deelen*, en een ſtuk van het 3de deel, blijken dragen, hoe zeer de leden van dit achtingwaardig verbond alles ter volmaking dezer edele kunst in het werk ſtellen.

Het getal der *effective* leden van deze vereeniging beloopt thans reeds op 68, makende de *honoraire* leden een aantal van zes der aanzienlijkſte heel- en geneesheeren van alle *departementen* onzes Lands uit.

Wien

Wien het lust met den aard en de inrigting van dit aanzienlijk gezelſchap bekend te worden, leze de, aan het hoofd des eerſten deels van de werken dezer Maatſchappij prijkende, voorrede van den boven onzen lof verheven', en door zijne werken vereeuwigden D. VAN GESSCHER, waaruit wij ſlechts de eerſte drie wetten, ter proeve van den daarin doorſtralenden geest, onzen Lezer zullen mededeelen:

1. De volmaking der beſchouwende en oefenende heelkennis, en de uitbreiding derzelve onder de Nederlandſche Heelmeesters is, en zal altoos moeten zijn de grondwet des genootſchaps, de hoofdbedoeling van deszelfs Beſtuurders en Leden.

2. Het genootſchap zal beſtaan uit een onbepaald getal leden, allen heel- of vroedkundigen, wonende binnen deze ſtad of elders in ons Vaderland, en door hunne kunde en ervarenheid in ſtaat, om anderen te kunnen voorlichten.

3. Deze zullen zich verbinden tot het eenparig bijdragen van verhandelingen over, en waarnemingen van gewigtige onderwerpen, waaruit leerzame gevolgen zijn af te leiden; of van zoodanige voorſtellen, als ter verbreiding eener gegronde heelkennis bevorderlijk zijn kunnen.

III. Behalve dit merkwaardig genootſchap hebben eenige der heeren *chirurgijns* alhier onderlinge gezelſchappen, waaronder er een on-

 der

der de benaming : *Tot nut der heelkunde* bijzonder uitmunt. Hierin worden voorlezingen gehouden , gemeenſchappelijk over merkwaardige gebreken geraadpleegd , en genees- en heelkundige werken ter lezing aan de huizen der leden rondgezonden. Het getal dezer leden bedraagt ſlechts *tien* , en mag dat van twaalf niet te boven gaan.

IV. Onder de zinſpreuk : *Arti ſalutiferæ* beſtaat alhier , reeds ſedert eenen geruimen tijd , eene vriendſchappelijke vereeniging van genees- en heelkundigen. Behalve dat dit genootſchap zich op eene voordeelige wijze door de *Bijdragen tot théoretiſche en praktiſche geneeskunde* (*a*) , die naderhand onder den titel van *Jaarboeken der genees- heel- en natuurkunde* (*b*) vervolgd zijn , heeft bekend gemaakt , en naar buiten werkt , is hetzelve door onderlinge onderrigting van het grootſte aanbelang. Eenigen tijd van dit aanzienlijk genootſchap lid geweest zijnde , en zelve den post van *mederedacteur* derzelver werken bekleed hebbende , zijn wij in ſtaat , eene ſchets

(*a*) Waarvan er 9 ſtukken , in 3 deelen , bij den Boekverkooper L. VAN ES verſchenen zijn.

(*b*) Beſtaande tot heden (1816) uit 4 deelen , en één ſtuk.

ſchets van de werkzaamheden derzelver vergaderingen, onzen kunstgenooten ter navolging, mede te deelen. Eenmaal in de week verzamelen zich de leden tot eene wetenſchappekelijke onderhouding; te dien einde worden er in het winter*ſaizoen* wekelijks belangrijke uittrekſels uit andere werken voorgelezen, en maandelijks oorſpronkelijke verhandelingen, door de zich daartoe aanbiedende leden, gehouden; terwijl men des zomers merkwaardige, zoo genees- als heelkundige waarnemingen en ziektebeſchrijvingen mededeelt. Daarna onderhoudt men zich over een of ander belangrijk geval, en beraadt zich over de beste geneeswijze of middelen in eene of andere ziekte; hiertoe bieden de zieken, door de leden ter naauwkeurige onderzoeking en gemeenſchappelijke beraadſlaging in het gezelſchap gebragt, of op verzoek van een of ander lid bezocht, de ſchoonſte gelegenheid aan. Dus wordt, door wederkeerige ruiling der idéën, zoo wel voor eigene onderrigting, als ter bevordering van wetenſchap en voordeel van den lijdenden natuurgenoot, zeer veel nut geſticht. Meermaals waren wij getuigen, dat, door de gemeenſchappelijke medewerking der leden, lijders van jaren lang getorschte kwalen bevrijd werden. Van alles wat nu in zoodanig eene ver-

gadering, (waarbij ook andere artſen, als genoodigden door den verhandelaar verzocht wordende, kunnen tegenwoordig zijn,) verhandeld is, wordt er aanteekening gehouden, en onder den naam van *Notulen* des genootſchaps bewaard, om op de volgende bijeenkomst den afgebrokenen draad des geſpreks wederom aan te knoopen, of ook om in het vervolg, indien zulks noodig is, aan de uitgebragte gevoelens en voorſlagen te herinneren, of zich daarop te beroepen. Het lag ook in het plan des genootſchaps, om ook ſcheikundigen of apothekers onder hun midden op te nemen; hiervan hebben echter zoo weinigen gebruik gemaakt, dat wij deze als niet daarmede verbonden kunnen beſchouwen.

§. 239. *De chirurgijns-weduwenkas* is nog een overblijfſel van het voormalig chirurgijns-gild, waarin ook chirurgijns-vrouwen, onder de benaming van *gildezusters*, deelden. Bij de verandering van het *Collegium medicum* [§. 210.] het daarmede vereenigd *chirurgijns-gild* vernietigd zijnde, is de weduwen- of gildekas onder eigene Beſtuurders of *Administrateurs* overgegaan, blijvende de toen in kas voorhandene gelden, *effecten* en *obligatiën*, als eigendom der gezamenlijke *chirurgijns*-leden van dit gild, ter hunner beſchikking.

Daar-

Daarenboven werd door de stedelijke *Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt* aan de *Administrateurs* dezer weduwenkas jaarlijks de aanzienlijke som van 900 guldens uitgekeerd, strekkende dezelve tot eene ruime schadeloosstelling voor de *examen*-gelden der heelmeesters, die voorheen gedeeltelijk in de gildekas gestort werden. Nadat echter de *examina* bij het oprigten van *departementale Commissiën van Geneeskundig Toevoorzigt* aan deze overgingen, hield deze verpligting voor de *stedelijke Commissie* geheel op; desniettemin blijft zij tot dus verre nog jaarlijks 500 gulden aan deze kas uitkeeren, zonder daartoe eenigzins verbonden te zijn, hetgeen de deelnemers van dit fonds voorzeker met dank zullen erkennen.

Heelmeesters, die aan deze weduwenkas aandeel verkiezen te nemen, *contribueeren* jaarlijks tien guldens; uit deze bijdragen en de *revenuën* van het fonds worden door de *administrateurs* de weduwengelden, bedragende thans voor elke weduwe jaarlijks slechts 40 of 50 guldens, de onkosten voor begrafenissen en de zieken-gelden, op dien voet, als zulks bij het voormalig gild plaats had, en de *finantiëele* toestand der kas zulks gedoogt, uitbetaald.

De

De *administrateuren*, thans vier in getal, verantwoorden, volgens een oud gebruik, hun bestuur aan de *Magistraat*, zonder verder aan de leden rekenschap te geven, en genieten voor hunne *directie* ieder honderd gulden in het jaar.

Na de afschaffing van het gild is geen heelmeester meer verpligt, in deze weduwen-*societeit* deel te nemen; waarom er ook velen, na de vernietiging der gilden, voor het lidmaatschap bedankt hebben, terwijl slechts weinige nieuwe heelmeesters daarin deel nemen.

III. Vroedkundigen.

A. *Vroedmeesters.*

§. 240. Voorheen werd het aan niemand, dan aan een' stedelijk heelmeester (*a*), die bij het *collegium ad res obstetricias* (*b*) als vroedmeester *geëxamineerd* en bekwaam bevonden was, toegestaan, binnen deze stad de verloskunde te mogen uitoefenen. *Doctores* werden toen

(*a*) *Reglement voor het chirurgijns-gild der stad Amsterdam*, Art. 96.

(*b*) Bestaande uit den *professor Anatomiæ*, twee *inspectores collegii medici*, *medicinæ doctores* zijnde, en twee overlieden van het *chirurgijns*-gild.

toen geheel van deze kunstoefening uitgesloten, tenzij zij zich vooraf een onderzoek als heelmeesters, en daarna als vroedmeesters, lieten welgevallen. Zoodra zoodanige *candidaten* slechts bewijzen konden, een jaar de vroedkunde onder opzigt van een' alhier *practiserend* vroedmeester geleerd, en eenige verlossingen gedaan te hebben, werden zij tot zoodanig een *examen* toegelaten. Om tot dit onderwijs echter te geraken, moest men zich groote opofferingen laten welgevallen: want deze heeren vroedmeesters alhier gaven voor, het *Roonhuisiaansch* geheim alléén te bezitten, en het onder die verpligting van hunne leermeesters overgenomen te hebben, om het aan niemand onder den prijs van *f* 4000-:, zegge vier duizend gulden, te leeren; daarenboven zijnen leermeester, zoo lang hij leeft, ten dienste te staan, en voor eene willekeurige vergelding die verlossingen waar te nemen, welke hij zijnen leerling zoude goedvinden op te dragen: daarvoor had deze dan ook het streelend vooruitzigt, om, na den dood des leermeesters, deszelfs *praktijk*, en met deze, een ruim bestaan te erven, vermits het getal van deze ingewijden zeer gering was. Al ware zulks ook mogelijk geweest, zoo zoude geene onzer barenden het gewaagd hebben, zich aan

ie-

iemand anders, dan die in het *Roonhuisiaansch* geheim waren ingewijd, toe te vertrouwen. Daarenboven floot de verpligting, om onder een' hier ter ftede *practiferend* vroedmeester onderrigting te genieten, elk beter onderwijs uit; en de verbinding, des leeraars bediende te blijven, maakte voor een' zelfdenkend vroedkundigen de beoefening eener verbeterde vroedkunde bezwaarlijk, zoo niet onmogelijk. Wij zullen, (in ons tweede Deel) over de kraamvrouwen fprekende, gelegenheid hebben, de droevige gevolgen van zoodanig eene *monopolie* aan te toonen, zoodat wij thans hiervoor de gordijn laten vallen, en de dageraad eener verbeterde vroedkunde aan onzen horizon zien dagen.

§. 241. Geenen tak der geneeskunde is alhier, in een tijdsbeftek van zoo weinige [20] jaren, zoo vele verbetering, bijzonder met betrekking tot deszelfs onderwijs, te beurt gevallen, dan der vroedkunde. Met de oprigting van een verbeterd geneeskundig toevoorzigt [1796], werd ook deze fchadelijke *monopolie* afgefchaft. Het was den *Hoogleeraar* G. VROLIK voorbehouden, door een verbeterd onderwijs, de ons hier nog benevelende wolken van vooroordeel en onkunde op te helderen, en de fakkel der verlichting aan te fteken: in

hoe

hoe verre hij hierin geslaagd is, leeren ons de tegenwoordige vroedkundige inrigtingen; en welke verpligtingen *Amstels* vrouwen aan dezen voortreffelijken man hebben, zal in ons tweede deel genoegzaam blijken. Weinige gelegenheden, als ons gasthuis, worden den jongen vroedkundigen ter oefening aangeboden, terwijl een aantal van 400 verlossingen in het jaar, onder opzigt van een' der kundigsten in dit vak, voorzeker de beste oefenschool voor iederen, zelfs op *akademiën*, *théoretisch* onderwezenen leerling oplevert. Het ware te wenschen, dat aan geen' vroedkundigen in ons Land de uitoefening zijner kunst wierde toegestaan, tenzij hij in deze oefenschool de daartoe noodige *practische* kundigheid verworven hadde.

§. 242. Met de groote vorderingen, welke deze kunst alhier gemaakt heeft, zijn ook derzelver wetten verbeterd. Ten einde onzen Lezer in de gelegenheid te stellen, hierover te oordeelen, laten wij hier ook het *Reglement voor Vroedmeesters* volgen:

Art. I. De vroedmeesters zijn verpligt om, bij eene barende vrouw geroepen wordende, zich aldaar ter hulp te begeven, of hunne plaats door een' ander daartoe bevoegd vroedmeester te laten waarnemen; doch zij hebben geene vrijheid, om zulks door hunne, of leer-

leerlingen van anderen, te laten doen, op eene boete van *f* 25-: voor iederen keer.

Art. II. Zij behooren te zorgen, dat men te hunnen huize behoorlijk kennis heeft van de plaats, alwaar zij zich bevinden, om, geroepen wordende, fpoedig bij de hand te zijn.

Art. III. Zij hebben geene vrijheid, om aan eenige kraamvrouw of anderen eenig geneesmiddel te geven, ook om er geene voor te fchrijven, dan in gevallen van de hoogfte noodzakelijkheid voor eenen enkelen keer; latende kopij van het voorgefchrevene geneesmiddel bij de lijderesfe, om zulks aan een daarbij geroepen' *medicinæ-doctor* te kunnen vertoonen, op eene boete van *f* 10-:.

Art. IV. Zij zullen, door eenen anderen vroedmeester of eene vroedvrouw te hulp geroepen wordende, hen niet weigeren, maar onverwijld zich daartoe verledigen, tenzij ziek zijnde, of zich bij eene barende bevindende, op eene boete van *f* 100-:.

Art. V. Zij zijn verpligt, om in de maanden *Januarij*, *April*, *Julij* en *October* ter gewone vergadering der [*ftedelijke*] *Commisfie van Geneeskundig Toevoorzigt* eene lijst in te leveren van alle moeijelijke en tegennatuurlijke verlosfingen, door hen gedaan, met vermelding der daarmede gepaard geweest zijnde omftandigheden, op verbeurte van *f* 25-: voor iederen keer.

Art. VI. Het zal iederen vroedmeester vrijftaan, een' of meer leerlingen aan te nemen, mits deze den ouderdom van 20 jaren bereikt hebben.

Art. VII. Zij zullen vermogen hen onder hun onmiddellijk toezigt verlosfingen te laten doen, mits zij een jaar vooraf in het *theoretico-praktisch* gedeelte der *verloskunde* onderwezen zijn, eu genoegzame kunde en be-

bekwaamheid, ten genoegen van hunnen leermeester; aan den dag leggende.

Art. VIII. Niemand echter zal als vroedmeesters-leerling erkend worden, tenzij vooraf bij de *Commisſie* daartoe ingeſchreven, waarvoor betaald wordt *f* 5-:.

Art. IX. Een leerling in de vroedkunde vermag, buiten het opzigt zijns leermeesters, geene verlosſingen ondernemen of volbrengen, op de boete van *f* 100-:.

Art. X. Na zijnen volbragten leertijd ontvangt hij hiervan, door de *Commisſie van Geneeskundig Toevoorzigt*, een bewijs *in forma*, tegen betaling van *f* 3-12.

§. 243. Wilde men hier voorheen niemand dan een' ſtedelijk heelmeester als vroedmeester erkennen, zoo ſchijnt uit Art. 6—10. te blijken, dat men thans, om tot het vroedkundig *examen* toegelaten te worden, noch *chirurgijn* noch *doctor* behoeft te zijn, maar dat een elk, 20 jaren bereikt hebbende, en bewijzen kunnende, onder opzigt van eenen vroedmeester, een jaar onderwezen en verlosſingen gedaan te hebben, tot een onderzoek kan worden toegelaten. Zulks waarlijk is van het eene uiterſte tot het andere overgegaan; hoe toch wil men dezen tak der *chirurgie*, geheel op zich zelven, zonder de minſte kennis van den gezonden noch zieken ſtaat des menſchen, kunnen leeren? Daarenboven, de tegennatuurlijke verlosſingen — de natuurlijke, immers, vorderen weinig of geene hulp —

vereischen doorgaans eene genees- of heelkundige ondersteuning: zal men nu dadelijk *ook* den arts of heelmeester te hulp roepen? en hoe zal dan — althans op het land, waar meestal geen arts bij de hand is — een vroedmeester, die tevens geene genees- of heelkundige kennis bezit, geneeskundige hulp verschaffen? Het komt ons derhalve verkeerd voor, de vroedkunde van de artsenijkunde af te zonderen, en aan iemand, die niet tevens arts of heelmeester, of wat nog verkiesselijker ware, beide te gelijk is, de uitoefening der vroedkunde te veroorloven.

§. 244. Na de vernietiging van de voorgaande verderfelijke *monopolie*, en de invoering eener verbeterde vroedkundige inrigting, is het voormalig gering getal van twee tot vijf vroedmeesters tot op 29, waarvan de meeste tevens ook heelmeesters, en slechts zeer weinige *doctoren* zijn, vermeerderd: want, behalve dat de verlossingen hier zeer wel, met 20—30—50—100 gulden, en soms daarenboven, betaald worden, neemt de gewoonte onzer vrouwen, om vroedmeesters in plaats van vroedvrouwen ter hulp te vragen, meer en meer toe, bedienende zich voorheen geene barende van vroedmeesters, tenzij in hooge noodzakelijkheid, eerst dan namelijk, wanneer

neer de vroedvrouw hare onmagt te kennen gaf.

Aan het gering getal der eertijds hier aanwezige vroedmeesters is het ook waarfchijnlijk toe te fchrijven, dat men hier voor het jaar 1746 geene wetten voor vroedmeesters aantreft, begrijpende welligt onze eenvoudige Voorvaderen, — om ons van de woorden der *Commisſie* te bedienen (*a*) — dat *de eerbaarheid vereischte, dat vrouwen in dergelijke omſtandigheden niet anders, tenzij misſchien in den hoogſten nood, dan door vrouwen behoorden behandeld te worden.*

§. 245. Of nu in het vervolg alle vroedmeesters tevens *doctores*, en op *akademiën gepromoveerd* moeten worden, dan of ons *athenæum* ook het regt zal behouden, om *licentiam artem obſtetriciam excercendi* te geven, kunnen wij niet beflisfen; ten minfte wordt in *Art.* 43. van het Koninklijk befluit nopens de *organiſatie* van het hooger onderwijs, bij het onderwijs der geneeskunde op de *athenæa*, geen gewag van vroedmeesters, maar wel van *chirurgijns*, apothekers en vroedvrouwen

(*a*) *T. a. pl. zevende ſtuk*, *Rapport* No. XXVII, bladz. 29.

wen gemaakt, terwijl (*Art.* 122. van gemeld besluit) de graad van *Doctor Artis obstetriciæ* den vroedmeester, zonder eenig nader *examen*, tot de uitoefening dezer kunst wettigt. Nogtans schijnen hierover, volgens een besluit van Z. M. van den 17den *Januarij* 1816 (*a*), bij de herziening der geneeskundige wetten, nadere bepalingen gemaakt te zullen worden.

B. *Vroedvrouwen.*

§. 246. Ten behoeve der vroedvrouwen worden door den *professor* der vroedkunde alle maanden eens voorlezingen gehouden, en ook eenige malen in den winter de noodige vroedkundige lessen op lijken gegeven, en onder bepaling van zekere boeten de vrouwen genoodzaakt, dezelve gedurende den tijd van vier jaren bij te wonen. Reeds sedert het jaar 1668 zijn alhier voor vroedvrouwen wetten vastgesteld, welke blijken dragen, dat er van stadswege voor onze zwangere burgeressen groote zorg gedragen is geworden. Deze keuren hebben van tijd tot tijd vele veranderingen en verbeteringen ondergaan, en zijn eindelijk in het jaar 1807 voor de laatste maal bepaald tot het onderstaande

RE-

(*a*) *Nederlandsche Staats-courant van den* 26 *Januarij* 1816.

REGLEMENT voor Vroedvrouwen en derzelver Leerlingen.

Art. I. Eene vroedvrouw is verpligt om, bij eene barende geroepen wordende, zich aldaar ter hulp te begeven, of derzelver plaats door eene andere, daartoe bevoegde vroedvrouw, te laten waarnemen, op eene boete van *f* 25 - : .

Art. II. Zij zal, zich in het misbruik van sterken drank te buiten gaande, *provisioneel* in hare *functiën* worden opgeschort, voor den tijd van zes weken; voor den tweeden keer zich hierin te buiten gaande, voor altijd van haar beroep ontzet worden.

Art. III. Gewigtige misslagen, door wangedrag, nalatigheid of onkunde begaan, zullen naauwkeurig onderzocht en, naar evenredigheid van het misdrijf, door de *Commissie* behandeld worden.

Art. IV. Geene vrouw door eene andere van hetzelfde beroep bij eene barende vrouw te rade geroepen, zal zulks mogen weigeren, of daarin nalatig blijven, tenzij zij ongesteld, of zij zelve bij eene barende in *functie* is, op verbeurte telkens van *f* 50 - : .

Art. V. Alle vroedvrouwen, die, na haar *examen*, nog geene tien jaren als zoodanig *gefungeerd* hebben, zullen verpligt zijn, de vroedkundige lessen en *demonstratiën*, ter harer onderrigting daargesteld, bij te wonen, en daarvan niet vrij zijn, dan om redenen van ziekte, of hulp bij eene barende; moetende zij voor elk lijk, waarover door den *professor* les zal gehouden worden, betalen *twaalf stuivers*, Na tien jaren *gepromoveerd* te zijn, blijven zij alleen verpligt de *demonstratiën* op lijken bij te wonen, betalende echter alsdan voor elk lijk *zes stuivers*. Bij verzuim dezer betaling,

vervalt zij, onverminderd haar verſchuldigde, in de boete van *éénen gulden.*

Art. VI. Eene *geadmitteerde* vroedvrouw zal bij hare ambtsverrigting zich niet ſlapende mogen bevinden, de barende vrouwen zachtmoedig behandelen en niet verbazen of kleinhartig maken door praten of gebaren, maar haar moed doen ſcheppen en niet ontrusten, door naar eene andere plaats te willen gaan, onder voorwendſel aldaar geroepen te zijn; veel minder dit te doen, om meerder voordeel te behalen, noch daardoor den arbeid en de verlosſing op eenigerlei wijze te verhaasten, en daardoor vrouw en kind in gevaar te brengen; alles op *pœne* van verſtoken te zijn van hare beroeps-oefening, de eerſte maal voor den tijd van zes weken, voor de tweede maal van zes maanden, en voor de derde reis voor altijd.

Art. VII. Geene vroedvrouw zal eene *ongepromoveerde* perſoon, in hare plaats, bij eene barende vrouw mogen zenden; maar zij niet kunnende komen, eene andere beproefde vroedvrouw moeten voordragen, of in hare plaats ſtellen, van wier bekwaamheid zij overtuigd is, en voor wier behandeling zij kan inſtaan. Veel minder nog zal eene vroedvrouw eenig geld, of *recognitie* mogen ontvangen, onder wat voorwendſel het ook zijn moge, van eenig' man, die zich langs dien weg in de verloskunde zoude willen oefenen; maar, wanneer de nood het vereischt, naar een' *gepromoveerd en geadmitteerd* vroedmeester moeten zenden; edoch de noodzakelijkheid daarvan vooraf voorzigtig aan de naastbeſtaanden der barende te kennen geven; wordende de vroedvrouwen bij dezen *geïnterdiceerd*, zich van eenig' *ongeadmitteerd* vroedmeester te bedienen, op boete van voor den eerſten keer te verbeuren *f* 25-:, en voor de tweede maal op verbeurte van haar beroep.

Art. VIII. Elke vroedvrouw, die reeds vijf jaren haar

haar ambt heeft waargenomen, en niet vroeger, zal eene leerling mogen aannemen, buiten en behalve eene eigene of aangehuwde dochter, die zij in de vroedkunde mogt willen onderwijzen, mits deze hare dochter en leerling bij de ſtedelijke *Commisſie van Geneeskundig Toevoorzigt* behoorlijk latende inſchrijven voor den tijd van vier jaren, benevens opgaaf van haar *contract*.

Art. IX. Iedere leervrouw zal hare leerling vlijtig ter les moeten zenden, en behoorlijk onderrigten. Na het eerſte leerjaar, zoo dikwerf mogelijk is, bij barende vrouwen medenemen; na de eerſte twee jaren, verlosſingen in hare tegenwoordigheid laten doen; zullende het haar echter nimmer vrijſtaan, éène éénige verlosſing, buiten hare tegenwoordigheid, door hare leerling of leerlingen te laten verrigten, op verbeurte van haar beroep.

Art. X. Indien eene leerling hare leervrouw bij ſtraks genoemde *Commisſie* kan overtuigen, haar niet behoorlijk te onderrigten, noch bij barende vrouwen mede te nemen, of geene verlosſingen te laten doen, zal de leervrouw daarover *gecorrigeerd* worden, en, bij herhaling van dit pligtverzuim, de leerling naar eene andere leervrouw mogen omzien, en de leervrouw voor altoos verſtoken zijn, van eenige leerling weder te mogen aannemen.

Art. XI. Geene vroedvrouw zal bij ongehuwden, tot voortzetting der maandſtonden, of voor eenige andere vrouwelijke gebreken, veel minder bij barenden, tot bevorderingen van den arbeid eenigerlei *medicijnen* mogen voorſchrijven, ingeven of doen ingeven, noch ter verlosſing eenig *inſtrument* mogen gebruiken, alles op verbeurte van *f* 5 - :.

Art. XII. Indien de omſtandigheden en de nood het vorderen, of dat door de naastbeſtaanden der barende

 vrouw

vrouw een *consult* met eene tweede vroedvrouw, een' *medicinæ-doctor* of vroedmeester voorgesteld wordt, zal geene vroedvrouw zoodanig *consult* mogen weigeren, maar veel eerder, ingevalle van nood, daaromtrent zelve, en wel tijdig genoeg, de voorstellingen doen, en alsdan aan de te hulp komende vroedvrouw, *doctor* of vroedmeester een naauwkeurig en opregt verslag moeten geven van den staat des gevals, vooral, wanneer stuipen of vloeijingen het leven der vrouw bedreigen.

Art. XIII. Alle vroedvrouwen zullen verpligt zijn, om na verloop telkens van drie maanden aan de *stedelijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt* op te geven eene lijst der gevallen, waarin zij de hulp van een' vroedmeester hebben ingeroepen, welk meester haar *geadsisteerd* heeft, en hoedanige redenen daarvoor geweest zijn; op eene boete van *f* 3 - :.

Art. XIV. Zij alleen zullen gehouden zijn, en bij uitsluiting van alle andere de vrijheid hebben, een ruitvormig bordje uit te hangen, waarop het woord *vroedvrouw* geschreven staat, en hetwelk voorzien is van het zegel der *Commissie*, op de boete van *f* 3 - :.

Art. XV. Eindelijk zullen alle vroedvrouwen in de maand *Mei* of *Junij* van ieder jaar aan gemelde *Commissie* hare woonplaatsen schriftelijk moeten opgeven, en daarbij betalen twaalf stuivers, op verbeurte van *f* 10 - :, wanneer zij zulks in dien tijd niet gedaan hebben.

Art. XVI. Iemand tot leerling in de vroedkunde bij eene vroedvrouw willende ingeschreven worden, zal den ouderdom van 18 jaren moeten bereikt hebben, en voorts vrij moeten zijn van zoodanige ligchaamsgebreken, als haar in de oefening van haar beroep kunnen hinderlijk zijn, en blijken moeten geven van verstaan-

baar

baar te kunnen lezen en ſchrijven, en van een onbeſproken gedrag.

Art. XVII. Zoodanige inſchrijving tot leerling moet geſchieden bij de *ſtedelijke Commisſie*, en daarvoor betaald worden *f* 3 - 3 - :, wordende de leertijd bepaald op vier achtereenvolgende jaren.

Art. XVIII. Gedurende dien leertijd zal de leerling al de vroedkundige lesſen en *demonſtratiën* vlijtig moeten bijwonen, en daarvan niet mogen wegblijven, dan om ziekte of andere gewigtige redenen, zullende diegenen, welke daaromtrent bij herhaling nalatig zijn, behalve de daartoe geſtelde boete van twaalf ſtuivers, verſtoken zijn van haar leerlingſchap, en tot geen *examen* worden toegelaten; zullende elke leerling bij de lesſen, over een lijk te houden, moeten betalen twaalf ſtuivers.

Art. XIX. Eene leerling zal, zoo dikwijls zij door hare leervrouw ontboden wordt, om bij eene barende vrouw met haar te gaan, zulks niet mogen weigeren, maar zich terſtond daar laten vinden; tenzij wederom om ziekte of andere wettige redenen, op de boete van, bij herhaalde bewijzen van onwilligheid, haar leerlingſchap ontzet, en haar reeds voldaan *accoord* verbeurd verklaard te worden; zoodat de leervrouw eene andere leerling in hare plaats zal mogen aannemen, alles echter niet dan naar de uitſpraak der *Commisſie*.

Art. XX. Ook zullen de leerlingen jaarlijks in de maanden *Mei* of *Junij*, even als van de vroedvrouwen gezegd is, hare woonplaatſen aan dezelfde *Commisſie* moeten opgeven, en daarbij betalen twaalf ſtuivers, en bij nalatigheid van dien vervallen in eene boete van *f* 3 - :.

Art. XXI. Eene leerling zal zich niet onderſtaan eenige verlosſing te doen, dan in het bijzijn, en onder

 het

het opzigt van hare leervrouw, op verbeurte van *f* 25 - : en verfteking van haar leerlingfchap.

Art. XXII. Na haren leertijd volbragt te hebben, zal zij hiervan door de *Commisfie* ontvangen een bewijs *in forma*, tegen betaling van *f* 3 - 12 - : .

Art. XXIII. Een gelijk getuigfchrift ontvangt zij, mits de vroedkundige lesfen getrouwelijk bijgewoond hebbende, tegen betaling van *f* 3 - 12 - : .

Art. XXIV. Tot bekoming van hare *admisfie* tot vroedvrouw, zal zij door de *Commisfie* haar vroedvrouwenbordje doen zegelen, en daarvoor betalen *f* 25 - : .

§. 247. Uit deze wetten zien wij, dat het onzen vroedmeesters en onzer vroedvrouwen aan geene gelegenheid ontbreekt, om zich in hun vak te kunnen volmaken; en dat onze burgeresfen dus in dezen opzigte gerustelijk het uurtje harer verlosfing kunnen afwachten, te meer, omdat bijzonder de vroedvrouwen aan zoodanige bepalingen gebonden zijn, als de belangrijkheid van onze nuttigfte vrouwen vereischt.

Wij hadden nogtans wel gewenscht, dat geen vroedmeester, veel minder eene *vroedvrouw*, tot een *examen* konden worden toegelaten, tenzij zij bewijzen van een zeker aantal verlosfingen in het gasthuis, de eerfte onder opzigt van den Hoogleeraar der vroedkunde, en de laatfte onder dat van de vroedvrouw (thans de zeer kundige jufvrouw DE WIT) hadden vertoond.

Ook

Ook houden wij het voor dienſtig, ja zelfs wat de vroedvrouwen aangaat, voor noodzakelijk, om haar, voor dat zij tot een *examen* toegelaten worden, onder opzigt van den Hoogleeraar, een behoorlijk onderwijs in het uitoefenende gedeelte der vroedkunde te doen genieten, waartoe het gasthuis de beste gelegenheid zoude kunnen verſchaffen.

§. 248. Behalve deze herinnering hebben wij nog iets op eenige *artikelen* van dit *reglement* aan te merken; en wel het volgende:

1°. Het *art.* 9. is, onzes erachtens, niet genoeg omſchreven, wordende daarin der vroedvrouwen ſlechts verboden, der vrouwen eenige *medicijnen* toe te dienen, en eenig *inſtrument* te mogen gebruiken; terwijl het toch bekend is, dat de vroedvrouwen ontijdige en verkeerde aderlatingen, hetzij gedurende de zwangerſchap, hetzij gedurende den arbeid, aanraden en laten doen, ook zich veroorloven, ringen te zetten; weshalve wij aan het reeds door de *Commisſie* voorgeſtelde (*a*) op nieuws herinneren, namelijk: om dit *art.* dus te omſchrijven:

Gee-

(*a*) *Rapport* XXVII. bladz. 38.

Geene vroedvrouw zal bij ongehuwden tot voortzetting der maandſtonden, of voor eenige andere vrouwelijke gebreken, eenige in- of uitwendige medicijnen mogen aanraden, ingeven of aanwenden. Ook zal geene vroedvrouw, bij zwangere of barende vrouwen, eenig geneesmiddel toedienen, of op haar eigen gezag laten toedienen, of (vóór of gedurende de baring) eenige aderlatingen doen verrigten; gedurende den arbeid eenige zoogenaamde vlaagdrankjes, of andere medicamenten *uit de apotheek laten halen, of zelve bezorgen, noch ook eenige inſtrumenten ter verlosſing mogen gebruiken (of keringen te verrigten). Eindelijk zal zich geene vroedvrouw mogen veroorloven ringen* [annuli] *te zetten, maar zulks aan vroed- of heelmeesters overlaten, op de boete in het* art. *vermeld.*

2°. De grondige aanmerkingen, door de *Commisſie* op het 12de *Art.* (van de oude keuren het 20ſte *Art.*) gemaakt, vinden wij zoo belangrijk, dat wij ons wederom verwonderen, dat bij deze herziening der wetten daarvan geen gebruik gemaakt is, namelijk: dat de vroedvrouwen met het vragen van *conſult* doorgaans te lang wachten, dus de ongelukkige lijderesſe op het ſleeptouw houden,

den, en daardoor haren toeftand merkelijk verërgeren.

Tot dit misbruik kunnen twee foorten van oorzaken aanleiding geven: *Vooreerst:* onkunde en een meestal daarmede gepaard valsch gevoel van eer; *ten andere*, eigenbelang of vrees, dat wanneer nu een meester gehaald wordt, zij van hare betaling zal verftoken worden.

Om het *eerfte* gebrek te voorkomen, ftelt de *Commisfie* voor: om het *examen*, buiten al hetgeen de *théorie* en *praktijk* der natuurlijke verlosfingen betreft, ook over een gedeelte der *théorie* van moeijelijke en tegennatuurlijke verlosfingen te laten gaan: over dat gedeelte, namelijk, hetwelk de kenmerken betreft, die iets moeijelijks of tegennatuurlijks doen voorzien en onderfcheiden; ten einde uit de gegevene antwoorden af te leiden: of de proeveling daarin genoegzaam bedreven, en dus in ftaat zij, om uit de omftandigheden tijdig genoeg op te maken, of er hulp ingeroepen moet worden, dan wel, of zij daarin zoo weinig ervaren is, dat zij, uit onkunde, den waren aard der zaken verkeerd inziende, de hulp, die vroegtijdig ingeroepen zijnde, de verlosfing fpoedig had te weeg gebragt, niet dan na lang gewacht te hebben zal verzoe-

zoeken, en daardoor de barende vrouw onnuttig zal doen lijden, en de omftandigheid merkelijk doen verërgeren. Dat derhalve hierover ook het onderwijs bijzonder moet gaan, fpreekt van zelf.

Om nu *het tweede*, door ontijdig eigenbelang te berokkenen, onheil te voorkomen, zoude de billijkheid eifchen, dat, indien eene vroedvrouw, bij eene barende vrouw gehaald zijnde, gedurende den arbeid de zaken zoodanig gefteld vindt, dat het halen van eenen vroedmeester, of noodzakelijk, of zelfs raadzaam is, zij voor hare moeite evenwel zal betaald worden, alsof zij de verlosfing alleen had gedaan.

De dubbele kosten, welke zulks voor eene barende zoude veroorzaken, komen in geene aanmerking bij de voordeelen, welke daardoor voor haar en haren lieveling kunnen ontftaan. Daarenboven zoude het onbillijk zijn, de vroedvrouwen, die men goedgevonden heeft aan te nemen, zonder betaling te laten gaan, omdat zij openhartig en vroegtijdig genoeg opgeven, dat het werk, naar allen fchijn, of zeker, boven haar bereik en hare kunde is, en te dien einde door deze verklaring reeds alles, wat in haar vermogen is, tot welzijn der barende vrouw aanwenden.

3°. Bij

3°. Bij *Art.* XIII. zoude men eene maandelijksche opgaaf aller verlossingen, met vermelding der doodgeborene kinderen, kunnen vorderen.

§. 249. Eindelijk is in dit *reglement* wederom geen prijs, dien de vroedvrouw voor hare moeite kan verlangen, bepaald. — Desniettemin wordt zij doorgaans alhier, bij de burgerklasse, met *f* 5 - : tot *f* 7 - : betaald, en waarlijk, dit hebben zij ook noodig, indien een aantal van 96 vroedvrouwen daaruit een bestaan zal kunnen vinden; te meer, omdat het bij de aanzienlijke burgerklasse, die rijkelijker beloont, hoe langer hoe meer mode wordt, eenen vroedmeester aan te nemen en de vroedvrouwen derhalve meestal van de geringere burgerklasse moeten onderhouden worden.

IV. *Apothekers.*

§. 250. Voordat wij ons oordeel over den toestand van dezen geneeskundigen tak laten gaan, wordt er vereischt, dat wij onzen Lezer met de wetten en inrigtingen van de artsenijmengkunde bekend maken, en dus wederom hier *het* Reglement *voor apothekers, derzelver winkeldoende weduwen, meesterknechts, knechts en leerlingen* in zijn geheel laten voorafgaan:

Art.

Art. I. Een apotheker winkel zullende houden, is verpligt, om zulks, benevens deszelfs woonplaats, aan de *Commisſie* te kennen te geven, op de boete van *f* 9 - :.

Art. II. Hetzelfde heeft plaats bij elke verhuizing; zoo ook, wanneer hij, eenigen tijd geen' winkel gehad hebbende, denzelven op nieuw begint; welke aangifte binnen den tijd van eene maand, na de oprigting of aanvaarding moet geſchieden, op boete van *f* 9 - :.

Art. III. Hij is verpligt, om in denzelven zijne inwoning en zijn verblijf te hebben, en vermag door niemand, die niet insgelijks Mr. apotheker is, denzelven laten waarnemen, zullende ook dan ten minſte een dezer Mrs. apothekers, in allen opzigte, aan den inhoud van dit *art.* moeten voldoen, op de boete van *f* 100 - :.

Art. IV. De apothekers zijn verpligt, om in hunne winkels, behalve naauwkeurige maten en gewigten, een *exemplaar* van de *pharmacopœa Batava* voorhanden te hebben, benevens de twee *areo* of *hygrometers*, op de boete van *f* 10 - :.

Art. V. Bij de *viſitatie* moeten in hunne winkels alle, zoo wel enkele als *gecomponeerde*, middelen, in gemelde *pharmacopœa* opgegeven, gevonden worden, op de boete van *f* 3 - : voor ieder ontbrekend of kwalijk bereid geneesmiddel, en verbeurte van hetzelve.

Art. VI. Voorts zijn zij gehouden, om zich ſtiptelijk te gedragen, ingevolge den inhoud der *publicatie* van het STAATSBEWIND, geplaatst achter de *pharmacopœa Batava*, voor zoo verre dezelve voor de in deze ſtad wonende apothekers van *applicatie* is (*a*).

Art. VII.

(*a*) Deze *publicatie* bevat hoofdzakelijk deze verordeningen: 1°. Dat alle apothekers verpligt zijn hunne winkels in te rigten, naar hetgeen dienaangaande in de *pharmacopœa Batava* bepaald

Art. VII. Het blijft hun vrij, om ook andere *medicamenten*, die in de *pharmacopœa* niet vermeld ſtaan, in hunne winkels te houden, mits dezelve in deugd en *kwaliteit* aan de daarvan voorhandene voorſchriften voldoen.

Art. VIII. Apothekers zullen geene *medicamenten* door eenige *advertentiën* mogen uitventen, op eene boete van *f* 10 - :.

Art. IX.

paald wordt. 2°. Dat de geneesmiddelen behalve met de oude, ook met de nieuwe namen, zoo als zij in deze *pharmacopœa Batava* worden aangeduid, op de flesſchen, potten, dozen, enz. moeten onderſcheiden worden. 3°. Dat elk apotheker wonende in eene ſtad, waarin een *plaatſelijk Collegie van Geneeskundig Toevoorzigt gevestigd is*, zal verpligt zijn, al de *medicamenten* in zijnen winkel voorhanden te hebben, welke in deze *pharmacopœa* worden opgegeven, op verbeurte van *f* 3 - : voor elk *defect*. 4°. Dat alle enkelvoudige geneesmiddelen van die hoedanigheid zullen moeten zijn, als in deze *pharmacopœa* worden opgegeven; terwijl voorts alle zamengeſtelde, naar de voorſchriften daarin vervat, naauwkeurig zullen moeten bereid worden; dat voor elk *medicament*, hetwelk bevonden wordt ondeugdzaam, vervalscht of niet naar de voorſchrevene *pharmacopœa Batava* te zijn, zal verbeurd worden eene boete van *f* 6 - :, en zulks bij herhaling bevonden wordende, de winkel voor 6 *maanden* zal geſloten worden, op eene boete van *f* 500 - : daarenboven, indien hij, in weerwil van deze *correctie*, gedurende dien tijd, uit zijnen winkel eenige geneesmiddelen mogt verkoopen of geven, of op eenige manier *debiteeren*: terwijl laatſtelijk, wanneer hij, na het weder openen van zijnen winkel, bevonden mogt worden, op nieuws vervalschte, ondeugdzame, of niet naar eisch bereide *medicamenten* nagehouden, afgegeven of verkocht te hebben, niet alleen zal verbeuren eene ſom van *f* 500 - :, maar bovendien aan hem *geïnterdiceerd* worden de *pharmacie* in de geheele (*toenmalige*) *Republiek* uit te oefenen, op *pœne* dat hij, *contrarie* dezes handelende, zwaarder zal worden geſtraft, naar *exigentie* van zaken, zelfs met *bannisſement*.

Art. IX. De apothekers en derzelver bedienden zijn verpligt, om aan de *Commisſarisſen* tot het *pharmaceutisch* gedeelte der geneeskunde, door de ſtedelijke *Commisſie* daartoe benoemd, het *viſiteeren* van hunne winkels en andere bergplaatſen, alwaar zij hunne geneesmiddelen bewaren, vrij en onverhinderd, en zoo dikwerf zij zulks noodig oordeelen, toe te ſtaan, op de boete van *f* 200 - :.

Art. X. Ingevalle de apothekers of hunne bedienden zich tegen de genoemde *Commisſarisſen* onbetamelijk of onbeſcheiden gedragen, of zich van beleedigende uitdrukkingen bedienen, zullen zij voor de *Commisſie* worden ontboden, en voor hun onbeſcheiden of onbetamelijk gedrag tot het beloop eener boete van *f* 25 - : moeten betalen.

Art. XI. Zij zijn verpligt, om de *recepten* der *medicinæ-doctoren*, *chirurgijns*, of vroedmeesters, met de uiterſte naauwkeurigheid, overeenkomſtig het voorſchrift, gereed te maken. Bijaldien iets in hetzelve voorkomt, hetwelk hun onbekend is, mogen zij geen ander eigendunkelijk in deszelfs plaats geven, maar zijn verpligt, om den voorſchrijver daaromtrent te raadplegen, ten einde zich daarnaar te gedragen. Hetzelfde zal plaats moeten hebben, bijaldien zij eenig abuis of iets twijfelachtigs in het voorſchrift meenen ontdekt te hebben, beide op eene boete van *f* 100 - :.

Art. XII. Ieder afgegeven *medicament* moet voorzien zijn van een *ſignatuur*, op hetwelk leesbaar geſchreven is: het *gebruik en de naam* voor wien het beſtemd is, volgens het voorſchrift, zoo ook de *datum* en de naam van den apotheker, die het middel bereid heeft, op verbeurte voor ieder, van *f* 3 - :.

Art. XIII. De apothekers zijn gehouden, om ieder *recept* gedurende den tijd van zes jaren te bewaren, en het *origineel* aan den voorſchrijver, zulks begeerende,

de, te vertoonen, of eene kopij van hetzelve af te geven, op boete van ieder voor *f* 50 - : .

Art. XIV. Alleen in één onvoorzien en ſpoedig hulpvereiſchend toeval hebben zij de vrijheid, om voor eenen enkelen keer eenig geneesmiddel te mogen geven, latende kopij van hetzelve bij den lijder, om het aan den *doctor*, zoo deze vervolgens bij den lijder geroepen wordt, te kunnen vertoonen.

Art. XV. De apothekers zijn altoos aanſprakelijk voor de *abuizen*, die aan hunne winkels begaan zijn, vervallende voor ieder van dezelve in eene boete van *f* 25 - : .

Art. XVI. Zij, als ook de meesterknechts, betalen 's jaarlijks tot onderhoud van den *hortus medicus*, op vertooning der *kwitantie* van de *Commisſie*, *f* 6 - : ; na drie maanden daarin nalatig te zijn geweest, verbeuren zij *f* 24 - : zij zijn verpligt voor hunne bedienden, wegens betaling van *f* 4 - : *hortus* - geld in te ſtaan, als ook hun alle mogelijke gelegenheid te geven, zoo tot het bijwonen der kruidkundige lesſen, als om zich ten bekwamen tijde in de plantkunde te oefenen.

Art. XVII. De apothekers zijn verpligt om, binnen den tijd van veertien dagen, hunne leerlingen of knechts bij de *Commisſie* te doen inſchrijven, met aangeving van den naam en den tijd, voor hoe lang, op de boete, na verloop van gezegde *zes* weken, voor iedere week daarna, van *f* 12 - : .

Art. XVIII. Al het bovengemelde zal insgelijks door de winkeldoende weduwe, voor zoo verre zulks op haar toepasſelijk is, zoo ook door derzelver meesterknechts, moeten *geobſerveerd* worden.

Art. XIX. De weduwe van een' apotheker is verpligt, om, binnen den tijd van drie weken, na het overlijden of de ontſtentenis van haren man, aan de *Commisſie* hiervan ſchriftelijk kennis te geven, met bijvoe-

ging, of zij al dan niet genegen is, den winkel met *adſiſtentie* van een' meesterknecht aan te houden, op de boete van *ƒ* 50 - :.

Art. XX. Ingeval zij voornemens is den winkel aan te houden, zal zij zich binnen den tijd van zes weken van een' meesterknecht moeten voorzien, op de boete van *ƒ* 100 - :.

Art. XXI. Ook is zij verpligt, in geval van verkoop, den naam des koopers aan te geven, die insgelijks verpligt is, om binnen den tijd van 14 dagen ſchriftelijk berigt van den koop aan de *Commisſie* in te zenden, beiden op verbeurte van *ƒ* 25 - : voor iedere week, dat zij hierin nalatig blijven.

Art. XXII. Een leerling moet, om ingeſchreven te worden, den vollen ouderdom van 14 jaren bereikt hebben, en ten genoegen van de *Commisſie*, zijne ervarenheid in de Latijnſche taal doen blijken.

Art. XXIII. Zoo ook een van buiten inkomende zal, na vertooning van een behoorlijk ontſlag van zijnen vorigen meester, proeven van genoegzame kennis in de Latijnſche taal moeten geven.

Art. XXIV Beiden, zoo leerlingen als knechts, betalen voor hunne inſchrijving twee gulden en vier ſtuivers, buiten en behalve twee gulden aan den bode der *Commisſie*, welke echter door hunne meesters worden vergoed.

Art. XXV. Beiden ontvangen bewijs tot bijwoning der kruidkundige lesſen, en tot den *hortus medicus*.

Art. XXVI. Apothekers-knechts, binnen deze ſtad gewoond hebbende, en bij de *Commisſie* reeds ingeſchreven zijnde, zullen, na een behoorlijk ontſlag van hunne vorige meesters, worden overgeteekend, waarvoor zij betalen *ƒ* 1 10 - :, en bovendien *ƒ* 2 - : aan den bode der *Commisſie*, welke hun door hunnen meester worden teruggegeven.

Art. XXVII. Een knecht of leerling, bij verkoop van

van den winkel, in welken hij leert, van des eenen dienst in dien van den anderen overgaande, moet zich bij den kooper laten overteekenen, mits voor niet langer dan voor den nog ontbrekenden tijd zijner infchrijving, waarvoor de laatstgemelde betaalt *f* 1 - 10 - :.

Art XXVIII. Knechts en leerlingen betalen ieder jaarlijks, tot onderhoud van den *Hortus medicus*, *f* 4 - :; zij moeten gedoogen, dat hunne meesters gezegde fom van hun verdiend geld inhouden, ten einde voor derzelver betaling in dat jaar zeker te zijn.

Art. XXIX. Na zich binnen deze ftad in den tijd van vier achtereenvolgende jaren, bij een' of twee meesters, behoorlijk in de *pharmacie* geoefend te hebben, zullen zij, op vertooning van een fchriftelijk bewijs van hun goed gedrag, van wegen deze *Commisfie* een voldoend getuigfchrift van den welvolbragten leertijd ontvangen, en daarvoor betalen *f* 6 - 12 - :.

Art. XXX. Ook zullen zij, mits van het publiek geneeskundig onderwijs, voor zoo verre het tot hun beroep betrekking heeft, gebruik gemaakt hebbende, daarvan op hunne begeerte ontvangen een bewijs *in forma*, tegen betaling van *f* 3 - 12 - :.

Behalve dit afzonderlijk *reglement*, worden de apothekers, volgens *Art.* 16. van het algemeen *reglement*, gehouden, om vergiften en flaapmiddelen, en bij name: *het arfenicum of rottenkruid; de murias hydrargyri* (*vulgo fublimatus corrofivus*) *en het opium* op eene verzekerde plaats te bewaren, waarvan de meester den fleutel aan niemand zal mogen toevertrouwen, en zorg moeten dragen, dat het papier, de doos of het glas,

waarin dezelve worden afgeleverd, behoorlijk gesloten en verzegeld, en daarop de woorden *zwaar vergif* duidelijk uitgedrukt zijn, op eene boete van *f* 25 – : telken reize te verbeuren; en volgens *Art.* XVII. van dit *algemeen reglement* mogen evenmin de verdoovende middelen verkocht worden, dan op schriftelijke en behoorlijk ondergeteekende order van eenen *medicinæ-doctor, heel- of vroedmeester*, of van bekende personen, en tot een bekend gebruik bepaald; welke orders zij ter hunner verantwoording zullen moeten bewaren, op eene boete van *f* 100 – : telken reize te verdubbelen.

§. 251. Voegde men nu bij dit *reglement* een verbod, dat een apotheker geen *recept*, zonder onderteekening van eenen *doctor, chirurgijn* of vroedmeester mogt gereed maken, maar van zoodanig een ongeteekend *recept* dadelijk aan de *Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt* moest kennis geven; — dat hij verder geene sterk werkende *medicijnen*, als *purgeer-* en braakmiddelen, enz., evenmin als de vergiften, tenzij op voorschrift van deskundigen, afleveren, en geene *medicijnen* dan in behoorlijk vertind koperen of onschadelijk vaatwerk bereiden mogt; en vorderde men van eenen apothekers-leerling, en althans van eenen knecht iets meer, dan slechts eene oppervlak-

ki-

kige kennis van de Latijnſche taal, alsdan zou de ons weinig ten opzigte dezer wetten voor den apotheker te wenſchen overig blijven.

En toch leert ons, helaas! de droevige ondervinding, dat men, in weerwil der loffelijkſte pogingen van een zoo weldadig als kundig Beſtuur; in weerwil van al deze heilzame wetten, en ten ſpijt van al deze voorzorgen, hier dagelijks in zijne verwachting wordt te leur geſteld, en dat niet zelden alle pogingen van den arts aan de onvergeeflijke ſchraapzucht en het vuige eigenbelang van eenen gewetenloozen apotheker ſchipbreuk lijden, waardoor ſoms de gezondheid, zelfs het leven van den ongelukkigen lijder te gronde gaat. Trouwens, *ſommigen*, tot ons leedwezen moeten wij zeggen, *zeer velen* onzer apothekers, meer door vuig eigenbelang, dan door het heil hunner medeburgers en begunſtigers gedreven, ſchamen zich niet, de voorſchriften van den *doctor* zoo wat te ſchikken naar hun eigen voordeel, en naar de tijdelijke omſtandigheden van hunne kalanten, vooral als de duurte der *medicamenten* hun geene grove winst overig laat. Zoodanigen maken er zich geen geweten uit, om oude, krachtelooze *medicijnen*, die zij anders toch niet konden verkoopen, voor verſche en krachtige te *dispenſeeren*;

of wel van het dure iets minder, en daarentegen van het goedkoopere wat meer daarbij te doen, zelfs in plaats van het voorgefchrevene iets anders, dat zoo wat de fmaak, kleur en geur van het begeerde nabij komende te geven, en eene flechtere foort onder eene betere te fchuiven. De *patient* kan het niet ontdekken, de *doctor* zich daarmede niet bemoeijen, vindt het foms zelfs niet raadzaam, den apotheker veel na te rijden, omdat men niet weet, hoe het weder te pas kan komen. Intusfchen blijft de arme zieke fukkelen, en de apotheker ftijft zijne beurs.

§. 252. Deze allergevaarlijkfte baatzucht van eenige onzer apothekers is alhier vergezeld van geen minder nadeelig misbruik, dat de *doctor* zelden bij eenen zieken gehaald wordt, waarbij de apotheker niet eenige dagen, meestal tot groot nadeel van den lijder, zijne onkunde beproefd heeft. Wij kunnen zonder vergrooting zeggen, dat de meeste kwakzalvers te *Amfterdam* onder de apothekers gevonden worden. Er zijn er, die zich op hunne uitgeftrekte *praktijk* beroemen; velen zijn in eenige ftreken der ftad als *kinderdoctoren*, anderen door het afdrijven van lintwormen, fommigen door het genezen van vallende ziekte, *venerifche* en andere kwalen be-

befaamd, en rigten onder het onkundig gemeen geen gering onheil aan. Ten fpijt veler, bijzonder jonge, *doctoren*, ftrekt zich de *praktijk* eeniger apothekers veel verder dan de hunne uit, zonder dat de eerften in ftaat zijn, dit onheil te ftuiten, verontwaardigende het den man van eer, om gedurig een aanklager van zijnen medeburger te moeten worden, zoodat de gewetenlooze apotheker zijn onvoeg ongeftoord blijft voortdrijven.

§. 253. Wenfchelijk ware het, dat allen, die op hunne gezondheid en hun leven prijs ftellen, die bij de algemeene welvaart der maatfchappij belang hebben, met ons van dit zoo fchandelijk als gevaarlijk kwaad in onze zoo edele kunst overtuigd waren; en vooral dat zij, wier pligt het is, onze zoo wijze en voortreffelijke geneeskundige wetten te handhaven, door het *gouvernement* in ftaat gefteld wierden, dit ftrafbaar knoeijen, en deze verregaande kwakzalverijen, in eene zoo gewigtige zaak, te beteugelen. Immers, men zoude zich zeer vergisfen, indien men deze fchandelijke bedriegerijen blootelijk aan de zorgeloosheid van onze *Commisfie van Geneeskundig Toevoorzigt* wilde te laste leggen; deze toch, hoewel eene door de Regering ge-

magtigde vergadering, kan nogtans nimmer [§. 210.] als een gedeelte der Regering beschouwd worden, en gevolgelijk niets, dan door derzelver magtigen arm onderschraagd, uitvoeren. Daarenboven wordt dit onheil, zoo wel door *doctor* als zieke, meer begunstigd dan tegengewerkt. Sommigen der *eersten*, namelijk, nemen zich, of uit onkunde, of uit tijdsgebrek, geene moeite, om hunne voorgeschrevene *medicamenten* behoorlijk te onderzoeken; eenigen blijven zelfs, tegen hun beter weten aan, den gewetenloozen artsenijmenger begunstigen; terwijl de zieke soms zoo veel of meer vertrouwen in den apotheker dan den arts stellende, en niet zelden meer op de duurte dan de deugdzaamheid der geneesmiddelen lettende, zich zelven in het verderf stort.

§. 254. Wanneer zich echter ook alles vereenigde om dit onheil tegen te gaan, zoo zoude zulks toch altoos zeer moeijelijk, ja bijna onmogelijk blijven, zoo lang derzelver bron niet gestopt werd. Vermits nu deze in het overgroot aantal van 149 apotheken, behalve de drogist- en Noordwijker kruijenwinkels, (waarvan thans wederom zeer vele de plaats van de, door de Fransche wetten met

de

de apothekers vereenigde, *chemisten* (*a*), in het ongeoorloofd bereiden der *recepten*, vervangen,) gegrond is, zoo zoude men aan eene *radicale* genezing van deze schadelijke wanorde wanhopen. En toch is er voorzeker eene vermindering van *twee derde* der apotheken noodzake-

(*a*) De zoogenaamde *chemisten*, aan wie het voorheen, zonder *examen*, geoorloofd was *chemicaliën* te bereiden en te verkoopen, zonder *recepten* of gemengde artsenijen te vervaardigen, maar, tegen alle wetten en *reglementen* aan, met het *recepteeren* doorgaans meer te doen hadden dan de apothekers, en deze daardoor aanmerkelijk benadeelden, zijn onder het voormalig Fransche Bestuur vernietigd, of, na een *examen* afgelegd te hebben, met de apothekers vereenigd, en hebben daardoor het reeds overgroot aantal van apotheken, op eene, voor deze, drukkende wijze, vermeerderd. Thans echter, na de uitroeijing der Fransche overheersching, worden de voormalige *chemisten* niet alleen door andere vervangen, maar men vindt onder deze benaming, in kelders en op kamers, eene menigte onbevoegde personen, die overal, zelfs soms in verband met andere neringen, *recepten* vervaardigen, door eene schijnbare goedkoopheid den onkundigen burger met slechte middelen bedriegen, en zoo wel daardoor den zieken benadeelen, als den zwaar belasten apotheker afbreuk doen. Het ware te wenschen, dat niemand eenige *chemist-*, *drogist-*, of kruijenwinkels mogt nahouden, maar zulks aan den apotheker alleen overgelaten wierde, om daardoor op eens dit onvoeg te stuiten.

kelijk, wil men de daarop vastgeſtelde wetten handhaven. Trouwens, in het volkrijkere *Weenen* vindt men niet meer dan 38 apotheken, waarvan er 18 in de ſtad zelve gevestigd, en 20 op de zeer uitgebreide voorſteden verſpreid zijn.

§. 255. Onder deze omſtandigheid, immers, zijn onze artſenijmengers meer te beklagen, dan te veroordeelen: wat toch kunnen zij daarvoor, wanneer zij hunne waren eerst moeten verkocht hebben, voordat zij wederom verſche kunnen inkoopen? Is het hunne ſchuld, dat zij geene tijdelijke middelen bezitten, en geene genoegzame winst hebben, om de beste ſoorten van *materialen* op te doen, te meer, wanneer de meesten, van *crediet* ontbloot, dezelve niet dan tegen *contante* betaling kunnen bekomen, en derhalve veelal uit de tweede of derde hand in het klein duur moeten inkoopen? Zijn zij nu baatzuchtig te noemen, wanneer zij, om te kunnen beſtaan, hunne weinige *recepten* voor eenen hoogeren prijs moeten uitventen, dan zij anders, bij een grooter aantal, zouden doen? Vinden zelfs hunne kwakzalverijen geene verſchooning, wanneer men bedenkt, dat velen grootendeels zonder *recepten*, of wat hier hetzelfde is, zonder middelen van beſtaan zouden blijven, indien

zij

zij dezelve niet zelve ophaalden; te meer; omdat deze ongeoorloofde *praktijk* van de hand wijzende, door hunnen buurman gretig zouden worden opgevangen? Alles, alzoo, wat wij voorheen als verfoeijelijk en misdadig beschouwden, wordt door de omstandigheden slechts ongeoorloofd: de baatzuchtige apotheker wordt een verzorger van zijne huishouding; de bedrieger een bedrogene; de kwakzalver een gelukzoeker; en met dit alles onze ingezetene bedrogen, ongelukkig, ja beroofd van geld en leven.

§. 256. Welke partij zal nu bij deze toedragt van zaken ons Geneeskundig Bestuur kiezen? Zal het den reeds door kommer en zorg gedrukten apotheker, die, om aan zijne zware belastingen te voldoen, en zijne vrouw en kinderen brood te verschaffen, als het ware gedrongen wordt, krachtelooze, slechte, en daardoor nadeelige *medicijnen* te verkoopen, en eene ongeoorloofde *praktijk* uit te oefenen, met de gestrengheid der wet vervolgen, en alzoo ongelukkig maken? Of zal dit Bestuur zich aan pligtverzuim schuldig maken, en oogluikend gedoogen, dat deszelfs medeburgers misleid, bedrogen, van gezondheid, ja leven beroofd worden? Het eerste botst tegen mededoogen en gevoel, het laatste vorderen regtvaardigheid,

pligt

pligt en menfchenliefde. Bij dit alles blijft eene grondige genezing onmogelijk, terwijl de ftraffende hand flechts enkele ongelukkige voorwerpen treft, en in het algemeen daardoor niets gewonnen wordt.

§. 257. In weerwil nu van de moeijelijkheden, die met eene *reductie* van de overtollige alhier aanwezige apotheken verbonden zijn, zoo wordt dezelve toch voor de veiligheid en het geluk van onze burgerij hoogstnoodzakelijk: want niets zal men, ook met de beste wetten, tegen dit fchadelijk wangedrag kunnen uitvoeren, zoo lang deszelfs oorzaak in een inftinktmatig zelfbehoud gegrond is.

Vermits het nu eene onbillijkheid zijn zoude, den reeds gevestigden burger zijne broodwinning en zijn tijdelijk beftaan te ontnemen, zoo gaat zulks niet zoo gemakkelijk, en onzes inziens blijven hiertoe flechts twee wegen open.

De *eerfte* kan niet zonder goedkeuring van alle alhier gezetene apothekers ingeflagen worden, en de vermindering zoude door eene uitloting kunnen bewerkt worden: doordien echter deze, offchoon fpoedig werkende, *reductie* vele zwarigheden zoude ontmoeten, zoo gelooven wij, dat een *tweede* langere weg

toch

toch verkiesſelijker zijn zoude, en door eene op hooger gezag bewerkte uitſterving veiliger kunnen bewandeld worden. Alsdan nogtans zouden de overgeblevene apothekers de nagelatene weduwen voor het intrekken der winkels ſchadeloos moeten ſtellen.

§. 258. Eene door de Regering gemagtigde vereeniging van onze artſenijmengers onder eene ſoort van gild, gelijk voorheen bij de heelmeesters plaats vond, zoude hier niet alleen zeer doelmatig, maar het best geſchikt zijn, om onze wijze geneeskundige wetten in dezen opzigte te handhaven, en met de noodige verbeteringen en wijzigingen ten uitvoer te brengen. Daarenboven zoude men bij zoodanige verbeteringen van dezen tak der geneeskunde nog oneindig vele voordeelen kunnen erlangen, waarvan wij ſlechts eenige zullen aanſtippen.

1°. Het *examen* voor eenen apotheker, hetwelk thans over eenige voortbrengſelen der onderſcheidene natuurrijken, voor zoo verre er in de *pharmacopœa Batava* voorkomen, loopt; in de kennis der *medicinale* planten en *warenkunde* beſtaat; eenige *pharmaceutiſche* kennis vordert; en de bereiding van eenige *pharmaceutico-chemiſche præparaten*, in een daartoe voorhanden *laboratorium*, vereischt, zoude

als-

alsdan over de geheele zoo *théoretifche* als *praktifche chemie*, en over de natuurkunde zich kunnen uitbreiden, en ook eene *botanifche* kennis aller, althans der geneeskundige, planten moeten bevatten; terwijl men van eenen leerling meer dan eenige bedrevenheid in de Latijnfche taal, en vooral eenige natuur- en wiskundige kennis moest verlangen, moetende een knecht of bediende, op wien foms het beftuur van eenen winkel berust, daarenboven *pharmaceutifche* kennis bezitten.

2°. Bij het toelaten van flechts een bepaald getal apothekers zoude men in ftaat gefteld kunnen worden, in navolging van *Duitschland*, eene *taxe* op de *medicijnen* te ftellen, om onzen burger voor de knevelarijen eens baatzuchtigen apothekers te beveiligen, en tevens den regtfchapen artfenijmenger voor een goed beftaan te waarborgen.

§. 259. Onder de menigte vermelde apotheken bevindt zich hier, federt een paar eeuwen, eene ftads-apotheek, ten dienfte onzer behoeftige ingezetenen. Behalve dat aldaar de *recepten*, door ftads-*doctoren* voorgefchreven, worden vervaardigd, verzorgt deze apotheek de twee ziekenhuizen, het gast- en pesthuis, en vele armenhuizen en geftichten, zoo wel voor ftads-kosten, als ook ten koste de-

dezer arme inrigtingen. Sedert het jaar 1754 is deze apotheek aan het gasthuis overgebragt, alwaar eene woning voor den apotheker, met een ruim vertrek voor den winkel, benevens een goed *chemisch laboratorium* aanwezig zijn. De apotheker heeft doorgaans 5 of 6 bedienden te zijner befchikking. Voorheen ftond de ftads-apotheker onder het toevoorzigt van ftads-*doctoren:* in het jaar 1741 is dit toevoorzigt door Burgemeesteren aan de *infpectores Collegii medici* opgedragen, en daarvan onder dat van de *ftedelijke Commisfie van Geneeskundig Toevoorzigt* overgegaan, welke zorgen moet, dat aldaar alles, volgens het vermelde *reglement voor apothekers*, is ingerigt. Behalve de opgegevene *medicamenten* voor behoeftigen, worden in deze apotheek ook *recepten* voor den *privaat*-burger, tegen betaling, vervaardigd, hetgeen wij ten fterkfte afkeuren, eensdeels, omdat daardoor de reeds aanwezige drukte nog vermeerderd wordt, en er dus ligtelijk verwarring kan ontftaan; en anderdeels, omdat zulks zeer nadeelig voor de andere apotheken zijn moet.

§. 260. De *Hortus medicus* fchijnt ons hier te moeten vermeld worden. Sedert eeuwen was hier een kruidtuin ten dienfte voor apothekers en artfen, en federt kort ook voor

chirurgijns aanwezig. Deze tuin is eenige malen van plaats veranderd, en ſinds den jare 1683 in de plantaadje gevestigd. Hij beſlaat aldaar omtrent een' morgen lands, heeft tot ingang eene fraaije poort, ter wederzijde van welke twee vierkante zuilen van gebakken ſteen ſtaan, waarop twee vazen geplaatst zijn. In elk van deze vazen wordt in de maand *Mei* eene aloëplant geplaatst, en de toegang tot den *hortus* voor de vermelde perſonen verleend; wordende dezelve in de maand *September* wederom weggenomen, als een bewijs, dat, het jaargetijde verſtreken zijnde, de *hortus* geſloten is. In den tuin gekomen zijnde, vindt men even links de woning van den *hortulanus;* op dezelve volgt een lang ſteenen gebouw, in vier vertrekken verdeeld; in het eerſte en langſte worden de vreemde gewasſen des winters bewaard; in het tweede, de warme kamer genaamd, wordt geſtookt, om de planten, die eene hier buitengewone warmte vorderen, te doen groeijen, kunnende uit dit vertrek de noodige warmte ook in de twee belende kamers geleid worden. De derde afdeeling is het *Oranjehuis*, ter bewaring der oranjeboomen, gedurende den winter; daarna volgt de kamer van *Commisſarisſen van den hortus medicus*, waarin drie boekenkasſen, voorzien van kruidkundige boeken, een ka-

kabinet met vreemde gedierten in flesſchen, en van verſcheidene *mineraal*-ertſen voorhanden zijn. Aan het einde van dit lange gebouw, op den hoek van den tuin, aan de plantaadjes heerengrachts-laan, ſtaat een koepel. Voor het beſchreven gebouw naar binnen is een bloempark van eene driehoekige gedaante aangelegd, hetwelk des zomers met uitlandſche, meest Kaapſche en andere Afrikaanſche gewasſen bezet is. De groote tuin is in drie, met geſchikte wandelpaden omringde, parken verdeeld: deze prijken met velerlei in- en uitheemſche gewasſen; op een derzelve ſtaan alle geneeskundige planten in *ſystematiſche* orde gerangſchikt. Langs een der paden ſtaan waterbakken, waarin eene menigte waterplanten worden aangekweekt. De Oost- en West-Indiſche gewasſen, onder welke zeer velen der zeldzaamſte gevonden worden, ſtaan in hooge broei- en trekkasſen, met ovens van onderen, geplaatst tegen de muren, die langs twee zijden van den tuin zijn opgehaald, zijnde de twee andere zijden, langs de heeren- en muidergrachten, met hagen en geboomten beplant.

Het beſtuur over dezen tuin is toevertrouwd aan Burgemeesteren der ſtad, welke den *hortulanus* aanſtellen, die acht of negen knechts onder zich heeft. Dat er een Hoogleeraar over

de *botannia* is aangefteld, die in dezen kruidtuin, gedurende de zomermaanden, voorlezingen houdt, hebben wij reeds vroeger [§. 205.] aangeftipt; gelijk ook, dat de artfenijmengers, artfen en heelmeesters, tegen eene jaarlijkfche vermelde *contributie*, op zekere tijden van het jaar, daartoe vrijen toegang hebben.

§. 261. Bij het doorloopen onzer geneeskundige *Staatsregeling*, *reglementen* en *verordeningen* hebben wij, wel is waar, aanmerkelijke fouten en gebreken ontmoet, doorgaans echter derzelver geest zeer fchoon bevonden. Hoezeer wij nu ook overtuigd zijn, dat, bij eene door onzen KONING beflotene herziening en ontwerping dezer geneeskundige wetten (*a*), dezelve gelouterd en verbeterd zullen ten voorfchijn treden, zoo zijn wij toch overtuigd, dat bij deze herziening meer in de

(*a*) Bij een befluit van Z. M., van den 25. October 1815, is eene *perfoneele Commisfie* daargefteld, belast, om de zoo wel in de Zuidelijke als Noordelijke *provinciën* beftaande geneeskundige wetten en verordeningen te herzien, en een geheel te ontwerpen, hetwelk als het geneeskundig Wetboek voor dit Koningrijk aan Z. M. ter goedkeuring zal worden aangeboden; en zijn tot leden dezer *Commisfie* door hoogstdenzelven benoemd de heeren P. J. GROEN VAN PRINSTEREN en HARDBAUER, en tot *amanuenfis* de Heer T. J. VAN MAANEN. (Zie Nederl. Staatscourant van 24 *November* 1815.)

de handhaving en mogelijkheid der uitvoering dezer wetten, dan wel aan den aard derzelve, zal te verbeteren vallen. Wat toch baten ons alle wetten en verordeningen, wanneer de uitvoerende magt, of uit het gebrekkige der inrigtingen, of uit mangel aan vermogen, niet in ſtaat geſteld wordt, dezelve te handhaven of uit te voeren? Men herinnere zich ſlechts, wat wij over het overgroot aantal apotheken gezegd hebben; wat zouden hier alle wetten vermogen, zoo derzelver getal niet verminderd, en de inrigtingen niet veranderd worden? Hoe zeer onze ſtedelijke Regering de gezondheid harer onderhoorigen ter harte nam, blijkt reeds daaruit, dat zij, op het voorſtel van het toenmalig [1796] *Committé van algemeen welzijn*, dadelijk eene *Commisſie* tot oprigting van een *Committé* voor gezondheid voor deze ſtad benoemd heeft. Met welk eenen ijver zich deze *Commisſie* voor de belangen harer medeburgeren gekweten, en hoe zij aan hare allermoeijelijkſte taak voldaan hebbe, blijkt uit de ons zoo menigmaal aangehaalde, en ten leiddraad gediend hebbende *verzameling van Stukken en Rapporten*, te dien einde daarover vervaardigd. Voorwaar, waren de door deze voortreffelijke *Commisſie* uitgebragte voorſlagen in derzelver

 gan-

ganſchen omvang gevolgd en uitgevoerd, alsdan zoude het geneeskundig Beſtuur der ſtad *Amſterdam* met het beste van *Duitschland* kunnen wedijveren.

§. 262. Voordat wij dit deel van onze *Topographie* beſluiten, zullen wij van eene inrigting gewagen, waardoor de ſtichters zich niet alleen onſterfelijk, maar zich ook voor onze ongelukkige weduwen zoo verdienſtelijk gemaakt hebben, dat hunne nagedachtenis nog bij onze nakomelingen met het innigſte gevoel van dankbaarheid zal vereerd worden. Wij bedoelen de *weduwen-ſocieteiten*, welke alhier, behalve het [§. 259.] vermelde *chirurgijns weduwen-fonds*, binnen weinige jaren, voor de weduwen van artſen, heelmeesters en artſenijmengers opgerigt zijn.

Eene dezer *ſocieteiten*, onder den naam *amore coniugali* in het jaar 1811, door de loffelijke pogingen van de heeren J. W. HEIJNS en J. VISSCHER tot ſtand gebragt, ſtrekt zich bijzonder over de heeren apothekers uit, en is op volgende hoofdgronden gevestigd.

Het genootſchap zal beſtaan uit 60 leden; dit getal volledig zijnde, zal niemand meer daarin opgenomen worden, tenzij er eene plaats mogt open komen. Als lid dezer *ſocieteit* kunnen worden aangenomen Mrs. *Apothe-*

kers

kers, binnen of buiten deze ſtad gevestigd; ook worden *Med. Doctores* en Mrs. *Chirurgijns*, zoo binnen als buiten deze ſtad, daarin toegelaten: vijftig jaren bereikt hebbende, kan men, na de oprigting niet meer aangenomen worden. Ook kunnen de reeds aanwezig zijnde leden ledematen blijven, nadat zij zich van hunne *affaire* ontdaan hebben; nogtans worden diegenen, welke tot den krijgs- of zeedienst overgaan, daarvan uitgeſloten.

De *contributie* bedraagt maandelijks, behalve eenige vastgeſtelde boeten, voor de leden binnen de ſtad *f* 2 - 10 - :, en voor die buiten dezelve *f* 3 - :. Daarenboven voor het overlijden van een lid, dat twee volle jaren *gecontribueerd* heeft, *f* 2 - 10 - :, en voor een, die ſlechts één jaar lid was, *f* 1 - 5 - :; om aan de nagelatene weduwe, of bij onſtentenis van dezelve, aan de kinderen dadelijk te worden uitgedeeld.

Zoo een der leden binnen de drie jaren mogt overlijden, zal de weduwe van de voordeelen ontſtoken zijn; doch het zal haar vrijſtaan te blijven *contribueeren*, wanneer haar man reeds twee volle jaren lid was, en aan zijne bijdrage voldaan heeft; en de opbrengst drie volle jaren voldaan hebbende, zal de tijd

van de trekking aanvangen *van den dag, waarop wijlen haar man is lid geworden* (*a*).

Na kennisgeving van het overlijden bekomt de weduwe, behalve de bovengemelde bijeengebragte gelden, dadelijk *f* 7 -: per week, wordende zulks op de eerstvolgende vergadering vereffend, waarna zij alle drie maanden zal ontvangen *f* 91 - :, zijnde *f* 364 - : in het jaar. Deze uitbetaling zal echter flechts zoo lang gefchieden, als zij ongetrouwd, of in de Hollandfche *departementen* woonachtig blijft; zullende zij, in een tegenovergefteld geval, van alle regten der *focieteit* verftoken zijn, en jaarlijks een bewijs van haren weduwenftaat moeten inleveren.

Behalve dit weduwen-*traktement*, zal de weduwe bijftand kunnen vorderen, ter inftandhouding of verkooping van haren winkel; doch niet langer, dan gedurende den tijd van twee maanden. Op dusdanig verzoek, aan het

(*a*) Dit *Art.* 20. van de Wet komt ons eenigzins duister voor; want indien eene weduwe zal beginnen te trekken van den dag, waarop wijlen haar man lid werd, zoude men haar, na de bepaalde bijdragen, drie jaren moeten uitkeeren; weshalve wij gelooven, dat zulks van den dag des overlijdens, nadat er in drie jaren aan de bijlage voldaan is, zal gerekend worden.

het Bestuur gedaan, zal hetzelve, uit eene bijeengeroepene vergadering, bij meerderheid van stemmen, drie leden hiertoe verkiezen; tenzij de weduwe dezelve begeerde te benoemen.

Ook zijn de leden verpligt om, op verzoek der weduwe, het lijk ter aarde te bestellen, en te dien einde op hunne beurt bij oproeping aan het sterfhuis te verschijnen; zulks echter zal alleen plaats hebben, indien het lijk, volgens gewoonte, met eene koets of een vaartuig wordt ter aarde geleid, en de begraafplaats niet verder dan een uur buiten de stad gelegen is. Ook zijn die leden, welke meer dan een vierendeel uurs van de stadspoorten wonen, daarvan uitgesloten.

§. 263. De andere uitgebreidere *societeit*, *ten dienste der weduwen van professoren*, *artsen*, *heelmeesters en apothekers*, heeft haren oorsprong te danken aan eenigen der leden van de *stedelijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt*, welke in het jaar 1813, onder het toenmalig Fransche bewind, als zoodanig buiten *functie* gesteld zijnde, zich, als het ware, in deze weldadige *societeit*, waarvan zij de *directie* belangeloos op zich namen, hereenigden.

Wij wenschen den Heeren G. VROLIK, N. W. RAU-

RAUWENHOFF, H. HAAKMAN, N. J. ENGELTRUM en D. W. ENGERT, als ftichters dezer langgewenschte Maatfchappij, dat hunne menschlievende pogingen door een blijvend gedenkteeken, en door eene dankbare herinnering voor onze ongelukkige weduwen mogen bekroond worden! en daarvoor waarborgen ons de grondige berekeningen, waarop dit weduwenfonds gevestigd is. Wij vinden dezelve zoo uitmuntend en zoo grondig, dat wij gelooven, onzen Lezer geenen ondienst te zullen doen, om dezelve in haar geheel bekend te maken, vertrouwende, dat zij ter loffelijke navolging voor foortgelijke maatfchappijen, en ter aanmoediging tot deelneming voor onze kunstgenooten, ftrekken zal. Vooraf echter zullen wij den zakelijken inhoud van *het reglement dezer weduwen-focieteit* aanftippen.

§. 264. Dit *reglement* bevat acht afdeelingen, handelende; 1. Over de algemeene inrigting. 2. Over de leden der *focieteit*, en het betalen der *contributiën*. 3. Over de *directie* der *focieteit*. 4. Over het aannemen van nieuwe leden. 5. Over de weduwen en weduwen-*traktementen*. 6. Over de algemeene vergaderingen. 7. Over de tegenfpoeden, die de *focieteit* mogt ondervinden, en derzelver

even-

eventueele disſolutie. 8. Over algemeene bepalingen. Hiervan komen de grondwetten hoofdzakelijk hierop neêr. De leden, welke bij het oprigten de *ſocieteit* uitmaken, verbinden zich, om ieder, zoo lang zij leden derzelve blijven, jaarlijks in handen van den *Theſaurier* de ſom van *f* 80 - : op de bepaalde termijnen, ter hand te ſtellen. Diegenen, welke, gehuwd zijnde, als leden zullen aangenomen worden, nadat de oprigters de *ſocieteit* als gevestigd verklaard hebben, zullen de volgende jaarlijkſche bijdragen opbrengen: leden beneden de vijftig jaren oud *f* 80 - : in het jaar. Tusſchen de vijftig en zestig jaren *f* 90 - :. Boven de zestig, en nog geene zeventig jaren bereikt hebbende, *f* 100 - :, terwijl niemand, die zeventig en nog meerdere jaren oud is, daarin als lid kan worden opgenomen. Daarenboven moeten die leden, welke buiten *vacatures* worden opgenomen, behalve de jaarlijkſche *contributie*, ten behoeve van het fonds, in ééns *f* 50 - : betalen.

Daarvoor verbindt zich de *ſocieteit*, om aan de weduwen, die elk lid mogt nalaten, uit te keeren: 1°. twee dagen, nadat eene weduwe van het overlijden haars mans ſchriftelijk ken-

kennis aan den *Thesaurier* zal hebben gegeven, eene som van *f* 200 - : in ééns, en vervolgens jaarlijks, op daartoe vastgestelde termijnen (de maanden *Januarij* en *Julij*), een weduwen-*traktement* van *f* 400 - :, hetwelk op eene vergadering, gehouden den 28. Junij 1816, voor de *eventueele* weduwen jaarlijks nog met *f* 100 - : vermeerderd is. Trouwens, de voordeelige staat van het fonds gedoogde een voorstel van de heeren bestuurders, of de leden goedvonden: *provisioneel* de jaarlijksche bijdragen met *f* 8 - : te verminderen; of wel de toelage der aanstaande weduwen jaarlijks met *f* 100 - : te vermeerderen.

BEDENKINGEN

OVER DE LAATSTVERMELDE

WEDUWEN - SOCIETEIT.

Volgens de tafels van KERSSEBOOM, (tweede verhandeling, bladz. 58.) zijn er van de 100 huwelijken, waarvan

De Conthoralen oud zijn	Na veertien jaren tijds door den dood ontbonden.
20 jaren	34
25 ——	36
30 ——	37
35 ——	38
40 ——	43
45 ——	51
50 ——	58

Men ſtelle dan: dat er in dit geval, na de veertien jaren, op de honderd beſtaande huwelijken 44 ontbonden zullen zijn.

Zoo dan de ontworpene *ſocieteit* uit 50 mannen beſtaat, alle gehuwd, zullen waarſchijnlijk van die 50 huwelijken, welke door den dood der vrouwen ontbonden wor-

worden, de *finantiën* van de ontworpene *ſocieteit* niet benadeelen, omdat men onderſtelt, dat de weduwenaars met hunne toelagen voortgaan, of indien zij, onverhoopt, zulks niet doen, en derhalve de *ſocieteit* verlaten, terſtond door andere deelnemers vervangen worden.

Het afſterven alleen van mannen bezwaart de *finantiën* der *ſocieteit*, door het nalaten van weduwen. Derhalve in het *alternatif*, of de 22 huwelijken, die van de 50 in veertien jaren ontbonden zullen worden, het zullen worden door den dood van den man, dan door dien van de vrouw, zouden wij de helft kunnen nemen, en dus kunnen ſtellen, dat er in de veertien jaren 11 weduwen aankomen. Maar vermits de mannen doorgaans ouder zijn dan de vrouwen, ſtelle men: dat er van de 22 huwelijken, in 14 jaren tijds, *twaalf* door den dood der mannen ontbonden worden, dat is: dat de *finantiën* van het weduwen-fonds in veertien jaren met twaalf weduwen bezwaard worden.

Volgens eene lijst van 222 Predikants-weduwen, door denzelfden KERSSEBOOM opgegeven (bladz. 56), hebben die 222 vrouwen, de eene door de andere, ieder als *weduwe* geleefd gedurende veertien jaren, waaruit volgt: 1°. dat men aan iedere weduwe (het eene door het ander geſlagen) het weduwen-*traktement* veertien jaren zal moeten betalen. Uit het gezegde volgt 2°. dat, na veertien jaren de *ſocieteit* in dien zin zal bevestigd zijn, dat er dan, naar alle waarſchijnlijkheid, zoo vele weduwen door den dood zullen afgaan, als er nieuwe door het overlijden van leden der *ſocieteit* zullen aankomen, en derhalve het getal over het geheel beſtendig zal zijn, en het een door het ander twaalf zal bedragen.

Indien men dan voornemens is, jaarlijks 400 guldens aan iedere weduwe uit te keeren, zal men waarſchijnlijk,

met

met veertien jaren, daartoe ieder jaar 4,800 guldens noodig hebben; en gevolgelijk, al zoude men niets voor de *administratie*-kosten rekenen, dat niet mogelijk, is zullen, of de jaarlijkſche *contributiën* alsdan, zoo men geen *kapitaal* aanlegt, de renten van dat *kapitaal*, te zamen met de jaarlijkſche *contributiën*, de ſomma van 4,800 guldens moeten bedragen. Hieruit blijkt, dat, indien men voornemens is, jaarlijks aan iedere weduwe, die er zijn kan, 400 guldens uit te keeren, de jaarlijkſche toelage veel grooter zal moeten zijn, dan verre de meeste menſchen zullen denken. — Het zal immers niet moeijelijk vallen te bewijzen, dat, indien er 50 leden, hoofd voor hoofd, zich verbinden 60 guldens te *contribueeren*, en aan iedere *eventueele* weduwe alleen *f* 400 - : 's jaars, zonder meer, uit te zullen keeren, dat alsdan, al zouden er geene kosten van *administratie* berekend worden, de *ſocieteit* niet beſtaan kan, maar met het 21ſte jaar onherroepelijk weg is, en zulks, al zoude men datgene, wat er van het jaarlijksch *gecontribueerde* geld niet gebruikt wordt, à 5 perCt. jaarlijks uitzetten. — Zie hier de berekening, de gronden van *probabiliteit*, zoo even tot grondſlag gelegd, aannemende:

I. Jaar.	De gezamenlijke *contributiën* bedragen	*f* 3,000	
	af aan eene weduwe . .	400	
	blijft voor kapitaal		*f* 2,600
II. Jaar.	*Contributiën* . . .	*f* 3,000	
	af aan twee weduwen .	800	
	blijft . . .	*f* 2,200	
	bij interest van *f* 2,600 .	130	
	blijft voor kapitaal . . .		*f* 2,330
			f 4,930

	kapitaal .		*f* 4,930
III. Jaar.	*Contributiën* . .	*f* 3,000	
	Interest	246	
		f 3,246	
	af aan drie weduwen . .	1,200	
	blijft voor kapitaal . , .		*f* 2,046
			f 6,976
IV. Jaar.	*Contributiën* . .	*f* 3,000	
	Interest	349	
		f 3,349	
	af aan vier weduwen .	1,600	
	blijft voor kapitaal . .		*f* 1,749
			f 8,725
V. Jaar.	*Contributiën* . .	*f* 3,000	
	Interest	436	
		f 3,436	
	af aan 5 weduwen .	2,000	
	blijft voor kapitaal . . .		*f* 1,436
			f 10,161
VI. Jaar.	*Contributiën* . .	*f* 3,000	
	Interest	508	
		f 3,508	
	af voor zes weduwen . .	2,400	
	blijft voor kapitaal . .		*f* 1,108
			f 11,169

	kapitaal .		*f* 11,169
VII. Jaar. *Contributiën* . .	*f* 3,000		
Interest	558		
	3,558		
af voor zes weduwen . .	*f* 2,400		
blijft voor kapitaal . .			*f* 1,158
			f 12,327
VIII. Jaar. *Contributiën* . .	*f* 3,000		
Interest	616		
	f 3,616		
af voor 7 weduwen .	2,800		
blijft voor kapitaal . . .			*f* 816
			f 13,143
IX. Jaar. *Contributiën* . .	*f* 3,000		
Interest . . .	657		
	f 3,657		
af voor 8 weduwen .	3,200		
blijft voor kapitaal . . .			*f* 457
			f 13,600
X. Jaar. *Contributiën* . .	*f* 3,000		
Interest	680		
	f 3,680		
af voor 9 weduwen . .	3,600		
blijft voor kapitaal . .			*f* 80
			f 13,680

	kapitaal .		*f* 13,680
XI. Jaar.	*Contributiën* . .	*f* 3,000	
	Interest	684	
		f 3,684	
	af voor 10 weduwen .	4,000	
	te kort		*f* 316
			f 13,364
XII. Jaar.	*Contributiën* . .	*f* 3,000	
	Interest	668	
		f 3,668	
	af voor 11 weduwen . .	4,400	
	te kort		*f* 732
			f 12,632
XIII. Jaar.	*Contributiën* . . .	*f* 3,000	
	Interest . . .	631	
		f 3,631	
	af voor 12 weduwen .	4,800	
	te kort		*f* 1,169
			f 11,463
XIV. Jaar.	*Contributiën* . .	*f* 3,000	
	Interest . . .	573	
		f 3,573	
	af voor 12 weduwen .	4,800	
	te kort		*f* 1,227
			f 10,236

	kapitaal .		*f* 10,236
XV. Jaar.	*Contributiën* . .	*f* 3,000	
	Interest . . .	512	
		f 3,512	
	af voor 12 weduwen .	4,800	
	te kort		*f* 1,288
			f 8,948
XVI. Jaar.	*Contributiën* . .	*f* 3,000	
	Interest . . .	447	
		f 3,447	
	af voor 12 weduwen .	4,800	
	te kort		*f* 1,353
			f 7,585
XVII. Jaar.	*Contributiën* . .	*f* 3,000	
	Interest . . .	374	
		f 3,374	
	af voor 12 weduwen .	4,800	
	te kort		*f* 1,426
			f 6,059
XVIII. Jaar.	*Contributiën* . .	*f* 3,000	
	Interest . . .	305	
		f 3,305	
	af voor 12 weduwen .	4,800	
	te kort		*f* 1,495
			f 4,554

	kapitaal .		*f* 4,554
XIX. Jaar.	*Contributiën* . .	*f* 3,000	
	Interest	230	
		f 3,230	
	af voor 12 weduwen .	4,800	
	te kort		*f* 1,570
			f 2,984
XX. Jaar.	*Contributiën*. . .	*f* 3,000	
	Interest	150	
		f 3,150	
	af voor 12 weduwen .	4,800	
	te kort		*f* 1,650
			f 1,334
XXI. Jaar.	*Contributiën* . .	*f* 3,000	
	Interest	66	
		f 3,066	
	af voor 12 weduwen .	4,088	
	te kort		*f* 1,734
	komt in het geheel te kort . .		*f* 400

De *societeit* is dan onbestaanbaar, zijnde met het een en twintigste jaar het kapitaal verteerd; de gezamenlijke *contributiën* 1,800 gulden beneden de som, welke de uit te deelen *traktementen* bedragen, en er is niet de minste of geringste *ressource*, indien er tegenspoeden voorvallen. Wilde men de *societeit* aan den gang houden,

den, en zelfs dit zonder kapitalen of eenige gelden in *reſerve* te houden, zoude ieder der deelnemers in het 21ſte jaar 68 gulden, en daarna elk jaar 100 gulden moeten *contribueeren*, waaruit genoegzaam blijkt, dat eene jaarlijkſche *contributie* der leden van 60 gulden geheel ontoereikende is.

Welligt zoude men denken, dat eene ſoortgelijke weduwen-*ſocieteit* op eene veel eenvoudiger wijze zoude kunnen worden zamengeſteld: bij voorbeeld; indien 50 leden zich verbonden, jaarlijks zoo veel bij te dragen, als noodig zoude zijn, om de weduwen, welke de leden van de *ſocieteit* mogten nalaten, ieder met 400 gulden jaarlijks te begiftigen. Om nu niet te ſpreken van de veelvuldige zwarigheden, welke in zoodanige *ſocieteit* zouden gelegen liggen, noch ook van de ongelijkheid, waarmede de last door de leden, naarmate zij langer leven, zoude gedragen worden, kan het bewezen worden, dat alsdan ieder lid na het 13de jaar reeds bij de 100 gulden 's jaars zoude moeten opbrengen. Zie hier de berekening:

I. Jaar.	Ieder lid geeft 10 gulden, hetgeen maakt	*f*	500
	Af voor eene weduwe . . .		400
	blijft in kas .	*f*	100
II. Jaar.	Ieder lid geeft 14 gulden, hetgeen maakt	*f*	700
		f	800
	Af voor twee weduwen . .		800
	blijft in kas . .		0

III. Jaar.	Ieder lid brengt op 24 gulden, hetgeen maakt	*f*	1,200
	Af voor drie weduwen		1,200
	blijft in kas .	*f*	0
IV. Jaar.	Ieder lid *contribueert* 33 gulden, hetgeen maakt		1,650
	Af voor vier weduwen . . .		1,600
	blijft in kas .	*f*	50
V. Jaar.	Ieder lid brengt op 40 gulden, hetgeen maakt	*f*	2,000
		f	2,050
	Af voor vijf weduwen . . .		2,000
	blijft in kas .	*f*	50
VI. Jaar.	Ieder lid brengt op 50 gulden, hetgeen maakt . . .	*f*	2,500
		f	2,550
	Af voor zes weduwen . . .		2,400
	blijft in kas .	*f*	150
VII. Jaar.	Ieder lid brengt op 50 gulden, hetgeen maakt	*f*	2,500
		f	2,650
	Af voor zes weduwen . . .		2,400
	blijft in kas .	*f*	250
VIII. Jaar.	Ieder lid brengt op 57 gulden, hetgeen maakt	*f*	2,850
		f	3,100
	Af voor zeven weduwen . .		2,800
	blijft in kas .	*f*	300

In

In kas . *f*. 300

IX. Jaar. Ieder lid brengt op 60 gulden, hetgeen maakt . . . *f* 3,000

f 3,300

Af voor acht weduwen . . 3,200

blijft in kas . *f* 100

X. Jaar. Ieder lid brengt op 70 gulden, hetgeen maakt . . . *f* 3,500

f 3,600

Af voor negen weduwen . . 3,600

blijft in kas . *f* 0

XI. Jaar. Ieder lid brengt op 80 gulden, hetgeen maakt . . . *f* 4,000

Af voor tien weduwen . . 4,000

blijft in kas . . 0

XII. Jaar. Ieder lid brengt op 88 gulden, hetgeen maakt . . . *f* 4,400

Af voor elf weduwen . . . 4,400

blijft in kas . . 0

XIII. Jaar. Ieder lid brengt op 96 gulden, hetgeen maakt . . . *f* 4,800

Af voor twaalf weduwen . . 4,800

blijft in kas . . 0

Deze *contributie* zal altoos zoo blijven, of voor elk lid acht gulden grooter worden, voor elke weduwe, die er boven de twaalf mogt bijkomen.

Om dan iets voor den dag te brengen, hetwelk, immers naar gronden van waarſchijnlijkheid, voldoende zal zijn, zullen wij ſtellen, dat ieder der 50 leden jaarlijks 80 gulden opbrengt, en dan vleit men zich, dat men in ſtaat zal zijn, 1°. Aan iedere weduwe te geven, dadelijk na haar mans overlijden, eene ſom van *f* 200-: op éénmaal; 2°. Aan iedere weduwe jaarlijks, zoo lang zij leeft, of weduwe blijft, de ſomma van *f* 400:- tot weduwen-*traktement;* en dan 3°. jaarlijks 100 gulden tot *adminiſtratie*-kosten te zullen kunnen uitkeeren. De berekening op tafel S. zal de redenen kunnen opleveren, waarom men zich vleijen kan, dat zoodanige *ſocieteit* zal kunnen blijven voortduren, nogtans zonder groote onbeſtendige tegenſpoeden; de redenen daarvan liggen in de gronden van waarſchijnlijkheid, te voren opgegeven, en voornamelijk in het groot *kapitaal*, dat, gelijk men zien zal (tafel S.), allengskens gevestigd wordt, waarin men *resſources* tegen tegenſpoeden vinden kan, immers indien deze niet in den beginne voorvallen. Tafel S. dient voor de *ſummiere* berekening van zoodanig weduwenfonds.

Zoo het nu waarſchijnlijk is, gelijk het is, dat het getal van weduwen ſlechts 12 zal bedragen, zal men jaarlijks ſlechts 5,100 gulden hebben uit te geven, daar men *f* 5,200 ontvangt, en dus nog een overſchot hebben van 100 gulden, hetgeen met het *ſurplus*, dat met het 15de jaar in kas overig was, of tot het ontſtaan van een kwaad jaar, gelijk men zegt, zal kunnen dienen, of allengskens tot vermeerdering van *kapitaal* zal kunnen ſtrekken.

Er is meer: indien alles volgens de juiste gronden der *probabiliteit*, en zoo als zulks in de *tafels* geſteld is, voortging, zoude de *Theſauriers*-kas nog merkelijk

voor-

Tafel S.

SUMMIERE BEREKENING NAAR GRONDEN VAN PROBABILITEIT.

JAREN.	GENERALE ADMINISTRATIE.	KAPITAAL.	KAS VAN DEN THESAURIER. UITGAVEN.	KAS VAN DEN THESAURIER. ONTVANGST.
I.	Contributiën van 50 leden à *f* 80 : — . . . . *f* 4000 In de kas gestort . . . » 800 Blijft voor aan te leggen kapitaal . . . . . *f* 3200	. . *f* 3200	Aan eene weduwe . . . *f* 200 Aan het traktement . . » 400 Onkosten . . . . . . » 100 *f* 700	Van de administratie . . *f* 800 Uitgaaf . . . . . . « 700 Blijft in kas . . . . . *f* 100
II.	Contributiën . . . . *f* 4000 Interest van *f* 3200 : — . » 160 » 4160 In de kas gestort . . . » 1060 Blijft voor kapit. . . . *f* 3100	. . » 3100 *f* 6300	Aan eene weduwe . . *f* 200 Traktement aan 2 dito . » 800 Onkosten . . . . . . » 100 *f* 1100	Van de administratie . . *f* 1060 *f* 1160 Uitgaaf . . . . . . » 1100 Blijft in kas . . . . . *f* 60
III.	Contributiën . . . . . *f* 4000 Interest van *f* 6300 : — . » 315 » 4315 In de kas gestort . . . » 1515 Blijft voor kapit. . . . *f* 2800	. . » 2800 *f* 9100	Aan eene weduwe . . *f* 200 Traktement aan 3 dito . » 1200 Onkosten . . . . . . » 100 *f* 1500	Van de administratie . . *f* 1515 *f* 1575 Uitgaaf . . . . . . » 1500 Blijft in kas . . . . . *f* 75
IV.	Contributiën . . . . *f* 4000 Interest van *f* 9100 : — . » 455 » 4455 In de kas gestort . . . » 1955 Blijft voor kapit. . . . *f* 2500	. . » 2500 *f* 11600	Aan eene weduwe . . *f* 200 Traktement aan 4 dito . » 1600 Onkosten . . . . . . » 100 *f* 1900	Van de administratie . . *f* 1955 *f* 2030 Uitgaaf . . . . . . » 1900 Blijft in kas . . . . . *f* 130
V.	Contributiën . . . . *f* 4000 Interest van *f* 11600 : — » 580 » 4580 In de kas gestort . . . » 2280 Blijft voor kapit. . . . *f* 2300	. . » 2300 *f* 13900	Aan eene weduwe . . *f* 200 Traktement aan 5 dito . » 2000 Onkosten . . . . . . » 100 *f* 2300	Van de administratie . . *f* 2280 *f* 2410 Uitgaaf . . . . . . » 2300 Blijft in kas . . . . . *f* 110
VI.	Contributiën . . . . *f* 4000 Interest van *f* 13900 : — » 695 » 4695 In de kas gestort . . . » 2695 Blijft voor kapit. . . . *f* 2000	. . » 2000 *f* 15900	Aan eene weduwe . . *f* 200 Traktement aan 6 dito . » 2400 Onkosten . . . . . . « 100 *f* 2700	Van de administratie . . *f* 2695 *f* 2805 Uitgaaf . . . . . . » 2700 Blijft in kas . . . . . *f* 105
VII.	Contributiën . . . . . *f* 4000 Interest van *f* 15900 : — » 795 » 4795 In de kas gestort . . . . » 2495 Blijft voor kapit. . . . *f* 2300	. . » 2300 *f* 18200	NB. (*) Traktem. aan 6 weduwen *f* 2400 Onkosten . . . . . . » 100 *f* 2500	Van de administratie . . *f* 2495 *f* 2600 Uitgaaf . . . . . . » 2500 Blijft in kas . . . . . *f* 100

JAREN.	GENERALE ADMINISTRATIE.	KAPITAAL.	KAS VAN DEN THESAURIER. UITGAVEN.	KAS VAN DEN THESAURIER. ONTVANGST.
VIII.	Contributiën . . . . . *f* 4000 Interest van *f* 18200 : — . » 910 » 4910 In de kas gestort . . . » 3110 Blijft voor kapit. . . . *f* 1800	. *f* 18200 » 1800 *f* 20000	Aan eene weduwe . . . *f* 200 Traktement aan 7 dito . » 2800 Onkosten . . . . . . » 100 *f* 3100	Blijft nog in kas . . . *f* 100 Van de administratie . . » 3110 » 3210 Uitgaaf . . . . . . » 3100 Blijft in kas . . . . . *f* 110
IX.	Contributiën . . . . . *f* 4000 Interest van *f* 20000 : — . » 1000 » 5000 In de kas gestort . . . » 3600 Blijft voor kapit. . . . *f* 1400	. . » 1400 *f* 21400	Aan eene weduwe . . *f* 200 Traktement aan 8 dito . » 3200 Onkosten . . . . . . » 100 *f* 3500	Van de administratie . . *f* 3600 *f* 3710 Uitgaaf . . . . . . » 3500 Blijft in kas . . . . . *f* 210
X.	Contributiën . . . . *f* 4000 Interest van *f* 21400 : — . » 1070 » 5070 In de kas gestort . . . » 3870 Blijft voor kapitaal . . . *f* 1200	. . » 1200 *f* 22600	Aan eene weduwe . . . *f* 200 Traktement aan 9 dito . » 3600 Onkosten . . . . . » 100 *f* 3900	Van de administratie . . *f* 3870 *f* 4080 Uitgaaf . . . . . . » 3900 Blijft in kas . . . . . *f* 180
XI.	Contributiën . . . . . *f* 4000 Interest van *f* 22600 : — . » 1130 » 5130 In de kas gestort . . » 4330 Blijft voor kapitaal . . *f* 800	. . » 800 *f* 23400	Aan eene weduwe . . *f* 200 Traktement aan 10 dito . » 4000 Onkosten . . . . . . » 100 *f* 4300	Van de administratie . . *f* 4330 *f* 4510 Uitgaaf . . . . . . » 4300 Blijft in kas . . . . . *f* 210
XII.	Contributiën . . . . . *f* 4000 Interest van *f* 23400 : — . » 1170 » 5170 In de kas gestort . . » 4670 Blijft voor kapitaal . . . *f* 500	. . » 500 *f* 23900	Aan eene weduwe . . *f* 200 Traktement aan 11 dito . » 4400 Onkosten . . . . . . » 100 *f* 4700	Van de administratie . . *f* 4670 *f* 4880 Uitgaaf . . . . . . » 4700 Blijft in kas . . . . . *f* 180
XIII.	Contributiën . . . . . *f* 4000 Interest van *f* 23900 : — . » 1195 » 5195 In de kas gestort . . . » 5095 Blijft voor kapitaal . . *f* 100	. . » 100 *f* 24000	Aan eene weduwe . . *f* 200 Traktement aan 12 dito . » 4800 Onkosten . . . . . . » 100 *f* 5100	Van de administratie . . *f* 5095 *f* 5275 Uitgaaf . . . . . . » 5100 Blijft in kas . . . . . *f* 175
XIV.	Contributiën . . . . . *f* 4000 Interest van *f* 24000 : — . » 1200 » 5200 In de kas gestort . . . » 5200 Blijft voor kapitaal . . *f* 000	. . » 000 *f* 24000	Aan 12 weduwen . . . *f* 4800 Onkosten . . . . . » 100 NB. (**) *f* 4900	Van de administratie . . *f* 5200 *f* 5375 Uitgaaf . . . . . . » 4900 Blijft in kas . . . . . *f* 475
	Contributiën . . . . . *f* 4000 Interest van *f* 24000 : — . » 1200 » 5200 In de kas gestort . . . » 5200 0		Aan eene weduwe . . *f* 200 Traktement aan 12 dito » 4800 Onkosten . . . . . . » 100 *f* 5100	Van de administratie . . *f* 5200 *f* 5675 Uitgaaf . . . . . . » 5100 Blijft in kas . . . . . *f* 575

(*) Daar er volgens de *probabiliteit* in de 14 jaren 12 weduwen komen, en derhalve in de 7 jaren slechts 6, heeft men hier gesteld, dat er in het 7de jaar geene weduwe bijgekomen is.

(**) Volgens de *probabiliteit* komen er in de 14 jaren slechts 12 weduwen aan, weshalve hier in het 14de jaar geene nieuwe weduwe gesteld is, vermits er reeds 12 zijn.

Tegenover bladz. 440 in te binden.

voordeeliger ſtaan, dan hier gemeld is, en wel om twee redenen.

De *eerſte* is deze: men heeft geſteld, dat de 3,200 gulden, die met het einde van het eerſte jaar overig blijven, eerst met het begin van het volgende jaar belegd worden, en derzelver *interest* eerst aan het einde van dat jaar opbrengen; men heeft ook op die wijze voor ieder jaar gehandeld: doch daar de *contributiën* bij maandelijkſche gedeelten van *f* 500 -:, of van *f* 300 -: inkomen, belet niets, dat men ſommige van die gedeelten dadelijk belegge, of late werken, en dus nog gedurende het eerſte jaar daarvan interest ontvange. Bij voorbeeld: men late de *f* 500 -: met 1. *Julij*, en de *f* 300 -: met 1. *Augustus* ontvangen, (te zamen *f* 800 -:) in kas liggen, om de *probabile* uitgaaf van het eerſte jaar terſtond bij de hand te hebben, zal men, met *primo September* te beginnen, maandelijks *f* 300 -: kunnen laten werken, en dus *ſucceſſivelijk* het geheele *kapitaal* van *f* 3,200, die bij gedeelten deze *interest* opbrengen, vormen, welke *intereſſen* ruim *f* 50 -: zullen kunnen bedragen, en derhalve de *Theſauriers*-kas met *f* 50 -: boven het geſtelde ſtijven.

De *tweede reden* is deze: voor iedere weduwe, die in een jaar aankomt, heeft men het volle *traktement* van *f* 400 -: in uitgave gebragt; maar dit zoude vooronderſtellen, dat de mannen juist op *primo Januarij* ſterven. Sterft de man later, met *primo April*, bij voorbeeld, alsdan geniet de weduwe voor dat jaar ſlechts voor eén drie vierendeel jaars *traktement*, zijnde *f* 300 -:, en vermits het, in zich zelf genomen, even waarſchijnlijk is, dat iemand, die binnen een jaar ſterven zal, *na*, als *voor primo Julij* ſterve, is het waarſchijnlijk,

 dat,

dat, het een door het ander genomen, het *traktement*, aan eene aan te komen weduwe uit te keeren, gedurende het jaar, waarin zij aankomt, flechts *f* 200 - :, in plaats van *f* 400 - :, zal bedragen, en derhalve de *probabile* jaarlijkfche uitgave van de *Thefauriers*-kas *f* 200 - : minder bedragen, dan hier gefteld is; hetgeen tot ftijving van die kas merkelijk zal ftrekken, en derhalve ook dienen zal, om kwade jaren te ligter te helpen dragen, of ook om het geheele fonds te doen vermeerderen, indien de omftandigheden zulks toelaten.

Niettemin moet men altoos in het oog houden, dat de *focieteit* flechts op waarfchijnlijke gronden gevestigd is, en gevestigd heeft kunnen worden: dat, zoo waarfchijnlijkheid, uit de ondervinding zelve opgemaakt, (gelijk die, welke men hier tot grondflag gelegd heeft,) in een zeer groot aantal gevallen niet feilt, en dus niet feilen zoude, indien de *focieteit*, in plaats van uit 50 leden te beftaan, uit 500 of 5,000 was zamengefteld, zeer gemakkelijk over een zoo klein getal, als hier het getal 50 is, feilen kan. De *focieteit* kan dan in haar beftaan of voorfpoedig zijn, of met tegenfpoeden te worftelen hebben. Over beide gevallen eenige bedenkingen.

De *focieteit* zal voorfpoedig zijn, en al langer hoe fteviger in haar beftaan worden, indien niet alleen de leden derzelve onverhoopt lang leven, maar inzonderheid, indien men het geluk heeft, in de twee of drie eerfte jaren geene weduwen te bekomen. Indien men immers in de twee eerfte jaren met geene weduwen bezwaard werd, zoude men telken jare *f* 3,600 - : kunnen beleggen, en het *kapitaal* zoude met den aanvang van het derde jaar reeds *f* 7,200 - :, in plaats van *f* 6,300 - : bedragen, behalve dat men eene zeer aanzienlijke *thefauriers*-kas zoude overhouden: en indien men hetzelfde

ge-

geluk in het derde jaar genoot, zoude het fonds met het begin van het vierde jaar ruim op *f* 11,100 - : in plaats van op *f* 9,100 - : kunnen beloopen.

Doch dit hangt niet van menſchen af, en moet dus overgelaten worden; alleen zal het er waarſchijnlijk eenigzins toe doen, of de leden, die de *ſocieteit* zullen uitmaken, gezond en in de kracht hunnes levens, dan wel of zij zwakkelijk en reeds merkelijk in jaren gevorderd zijn.

Tot den voorſpoed der *ſocieteit* zal ook veel doen, of men gelegenheid zal hebben, om de ingekomene gelden ſpoedig voordeelig te kunnen beleggen, of te laten werken.

Onheilen en tegenſpoeden kunnen de *ſocieteit* uit twee oorzaken overkomen; door den dood van vele leden, en uit onheilen aan de fondſen, waarin het *kapitaal* der *ſocieteit* allengskens is belegd geworden.

Indien er vooral in de eerſte jaren vele leden ſterven, welke weduwen nalaten, zal de *ſocieteit* tegenſpoeden ondervinden, die moeijelijk te overkomen zullen zijn: want hoewel alles op *probabile* gronden, uit de ondervinding afgeleid, is gevestigd, kunnen echter, vooral op een zoo klein getal leden, de uitkomſten anders zijn, waarvoor op een zeer groot getal dezelfde vrees niet is. Indien er, bij voorbeeld, in het eerſte jaar in plaats van ééne weduwe (dat waarſchijnlijk is,) er vijf of zes aankwamen, en er derhalve van de 50 leden, vijf of zes in het eerſte jaar ſtierven, (hetgeen voorzeker *geheel onwaarſchijnlijk*, doch niettemin *mogelijk* is,) zoude de *ſocieteit* wel niet daarom verloren zijn, maar zij zoude zich niet dan met moeite ſtaande houden, en dan nog zouden er in de volgende jaren zeer weinig leden moeten ſterven, om de zaken weder

te

te herſtellen. Indien er immers in het eerſte jaar vijf weduwen aankwamen, zoude men vooreerst voor haar, aan hetgeen haar op éénmaal gegeven wordt, *f* 1000-: en aan *traktementen*, indien zij allen in het begin van het jaar ſtierven, (dat wel *onwaarſchijnlijk*, doch tevens *mogelijk* is) *f* 2,000-: noodig hebben. Men ſtelle, dat haar, het een door het ander, ſlechts drie vierendeel jaars toekwamen, zoude men daartoe *f* 1,500-: moeten beſteden, waarbij de vorige duizend gevoegd, de uitgaaf *f* 2,500 zoude bedragen: dus zoude men (de onkosten op *f* 100-: ſtellende) in het eerſte jaar naauwelijks *f* 1,400 -: kunnen beleggen; vervolgens zoude men waarſchijnlijk het tweede jaar, en verſcheidene volgende, aan diezelfde weduwen *f* 2,000-: aan *traktementen* moeten uitkeeren, en het vestigen van een *kapitaal* zoude zeer moeijelijk vallen. Indien het ongeluk nog ſterker trof, en er kwamen in het eerſte jaar acht weduwen, zoude men, de zaken op denzelfden voet rekenende, *f* 2,400-: noodig hebben voor *traktementen*, en *f* 1,600-: voor giften; te zamen de volle *f* 4,000-:; en men zoude de volgende vier jaren terſtond met *f* 3,200-: aan weduwen-*traktementen* bezwaard worden, dat is, in andere woorden, de *ſocieteit* zoude *naauwelijks kunnen beſtaan*. Dit geval is, wel is waar, ten hoogſte *onwaarſchijnlijk*, en zal niemand, die de zaken wel nagaat, afſchrikken, om in dergelijke *ſocieteiten* deel te nemen; maar de *mogelijkheid* daarvan is niet te ontkennen.

Hieruit nu volgt dit beſluit, dat, indien men konde goedvinden, (dat niet wel te verwachten is) zoodanige *ſocieteit* met dit beding aan te gaan, dat de aanſpraak op weduwen-*traktementen* ſlechts met het derde jaar zoude beginnen (onder voorwaarde echter, dat zoo er

leden,

leden binnen de twee eerste jaren stierven, derzelver betaalde *contributiën* aan hunne erfgenamen zouden teruggegeven worden), de *societeit* daardoor eene zeer groote stevigheid zoude verkrijgen, die zij buiten dat denkelijk missen zal. Wij hebben immers te voren gezien, dat er alsdan reeds een *kapitaal* van *f* 7,200 - : zoude kunnen gevestigd zijn, alvorens men tot eenige uitgave behoeve te komen.

De fondsen, waarin men het geld zal beleggen, of de wijze, waarop men het zal laten werken, is eene zaak van zeer veel aanbelang, waaromtrent geene algemeene regels kunnen gegeven worden. Alleen dient men altijd dit in het oog te houden, dat alles berekend is op *vijf perCt.* interest.

De geheele *calculatie* van de *societeit* steunt al verder hierop: dat de leden altijd voltallig blijven. —— Of, wanneer de *societeit* gesloten wordt, dezelve uit 50 leden, dan uit 40, bij voorbeeld, bestaat, is in zekeren zin onverschillig; behalve dat, hoe grooter het getal leden is, hoe meer men verwachten kan, dat het *gecalculeerde* met het ware zal overeenkomen, en hoe geringer het is, hoe meerder afwijkingen men te verwachten heeft; wel is waar, zoo wel ten voordeele, als ten nadeele; maar men moet meer op de *eventueele* nadeelen, die de *societeit* kunnen fnuiken, dan op de voordeelen letten. Maar wanneer er leden sterven, moeten er geene *vacatures* blijven, of de *societeit* kan niet bestaan; deze moeten zorgvuldig, zoo spoedig mogelijk, vervuld worden. Ook een onheil voor de *societeit* zoude het zijn, indien leden derzelve, die het ongeluk hebben weduwenaars te worden, zich juist daarom aan dezelve onttrokken. In alle gevallen moeten de *vacatures* vervuld worden, en het is van be-

lang,

lang, en tevens billijk, dat alsdan op de jaren der inkomenden worde gelet, dat die, welke ouder zijn, hoogere *contributiën* betalen, dan die, welke jonger zijn, en dat zij, om in eene zoo voordeelige, reeds door anderen gevestigde *societeit* ingenomen te worden, eenige opoffering ten behoeve van dezelve doen.

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.